

ነዚ መፅሓፍ ናዘዩ ዝነኣድ ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዝኾነ ክንክንን ሓሰዋን (ኣተሓሕዛ) ደግበሩሱ

እዚ መፅሓፍ ንብረትን ሃፍትን ቤት ትምህርትኹም እዩ።

ንኸይበላሸው፣ ንኸይገዳእን ንኸይጠፍእን ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዝኾነ ኣተሓሕዛ ግበሩ።

ግቡኣን ብጣዕሚ ፅቡቕን ዝኾነ ኣተሓሕዛ (ክንክንን ሓሰዋን) መፅሓፍ ንክህልው ዝሕገዙ ዝስዕቡ ኣገደስቲ ዘበሃሱ 10 (ዓሰርተ) ሓሳባት (ትእዛዛት) ኣሰዉ።

1. መፅሓፍ ብላስቲክ፣ ጋዜጣ ወይድማ ልሙዕ ዓብዪ ወረቕት ወዘተ ምሽፋን (ምጥራዝ)።
2. ኩልሻዕ ኣብ ፅሩይን ደረቕን (ንቕፅን) ቦታ መፅሓፍ ምቕማጥ።
3. መፅሓፍ ንክትጥቀም እንትትሕዝ ኢድካ ፅሩይን ንፁህን ምጂኑ ምርግጋፅ።
4. ኣብ ሸፋን ይኹን ኣብ ውሽጢ መፅሓፍ ዝኾነ ዓይነት ፅሑፍን ምልክትን ዘይምግባር።
5. መፅሓፍ እንትትጥቀም ኣብ-ውሽጡ ቁራፅ ወረቕት ወይድማ ካርዲ ንምልክት ምጥቃም።
6. ካብ ውሽጢ መፅሓፍ ዝኾነ ዓይነት ስእሊ ወይድማ ገፅ ዘይምቕዳድ፣ ዘይምውሳድ።
7. ዝተበላሸወ ወይድማ ዝሃሰሰ ፅሑፍ እንትገጥም ምድማቕን ምሕዳስን የድልይ።
8. መፅሓፍ ናብ ቦርሳ እንትተእትዉ ግቡኣን ጠመተ ምሃብን ብውኑ ምስትውዓልን የድልይ። ህድእ ኢልኩም ከይቕደድን ከይፅፀፍን ጥንቃቻ ክትገብሩ ይግባእ።
9. መፅሓፍ ካብ ሓደ ሰብ ናብ ካሊእ እንትሓልፍን ኣብ ምቕብባልን ግቡኣን ጥንቃቻ ምግባር።
10. ሓዲሽ መፅሓፍ ንፈለማ እንትትጥቀሙ ብስርዓትን ብዝባንን ምሉእ ብምሉእ ገፁ ምቕማጥ። ብሓደ ግዜ ውሑድ ገፃት ጥራሕ ምርኣይ ይግባእ። ኣዕሪኻ ዘይምሕሳይ። ካብ ገፅ ናብ ገፅ ምስግጋር እንትህልው ጠርዚ ሕድሕድ ገፅ ከይጉዳእ ብጥንቃቻ ቀስ ኣቢልካ ምግልባጥ (ክሳብ ዝለምድ)። እዚ ንሸፋንን ጠርዝን መፅሓፍ ብፅቡቕ ኩነታት ንምሓዝ ዝሕገዝ እንትኸውን እቲ መፅሓፍ'ውን ነዊሕ ዕድመ ንኸገልግል ይሕግዝ።

ትምህርት ስብረተሰብ

መፅሐፍ ተምሃራዊ

7^ኛ ክፍለ

መዳለውቲ፤

ሞሳ ተደሳ ብሩ (M.Sc)

ፀሃዩ ፍቅዱ ኣስረስ (B.A)

ገምገምቲ፤

ሮማን ገደደ

ኣስም ኣፅብሃ

ጠዓመ ገብሩ

ሚኒስቴር ትምህርት
ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ

እዚ መፅሓፍ ንፕሮጀክት ምምሕያሽ ፅርዮት ሓፈሻዊ ትምህርቲ (GEQIP) ተባሂሉ ብምትሕብባር ፈንድ መንግስታት ፊንላንድ፣ ጣልያን፣ ኔዘርላንድን እንግሊዝን ከምኡውን ልቓሕ ባንኪ ዓለም ቐፅሪ (IDA Credit No) 4535 - ET ብዝተረኸበ ዝተዋደደ ሓገዝ ብሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣብ 2003 ዓ.ም ተሓቲሙ።

© ብሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣብ 2003 ዓ.ም (2011 ዓ.ም.ፊ) ተሓቲሙ። መሰል ሕትመት ብሕጊ ዝተሓለወ፣ ካብ ሚኒስቴር ትምህርቲ ኣቐዲሙ ብፅሑፍ ዝተውሃበ ፍቓድ እንተዘይሃልዩ ወይድማ ብመሰረት ነጋሪት ጋዜጣ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣዋጅ ቐፅሪ 410/2004 መሰረት ዝተውሃበ ሕጋዊ ኣፍልጦ (Copyright and Neighbouring Rights Protection) እንተዘይሃልዩ ካብዚ መፅሓፍ ዝተወሰነ ክፋል ይኹን ወይድማ ብምሉእ ክባዛሕ፣ ክውሰድ፣ ብዝኾነ ዓይነት ክመሓላለፍ፣ ወይድማ ብኤሌክትሮኒክ መልክዕ ክቅዳሕ፣ ናብ ካሊኦ ግልጋሎት ክውዕል ወዘተ ኣይክኣልን።

ኣብ ምድላውን ሕትመትን እዚ መፅሓፍ ተምሃራይ ከምኡውን ነዚ ስዒቡ ተዳልዩን ተሓቲሙን ዘሎ መምርሒ ንመምህር ብቐጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ መንገዲ ኣበርክቶ ንዝገበርኩም ውልቀሰባት፣ ጉጅለን ዝተፈላለዩ ትካላትን ብምልእኹም ሚኒስቴር ትምህርቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ ኢትዮጵያ ኣዝዩ ዝለዓለ ምስጋና የቐርብ።

ኣእምሮኣዊ ሃፍትን ንብረትን ብሰናይ ፍቓድ ሰብ ዋና ዝተውሃቦዩ። ዝኾነ ይኹን በዓልዋና ኣእምሮዊ ሃፍትን ንብረትንዚ መፅሓፍ'የ ዝብል ሰብ ብግቡእ እንተዘይተሓቢሩን እንተዘይተጠቐሱን ኣብ ከተማ ኣዲስ ኣበባ ፍለይ መፀውዒ ኣራት ኪሎ ኣብ ዝበሃል ቦታ ንዝርከብ ዋና ቤት ፅሕፈት ሚኒስቴር ትምህርቲ (ቐ.ሳ.መ 1367) ክገልፅ ከምዝግባእ ብኸብሪ ንገልፅ።

ኣብዚ መፅሓፍ ተምሃራይ ኣዝዮም ብዙሓት ካርታታትን ስእልታትን ከምኡውን ሰደቓታትን ኣለዉ። እዚኦም ካብ ኢንካርታ፣ በዓልመዘ ስራሕቲ ካርታ ኢትዮጵያ፣ ኤጀንሲ ማእከላዊ ስታቲስቲክስ ኢትዮጵያ፣ ኤጀንሲ ባህልን ቱሪዝምን ትግራይ፣ ኢንቴርኔትን ዝተፈላለዩ መጻሕፍቲ ከምኡውን ብውልቀ ካብ ኣይተ ሞላ ተድላ ብሩ (ዋና መዳለዊዚ መፅሓፍ) ዝተወሰዱ ብምጥፋን ነዚኦም ብምልኦም ግቡእ ኣፍልጦ እናሃብና ስለተጠቐምናሎም ድማ ኣዚና ካብ ልቢ ነመስግን።

© ፈለማ ወርሒ ሓምለ 2003 ዓ.ም ተሓቲሙ

ምድሳው፣ ምስንዳእን ሕትመትን እዚ መፅሓፍ

ስታር ሓ.ዘ. መከፋፈልቲ መጻሕፍቲ ትምህርቲ

24/4800፣ ገደና ብሃራት ራም፣ ዳርደጋንጅ

ኒው ደልሂ - 110002፣ ህንዲ

ከምኹ'ውን

ኣስቴር ነጋ ትካል መሐተሚ መጻሕፍቲ

ቐ.ሳ.መ 21073

ኣዲስ ኣበባ፣ ኢትዮጵያ

ምስ ፕሮጀክት ምምሕያሽ ፅርዮት ሓፈሻዊ ትምህርቲ (GEQIP) ዘተኣሰረ ወዕሲቐፅሪ

ET—MoE/GEQIP/IDA/ICB/G01/09

ISBN 978-99944-2-126-8

ትሕዝቶ

ምዕራፍ ሓደ

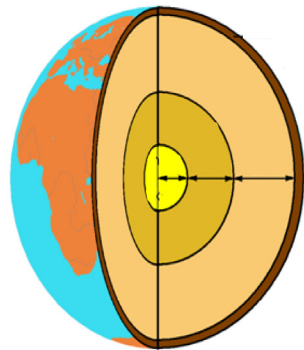
አብ ኣፍሪካ ምንባር 1

- 1.1 መርክቦ፣ ስፍሓትን ቅርፅን ኣፍሪካ 3
- 1.2 ዋሮን ቃስታን 7
- 1.3 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርገሐኦምን 11
- 1.4 ዋንታዊ ስልጣነታት ኣፍሪካ (ግብፅን ካርቲጅን)..... 19
- 1.5 ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት - ዚምባብዌ፣ ማሊን
ፋንጂን.....34
- 1.6 ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ከም ምኽንያት መራኽቢ ህዝቢ ኣብ
ኢትዮጵያ.....45
- 1.7 ህዝቢ.....50
- መጠቓለሊ.....70
- ማህደረ ቃላት.....73
- መጠቓለሊ ሕቶታት.....76

ምዕራፍ ክልተ

ኣወቓቕራ ምድሪ 79

- 2.1 ኣበሬታ ካብ ካርታ ኣሊሽካ ምርካብን ምጥቓምን.....80
- 2.2 ቐፀላታት ምድሪ 86
- 2.3 ኣፈጣጥራን ዓይነታትን ከውሒ 88
- መጠቓለሊ.....94
- ማህደረ ቃላት.....95
- መጠቓለሊ ሕቶታት.....96

ምዕራፍ ሰለስተ

ስርዓተ ምህዳርን ፈተናታቱን.....99

3.1	እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን	100
3.2	ማይ፣ ሓመድን አየርን	109
3.3	ንምዕቃብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዝውሰዱ ሰጉምትታት ...	115
	መጠቓለሊ.....	119
	ማህደረ ቃላት.....	120
	መጠቓለሊ ሕቶታት.....	120

ምዕራፍ አርባዕተ

ውራይ ህዝቢ.....121

4.1	ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ጉዳያት	124
4.2	መሰላትን ደሕንነትን ህፃናት - ክፍፀሙ ዝግብኦም ጥንቃቄታትን	135
4.3	ምርግጋፅ ስርዓት ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ	141
4.4	መደባት ኢጋርነትን ሽርክና ዝተፈላለዩ ከባብያዊ ውዳበታት ኣህጉር ኣፍሪካ	157
	መጠቓለሊ.....	166
	ማህደረ ቃላት.....	169
	መጠቓለሊ ሕቶታት.....	173

ምዕራፍ ሓዲ አብ አፍሪካ ምንባር

ውፅኢታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፤

- መርክቦ ፣ ቅርፅን ቐንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን አፍሪካ ተብርሁ።
- ቐንዲ ቀጥታዊ ሰልጣነታትን ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእትን ሃገራት አፍሪካ ትፈልጡ።
- አብ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ ፅዕንቶ ዘሕድፍ ምኽንያታት ተቐምጡ።

ብቐንዳታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም ነዞም ዝሰዕቡ 'ቐንዳታት ትመልኩ፣ ትውንኑ፤

- እንታይነት ካርታ ትገልፁ።
- እንታይነት ሞሮን ቃስታን ተብርሁ።
- ንድፊ ካርታ አፍሪካ ስኢሎም መስመራት ሞሮን ቃስታን ተመልክቱ፤
- ሓድሓዲ ሓበሬታታት ሕዳግ ካርታ ትገልፁ።
- ቀፀላታት ምድሪ ትገልፁ።
- ቀንዲ ምድሪ ትገልፁ። ቀንዲ ማተርያላት ላዕለዋይ አካል መሬት ማለት ክፍለ ዓለማትን ማያዊ አካላትን ተመልክቱ።
- አፈጣጥራን ዓይነታትን ከውሊ ትፈልዩ።
- ቁጠባዊ ረብሓ ከውሕታት ተብርሁ።

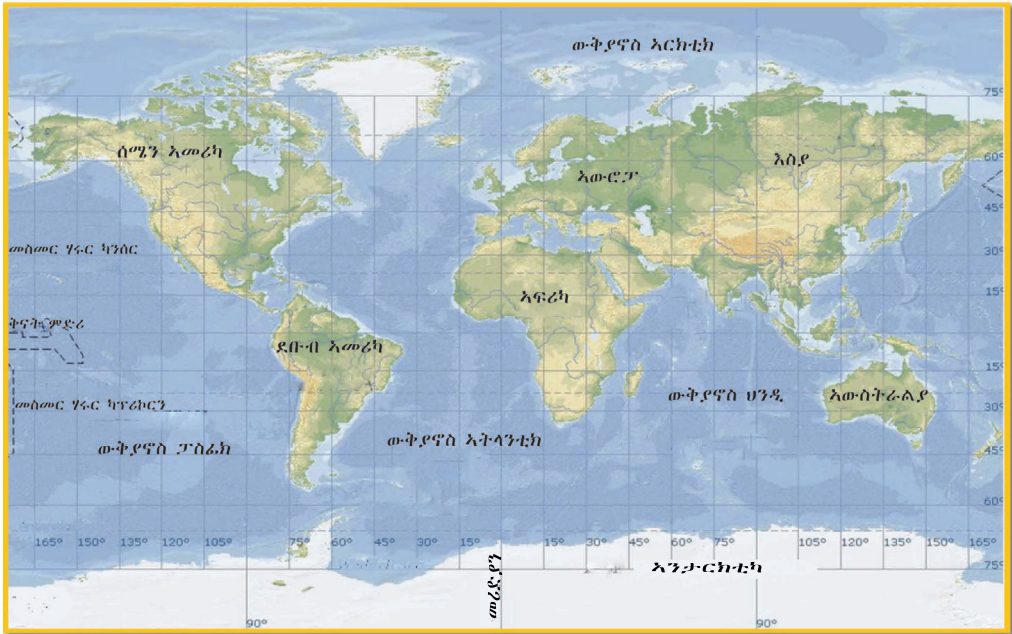
መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ቀዳማይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 7^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ኣብ ኣፍሪካ ምንባር ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ርእሰታት ዝሓዘዩ። ስለዚ ፈለማ ብዛዕባ መርክቦ፣ ስፍሓትን ቅርፅን ኣፍሪካ ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ርእሲ ድማ ኣንጻራዊ መርክቦ ኣፍሪካን ስፍሓትን ዝብሉ ርእሰታት ብካርታ እናተሓገዝኩም ክትመሃሩ ኢኹም። ብምቕጻል ሞሮን ቃስታን ዝምልከት ክትመሃሩ ኢኹም። እዚኦም ምስተምሃርኩም ድማ መልመድታት ክህልውኹምዮም። ድሕሪ'ዚ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርግሐኦምን ናብዝብል ንኡስ ርእሲ ትቕፅሉ። ኣብዚ ርእሲ ብዛዕባ ቀንዲ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሪካ ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ኣፍሮ ኤሽያቲክ፣ ኒሎ ሰሃራ፣ ኒጀር ኮንጎን ኮይሳንን ዝበሃሉ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ብዝርዝር ክትመሃሩን ዝርግሐኦም ክትፈልጡን ኢኹም። ኣብዚ ብስእልታትን ካርታታትን እናተሓገዝኩም እንትትመሃሩ ሓገዝቲ ንጥፊታትን መልመድታትንውን ኣለዉ። ብምቕጻል ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ኣፍሪካን ኣብዝብል ንኡስ ርእሲ ውሽጢ ጥንታዊ ስልጣነ ግብፅን ካርቲጅን ዝምልከት ክትመሃሩ ኢኹም። ነዚኦም ድማ ብካርታታትን ስእልታት ኣደጊፍኩም ክትመሃሩን ክትመያየጡን ተሓሲቡ ዝተዳለዉዮም።

ካብዚ ብምቕጻል ብዛዕባ ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት ዚምባብዌ፣ ማሊን ፉንጅን ዝምልከት ንኡስ ኣርእሰቲ ይርከብ። ኣፍሪካ ቅድሚ ባዕዳዊ መግዛእትን ድሕሪኡን እንታይ ከምትመስል ዝሕብሩ ሰለስተ መነፃፀርቲ ካርታታትውን ኣለዉዮም። ድሕሪ'ዚ ብዛዕባ ነዊሕ ርሕቐት ንግዲ ከም ምኽንያት መራሽቢ ህዝቢ ኣብ ኢትዮጵያ ዝብል ብካርታ ዝተደገፈ ንኡስ ኣርእሰቲ ኣሎ። ኣብ መወዳእታ ብዛዕባ ህዝቢ ዝብል ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብትሕቲ'ዚ ድማ ሰለስተ ዋኒናት ተገሊፆምዮም። እዚኦም ድማ ዝርግሐ ህዝብን ኣሰፋፍራን፣ መነባብሮ ህዝብታት ኣፍሪካ፣ ኣብ ዝርግሐ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ፅዕንቶ ዘሕድሩ ባእታታት ዝምልከቲ ይርከቡ። እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን መሀንቀውታት ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዮም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናሓተትኩምን ምስ መምህርኩም ፅቡቕ ከምትረዳድኡ ትፅቢት ንገብር።

1.1 መርክቦ፣ ስፍሐትን ቅርፅን አፍሪካ

ተምሃሮ እስቲ አበዩናይ ወረዳ፣ ክልል፣ ሃገርን ክፍለ ዓለምን ከምእትነብሩ ግለፁ? ኣብ 6^ኛ ክፍለ ትምህርትኹም ብዛዕባ ኣንፃራዊ መርክቦ ምብራቕ አፍሪካ ተማሂርኩም ኔርኩም ኢኹም። እስቲ ሕዚ ድማ ካርታ ዓለም ብምርኣይ ኣንፃራዊ መርክቦ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ተገንዚብኩም ዝመስለኩም ንምግላፅ ፈትኑ?

ካርታ 1.1 ካርታ ዓለም

ተምሃሮ መርክቦ ሓደ ቦታ ብክልተ መንገድታት ይግለፅ። እቲ ሓደ ኣንፃራዊ መርክቦ እንትኾን እቲ ካልኣይ ድማ ፍፁማዊ መርክቦ እዩ። ካብ ሕሊፍ ክፍልታት ትምህርትኹም ኣንፃራዊ መርክቦ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ትዝክሩ? ቀፂሊ ዘሎ መነፃፀር ርኣዩ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ካርታ አፍሪካ ተጠቒምኩም ኣብ ደፍተርኩም ስኣሉ። ብኣንፈት ደቡብ ዘሎ ናይ መወዳእታ ጫፍ ኣፍሪካ ብቀይሕ ነጥቢ ምልክት ግበሩሉ። ከምኡ እውን ኣብ ሰሜናዊ፣ ምዕራባውን ምብራቓውን ጫፍታት ምልክት ኣቐምጡ። ነዞም ጫፍታት ትኸክለኛ ስሞም ካብ ካርታ ኣፍሪካ ብምርኣይ ኬፕ ሶን፣ ኬፕ ኣጉልሃስ፣ ኬፕ ቨርደን ኬፕ ንርዳፋይ ብምባል ኣቐምጡ። ብምቕፃል ኬፕ ሶንን ኬፕ ኣጉልሃስን ብመዳይ ሕንፃታት ሞሮ ኣብ ክንደይ ዲግሪ ከምዝርከቡ ኣብ ከባቢ 35° ሰሜንን ደቡብን ብምርኣይ ትኸክለኛ መርክቦኦም ኣብ ደፍተርኩም ኣቐምጡ። ከምኡውን ኬፕ ቨርደን ኬፕ

ጓርዳፋይን ብመዳይ ሕንፃታት ቃስታ ኣበይ ከምዝርከቡ ኣለልዩ። ኣብ መወዳእታ ድማ ኣብ ከባቢ 20⁰ ምዕራብን 60⁰ ምብራቅን ብምርኣይ ኬኘ ቨርዳን ኬኘ ጓርዳፋይን ትኸክለኛ መርክቦ ቃስታ ክንደይ ዲግሪ ከምዝኾነ ኣብ ደፍተርኩም ኣቐምጡ።

ተምሃሮ ብመሰረት እቲ ኣብ ላዕሊ ዝሰራሕኹምዎ ዕድ-ጉጀለ ፍፁማዊ መርክቦ ኣፍሪካ ኣለሊኹም ዶ? እስቲ ኣብ ደፍተርኩም ፀሓፍዎ? ቐርጺ ኣፍሪካ እንታይ ከም ዝመስል ተመያየጥሉ። ቐርጺ ኣፍሪካ ኣብ ሰሜናዊ ክፋሉ ኣዝዩ ሰፊሕን ክብብ ዝበለ ቐርጺ ዘለዎን እዩ። ኣብቲ ደቡባዊ ክፋሉ ግና ብምኽንያት ደቡባዊ ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ፅብብ ዝበለን ሸሊሕን እዩ።

ፍፁማዊ መርክቦ ኣፍሪካ

ኣፍሪካ ኣብ መንጎ 37⁰ 31¹ ሰሜንን 34⁰ 52¹ ደቡብን ከምኡ'ውን ኣብ መንጎ 51⁰ 24 ምብራቕን 25⁰ 11¹ ምዕራብን ትርከብ። ብዝበለፀ ቀጺሉ ዘሎ ካርታ ተመልከቲ።

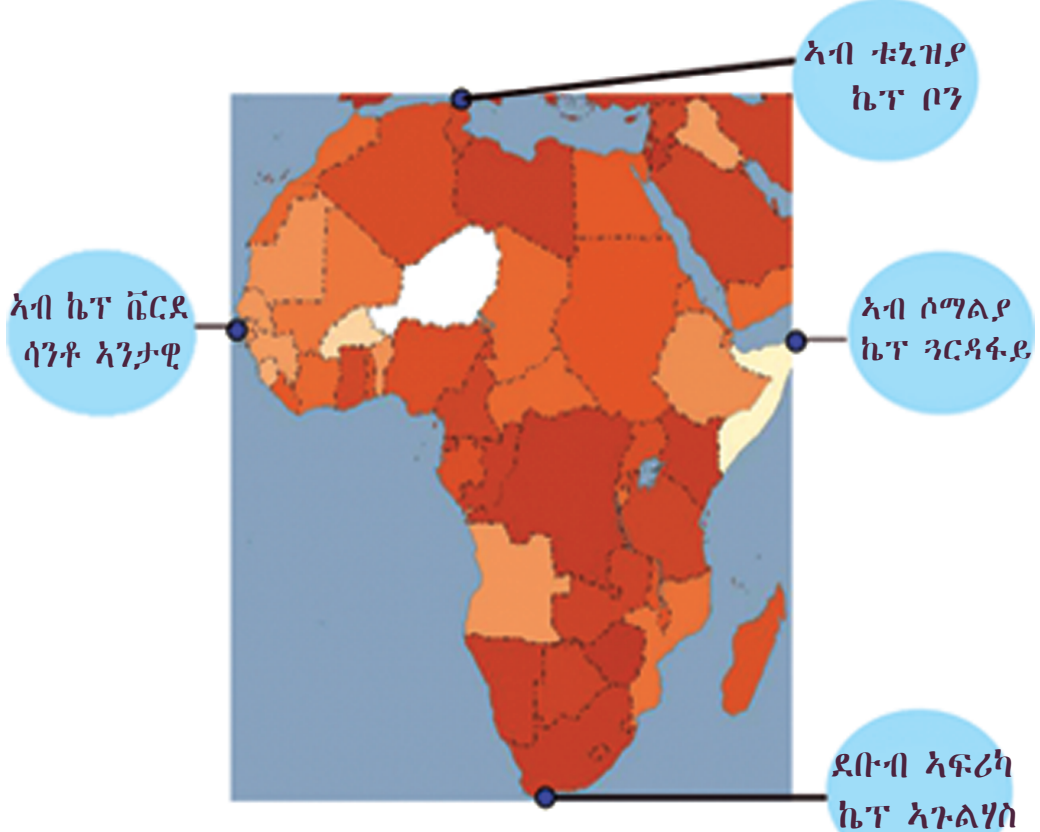
ፍፁማዊ መርክቦ	ኣንፃራዊ መርክቦ
ጌ ኣብ ካርታን ኣብ ሉል ዝተሰመሩ መስመራት ሪእኹም ዶ ትፈልጡ?	ጌ ንኣብነት ሓደ ሰብ ንሓደ ቦታ ብቃል ይኹን ብንድፊ ካርታ እንተመልክት ብመንፅር ኣብ ከባቢኡ ዝርከቡ ዝተፈለጡ ቦታታት ከመልክት ይኸእል።
ጌ ንምንታይ ዝጠቐሙ ይመስለኩም?	ጌ ኣንፃራዊ ኣቀማምጣ ሓደ ቦታ ንምምልካት ዘድልዩና ቀንዲ ነገር ሰሜን፣ደቡብ ምዕራብን ምብራቕን ዝሕብር መሳርሒ ጥራሕ እዩ።
ጌ ፍፁማዊ መርክቦ ኣብ ካርታ ዝተሰመሩ ሓሳባዊ መስመራት ቃስታን ሞሮን መበገሲ ጌርካ ዝገልፅ እዩ።	
ጌ በዚ ሜላ ኣቀማምጣን መርክቦን ሓደ ቦታ ንምምልካት መስመራት ቃስታን ሞሮን ንጥቀም።	
ጌ ኣቀማምጣ ኣፍሪካ ብፍፁማዊ መርክቦ ንምምልካት ዘድልዩና ክልቲኦም መስመራት ቃስታን ሞሮን እዮም።	

ስለዚ መርክቦ ኣፍሪካ ብኣንፃራውን ፍፁማውን ሜላታት ምግላፅ ይከኣል።

ኣርባዕተኦም ናይ መወዳእታ ጫፋት ኣፍሪካ እዞም ዝሰዕቡ እዮም

- ቮ ኬፕ ቦን - ጫፍ ሰሜን ኣፍሪካ (ኣብ ቱኒዢያ)
- ቮ ኬፕ ኣጉልሃስ - ጫፍ ደቡብ ኣፍሪካ
- ቮ ኬፕ ንርዳፋይ - ጫፍ ምብራቕ ኣፍሪካ (ኣብ ሶማሊያ)
- ቮ ሳንቶ ኣንታዊ - ጫፍ ምዕራብ ኣፍሪካ (ኣብ ኬፕ ቨርደ)

ካርታ 1.3 ኣርባዕተኦም ናይ መወዳእታ ጫፋት ኣፍሪካ

ተምሃሮ ካብ ካርታ 1.2 ኣፍሪካ ብኣቀማምጠኣ ካብ ካልኦት ክፍለ ዓለማት ዝፈልጉ ነገር እንታይ ተገንዚብኩም? ብምኸንያት ፍፁማዊ መርክቦኣ ኣፍሪካ እዞም ዝሰዕቡ ዝተፈለዩ ባህርያት ኣለውዮ፤

- ☞ ቅናት ምድሪ (0°)፣ ሕንፃፅ ሞሮ (23.5°ሰ) ን ሕንፃፅ ቃስታ (23.5°ደ) ዘቋርፅዎ ብሕታዊት ክፍለ ዓለም እያ።
- ☞ ኣብ ኣፍሪካ ካብ ጫፋት ሰሜን ንደቡብን ከምኡ'ውን ካብ ምብራቕ ንምዕራብን ዘሎ ርሕቕት ዳርጋ ማዕረ ወይድማ ዝተመጣጠነ ብምዃን ካብ ካልኦት ፍልይ ዝበለት እያ።
- ☞ ኣፍሪካ ኣብ ኣርባዕተኦም ንፍቀ - ክብታት (ብሰሜናዊ፣ ብደቡባዊ፣ ብምብራቓዊን ብምዕራባዊን) ትርከብ እንኮ ክፍለ ዓለም እያ።
- ☞ 2/3 (ክልተ ሲሶ) መሬት ኣፍሪካ ኣብ ክሊ ሃሩር ይርከብ።

ንጥራት

- 1 አየናይ ክፋል አፍሪካ እዩ ሰፊሕ? ልዕሊ ቅናት ምድሪ ወይስ ትሕቲ ቅናት ምድሪ ዘሎ?
- 2 ካብ ጫፍ ሰሜን ክሳብ ጫፍ ደቡብ ዘሎ ርሕቕት ብዲግርን ብኪሎሜትርን ድለዩ።
- 3 ኣብ አፍሪካ ካብ ምዕራባዊ ጫፍ ክሳብ ምብራቓዊ ጫፍ ዘሎ ርሕቕት ብዲግር ገብጡ።
- 4 ኣብ አፍሪካ አየናይ ርሕቕት ይነውሕ? ካብ ሰሜን ናብ ደቡብ ዶ ካብ ምዕራብ ናብ ምብራቕ።

ስፍሓት አፍሪካ

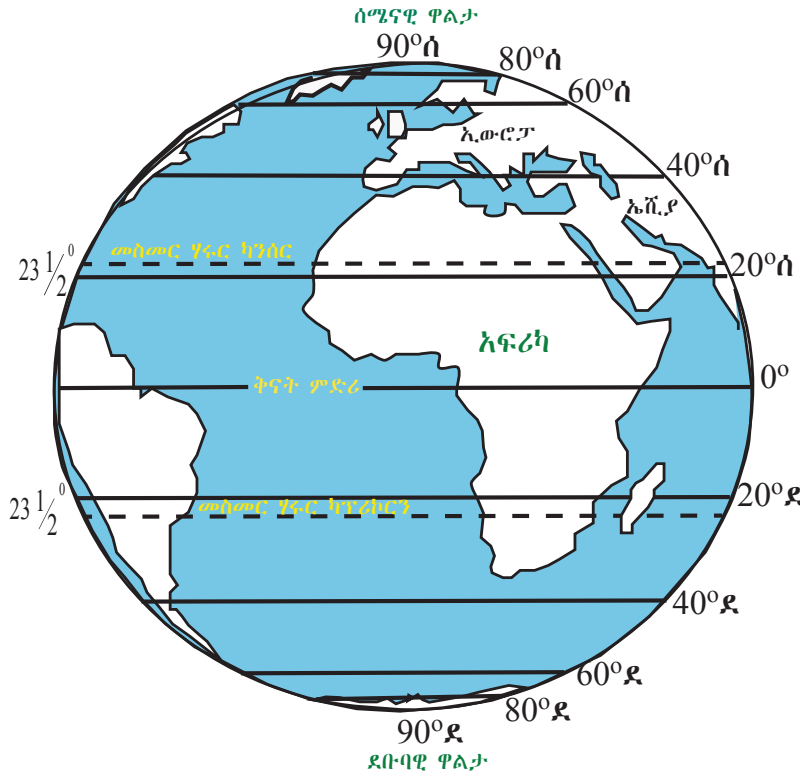
ተምሃሮ ካርታ ዓለም ብምርአይ ስፍሓት አፍሪካ ምስ ካልኦት ክፍለዓለማት ብምንፅፃር ሓፂር ምይይጥ ኣካይዱ። ከምቲ ዝርኣኹምዎ አፍሪካ ካብተን ሰፋሕቲ ዝበሃላ ሓንቲ እያ። ስፍሓት አፍሪካ ኣስታት 30 ሚሊዮን ትርብዲት ኪሎሜትር እዩ። እዙይ ድማ ካብታ ኣስታት 45 ሚሊዮን ትርብዲት ኪሎሜትር ስፍሓት ዘለዋ ክፍለዓለም ኤስያ ቀፂላ ኣብ ካልኣይ ደረጃ ትሰራዕ። አፍሪካ ካብ ኣውሮፓ ብሰለስተ ዕፅፊ ትሰፍሕ። ካብ ሓፊሻዊ ስፍሓት መሬት ዓለምና አፍሪካ ልዕሊ 20% ዝሓዘት እያ።

1.2 ሞሮን ቃስታን

ተምሃሮ ካብ ካርታ ቐፅሪ 1.1 መርክቦ አፍሪካ ብትኽክል ሕንፃት ሞሮን ቃስታን ኣንቢብኩም ዶ ኣቕሚጥኩም? እስቲ ሕንፃት ሞሮን ቃስታን እንታይ ከምዝኾኑ ተመያይጥኩም ኣብርሁ። ንቕድም ግና ኣብ ካርታ ነዞም ሕንፃት ፈሊኹም ኣለልዩ። ዓለምና ኽባብ ከም ምዃና መጠን ኣብ ኣርባዕተ ንፍቀ ክብታት ዝተመቐለት እያ። ንፍቀ ኽብታት ብሕንፃት ሞሮን ቃስታን ዝተመቐሉ እዮም። ሕንፃት ሞሮን ቃስታን ኣብ ካርታን ሌልን ዝተሰመሩ ብዲግሪ ዝልክው ናይ ሓሳብ መስመራት እዮም።

ሕንፃት ሞሮን:- ሕንፃት ሞሮን ኣብ ካርታ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩ ነናዊ ሕንፃት እዮም። መበገሲ ኩሎም ዲግሪታት ሞሮን 0° ኾይኑ ቅናት ምድሪ ይበሃል። ቅናት ምድሪ ንዓለም ኣብ ክልተ ማለት ኣብ ሰሜናውን ደቡባውን ንፍቀ ክብታት ዝመቐላ እዩ። ካብ ቅናት ምድሪ ንሰሜን ክሳብ 90° ሰሜናዊ ዋልታ ዝበፅሑ ሕንፃት ሞሮን ኣብ ሰሜናዊ ንፍቀ ኽባ ስለዝርከቡ ዲግሪታት

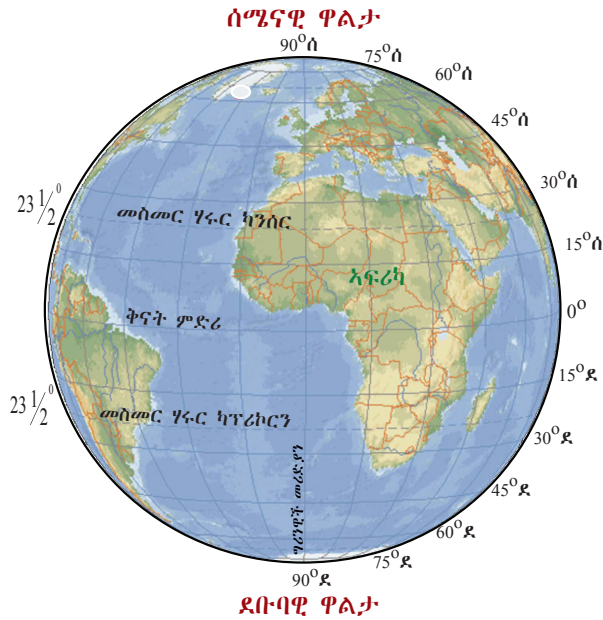
ሰሜን እናተባህሉ ይፀሓፉ። ካብዞም ሕንፃፃት ሞሮ ሓደ መስመር ካንሰር ይበሃል። ተምሃሮ እስቲ ነቲ አብ $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ሰሜን ዝርከብ ሕንፃፅ ሞሮ አብ ካርታ ብምልላይ አብ ደፍተርኩም ነዚ ስዒቡ ተሳኢሉ ዘሎ ኸቢ ስኢልኩም መስመር ካንሰር ኢልኩም ፀሓፉሉ። ዋልታ 0° ዲግሪ ደቡብ ዘለዉ ሕንፃፃት አብ ካርታ ኣለልዩ። ብምቕፃል ነቲ አብ $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ደቡብ ዘሎ መስመር ኣለሊዩ ነዚ ስዒቡ ተሳኢሉ ዘሎ ኸቢ አብ ደፍተርኩም ስኢልኩም ድማ ነቲ አብ መንጎ መስመራት ካንሰርን ኢልኩም ፀሓፉሉ። ቀደልኩም ድማ ነሐቲ አብ መንጎ መስመራት ካንሰርን ካንሰርን ዝርከብ መስመር ስኢልኩም 0° ፀሓፉ። ነቲ መስመር ድማ ቕናት ምድሪ በል።

ካርታ 1.4 መስመራት ሞሮ

ሕንፃፃት ቃስታ:- ተምሃሮ እስቲ አብ ሌል ወይ ካርታ ዘለው ዓንዳዊ ወይ ንትኹል ገዳም ዝተሓንፀፀ ሕንፃታት ኣለልዩ ብምቕፃል ነቲ መበገሲ ኩሎም ሕንፃፃት ቃስታ ዝኾነ 0° ቃስታ ወይድማ ቕዳማይ ሜሪድያን ዝበሃል ኣለልዩ። ተምሃሮ ሕዚውን ሌል ወይድማ ካርታ ተጠቒምኩም ካብ ቕዳማይ ሜሪድያን ንኣንፈት ምብራቕ ዘለው ክሳብ ክንደይ ዲግሪ ምብራቕ ከምዝበፀሑ ኣነፅሩ። ከምኡውን ኣፍሪካ ካብ ኩለን ክፍለ ዓለማት ብዝተፈለየ መልክዑ ሕንፃፃት ቕናትምድሪን ካንሰርን ካንሰርን ፕራይም መሪድያንን ዝርከቡላ ብሕታዊት ክፍለ ዓለም ምዃና ተገንዚብኩምዩ?

እቶም ካብ ቀዳማይ ሜሪድያን ጀሚሮም ንአንፊት ምዕራብ ክሳብ ክንደይ ዲግሪ ምዕራብ ከምዝበዕሉ ኣነፅሩ? ዜሮ ዲግሪ ቃስታ ግሪንዊች ሜሪድያን ወይድማ ኘራይም ሜሪድያን እናተባህለ'ውን ይፅዋዕ እዩ።

ካርታ 1.5 ሕንፃት ቃስታ

ረብሓታት ቃስታን ሞሮን፡- ተምሃሮ ቃስታን ሞሮን እንታይ እዩም? ጥቕሞም ከ እንታይ እዩ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጡ? እዞም ሕንፃት ብቐንዱ ናይ ዝኾነ ቦታ ፍፁማዊ መርክቦ ንምርካብ ዝውዕሉ ከምዝኾኑ ምስ ተመያየጥኩም ካብ ካርታ ናይ ዝተፈላለዩ ቦታታት ፍፁማዊ መርክቦ ኣለልዩ (ንኣብነት ናይ መቐለ)። ተምሃሮ ሕንፃት ቃስታ ካብ ዜሮ ዲግሪ ክሳብ 180° ምብራቕን 180° ምዕራብን ከምዝልክዑ ፈሊጥኩምን ተግባራዊምን? ድምሮም ከ 360° ከም ዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ከምኡ እውን ምድሪ ኣብ ውሽጢ 24 ሰዓታት ኣብ ክለ ዘንጋ ሓደ ምሉእ ሕምባብ ከምእተካይድ ዘኪርኩም ዶ? ካብዙይኽ ምድሪ ኣብ ውሽጢ ሓደ ሰዓት 15° ከም እትዞር ተገንዚብኩምዶ? እስቲ ተመያየጥሉ?

መርክቦ ብዝበለፀ ንፁር ብዝኾነ መንገዲ ንምርካብ ተባሂሉ ሓደ ዲግሪ ኣብ 60 ደቓይቕ ይምቀል። 1° = 60'። ከምኡ'ውን ሓደ ደቂቕ ኣብ 60 ሰከንድታት ይምቀል። 1' = 60".

ተምሃሮ ምድሪ ካብ ምዕራብ ናብ ምብራቕ ኣብ እትዘረሉ እዋን ኣብ ሓደ መስመር ቃስታ ዘለዉ ኩሎም ቦታታት ዓለም ተመሳሰሊ ግዜ ወይ ሰዓት ኣለዎም። ንኣብነት ኣብ 90° ምዕራብ ሰዓት ክልተ ናይ ንጎሆ እንተኾይኑ ካብ ሰሜናዊ ዋልታ ክሳብ ደቡባዊ ዋልታ ኣብ ዝርከቡ ቦታታት 90° ምዕራብ ኩሎም ሰዓት ክልተ ናይ ንጎሆ

- 4 ኣብ 90° ሰ ዝርከብ ሕንፃፅ ሞሮ እንታይ ይበሃል?
 ሀ ቅናት ምድሪ ሐ ቐዳማይ ሜሪድያን
 ለ ካንሪኮርን መ ካንሰር
- 5 ካብቶም ኣብ ሕቶ ቀፅሪ 4 ንዓለም ኣብ ምዕራባውን ምብራቓውን ንፍቁ ክበ ዝመቐል

ሐ ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ሓፂር መልሲ ሃቡ።

- 1 ሞሮን ቃስታን ዝበሃሉ ቃላት እንታይ ማለት ከምዝኾኑ ብሓፂሩ ግለፁ
- 2 ኣብ ሓደ ከተማ ሃገርና / 45° ምብ/ ሰዓት ዓሰርተ ሓደ ናይ ድሕሪ ቐትሪ እንትኾይኑ ኣብ 120° ምብ ዝርከብ ከተማ ቻይና ሰዓት ክንደይ ይኸውን?

1.3 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርገሐኦምን

ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ

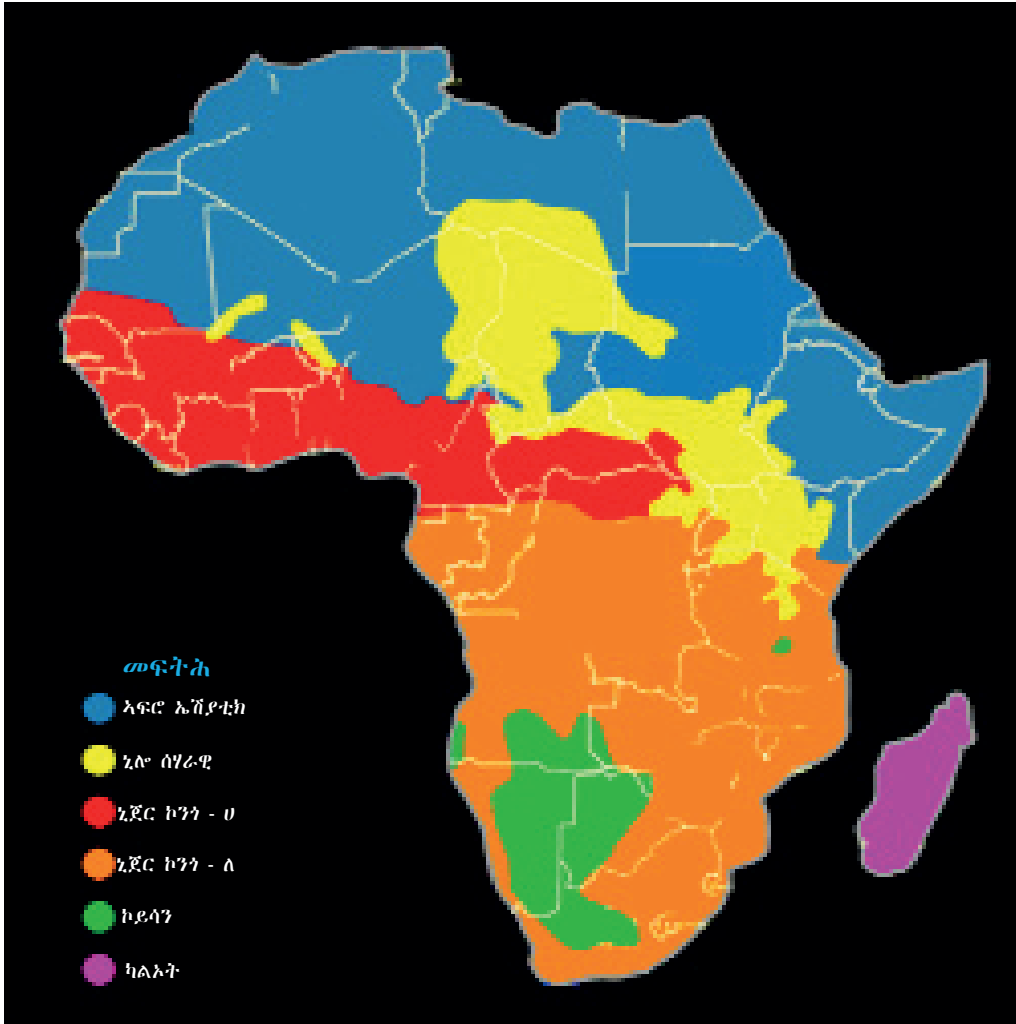
ምይይጥ ጉጅለ

ተምሃሮ ብዛዕባ ቋንቋታት ህዝብታት ኣፍሪካ ትፈልጡ ዶ? ኣብ ሓሙሽተ ጉጅለ ተመዲብኩም ኣብዞም ዝሰዕቡ ጉዳያት ተመያየጡ። ብጉጅለታት ዝተመያየጥኩሙሉ ናብ ክፍሊ ኣቐርብዎ።

- ጉጅለ ፩** - ቋንቋ እንታይ እዩ? እንታይ ረብሓ ኸ ኣለዎ?
- ጉጅለ ፪** - ኣብ ሃገርና ክንደይ ቋንቋታት ኣለዉ? ትፈልጥዎም ቋንቋታት ዘርዝሩ።
- ጉጅለ ፫** - ካርታ ዝርግሐ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ብምርኣይ ኣብ ኣህጉርና ክንደይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ከምዘለዉ ዘርዝሩ። ኣበይን ካበይ ናበይን ከምተዘርግሑውን ግለፁ።
- ጉጅለ ፬** - ኣብ ቀርኒ ኣፍሪካ ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ዝርግሐኦምን ግለፁ።
- ጉጅለ ፭** - ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ግለፁ። ኣብ ትግራይና ዝርከቡ ቤተሰብ ቋንቋታትውን ግለፁ።

ካርታ 1.6 ዝርግሓ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ህዝብታት ኣፍሪካ

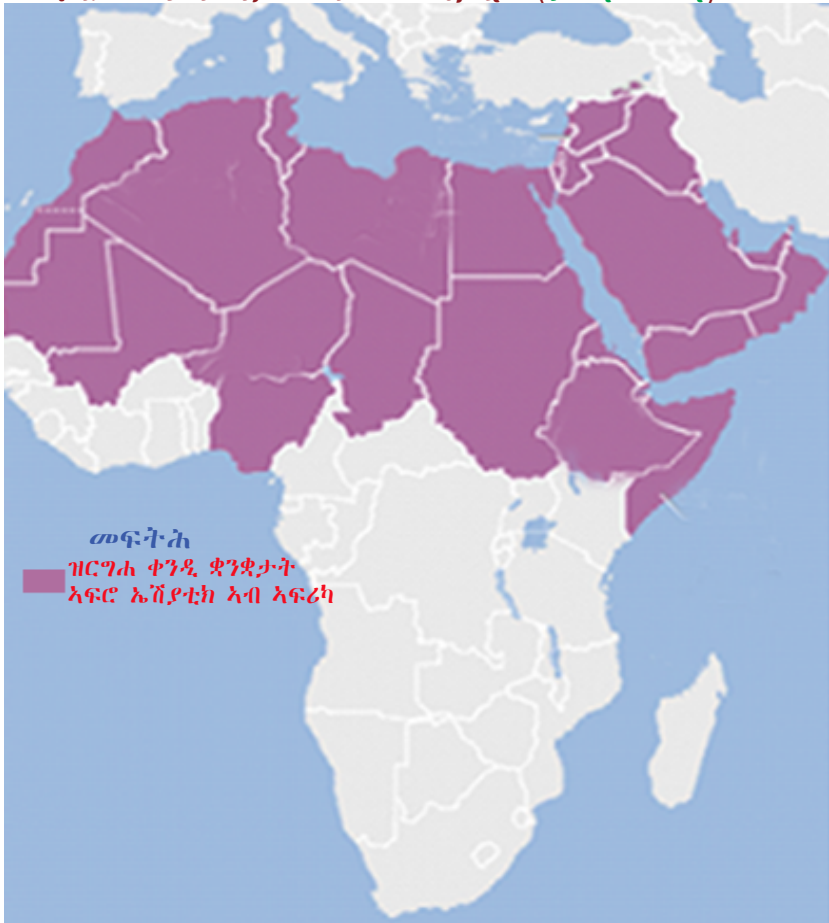
ኣብ እንነብረላ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣዝዮም ብዙሓት፣ ብጣዕሚ ዝተፈላለዩን ዝተወራረሱን ቁፅሮም ካብ ሓደ ሸሕ ዘይነኣሱ ቋንቋታት ኣለዉ። ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያውን እንተኾነ ካብ 85 ዘይነኣሱ ዝተፈላለዩን ዝተወራረሱን ቋንቋታት ኣለዉ። ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት እንትትመሃሩ ኣብ ሰለስተ ብርኪ ዝተመቐሉ ኣገላልፃ ኣለዉ። እዚኦም ቀዳማይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉ፣ ካልኣይ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉን ሳልሳይ ድማ ብነፀላ ዝግለፁ ቋንቋታት ዝበሃሉዮም። ንኣብነት ኣብ ቤት ትምህርቲ ንከይዲ ምስትምሃርን ምምሃርን ከምኡውን ኣብ ብሄራዊ ክልል ትግራይ ንግልጋሎት ስራሕ ንጥቀመሉ ቋንቋ ትግርኛ ኣሎ። እዚ ቋንቋ ትግርኛ ኣብ ቤተሰብ ቋንቋ ሴማዊ ዝምደብዮ። ሴማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ድማ ኣብ ትሕቲ ኣፍሮ ኤሽያቲክ ወይድማ ሃማዊ ሴማዊ ቀንዲ ቤተሰብ

ቋንቋታት ይምደብ:: ተምሃሮ ነዞም ኣብ ሰለስተ ብርኪ መቐጥና ዝረእናዮም ቋንቋ፣ ቤተሰብ ቋንቋን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋን ዝበሃሉ ብካሊ እ ኣብነት ተመያየጡሎም:: ኣብ ክፍለ ዓለምና ክንደይ ዝኣክሉ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ከምዘለዉ ኻን ትፈልጡ ዶ?

ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ:: ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ከምዘመልክቶ ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ዝርከቡ ብምልኡም ቋንቋታት ኣብዞም ዝስዕቡ ኣርባዕተ ዓበይቲ (ቀንዲ) ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም:: ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ዝርከቡ እዞም ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝስዕቡዮም፤

- 1 ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 2 ኒሎ ሰሃራዊ (ኣባይ ሰሃራዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 3 ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት
- 4 ኮይሳን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት እዮም::

1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ)፤

ካርታ 1.7 ዝርግሑ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ

ካብ ሰሜንን ሰሜን ምዕራብን አፍሪካ ክሳብ ሰሜናዊ ምብራቕ አፍሪካ (**ቀርኒ አፍሪካ**) አብዝርከቡ ሃገራት ብገፊሑ ዝዝረበሎም ቋንቋታት ኮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ (**ሃማዊ ሴማዊ**) አርባዕተ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። እዚኦም ድማ ዝስዕቡ ኮም።

- ✓ ሴማዊ ቋንቋታት
- ✓ ኩሽቲክ ቋንቋታት (ኩሻዊ)
- ✓ ቋንቋታት ቻድ
- ✓ ቋንቋታት በርበር

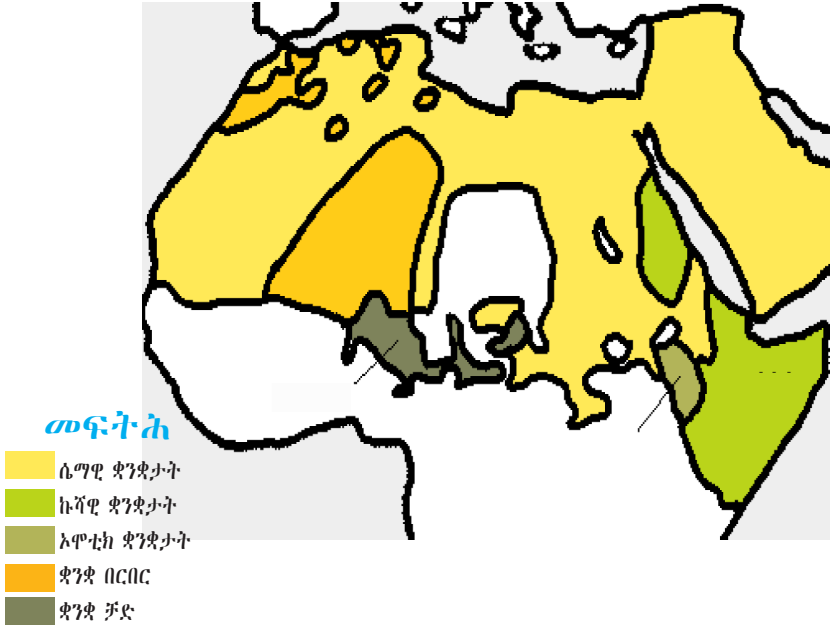
ሴማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ካብዝበሃሉ ውሽጢ ዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ኣርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። እዚኦም ብምልኦም ብህዝብታት ዘርኢ ሴም ዝዝረቡ ቋንቋታት ኮም። ተምሃሮ እዞም ቋንቋታት ኣበይ ከባቢ ከምዝዝረበሎም ሓቲትኩምን ነንርእስኹም ተመያይጥኩምን ንመምህርኩም ግለፁሎም። ተምሃሮ ሴማዊ ቋንቋታት ዝበሃሉ ተመያየጡሎም። ብዝርዝር ድማ ግለፅዎም።

ሃማዊ ቤተሰብ ቋንቋታት ብህዝብታት ዘርኢ ኩሽን ኦሞቲክን ኣብ አፍሪካን ኣብ ሃገርናን ዝዝረቡ መብዛሕትኦም ቋንቋታት ከም ኣብነት ዝጥቀሱ ቋንቋታት ኦሮምኛ፣ ሶማልኛ፣ ዓፋርኛ፣ ኣገውኛ፣ ሲዳምኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ ወዘተ ኣብዚ ዝምደቡ ኮም። ካብዚኦም ብተወሳኺ ድማ ቋንቋታት ኦሞቲክ ይርከቡ። ኣብ ብሄራዊ ክልላዊ መንግስቲ ኦሮሚያን ህዝብታት ብሄር ብሄረሰብ ደቡብ ኢትዮጵያን ዝዝረቡ መብዛሕትኦም ቋንቋታት ኣብ ኩሻዊን ሃማዊን ቤተሰብ ዝምደቡ ኮም። ኣብ ትግራይ ወረዳ ኢሮብ ዝዝረብ ቋንቋ ሳሆ ኣብዚ ዝምደብ እዩ። ተምሃሮ ሃማዊ (**ኩሻዊ**) ቋንቋታት ዝበሃሉ ተመያየጡሎም። ብዝርዝር ድማ ግለፅዎም።

ቋንቋታት ቤተሰብ ቻድ ዝበሃሉ ብዋናነት ኣብ ምዕራብን ማእኸላይን አፍሪካ ዝዝረበሎም እንትኾኑ ክሳብ 100 ዝፅግዑ ቋንቋታት ዝሓቆፈዩ። ካብ ቤተሰብ ቋንቋታት ቻድ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ኣብ ምዕራብ አፍሪካ ከም ካልኣይ ቋንቋኦም ገይሮም ዝጥቀሙሉ ቋንቋ ሃውሳ እዩ። ቋንቋታት ቻድ ኣብ ቋንቋታት ዘርኢ ሃም ዝምደቡ ውን እዩ።

ቤተሰብ ቋንቋታት በርበር ኣብ ሃገራት ማእኸላይ ሰሃራ፣ ሰሜንን ሰሜን ምዕራብን አፍሪካ ዝዝረበሎም ኮም። ተዛረብቲ ቋንቋታት በርበር ዝኾኑ ህዝብታት ምስ ዘርኢ ሴም ተሓናፊዎም እንትኾኑ ውን እዚ ቋንቋ ሃማዊ እዩ። ቋንቋታት ዘርኢ ሃማዊ ብሓፈሽኡ አፍሪካዊ መበቆል ዘለዎም እዮም። ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋታት በርበር በገፊሑ ኣብ ሃገራት ማእኸላይ ሰሃራ፣ ኣልጀሪያ፣ ሊብያ፣ ኒጀርን ማሊን ዝዛረቡሉ ቋንቋ ታማሽቕ ዝበሃልዩ።

ተምሃሮ ቋንቋታት ቤተሰብ አፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ዝበሃሉ ብዝርዝር ተረዲእኹሞም ዶ? ኣብ ሃገርና ዝዝረቡን ኣብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ዝምደቡ ቋንቋታት ብዝርዝር ፈሊጥኩምዎም ዶ? ካርታ መሰረት ብምግባር ብሓባርን ብብጉጅለን ኣብ ውሽጢ ክፍሊ ነንርእዎኹምን ምስ መምህርኩም ኸይንኩም ተመያየጡሎም።

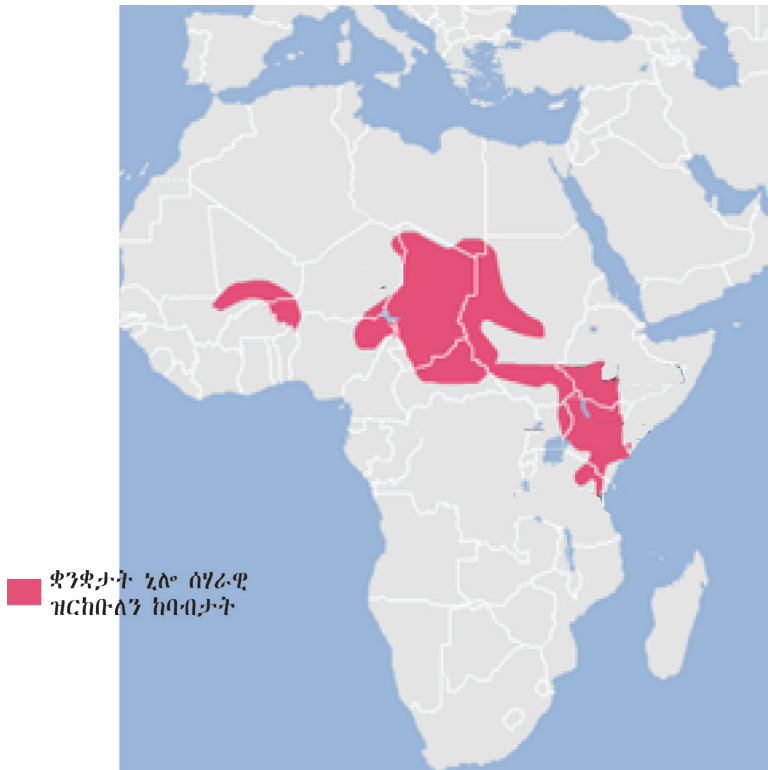
ካርታ 1.8 ዝርግሐ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት አፍሮ ኤሽያቲክ ኣብ አፍሪካ

2. ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ)፡

እዚአም ኣብሽንጥሮ ሩባኣባይንከባቢበረኻሰሃራን ዝዝረቡዮም። ኣብምዕራብ፣ ማእኸልን ምብራቕን አፍሪካ ዝርከቡ እዮም። ኣብ ትሕቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (አባይ ሰሃራዊ) ሽዱሽተ ንኡሳን ክፍልታት ቋንቋታት ኣለዉ። እዚአም ድማ ዝስዕቡዮም፡

- ✓ ቋንቋታት ሶንግሃይ   ✓ ቋንቋታት ማባ   ✓ ቋንቋታት ፋር
- ✓ ቋንቋታት ሰሃራ   ✓ ቋንቋታት ኮማ   ✓ ቋንቋታት ቻሪ - ኒሎቲክ

ካብዚአም ውሽጢ ድማ ኣብ ቤተሰብ ቋንቋታት ኮማን ቻሪ - ኒሎቲክን ዝምደቡ ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዝዝረቡ ብዙሓት ቋንቋታት ኣለዉ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ዝዝረቡ ቋንቋታት ከም ኣኝዋክ፣ ኑወር፣ ቤኑሻንጉል፣ ማኦ፣ ኮማ፣ ጉሙዝ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ካብዚአም ብተወሳኺ ቋንቋታት ኩናምኛን በርታን ኣብ ቋንቋታት ቻሪ ኒሎቲክ ዝምደቡ ይርከቡ። እዚአም ብልሙድ ቋንቋታት ቤተሰብ ኒሎቲክ ተባሂሎም ውን ይፍለጡ። ተምሃሮ ኣብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ዝምደቡ ቋንቋታት ሃገርና ፈሊጥኩሞም ዶ?

ካርታ 1.9 ዝርግሓ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ

3 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን)፤

አብ ከባቢ ምዕራብ፣ ማእኸልን ደቡብን አፍሪካ ዝርከቡ መብዛኢትኦም ህዝብታት ዝሳረብዎም ቋንቋታት ኣብዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ዝምደቡዮም። እዚኦም ውን ብውሑድ ኣብ 27 ሃገራት አፍሪካ ብገፊሑ ዝዝረቡዮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ኣብ ደቡብ አፍሪካን ማዳጋስካርን ዝርከቡ ዝተሓንፈፁ ቋንቋታት እስያን አውሮፓን ይሓቅፉዮም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ሽዱሽተ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለውዎም። እዞም ንኡሳን ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃሉ ዝስዕቡዮም።

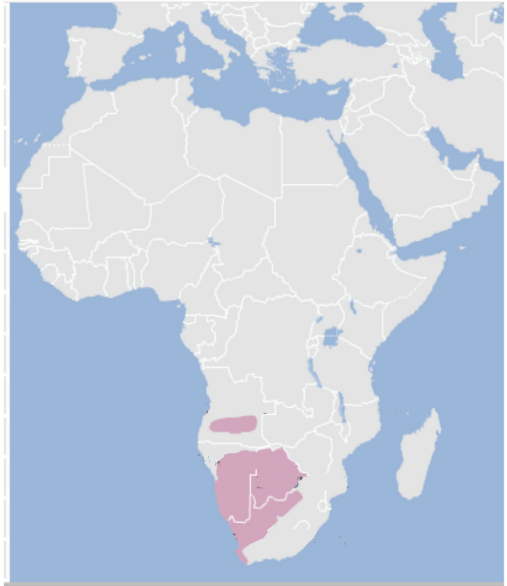
- ✓ ቋንቋታት ምዕራብ ኣትላንቲክ
- ✓ ቋንቋታት ምብራቕ ኣዳማዊ
- ✓ ቋንቋታት ማንዴ
- ቋንቋታት ክዋ
- ቋንቋታት ቮልታይክ (ጉር)
- ቋንቋታት ቤኑወኮንጎ

አብ ምዕራብ አፍሪካ ብዙሓት ተሳረብቲ ዘለውዎም ዮሩባ፣ ፉልፉልዴን ኢግቦን ከምኡ ውን ኣብ ምብራቕን ደቡብን አፍሪካ ዝዝረቡ ከም ስዋሂልኛን ዞሎኛን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ማንዲካን ዞሳን ዝተባሃሉ ቋንቋታት ውን ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ተምሃሮ ካብ

ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ ውሽጢ ኣብ ሃገርና ይኹን ኣብ ቀርኒ ኣፍሪካ ዝዝረብ ቋንቋ ከምዘየለ ተረዲእኹም ዶ? ካርታ ዝርግሐ ቋንቋታት ኣፍሪካ መሰረት ብምግባር ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራን ኒጀር ኮንጎን ዝዝረበሎም ከባብታት ተመያየጡ።

ካርታ 1.10 ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ

ካርታ 1.11 ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኮይሳን

2 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኮይሳን፡

እዚኦም ኣፍሪካዊ መቐል ዘለዎም ነባርን ቋንቋታት'ዮም። ይኹን ደኣ'ምበር ካብቶም ካልኦት ዝፍለዩሎም መሰረታዊ ነገር ኣለዎም። ከምቶም ካልኦት ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃምን ሴምን)፣ ኒጀር ኮንጎን ኒሎ ሰሃራን ወዘተ ዝተሓላለኹን ዝገፍሑን ጨንፈራት የብሎምን። መብዛሕትኦም ቋንቋታት ኮይሳን እንትርእዩ ኣብ ከባቢ ካላሃሪን (ቦትስዋና)፣ ደቡባዊ ምዕራብ ኣፍሪካ (ናሚቢያ) ወዘተ ዝዝረበሉ እንትኸውን ውሑዳት ቋንቋታት ኮይሳን ድማ ኣብ ኣንጎላ፣ ሃምቢያ፣ ዚምባብዌን ደቡብ ኣፍሪካን ዝዝረቡዎን ኣለዉ። ዝርግሐ ቋንቋታት ኮይሳን ዝተበታተኑን ፋሕ ፋሕ ኢሎም ዝርከቡን ስለዝኾኑ ዝርግሐኦም ገፊሕ ቦታ ዝሓዙ'ዮም። ቋንቋታት ኮይሳን ዝሃረቡ ካብ 200 ሽሕ ክሳብ 300 ሽሕ ዝፅግዑ ህዝብታት ኣፍሪካ ኣለዉ። ቋንቋ ባንቲ ኣብዚ ዝምደብ እዩ።

ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ካብዘለዉ ብዙሓት ቋንቋታት ብዙሕ ተሃረብቲ ዘለዉዎም ቀዳማይ **ዓረብኛ** እንትኸውን ኣብ ሰሜን፣ ምዕራብን ማእኸላይን

አፍሪካ አብዘለዉ ሃገራት ዝርከቡ ህዝብታት ዝጥቀሙሉ፡፡ ቋንቋ ስዋሂሊ አብ ኬንያን ታንዛንያን ከምኡውን ማእኸላይ አፍሪካ ዝርከቡ ልዕሊ 50 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎ እዩ። ቋንቋ ሃውሳ ድማ አብ ምዕራብ አፍሪካን ናይጀሪያን ከባቢ ዝርከቡ 25 ሚሊዮን ህዝቢ ይዛረብዎ፡፡ ቋንቋ ፉልፉልዴ አብ ሃገራት ሴኔጋል፣ ካሜሩንን ቻድን ዝዝረብ እዩ። ቋንቋ ዮሩቤ ድማ አብ ናይጀሪያን ቤኒን ዝዝረብ፡፡ ብተመሳሳሊ ኢግቦ ዝበሃል ቋንቋ ብዙሓት ተዛረብቲ ኣለውዎ። አብ ሃገርና ድማ ቋንቋ ኦሮሚፋ (ኦሮምኛ) አብ ኢትዮጵያን ኬንያን ልዕሊ 24 ሚሊዮን ህዝቢ ዝዛረብዎ፡፡ ብምክንያት ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተኣታተዉን አብ ክፍለዓለምና አፍሪካ ብገፊሑ እንጥቀመሎም ቋንቋታት ኣውሮፓውን ኣለዉ። ንኣብነት እንግሊዝኛ፣ ፈረንሳይኛ፣ ፖርቹጋልኛን ስፔንኛን ዝጥቀሱዮም። ስለዚ ዓበይቲ ዓለምለኸን ክፍለዓለምለኸን ትካላት አብ አፍሪካ ዋኒን እንትሕዙ ዝጥቀሙሎም ቋንቋታት ስራሕ እንግሊዝኛ፣ ፈረንሳይኛ፣ ዓረብኛ፣ ስፓኛን ፖርቹጊዝኛን ክኸውን ተወሲኑዮ። ተምሃሮ አብ አፍሪካ ዘለዉ ቋንቋታት ብዝምልከት እኹል ፍልጠት ረኺብኩም ዶ? አብ ሃገርና ይኹን አብ ቀርኒ አፍሪካ ኣርባዕተ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዚኦምውን ዝስዕቡዮም፡

- 1 ኩሻዊ (ኩሺቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ኦሮምኛ፣ ዓፋርኛ፣ ሶማልኛ፣ ቤጃ፣ ሳሆ፣ ሲዳምኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ፣ ጌዴኦ፣ ኮንሶ፣ ኣገውኛ፣
- 2 ሴማዊ (ሴሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ኣርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ፣ሂብሪው
- 3 ኦማዊ (ኦሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ጋሙ፣ ጎፋ፣ ከፊሾ፣ ኩሎ ኮንታ፣ ከፊኛ፣ ጃንጀሮ፣ ዶርዜ፣ ወላይትኛ፣ ማጂ፣ የም፣ ጊሚራ፣ ኣሪ፣ ሻኩ ወዘተ
- 4 ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፡ ኩናማ፣ ጉሙዝ፣ በርታ፣ ኮማ፣ መዠንግር፣ ኣኝዋክ፣ ኑወር፣

እዚኦም አብ አፍሮ ኤሽያቲክን ኒሎ ሰሃራን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ቋንቋታት ኩሻ አብ ኤርትራ፣ ኢትዮጵያ፣ ጂቡቲ፣ ሶማሊያን ኬንያን ዝዝረቡዮም። ዓፋርኛ አብ ሃገራት ኤርትራ፣ ኢትዮጵያን ጂቡቲን ብገፊሑ ዝዝረብ፡፡ ሶማልኛ ቋንቋ ድማ አብ ሃገራት ሶማሊያ፣ ኢትዮጵያን ጂቡቲን ይዝረብ። ቋንቋታት ትግርኛ፣ ሳሆን ኩናማን ድማ አብ ሃገራት ኢትዮጵያን ኤርትራን ዝዝረቡዮም። ቋንቋ ኦሮምኛ ድማ አብ ኢትዮጵያን ኬንያን ይዝረብ።

ተምሃሮ አብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ መሰረት ብምግባር በብክልል ሃገርናን አፍሪካን ብዋናነት ዝዝረቡ ቋንቋታት ኣለልይዎም። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ጨንፈራቶምን አብ ወረቐት ሰኣሉ። አብ ቀርኒ አፍሪካ ዝዝረቡ ቋንቋታትን ቤተሰብ ቋንቋታትን ለሊኹም ግለፁ።

ንጥፈት

ተምሃሮ ብጉጅለ ኮይንኩም ኣብዞም ዝሰዕቡ ተመያይጥኩም ናብ ክፍሊ ፀብዓብ ኣቕርቡ።

- 1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ፅርሑ
- 2 ነቶም ዝፀራክምዎም ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ኣብ ፀሊም ሰሌዳ ዝተዳለወ ካርታ ወጺእኹም ኣመልክቱ።
- 3 ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣመልኪትኩም ሓፂር መብሪሂ ሃቡ።
- 4 ካብ ክልተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ተዛረብቲ ወሲድኩም ንፅፅራዊ ፀብዓብ ንክፍሊ ኣቕርቡ።
- 5 ዝርግሑ እዞም ንፅፅር ዝገበርኩምሎም ቋንቋታት ኣብ ካርታ ኣመልክቱ።
- 6 ብዛዕባ ተዛረብቲ ሓደ ዝተወሰነ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ወሲድኩም ክንድ ዝከኣል ዘርዚርኩም ግለፁ።

ዕዮ ጉጅለ

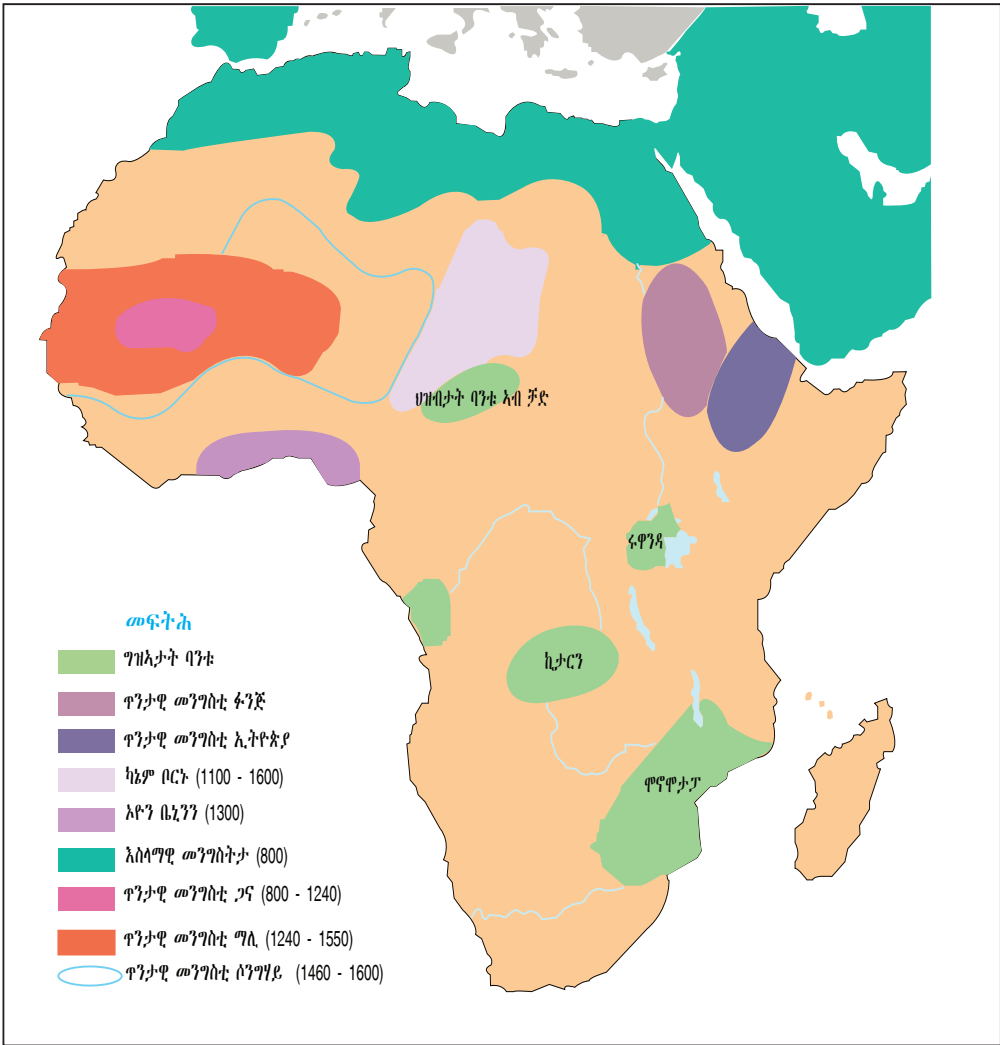

ተዛረብቲ ዝተወሰኑ ቋንቋታት ፅርሑ፣ ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡ ግለፁ፣ ኣበዩናይ ቤተሰብ ቋንቋ ከምዝምደቡ ውን ሓብሩ።

1.4 ጥንታዊ ስልጣነታት ኣፍሪካ (ግብፅን ካርቲጅን)

ተምሃሮ ኣብ 6^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ቀዲሞም ካብዝማዕበልሎም ከባብታት ውሽጢ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ትርኩቡ። ኣብ ኣፍሪካ ድማ ጥንታዊ ስልጣነታት ቀዲሞም ካብዝማዕበልሎም ከባብታት ሰሚናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ከምዝርከብ ተማሃርኩም ነይርኩም። ኣብ ዝተፈላለዩ ከባብታት ኣፍሪካ ኣብ ዝተፈላለዩ እዋናት ዝተፈላለዩ ብርኪ ዕብዮት ዝነበሮም ጥንታዊ ስልጣነታት ነይሮምዮም። ብመሰረት ኣብ 6^ኛ ክፍሊ ዝተምሃርክምዎ ጥንታዊ ስልጣነ እንትበሃል ከመይ ትገልፅዎ? እምበኣርክስ ቀፂሊ ዝርከብ ካርታ ጥንታዊ ስልጣነ ዝማዕበልሎም ከባብታት ኣፍሪካ እናረጸኹም ብጉጅለ ተመያየጡ። ካብዚ ካርታ ዚ እንታይ ተረዲእኹም? ንመምህርኩም ግለፁሎም።

ካርታ 1.12 ጥንታዊ ስልጣናት ማዕቢሎምሎም ዝነበሩ ቀንዲ ክባባታት አፍሪካ

ጥንታውያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ጃፅላመፅልን ኣብዝነበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቐመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዜ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚውን ቁሽታት ክምስረታ ጀሚረን። እዞን ቁሽታት ድሕሪ ግዜ ናብ ከተማታት ማዕቢሊን። ምምስራት ከተማታት ንምዕባል ካልኣት ስልጣናት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣናት ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወጺኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

ስልጣናት ጥንታውያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን

እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰብዮ። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ንግድን እደ ጥበብን፣ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባለ ሃይማኖት፣ ስነ ችርግ ችርግ፣ ሕርሻን ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅኑፅ ውዳበ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ችርግ ችርፅን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ኅሊሁ ክረኣ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ። ብምዃኑውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕን ምብራቕ ኣፍሪካን ጥንታዊ ስልጣነታት ዝማዕበሉሎም ግና ግብፂ፣ ኑብያ፣ ሜሮዌ፣ ኩሽ፣ ኣክሱምን ዚምባብዌን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ስለዚ ሕዚ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ብፍላይ ኣብ ግብፅን ካርቴጅን ማዕቢሎም ዝነበሩ ስልጣነታት ክትመሃሩ ኢኹም።

ስልጣነ ጥንታዊት ግብፂ

ተምሃሮ ግብፂ ኣበይ እያ ትርከብ? ግብፂ ኣበይ ከምትርከብ ኣብ ካርታ ተመልከቱ። ግብፂ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ትርከብ ሃገር እያ። ንውሓት ቁመታ ናብ 550 ማይል ዝፅጋዕ ኾይኑ ካብ ሩባ ናይል (ኣባይ) ናብ ፀጋም ኣንፈት 15 ማይል ከምኡውን ናብ የማን ኣንፈት 15 ማይል ስፍሓት ዘለዎያ። ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ ካብ ገማግም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ሱዳን ዝሸፈነ ኾይኑ ንሩባ ናይል (ኣባይ) ዝተኸተለዩ ነይሩ። ሄሮዱቶስ “ኣብ ታሪኽ” እናተብሃለ ዝፍለጥ ግሪካዊ ኣብዝፀሓፎ መፅሓፍ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል (ኣባይ) እያ” እንትብል ገለፀ። ተምሃሮ ሩባ ናይል ካበይ ናበይ ከምዝፈሰስ ኣብ ካርታ ርክቡ። ሩባ ናይል ካብ ሰሜናዊ ጫፍ ግብፂ ክሳብ ደቡባዊ ጫፍ ምሉእ ንምሉእ ንግብፂ ከምዘቋርፃ ሪእኹም ዶ? ሄሮዱቶስ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል እያ” እንትብል ዝገለፀ ንምንታይ ይመስለኩም? ብዘይካ ማይ ሩባ ናይልን ብብግዚኡ ዝመፅእ ሓዱሽ ውህሉል ሓመድኪ ሩባ ናይልን ግብፂ ምድረበዳ ምኾነት ነይራ፣ ልምዑነትን ሃፍተ ገነትን ግብፂ ኣብ ልጋሰ ሩባ ናይል ዝተመስረተ እዩ ዝብል መበገሲ ሓሳብ መሰረት ገይሩዩ ሄሮዱቶስ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይልያ” እንትብል ዝገለፀ።

ናይል ግብፂ አብ ክልተ ተመቐላ ነይራ። ታሕታይ ግብፅን ላዕላይ ግብፅን ዝበሃሉ ማለት'ዩ። ታሕታይ ግብፂ ዝበሃል ሰሜናዊ ጫፍ ናብ ናይል ዝርከቦ እንትኸውን ላዕላይ ግብፂ ዝበሃል ድማ ካብ ማእኸል ግብፂ ንደቡብ ኣንፈት ናብ ሱዳን ዘሎ ከባቢ ማለት እዩ ነይሩ። ናብ ካብ ብራኽ ዘለዎም ከባብታት ቁልቁል ንታሕቲዮ ዝወርድ።

ጥንታዊት ግብፂ ቅድሚ 3100 ዓ.ዓ

ጥንታዊት ግብፂ ካብ 3100 - 2200 ዓ.ዓ

ማእኸላይ ዘመን ጥንታዊት ግብፂ ካብ 2200 - 1730 ዓ.ዓ

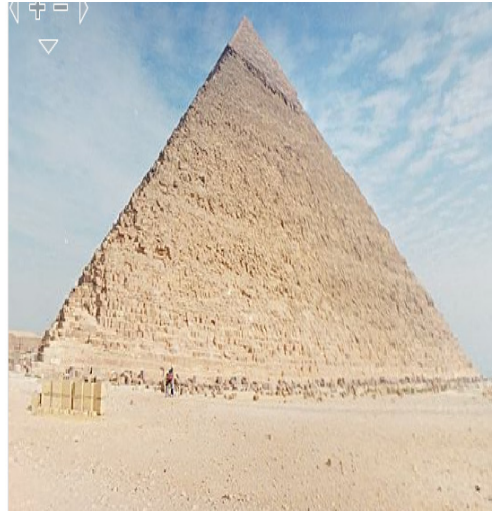
ጥንታዊት ግብፂ ካብ 1570 - 1100 ዓ.ዓ

ካርታ 1.14 ምዕባለ ጥንታዊት ግብፂ ካብ ቅድሚ 3100 - 1100 ዓ.ዓ

ሰጳሊ 1.1 ጥንታዊት ከተማ ቴብስ ብ2040 ዓመተ ዓለም

አብ ከባቢ 3100 ዓመተ ዓለም “ሜነስ” ዝተብሃለ ንጉስ ላዕላይ ግብፂ ንታሕታይ ግብፂ ብምውራር ንክልቲኦን ክፋላት ግብፂ ሓዊሱ ሓደ ግዝኣት ገይርዎን። ስለዚ ግብፃውያን ነዚ ንጉስ ሜነስ አብ መሬት ዘሎ ፈጣሪኦም (እግዚአብሄር አምላኽ) ገይሮም የምልኹሉ ነይሮም። ካብዚ እዋንዚ ንደሓር ታሪክ ጥንታዊት ግብፂ አብ ሰለስተ ዘመን ተመቐሉ ዝርአይዮ ነይሩ። ፈላጊይ ናይ ቀደም ግዝኣት ስርወ ንግስና ግብፂ (Old Kingdom) ዝበሃል ካብ 3100 - 2200 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረዮ። እዚ ድማ ብንጉስ ሜነስ ፈላጊይ ፎርኦን ኾይኑ ዝተጀመረ እዩ። አብዚ ዘመን ማእኸል ንግስና ዝነበረት ከተማ ማምሬስ ትብሃል ነይራ። እዞም ነገስታት ዝተፈላለዩ ዓበይቲ ፒራሚዳትን ምስልታትን ኣቕሪቦም ተኸሎም ነይሮም። ካብቶም ዝተቐረፁ ምስልታት እቲ ሓደ “ዓብዪ ሲፊኒክስ” ዝበሃልኾይኑ ሰውነቱ ንኣንበሳ ዝመስልኾይኑ ገፁ ግና ንሱብ ዝመስልዮ ነይሩ። እዚ ዘመን ፎርኦናት ግብፂ ዓበይቲ ፒራሚዳት ይሃንፁሉ ዝነበረ ”ዘመነ ፒራሚድ” ዝበሃልዮ።

ስእሊ. 1.2 ስፊኒክስ ጥንታዊ ግብፃውያን

ስእሊ. 1.3 አብ ጊዛ ዝርከብ ፒራሚድ ግብፃውያን

እቲ ካልኣይ ግዝኣት ስርወ ንግስና ማእኸላይ ዘመን ጥንታዊት ግብፃ (Middle Kingdom) ተባሂሉ ዝፍለጥን ካብ 2200 - 1730 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረዮ። ኣብዚ እዋን ማእኸል ንግስና ናብ “ቴቦስ” ዝበሃል ደቡባዊ ክፋል ግብፃ ተዛዊሩ። እዚ ዘመን ብፍላይ ድማ “ዘመነ መኳንንቲ” ተባሂሉ ዝፍለጥዮ። መኳንንቲ፣ መሳፍንትን መራሕቲ ሃይማኖትን ዝለዓለ ሃፍቲ፣ ሓይልን ዓቕምን እናጥረዩ መገዶም። ስለዚ ፖለቲካዊ ሓይሊ ፎርኦናት ነገስታት ተዳኺሙ ብተሃራራኡ ድማ ቡብከባቢኡ መኳንንትን መተሓዳደርትን ዝሓሸ ፖለቲካዊ ስልጣንን ተሰማዕነትን ነይርዎም። እቲ ሳልሳይ ሓዳሽ ዘመን ግዝኣት ጥንታዊት ግብፃ (New Kingdom) ተባሂሉ ዝፍለጥ ካብ 1570 - 1100 ዓመተ ዓለም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ እዋንዮ። ኣብ ስለስቲኡ ዘበናት ሰላሳን ሓደ ስርወ ንግስነት ነይሮም።

ጥንታዊት ግብፃ ብወተሃደራዊ ሓይልን ዓቕምን ተጠናኺራ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ብጣዕሚ ገፊሕ ግዝኣት ነይርዎ። ኣብዚ እዋን ዝነበሩ ፎርኦናት ሰራዊት ኣጠናኺሮም ናብ ደቡብ ኣንፈት ናብ ኑብያን ናብ ሰሜናዊ ምብራቕ ማእኸላይ ምብራቕ እስያ ኣንፈት ናብ ፍልስጤምን ሶርያን ወተሃደራዊ ወፍሪ ኣካይዶም። ድሕሪ 1100 ዓ.ዓ ወተሃደራዊ ዓቕምን ፖለቲካዊ ሓይልን ጥብብን ጥንታዊት ግብፃውያን እናተዳኸሙ ብምምዕኡ ካብ ወፃኢ ዝፍነዉ ወራራት ምምካትን ምክልኻልን ኣይከኣሉን። ብምዃኑ ካብ ግሪክ ንጉስ መቆዶንያ ዝነበረ ንጉስ ኣሌክሳንደር ዓብዱ ብ332 ዓ.ዓ ንግብፃ ወሪሩ ሒዘዎ። ሎሚ ኣብ ግብፃ ትርክብ ሰሜናዊት ወደብ ኣሌክሳንድሪያ ትበሃል ብስምዚ ንጉስ'ያ ትፅዋፅ ዘላ። ግሪካውያን ንግብፃ ክሳብ 30 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝተቐፀፀርዎ እንትኸውን ድሕሪዚ ግብፃ ኣብትሕቲ ሮማውያን ወዲቓ ማለትዮ።

ስእሊ 1.4 ምስሊ ፎርኦናዊ ንጉስ ራምሶስ 2ኛ

ስእሊ 1.5 ፒራሚዳት ፎርኦናት ግብፃውያን

አብ ዓለም ጥንታዊ ስልጣን ንፊለማ ዝማዕበለሉ ከባቢ አብ ሸንጥሮ ሚሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሊ ድማ አብ ግብፂ ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉዩ ማዕቢሊ ነይሩ። ስለዚ አብ ኣፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝማዕበለሎም ከባብታት ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ዝርከብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካን ምብራቓዊ ኣፍሪካን ማእኸል ዝገበረዩ ነይሩ። ካብዚኦም እቲ ሓደ አብ 3100 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ግብፂ ማዕቢሊ ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ይርከብ። ሩባ ናይል መሰረት ህይወት ግብፃውያን እዩ። ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ ኣዝዩ ማዕቢሊ ኣብዝነበረሉ እዋን ነገስታት ግብፂ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ግዝኣቶም ናብ ደቡብን ናብ ምዕራባዊ እስያን ኣግፊሖም ነይሮም። ነዚ ገፊሕ ግዝኣቶም ዝቆፃፀሩ ፅኑ ሙሐውር ምምሕዳር መንግስቲውን ዘርጊሖም ነይሮም።

ነገስታት ጥንታዊ ግብፂ ‘ፎርኦናት’ ተባሂሎም ይፅውፁ ነይሮም። እዞም ፎርኦናት ግብፂ ድማ ዝተፈላለዩ ስነ ህንፃታት ክምዕቡሉ ገይሮም። ንመቐብር ነገስታት ዘገልግል “ፒራሚዳት” መልግባትን ሃኒያም። ብስነ ህንፃ ዲዛይን ዝተጋየፁ ኣብያተ መንግስትን ኣብያተ ፀሎትን ሃኒያም። አብ ግብፂ ዝርከቡ ብጥንታውያን ፎርኦናት ዝተሃነፁ “ፒራሚዳት” ኣብዚ ሎሚ እዋን ካብቶም ኣብ ዓለም ዘለዉ “ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቑ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም” ውሽጢ ሓደ ኸይኖም ተመዝጊቦምዮም። ስለዚ ጥንታዊ ግብፃውያን ብስነ ህንፃ፣ ቅርፃ ቅርፂ፣ ብሕክምና፣ ብስነ ፅሑፍን ሳይንሳዊ ውፅኢታትን ኣብ ኣጠቓቕማ ቀለንተንን ኣዝዩ ዝድነቑ ምዕባል ነይርዎም። ጥንታዊ ግብፃውያን ድሕሪ ሞት ህይወት ኣሎ ኢሎም ይኣምኑ ስለዝነበሩ። ሰብ ምስሞተ ራስኡ ከይፈረሰን ተግቲቡን ንዓመታት ክፀንሕ ዝገብር “መሚ” ተባሂሉ ዝፍለጥ ኬሚካል ነይርዎም።

ሰእሊ. 1.6 ኣብ መቐብር ንግስቲ ኣሞንሂርክሄፕሴፍ ዝተረኸበ ሂይሮግሊፊክስ ፅሑፍ

ሰእሊ. 1.7 ኣብ መቐብር ንጉስ ፎርኦን ራምሰስ ዳግማዊ ከባቢ 1270 ዓ.ዓ ዝተፅሓፈ ሂይሮግሊፊክስ

ሰለዚ ጥንታዊ ግብፃውያን ንዓለም ዘበርከትዎ ውፅኢት ስልጣን እንትንርእይ፡

1. ኣብ ህንፀት ፕራሚድን ሲፊኒክስን ዘርእይዎ ሳይንሳዊ ጥበብ ምህንድስና፤
2. “ሂይሮግሊፊክስ” ጥበብ ኣፀሓፊን ስእላዊ ፊደልን ምስ ኣጠቓቕምኡ፤
3. ምንቅስቓስን ዑደትን ፀሓይ፤ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡ‘ውን ውሕጅ ሩባ ናይል መሰረት ገይሮም ብዘፅንዕዎ 365¼ መዓልታታት ዘለዎ ቀለንተን ኣዳልዮም

- 4. ልምዓት መስኖን መትረብን ምስራሕ ፍሉይ ክእለትን ፍልጠትን ግብፃውያን ነይሩ።
- 5. ኬሚካላዊ ቅመማ ማሚይ፣ መድሓኒታት፣ ሒሳብ፣ ብርጭቆ ምስራሕን ወዘተ ፍሉይ ውዕኢት ግብፃውያን እዩ ነይሩ።

ዕዮ ጉጅለ

- 1. ጥንታዊ ስልጣን ከመይን አበይን ከምዝጀመረ ተመያየጡ።
- 2. ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ ብዝምልከት ተመያየጡ።
- 3. መግለፅታት ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ ብዝርዝር አረድኡ።

መልመዲ 1.2

ሀ. ነዞም ዝሰዕቡ ሓሳባት አንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ አብሃህላ ትኸክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኸክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

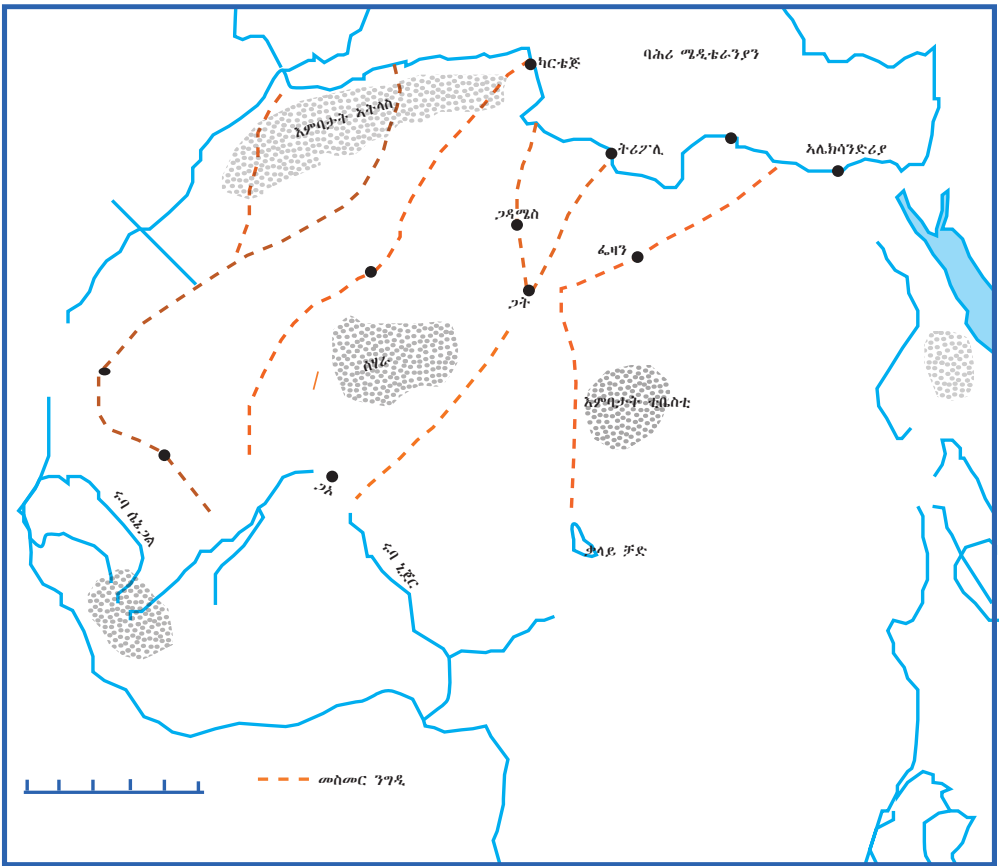
- 1. ኣብ ሃገርና ልዕሊ 85 ብህዝብታት ዝዝረበሎም ቋንቋታት ኣለዉ።
- 2. ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ ብካሊእ ኣፀዋውዓውን ኣባይ ሰሃራዊ ተባሂሉ ይፍለጥ።
- 3. ሃማዊ ቋንቋታት ሃገርና ብካሊእ ኣፀዋውዓ ድማ ኩሻዊ ቋንቋታት እናተብሃሉ ይፅውዑዮም።
- 4. መነስ ዝተብሃለ ንጉስ ንጥንታዊት ግብፂ ኣብ ክልተ መቐሊ ታሕታይን ላዕላይን ብዝብል የመሓድር ነይሩ።
- 5. ጥንታዊት ግብፂ ክሳብ 30 ዓመተ ዓለም ኣብ ትሕቲ ግሪካውያን ዝነበረት እንትትከውን ብድሕሪኸ ድማ ኣብ ትሕቲ ጥንታውያን ሮማውያን ወዲቆ።
- 6. ጥንታዊ ስልጣን ዓለም ንፊለማ ግዝ ዝማዕበለ ኣብ ሸንጥሮ ሩባ ሚሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሊ ዝማዕበለ ሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉዮ ነይሩ።
- 7. ፒራሚድ ካብቶም ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቐ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም ሓደ ኾይኑ ተመዝጊቡዮ።
- 8. ብመሰረት ምንቅስቓስ ፀሓይ፣ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡውን ውሕጅ ሩባ ናይል ዘካየድዎ መፅናዕቲ ጥንታዊ ግብፃውያን 365¼ መዓልታታት ዘለዎ ቀለንተን ኣዳልዮምዮም።

- ለ.** ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኸክለኛን መልሲ ሃቡ።
- 1. ኣብ አፍሪካ ክንደይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ? ብዝርዝር ግለፅዎም።
  - 2. ኣብ ትሕቲ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ ኤሽያቲክ ዝርከቡ ንኡሳን ክፍልታት ቤተሰብ ቋንቋታት ክንደይዮም? ብዝርዝር ግለፅዎም።
  - 3. ኣብ ሃገርና ክንደይ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ? ዘርዝርዎም።

ጥንታዊ ስልጣኔ ካርቱጅ

ተምሃሮ ካርቱጅ ትበሃል ጥንታዊት ከተማ፣ ስልጣኔ ዝተርአዮላ ወደብ ሰሜናዊ አፍሪካ ኣበይ ከምትርከብ ትፈልጡ ዲኹም? ዝሰዕብ ካርታ ብምርእይ ካርቱጅ ትርከቡልቦታ ፍለዩ። ካርቱጅ አብ ሰሜን አፍሪካ አብ ናይሎሚ ቱኒዝያ አብ ምዕራባዊ ገምገም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ተፀጊዓ ዝነበረት ጥንታዊት ስልጥንቲ መንግስቲያ ነይራ። ስልጣኔ ጥንታዊት ካርቱጅ ዝመስረትዎ ፎኒሻያንስ ዝበሃሉ አብ ሰሜናዊ ክፋል ፍልስጤምን አብ ናይሎሚ ሶሪያን ሊባኖስን ዝነበሩዮም። ፎኒሻያውያን አብ ምብራቓዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ውሩያት ባሕረኛታትን ነጋዶንዮም ነይሮም።

ካርታ 1.16 ጥንታዊ ንግዲ ትራንስ ሰሃራን (ምድረበዳ ሰሃራ ዘቋርፅ) ክሳብ 300 ዓ.ም

ፎኒሻያውያን አብ ከባቢ 1000 ዓ.ዓ. ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ብፍርያት ሓጺን-መጺን ዝፍለጡን አብ ገማገም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ዓምደ ሰፊሕ ስራሕቲ ንግዲ የካይዱ ዝነበሩዮም። ሃፍተ ገነት እዞም ፎኒሻያውያን አብ ንግዲ ባሕሪ ዝተመስረተዮ ነይሩ። ክቡራት ሃፍቲ ሓጺን መጺን ዝኾኑ ከም ወርቂ፣ ብሪ፣ መዳብን ነሃስን

ዝመሳሰሉ ደልዮም ናብ ምዕራባዊ ገማግም ባሕሪ ሜዲተራንያን ሓይሎም ንውሽጢ ብምእታዎም ኣብ ገማግም ሰሜናዊ ኣፍሪካ ነቐጠታት ንግዲ መስሪቶም ነይሮም። ስነ መሬታዊ መርክቦ ካርቴጅ ኣብ ገምገም ባሕሪ ሜዲተራንያን ብምጅኑ ብቐሊሉ ንግዲ ባሕሪ ስሩዕ ስርሖም ገይሮም ክለምድዎ ኣኸኢልዎምዮ። ኢኮኖሚያዊ መሰረት መነባብሮ ካርቴጅውያን ንግዲዮ ነይሩ። ካርቴጅ ምስ ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካን ሰሃራን እናቋረፁ ስራሕቲ ንግዲ የካይዱ ነይሮም።

ኣብ ከባቢ 800 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ፎኒሽያውያን ሰፊሮምሉ ዝነበሩ ከባብታት ብምልኡ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ክኣትው ስለዝገበርዎ ካብዚኦም ጥንታዊት ካርቴጅ ሓንቲ ብምጅኑ ኣብትሕቲ ምምሕዳሮምን መግዛእቶምን ወዲቓ ማለት እዩ። ስለዚ ካርቴጅ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ፎኒሽያውያን ዝነበረት ወደባዊት ከተማ ሰሜን ኣፍሪካ ዝነበረትን ምስ ንግዲ ባሕርን ቴክኖሎጂ ሓፂን መፂንን ምዕብልቲ ዝነበረት እያ። ምቕጥቓጥን ምቕላጥን (ምምካኸን) ሓፂን መፂንን በራውርን ወዘተ ካብ ካርቴጅ ናብ ካልኦት ከባብታት ኣፍሪካ ተጋፊሑ።

ተምሃሮ ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ካርታ ምግፋሕ ስራሕ ምቕላጥን(ምምካኸን) ምቕጥቓጥን ሓፂን መፂን ኣብ ኣፍሪካ ተመልከቱሞ ተመያየጡሉ።

ፎኒሽያውያን ኣብ ካርቴጅ ምስ ሰፊሩን ዓመታት ምስኣቐፀሩን ብምቕጥቓጥ ብሩርን ዝፍለጡ “በርበር” ዝበሃሉ ዓሌት ብሓባር ምንባር ጀሚሮም። ዓሌት በርበር ኣብ ቱኒዝያን ኣልጀርያን ዝነበሩን መነባብሮኦም ኣብ ሕርሻ ዝተመሰረተ ብምንባሩ ንፎኒሽያውያን ቀለብ ምህርቲ ሕርሻ የቐርቡ ነይሮም። ፎኒሽያውያን ድማ ነዞም ንምግብነት ዘድልዮም ምህርቲ ውፅኢት ልምዓት ሕርሻ መቐረብቲ ኾይኖም የገልግልዎም ንዝነበሩ ዓሌተ በርበር ምቕጥቓጥን ምቕላጥን (ምምካኸን) ሓፂን መፂን ኣተኣታትዮምሎም። ድሕሪ ነዊሕ ዘመናት ምዕናሕ እዞም ፎኒሽያውያን ምስ በርበራውያንን ካርቴጅያውያንን ተሓዋዊሶም ደቂ ዓዲ ኾይኖም ኣብ ሰሜን ኣፍሪካ ምንባር ቐፂሎም። ስለዚ ካርቴጅ ማእኸል ምግፋሕ ንግዲ ባሕሪ ኾይኖ ተገልግል ስለዝነበረት ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ሰሜናዊ ምዕራብ ኣትላንቲክ ውቅያኖስን መማእኸሊት ዳህሳስ ነይራ። ብምኸንያት ከምዚ ዝመሰሉ ንነዊሕ ዘመናት ዝፀንሐ ምንቅስቓስ ፎኒሽያውያን ካርቴጅ ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያን እትርከብ ድምቕትን ዓብዩ ጠመተ ዝነበራን ወደብ ሰሜናዊት ኣፍሪካ ክትከውን ክኢላ።

ተምሃሮ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ ካርቴጅ ኣብ ካርታ ርእዩ።

ስለዚ ካርቴጅ ብጣዕሚ ዝሓሸ መዕረፊ ጉዕዞ ጥንታዊ መራኽብን ጀልባታትን ነይራ። ስለዝኾነ ድማ ንወደብ ካርቴጅ ዝመስረቱን ዘማዕበልዎን “ፎኒሽያን” ዝበሃሉ ብባሕሪ ንግዲ ብምክያድ ፍሉጣትዮም ነይሮም። ጥንታዊት ካርቴጅ

ኣብ ቀዳማይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 264 - 241 ዓ.ዓ) ሮማውያን ንሲሲሊ ተቐፃፂሮምዎ። ኣብ ካልኣይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 218 - 201 ዓ.ዓ) ጅነራል ካርቲጅ ዝነበረ ሃኒባል እምባታት ኣልፕስ ሰጊሩ ኣንጻር ሮማውያን ኩናት ኣካይዱ ብዙሕ ቦታታት ተቐፃፂሩ ነይሩ። ይኹንምበር ንሮም ክቆፃፀሩ ኣይከኣለን። ኣብ ሳልሳይ ኩናት ፑኒክ (ካብ 149 - 146 ዓ.ዓ) ካርቲጅ ምሉእ ብምሉእ ብሮማውያን ተደምሲሳ። “ካቶ” ዝበሃል መራሒ ሮማውያን ዝነበረ ኩልግዝ “ካርቲጅ ክትድምሰስ ኣለዎ” እናበለ ይገልፅ ነይሩ። ስለዚ ካብ 264 ዓ.ዓ ክሳብ 146 ዓ.ዓ ኣብዝነበሩ ዓመታት ሮማውያንን ካርቲጃውያንን ሰለሰተ ግዜ ኩናት ኣካይዶም ነይሮም። እዚ ኩናት ሮማውያንን ካርቲጃውያንን “ኩናት ፑኒክ” እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ኣብዚ ፑኒክ እናተብሃለ ዝፍለጥ ኩናት “ካኒባል” ዝተብሃለ ንጉስን ፍሉጥ ወተሃደራዊ መራሒ ካርቲጅን ዝነበረውን ተሳታፋይ ነይሩ። ኣብ መወዳእታ ካርቲጅ ኣብዚ ኩናት ተሳታፊ። ምሉእ ንምሉእ ግዝኣት ካርቲጅ ድማ ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ሮማውያን ወዲሊ። ንነበርቲ ካርቲጅ ቀቲሎም ነታ ዓሚራ ብዙሕ ዘስመዩት ከተማ ድማ ከምዘይነበረት ገይሮም ደምሲሶምዎ። ስለዚ ካርቲጅ ዓንያ። ካርቲጃውያን ይፍለጡሉ ዝነበረ ስልጣናውን በዚ ታሪካዊ ኢጋጣሚ ዓንዩ። ዝነበረ ከምዘይነበረ ኾይኑ ዓንዩ። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣን ካርቲጅ ኣብቁፀ። ድልዩት መራሒ ሮማውያን ዝነበረ ካቶ ሽትኡ ወቐዑ።

ስእሊ 1.8 ፍራስ ከተማ ካርቲጅ - ብሮማውያን ዝፈረሰት ድምቕትን ምዕብልትን ከተማ ዝነበረት

ዕዮ ጉጅለ

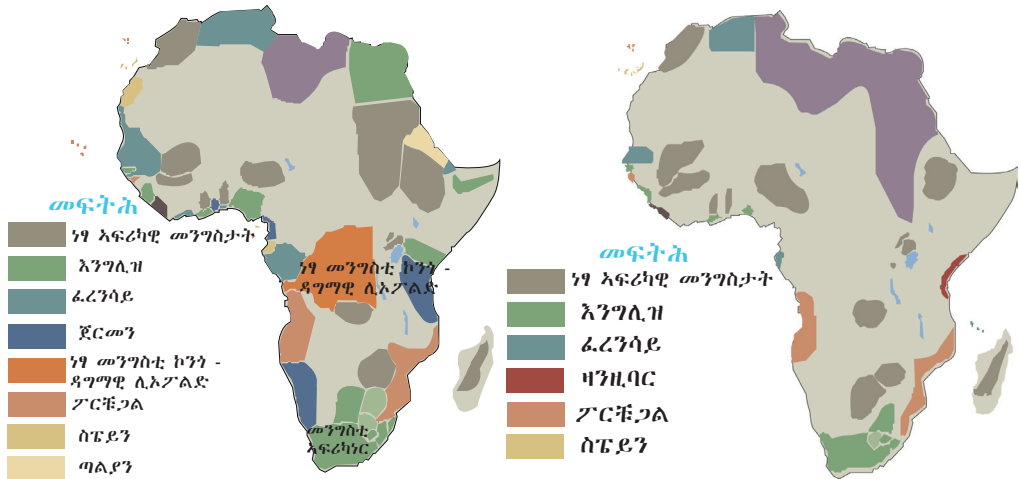

- 1 ኣመሰራርታን ወድቀትን ስልጣን ጥንታዊት ካርቲጅ ብዝርዝር ግለፁ።
- 2 ካብዛ ብኩናት ዝዓንወት ማእኸል ጥንታዊት ስልጣን ዝነበረት ኣብ ሰሜናዊ ወደብ ቱኒዝያ ጥቓ ቱኒዝ ትርኩብ ዝነበረት ካርቲጅ እንታይ ትምህሩ? ብዝርዝር ተመያየጡን መልሲ ብፅሑፍ ኣቕርቡ።
- 3 መግለፂ ስልጣን ጥንታዊት ካርቲጅ ንዝኾኑ ብዝርዝር ተመያየጡሎም።

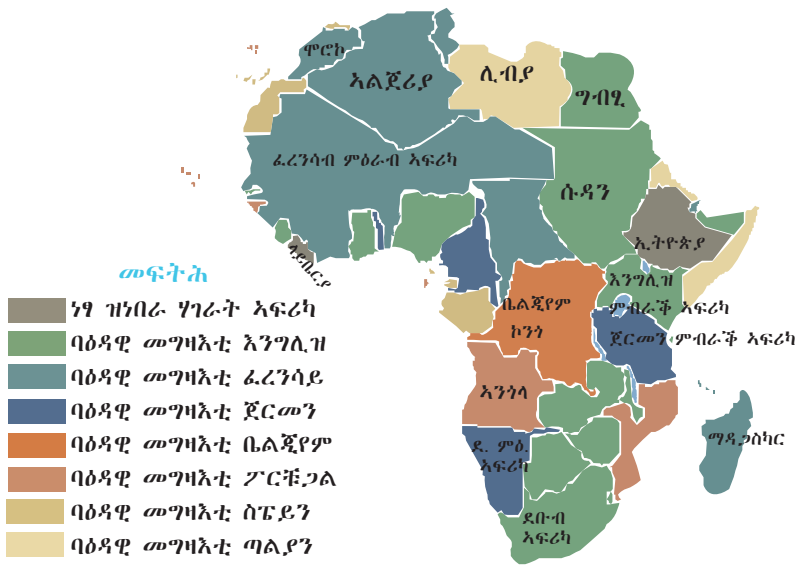
ብኣውሮፓውያን ክትፍለጥን ክትባሃግን በሬ ዝኸፈቱ፡፡ ኣዚኦም ድማ ካብዚ ንታሕቲ ዝተኣበሩ፡፡

1. ምስፍሕፋሕ ሃይማኖት እስልምና ኣብ ኣፍሪካ
2. ምዕቡል መስመር ርሑቕ ንግዲ
3. ንግዲ ባርያ ኣፍሪካውያን
4. ውህሉል ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን
5. በብከባቢኡ ኣብ ዓለት ዝተመስርቱ ኣናእይሽቲይ መንግስታት ምንባሮም

ኣፍሪካ ቅድሚ. 1877 ዓ.ም.ፈ

ኣፍሪካ ኣብ እዋን ምምቅቃል ብ1887

ካርታ 1.19 ኣፍሪካ ምስተመቓቐለት ብ1912

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ አብ ገፅ 5 ዘሎ ካርታ አፍሪካ መሰረት ብምግባር አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንን ጣልያንን ዝነበሩ ሃገራት አፍሪካ እናነፀርኩም ተመያየጡ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ዚምባብዌ፣

ተምሃሮ እስከ ንዚምባብዌ አብ ካርታ ርአይዎ። ዚምባብዌ አብ ምብራቕ አፍሪካ እትርከብ ሃገር እያ። ዚምባብዌ ካብ ጥንቲ ጀሚራ ዝነበረት እንትትኩውን ዝመስረትዎ “ሾና” ዝበሃሉ ዓሌት-ዮም። እዞም ሾና ዝበሃሉ ዓሌት ካብ 1200 - 1450 ዓ.ም ኣብዝነበረ እዋን ዓበይቲ አእማን እናፀረቡ ዝተፈላለዩ ቅርፅታት ይሰርሑ ነይሮም። ስለዚ እዚ ዚምባብዌ ዝብል ስያመ ካብዞም ሾና ዝበሃሉ “ዲዚምባ ዲዛምብዌ” ካብዝብል ቃል ከምዝመፀን ትርጉሙ ድማ “መንደቕ እምኒ” ወይድማ “ኩምራ እምኒ” ዝብል’ዩ።

ስለዚ እዚ ምስ ፅርበት እምንን መንደቕን ዝተአሳሰረ ስፍራ “ዓባይ ዚምባብዌ” እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ንደምበ ከፍቲ ዝኸውን ክብን ዓንኬል ዝቕርፁን መንደቕ ይስራሕ ነይሩ። እምኒ ምዕራብን ብምዕራብ እምኒ ድማ ዝተፈላለዩ ቅርፅታት ምስራሕን ዘኸእል ፍሉይ ጥበብ ዝነበሮም እንትኸውን እቲ ብጣዕሚ ዘደንቑ ክእለቶም ድማ ዝሰርሕዎ መንደቕ መተአሳሰሪ ዝኸውን ጭቃ ወይድማ ሲሚንቶ ወይድማ ካሊእ ነገር ዘይብሉ ምንባሩ’ዩ። ከምቲ አብ ክልልና ትግራይ ዝፍለጥ ብፅሁብ እምኒ ዝንደቕ ኳና ዝመስል ኾይኑ ፍሉይ ጥበብ ግና ነይርዎ። ምናልባትውን አብ ወረዳ ኢሮብ ምስዘሎ ፍሉይ ባህላዊ ጥበብ መንደቕ እምኒውን ምንፅፃር ይከኣል።

ተምሃሮ ብኸምዚ መልክፅ ንኸፍቲ ደንበን ሰፊርን እንትሰርሑለን ካብዚ እንታይ ትርድኡ? እምበኣርከስ እዚ ዘርእይየና ዓሌት ሾናን ካልኦት ነበርቲ ዚምባብዌን ንሃፍቲ እንስሳት ዘቤት ብፍላይ ድማ ንጥሪት ኸፍቲ ፍሉይ ትርጉምን አክብሮትን ይህቡ ነይሮም ማለት’ዩ። ስለዚ ዓባይ ዚምባብዌ ዝተመሰረተትን ዝማዕበለትን ንምርባሕ ከፍትን ሕርሻን ምቕው ዝኾነ ተፈጥሮአዊ ስነ መሬታዊ አቀማምጣ ምህላው’ዩ። ካብዚ ብተወሳኺ ካብ ገማግም ምዕራብ አፍሪካ ናብ ውሽጢ ዓዲ ንዝጓዓዙ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ መራኸቢ ኾይኑውን ብምቕውነት የገልግል ነይሩ። ስልጣን ዚምባብዌ አብ መስመር ርሕቕ ንግዲ ምስ ምዕራብ አፍሪካ፣ ሃገራት እስያ፣ ገማግም ውቅያኖስ ህንዲ ወዘተ ይበፅሕ ስለዝነበረ ዝምድናታት ወፃኢን ንግድን አፀርዩ ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋን’ዩ።

ሰኢሊ 1.9 ብዙይጭቃ ተሃኒፁ ዝነበረ ህንፃ ዚምባብዌ

ስለዚ ገዛእቲ ዓሌት ሾና “ስኒ ሓርማዝ፣ ወርቂ፣ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ምግብን እንስሳትን” ካብዝነግዱ ነጋዶ ብዙሕ እቶት ይእክቡ ነይሮም። ውፅኢት ስነ ጥበብ ዝነበሩ መጋዮፅታት፣ መሳርሕታት ሓፂን መፂንን ካልኦትን ንዚምባብዌ ብጣዕሚ ሰሓቢትን ተብሃጊትን ክትከውን ገይሮምዋዮም። ካብ ጡጥ ዝስርሑ ውፅኢት ሸመናውን ንዚምባብዌ ፍሉይዮ ዝገብራ። መጓሰን ምርባሕ ክፍትን፣ ሕርሻን ንግድን፣ ኢደ ጥበብን ቅርፃ ቅርፅን፣ ከምኡውን ማእለማ ፍሉይ መለለዩ ዚምባብዌዮ ነይሩ። ስልጣን ዚምባብዌ ሓያል ሰራዊትውን ነይርዎዮ። ስለዝኾነውን ኣብ መበል 15 ክፍለዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ህዝብታት ሾና ግዝኣቶም ብምስፍሕፋሕ “ሞኖሞታፓ” ዝተብሃለ ሰፊሕ መንግስቲ መስሪቶም ነይሮም። እዚ መንግስቲ ክሳብ ገማግም ውቅያኖስ ህንዲ ዝበፅሕ ግዝኣት ኣሓደሉ ዘጠቓለለውን ነይሩ።

ተምሃሮ ስልጣን ዚምባብዌ እናተብሃለ ኣብ ታሪኽ ዝፍለጥ ካብ ከባቢ 1000 ዓ.ዓ. ጀሚሩ ዝነበረን ኣብ ዙርይኣውን ንዝርከቡ ስልጣናት ዝሓቆፈ እንትኾነውን ነዚ ዝልጣን ድማ ዘማዕበሉ ህዝብታት ሾና ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ህዝብታት ሾና ካብዝመስረትዎን ከተማታት ዚምባብዌ እታ ሓንቲ እያ ነይራ። ጥንታዊ ስልጣን ዚምባብዌ ኣብ ስነ ህንፃ ዝተመስረተ ከምዝነበረ ተረዲእኹም ዶ? ስለዚ ኣብ ከተማ ዚምባብዌ ብዙሓት ዘደንቑን ዘስደምሙን ዓበይቲ ህንፃታት ተሰሪሖም ነይሮም። ብዙይጭቃን ካሊእ መተኣሳሰሪን ዝተሃንፁ ዓበይቲ ገዛውቲ ከምዝነበሩ ኹ ተረዲእኹም ዶ?

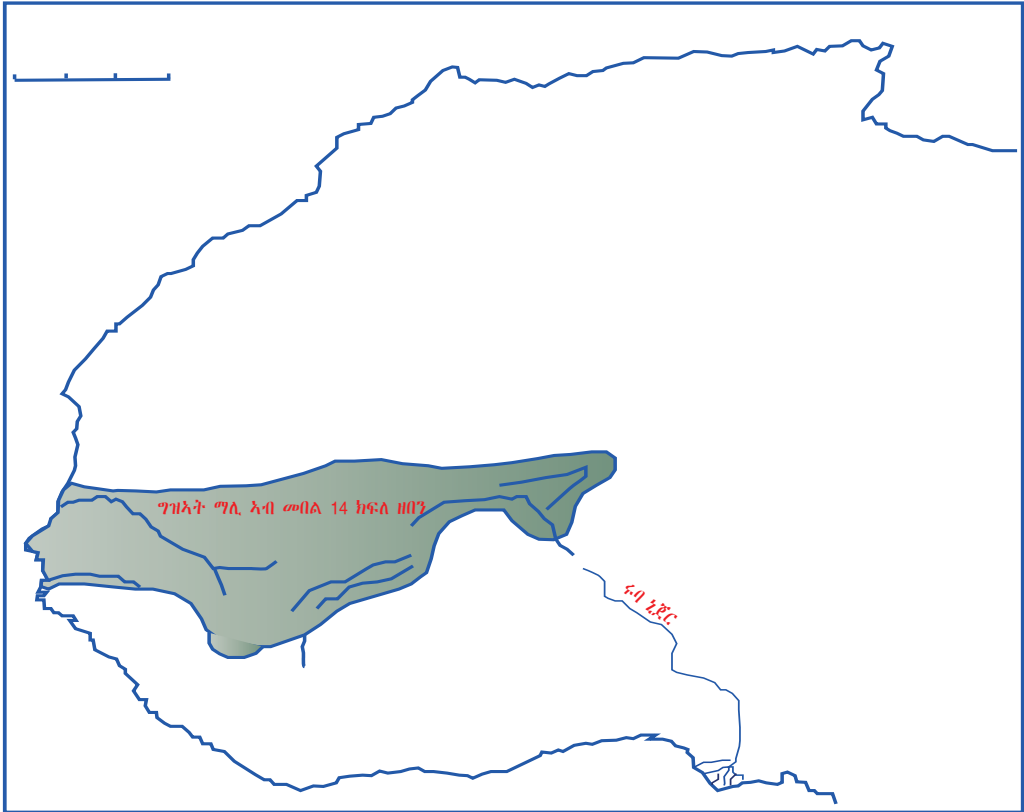
አብ ከባቢ 1450 ዓ.ም ዓባይ ዚምባብዌ ከምዝነበረቶ ክትቅፅል ኣይከኣለትን። ብምጃኑ'ውን ናብ ውድቀትን ዕንወትን ኣትያ። ነዚ ድማ ዝተፈላለዩ ምኽንያታት ኣለዉ።

1. ካብ እዋን ናብ እዋን በዝሒ ህዝቢ እናወሰኸ ብምምፅኡ ልዕሊ ዓቕን ጋህዒ እንስሳት ብምንባሩ መግሃጫ እናተመናመነ ብምኽያዱ፣ ብርሰትን ምጉሕንሕን ሃፍቲ ተፈጥሮ ብምንባሩ፣ ልሙዕነት ተሓራሳይ መሬት እናነከየ ብምኽያዱ፣ ምህርቲ ዓርቃይ እናነከየ ብምኽያዱ ወዘተ
2. ኣንፈት መስመር ርሑቕ ንግዲ ካብቲ ዝነበሮ መስመር ናብ ሰሜናዊ ኣንፈት ናብ ሩባ ዛምቤዚ ተቐይሩ።
3. አብ ከባቢ 'ሽንጥሮ ማዞኤ' ካሊእ 'ኒያዒምቤ ሙቶታ' ዝበሃል መስፍናዊ ግዝኣት ካብ ህዝቢ ሾና ዝምደቡ 'ዓሌት ሮዝዊ' ካብዝበሃል አብ መበል 15 ክፍለዘመን ተመስሪቱ። እዚ ሙቶታ ዝበሃል መንግስቲ ከም ብሓዱሽ ተላዒሊ ንመንግስቲ ዚምባብዌን ስልጣኔኡን ዓብሊልዎ።

ካብ ህዝቢ ሾና ዝወፁ ዝተፈላለዩ ዓሌታት ምስ ሮዝዊ ተደሚሮም ሓይሎም ከጠናኸሩ ሃዕሪ ይገብሩ ነይሮም። ካብ ኣውሮፓ ዝመፁ ፖርቹጊዛውያን ነቲ አብ ዚምባብዌ ዝነበረ መስመር ርሑቕ ንግዲ ይፀልውዎን ምንቅስቓስ ይድርትዎን ነይሮም። ስለዚ ዓሌት ሮዝዊ ክሳብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ፀኒሖም'ዮም። ስለዚ ዚምባብዌ ቅድሚያ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣብ አፍሪካ ምጅማሩ ኣብ ዓሌታውነት ዝተመስረተ መንግስትን ስርዓት ኣገዛዝኣን ነይርዎ። ዚምባብዌ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ድሕሪ ምፅንሓ ብ1980 ዓ.ም.ፈ ነፃ ወጺኦ። ዚምባብዌ ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ደቡብ ሮደሽያ እናተብሃለት ትፍለጥ ነይራ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ማሊ፣

ተምሃሮ ምዕራብ አፍሪካ ዝበሃሉ ሃገራት ኣብ ካርታ ርኣይዎን። ማሊ ኣበይ ከምትርከብ ትፈልጡ ዶ? ካብ መበል 16 ክሳብ 18 ክፍለዘመናት ኣብ ገማግም ምዕራብ አፍሪካ ማዕቢለን ዝነበራ ኣናእይሽተይ መንግስታትን መራሕቲ ዓሌታትን ውሸጢ ንኣውሮፓውያን ባሮት ብምቕራብ ዝተሓባበሩ ነይሮም። ንምንታይ ይመስለኩም? ናይጆርያ፣ ቤንን ጋናን ዝመሳሰላ ሃገራት ዝርከባሉ ከባቢ እዚ ምቕራብ ባሮት ከም ቀንዲ ስራሕን ፍልፍል እቶትን ተገይሩ ብዕሊ ተጠናኺሩ የካይዳሉ ዝነበራ ሃገራት እየን።

ካርታ 1.20 ማሊ ኣብ መበል 14 ክፍለ ዘበን

ተምሃሮ ማሊ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ኣብ ልዕሊ ሩባ ኒጀር እትርከብ ብሃፍቲ ወርቂ ትፍለጥ ሃገርያ። ግዝአት ማሊ ካብ ገማግም ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ብምዕራብ ክሳብ ኒጀርን ርእሰ ከተማ ሶንግሃይ ጥቓ ንኣ ንምብራቕ ኣንፊት ተዘርጊሑ ኣብዝነበረ ገፊሕ ቦታ ዝነበረትያ። ንደቡብ ኣንፊት ድማ ብማእድን ወርቂ ዝፍለጡ ቡሬን ባምቡክን ሒዙ ናብ ደቡባዊ ክፍል ሰሃራ ዘሎ ኣቋሪፁ ክሳብ ናብ ሰሜናዊ ኣንፊት ሳሕል ተዘርጊሑ ኣብዝርከብ ቦታ ማለትዮ። ቀደም ማሊ ካብ ግዝአታት ጋና ውሽጢ ሓንቲ ነይራ። ነበርቲ ማሊ “ህዝቢ ሶሶ” ዝበሃሉ ነይሮም። ምስዚኦም ብዙሓት ዓሌታትውን ነይሮም። ደቡባዊ ሶኒንኬን ማሊንኬን ዝበሃሉ ህዝብታት ኣብ ማሊን ጋናን ዝነበረ መስመር ርሑቕ ንግዲ ንምቁፅፅር ዝለዓለ ድልየት ነይርዎም። ኣብዚ እዋን መራሒ ማሊ ዝነበረ “ሱማጉሩ” ዝበሃል ኣብ ህዝቢ ሶሶ ዝምደብ ነይሩ።

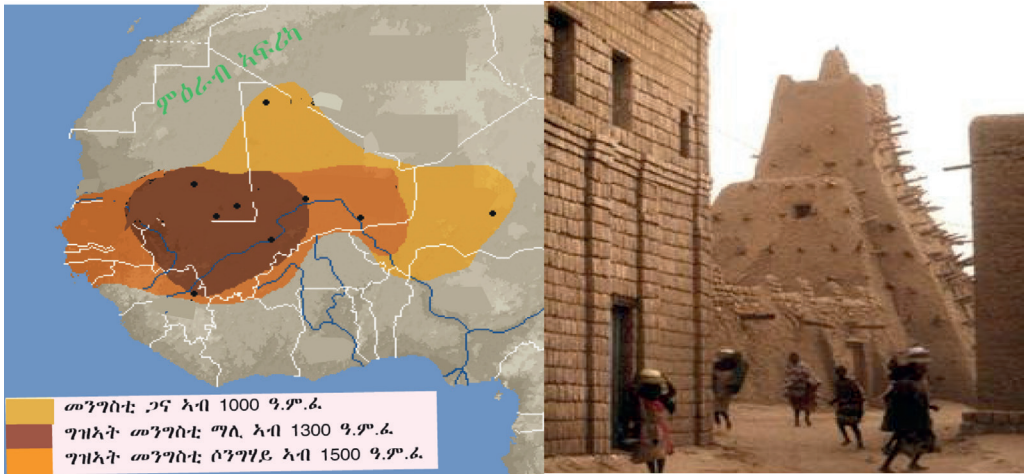
ይኹን-ምበር ማሊንኬ ዝበሃሉ ህዝቢ ማሊ ብሱንዲያታ ዝበሃል እናተመርሑ ኣብ ልዕሊ መንግስቲ ጋናን ሶሶ ዝበሃሉ ህዝብን ዓመፅ ኣካይደም። እዚ መራሒ ዓሌት ኬይቱ ዝኾነ ሱንዲያታ ንዓሌት ማሊንኬ ወዲቡ ዝተፈላለዩ ህዝባዊ ምንቅስቓሳት ኣብ ልዕሊ ህዝቢ ሶሶ ኣካይዱዮ። ነዚ ኣንፃር መንግስቲ ጋና ይካየድ ዝነበረ

ዓመፅ ንምዕጋትን ንምዕምፃዕን ዓሰርተ ሓደ ኣሕዋት ሱንዲያታ ተቐቲሎም። ኣብ መወዳእታ ድሕሪ መሪር ህዝባዊ ቃልሲ ብሱንዲያታ ዝምርሑ ህዝቢ ማሊንኬን ሶኒንኬን ኣብ ልዕሊ ብሱማጉሩ ዝምርሑ ህዝቢ ሶሶ ተዓዊቱ። መንግስቲ ግዝኣት ማሊ ዝበሃል ብ1235 ዓ.ም ተሰሪቱ። ድሕሪዚ መሪር ቃልሲ መራሒ ግዝኣት ማሊ ዝነበረ ሱንዲያታ ዝበሃል ኾይኑ። ብሱማጉሩ ዝምርሑ ሶሶ ዝበሃሉ ብሱንዲያታ ዝምርሑ ማሊንኬ ብዝበሃሉ ተሳዒሮም።

ዋላኳ መንግስቲ ጋና ከምዚ ዓይነት መፈራርሒ ስጉምቲ እንተወሰደ ማሊ ድልየታ ካብምፍፃም ኣይተዓቀበትን። ብ1235 ዓ.ም ሱንዲያታ ኣብ ልዕሊ ንጉስ ጋና ሓያል ዓመፅ ኣካይዱ። ስለዚ ሱንዲያታ ኣብ እዋን ስልጣኑ ብዙሓት ግዝኣታት ጋና ወሪሩ ብምሓዝ ንማሊ ነፃ ዝኾነት መንግስታዊ ግዝኣት ክትከውን ገይርዋ። ወርቅን ጨውን ዝርከበሉ ሃፍታም ግዝኣት ኣብ ትሕቲ መንግስታዊ ግዝኣት ማሊ ንክኸውን ገይሩ። ድሕሪዚ ነጋዶ ናብ ክልቲኦም ግዝኣታት (ጋናን ማሊን) እናአተዉ ክንግዱ ጀሚሮም። ኣብ ሞንጎ ክልቲኦን መንግስታት ውዕዉዕ ምንቅስቓስ ንግዲ ጀሚሮም። ስለዚ ሱንዲያታ ብህዝቢ ማሊ “ጅግና” ተገይሩዩ ዝፍለጥ።

ብድሕሪ ሱንዲያታ ውሩይ ዝነበረ ካብ 1307 ዓ.ም ጀሚሩ ንጉስ ማሊ ዝነበረ “ማንሳ ሙሳ” ዝበሃል ወዲ ሓዉ እንትኸውን ሃይማኖቱ ድማ ሙስሊምዩ ነይሩ። በዚ እዋን መብዛሕትኦም ነገስታት ሙስሊም እንተነበሩውን ብተፃራሪ ድማ ዜጋታትን ነበርትን መብዛሕትኦም ሙስሊም ኣይነበሩን። ብ1324 ዓ.ም ንጉስ ማንሳ ሙሳ ዘይተሓሰበ ሃንደበታዊ ጉዕዞ ናብ መካ ገይሩ። ብዙሓት ሓሻኽር ውህብቶ ወርቂ፣ ስኒ ሓርማዝ፣ ኣግማል፣ ኣፍራስን ንጉልበት ስራሕ ዝድለዩ “ባሮት” እውን ሒዞም ተጓዒዞም። እዚ ጉዕዞ ንማሊ ምስ ካልኦት ሃገራት አዕራብን ግብፅን ከራኽባን ከፋልጣን ፅቡቕ ኣጋጣሚ ዝፈጠረ እዩ ነይሩ። ሃፍትን ፀጋታትን ማሊ ምስ ካልኦት ሃገራት ንምፍላጥ ፅቡቕ ኣጋጣሚ ነይሩ። ብምኳኑውን ዝለዓለ ምንቅስቓስ ንግዲ ብምንባሩ ብፍላይ ንግዲ ወርቂ ንማሊ ሃፍታም ገይርዋዩ። ስለዚ መንግስታዊ ግዝኣት ማሊ ናብ ኣውሮፓን አዕራብ ሃገራትን ወርቂ ትሰድድ ነይራ።

ኣብ ገምገም ሩባ ኒጀር ትርኩብ “ቲምቡክቱ” ትበሃል ከተማ ድማ ርእሰ ከተማ መንግስቲ ማሊ ነይራ። አዕራብ ምሁራን፣ ተመራመርቲ፣ ዑደተኛታትን መንገደኛታትን ከምኡውን ነጋዶን ናብ ማሊ ክመፁ ጀሚሮም። ብመሰረትዚ ድማ እቲ ብእግሩ ናብ ብዙሕ ከባብታት ዓለም ከምዝተጓዓዘ ዝግለፀሉ ውሩይ ሙስሊም ተጓዓዒይ ዝነበረ ኢብን ባቲታ ዝበሃል ብ1352 ዓ.ም ናብ ማሊ ከምዝመፀን ንሸሞንተ ኣዋርሕ ከምዝፀንሐን ይፍለጥ። ኢብን ባቲታ ከምዝገለፀ ህዝቢ ማሊ ጥንኩር መሰረት ፍትሒ እምነቶም ከምዝነበረን ገበን ንዝፈፀመውን ብቕልጡፍ ይቕፃዕ ከምዝነበረዩ። ማሊ ብዝነበራ ሃፍቲ፣ ንናብራ ብዘለዋ ምኛውነትን ዝለዓለ ምንቅስቓስ ንግዲ ብምንባሩን ብጣዕሚ ከምተደነቐ ገሊፁዩ።

ክርታ 1.21 መንግስቲ ማሊ ኣብ መበል 14 ሰኛሊ 1.10 - ኣብ ቲምቡክቲ ሳንኮራ ዝሃነየ መስጊድ ክፍለ ዘበን

ስለዚ ህዝብታት ማሊ ኣብ ዝተፈላለዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት እናተሳተፉዮም ነይሮም። እቲ ቀንዲ ዓንዲ ሑቕ ኢኮኖሚ ግዝኣት ማሊ ዝነበረ ልምዓት ሕርሻዮ። ዝተፈላለዩ ዘራእቲ ይፈርዩ ነይሮም። መሬት ኣዝዩ ልሙዕ ሓመድ ዘለዎ ነይሩ። ዋና ምህርቲ ሕርሻ ተገይሮም ዝውሰዱ ምሽላ፣ ለይቋ፣ ሩዝ ዝመሳሰሉ ነይሮም። ናብ ሰሜናዊ ሳህል ከባቢ ድማ ብምርባሕን መጓሰን ኣግማል፣ ኣባጊዕን ኣጣልን ፍሉይ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ መሰረት ዝገበሩ ንጥፊታት ነይሮም። ንግዲ ወርቁውን ዓብዩ ምንቅስቓስ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ስለዝነበረ ኣብዚ መዳይ ዝተዋፈሩ ነጋዶ “ዋንጋራ”ን “ድዩላ”ን ብዝብል ይፍለጡ። እዚኦም ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ይሰርሑ ዝነበሩን ካብ ዓሌት ማሊንኬን ሶኒንኬን ዝወፁዮም። ይኹን ደኣምበር ኣብ መወዳእታ መበል 14 ክፍለ ዘበን ናብ ዝለዓለ ብርኪ ዕብዮትን ተፈላጥነትን በጊሑ ዝነበረ ሃፍታም መንግስቲ ማሊ ተዳኺሙ። ነዚ ብዙሓት ምክንያታት ኣለውዎ፤

1. ፖለቲካዊ ሓይሊ ማንሳ ሙሳ እናተዳኸመ መጻኡ። ድኹማትን ዓቕሚ ዘይብሎም መራሕቲ ናብ ኣመራርሓን ስልጣንን መጻኦም። ሕድሕድ ምንቅስቓሕን ንባዕሉ ጎዳኢ ነይሩ።
2. ነዚ ኣጋጣሚ ንሕንሕ ውሽጥን ድኸመት ፖለቲካዊ መራሕትን ኣብ ግምት ብምእታው ኣብ ወሰና ወሰን ዶባትን ማሊ ዝነበሩ ግዝኣታት ነፃነቶም እናኣወጁ ተበታቲኖም። ኣብ ምብራቕዊ ግዝኣት ማሊ ዝነበሩ “ሶንግሃይ” ዝበሃሉ ህዝቢ ዓሚዖም ንበይኖም ኸይኖም። ተገንጺሎም።
3. ሞሲ ዝበሃሉ ገዛእቲ ዓሌት ብዘካየድዎ ዓመፅ ንመንግስቲ ማሊ ኢኮኖሚያዊ ጉድኣት ኣብጊሑሉ። ካብ ገባራት ዝእኩብ ግብሪ ብምሓዞም ማእከላይ መንግስቲ ማሊ ኣዐርዩ ተዳኺሙ።
4. ቱዋረግ ዝበሃሉ በርበራውያን ድማ ንርእሰ ከተማ ማሊ ዝነበረት ቱምቢክቲ

ወሪሮምዋ፡፡ እዚ ንዕንወት ማሊ ቁልፊ ተራ ዝተገወተ ተርእዮ ነይሩ፡፡ እዚ ሃፍታም ከባቢ ማሊ ኣብ ትሕቲ ሶንግሃይ ወዲቐ፡፡ ማሊ ከባቢ 1500 ዓ.ም ተበታቲና፡፡ እቲ ቅድም ዝነበረ ናይ ማሊ ንኬ ፌዴሬሽን ምሉእ ብምሉእ ዓንዩ፡፡ ከምዚ ዝመሰለ ምብትታን ድማ ንባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣዐርዮ ዝጠቐመባይታ ነይሩ፡፡

ንውድቀትን ዕንወትን መንግስቲ ማሊ ኣብ መበል 15 ክፍለ ዘመን ስዒቡ ሶንግሃይ ትበሃል ነፃ ሃገር ተመስሪታ፡፡ ሶንግሃይ ብ"ሶኒ" ዝበሃል ስርወ ንግስና ትመሓደር ነይራ፡፡ ሶንግሃይ ኣብ ማእኸላይ ሩባ ኒጀር ዝተመስረተት መንግስቲ ማእኸላይ ዘመን ነይራ፡፡ ስለዚ ማሊ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ እትርከብ ዝነበረት እንትትከውን ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ድማ ስልጣን ሱዳን ብዝበሃል ዝፍለጣ ብዙሓት ከባብያዊ መንግስታት ዝነበሩሉዮ፡፡ ቀንዲ መሰረት ምዕባለ እዘን ከባብያውን ዓሌታውን መንግስታት ምድረበዳ ሰሃራ ብምቁራፅ ምስ ሰሜን ኣፍሪካ ይካየድ ዝነበረ ምዕቡል መስመር ርሑቕ ንግዲዮ ነይሩ፡፡

ንንግዲ ባርያ ኣፍሪካውያንን መስመር ርሑቕ ንግዲን ስዒቡ ብዙሓት ኣውሮፓውያን ናብ ምዕራብ ኣፍሪካ ምእታው ጀሚሮም ነይሮም፡፡ ድሕሪዞም ኣውሮፓውያን ናብ ኣፍሪካ ምምዕኦም ስዒቡ መስመር ርሑቕ ንግዲ ኣንፈቲ ቀይሩ፡፡ ቀንዲ ማእኸላት ንንግዲ ኣብ ውሽጢ ከባብታት ምዕራብ ኣፍሪካ ዝነበራ ከተማታት ምኃኑ ተሪፉ ኣብ ገማግም ምዕራብ ኣፍሪካ ኮይኑ፡፡ ምስዚ ተተሓሕዞ ድማ ኣብ ገማግም ምዕራብ ኣፍሪካ ሓደሽቲ መንግስታት እናማዕበላ ይመፃ ጀሚረን፡፡ ካብዚኣን ሓደ ድማ ኣብ ላዕሊ ብገፊሑ እናተገለፀ ዝመፀ ምምዕባል ዓሌታውን ከባብያውን መንግስቲ ማሊ ይርከብ፡፡ ብሕልፊ ድማ ንኣውሮፓውያን ባሮት ብምቕራብ ይተሓባበራ ዝነበራ መንግስታት ምዕራብ ኣፍሪካ ኣዝዮን ማዕበለን ነይረን፡፡

ይኹንምበር እዘን ኣናእይሽተይ ዓሌታውን ከባብያውን መንግስታት ዝነበራ ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለዘመን (ካብ 1880 - 1900 ዓ.ም.ፈ.) ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቐን፡፡ ብተመሳሳሊ ማሊን ከባቢኣን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ወዲቐን፡፡ ንማሊ ሓዊሱ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ዝርከባ መብዛሕትኣን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበራ ሃገራት ብ1960 ዓ.ም.ፈ ነፃ ወጺኣን፡፡ ተምሃሮ፣ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቐ ከመይ ከምተመቐቐለት ኣብ ካርታ ርክብ፡፡

ዕዮ ጉጅለ

1. ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ማሊ ናብ ዝለዓለ ብርኪ ዝበፀሐትሉ ከይዲ ደረጃ ብደረጃ ብዝርዝር ኣረድኡ። ግለፁ።
2. ብዛዕባ ማንሳ ሙሳ እንታይ ተረዲእኹም? ተመይይጥኩም መልስኹም ብዝርዝር ፀሓፉ።
3. ንምድኻም መንግስቲ ማሊ ምኽንያታት ዝነበሩ ብዝርዝር ግለፁ።

ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስቲ ፉንጅ

ፉንጅ ዝበሃል መንግስትን ግዝኣትን ካብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ክሳብ መጀመርታ ክልተ ዓስርተታት 19 ክፍለ ዘመን ኣብ ናይሎሚ ሱዳን ዝነበረ መንግስቲ፣። ቅድሚ ምስረታ መንግስቲ ፉንጅ ከባቢ ሱዳንን ተፋሰስ ሩባ ናይልን 'ኑቢያ' እናተብሃለ ይፍለጥ ነይሩ። ኣብ መበል 15 ክፍለዘመን ዝተወሰነ ክፋል ግዝኣት ኑቢያ ብጣኩሪያ ይመሓደር ዝነበረን ብዙሓት ኣናእይኸተይ መንግስታት ብምንባርም ድማ ተደጋጋሚ ወራር ይገጥም ነይሩ። ቅሳነትን ዝተረጋገአ ምምሕዳር ኣይነበረን። ስለዚ ካብ ምብራቃዊ ክፋል ግዝኣት ኑቢያ ዝወፀ 'ኣብዱላህ ጃማ' ዝበሃል ኣብ ኑቢያ ንዝርከቡ ዝተፈላለዩ ኣናእይኸተይ ግዝኣታት ናብ ሓደ ኣምጺእዎን። ኣብዱላህ ጃማ ክርስትያናዊ መንግስቲ 'ኣልዋ' ዝበሃል መስሪቱ። ኣብዱላህ ጃማ ዝወፀሉ ዓሌት ብምኽንያት ንግዲ ቀይሕ ባሕሪ ዝርከብ ሃፍትን ሓይልን ዝነበሮ፣።

ይኹንምበር ኣብዱላህ ጃማ ምስዝመስረቶ ግዝኣት ንኸፀንሕ ዘኸእል ነዊሕ ዕድመ ስለዘይፀንሕ ብኣማራ ዱንቃስ ዝምርሑ ህዝቢ ፉንጅ ካብ ደቡብ ኑቢያ ናብ ሰሜን መዲኦም መንግስቲ መስሪቶም። ፉንጅ ዝበሃሉ ህዝቢ ካብ ደቡብ ናብ ሰሜን ዝኸዱ ብሺሊክ ዝበሃሉ ህዝቢ ዝበፀሐም መጥቃዕቲ ንምህዳም ነይሩ። ስለዚ እዞም ህዝቢ ፉንጅ ዝበሃሉ ብኣማራ ዱንቃስ ዝምርሑ ንኣብዱላህ ጃማ ስዒሮም መንግስትነት መስሪቶም። ግዝኣት መንግስቲ ፉንጅ ምስተመስረተ ርእሰ ከተማ ስናር ትብሃል ነይራ። ምምስራት መንግስቲ (ሱልጣኔት) ፉንጅ ዕላዊ ዝኾነሉ ብ1504 ዓ.ም.ፈ እዩ። ስለዚ መንግስቲ ፉንጅ ሙስሊም መንግስቲ ዘይነበረን ንክርስትያናዊ መንግስቲ ዕልዋ ተኪኡ ኣብ ሰሜንን ማእኸላይን ኑቢያ ዝተጣየሸ ነይሩ።

ኣብ ሰሜናዊ ኑቢያ ዝነበረት ሓያል መንግስትን ሃገር ግብፂ ድማ ብ1517 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ግዝኣት ቱርክ ወዲቓ'ያ ነይራ። ንግብፂ ካብ 969 - 1517 ዓ.ም.ፈ የመሓድርዋ ዝነበሩ ስርወ መንግስቲ 'ማምሉክ' ብምኽንያት ወተሃደራዊ ወፍሪ ቱርካውያን ተሳዒሩ ስለዝኾነ ግብፂ ነፃነታ መሊኦ ስኢና። ስለዚ ግዝኣት መንግስቲ ፉንጅ ካብ ላዕላይ ናይል ክሳብ ካርቱም ትርክበሉ ምድማር ሩባታት ፃዕዳን ፀሊምን ኣባይ (ናይል) ዝበፀሕ ነይሩ። ፉንጅ ፈለማ ክርስትያንዮም ነይሮም። ደሓር ግና ካብ 1523 - 1600 ዓ.ም.ፈ ኣብዝነበረ እዋን ናብ ሃይማኖት

እስልምና ተለዊጦም። ስለዚ ግዝኣት ፉንጅ ናብ ምምሕዳር ስርዓት ሙስሊም ሱልጣኔት ተለዊጡ።

ፉንጅ ብሰበኽ ሳግምነት ይመሓደሩ ዝነበሩ፤ አብ መጋብዝን ምርባሕ ከፍትን መነባብረኦም ዝመስረቱ፤ እቶቶም አብ መስመር ርሑቕ ንግዲ ይጥምቱ ዝነበሩ፤ እንትኾኑ ፍሉጣት ፈረሰኛታት'ውን ነይሮም። ብእስላማዊ ሕግን ደንብን ይምራሕ ዝነበረ ፍፁማዊ ስርዓት ዘውዳዊ መንግስቲ ዝኸተልዮ ነይሩ። ፉንጅ ጥንኲርን ተዋጋኣይን ሰራዊት ነይሮም። እዚ ሰራዊት ብኩናት ዝተማረኹ ባሮት፤ ኣጋርን ፈረሰኛን ዝተሃንፀ ኾይኑ ጎራደን ዘመናዊ ጠመንጃን ሒዞም ናብ ኩናት ይዋፈሩ ነይሮም። ፉንጅ አብ መበል 17 ክፍለ ዘመን ምስ ክርስትያን ንጉስ ጎንደር ዘመነ መንግስቲ ዝነበረ ሱስንዮስ (ካብ 1607 - 1632 ዓ.ም.ፈ. ዝነበረ) ናብ ኩናት ኣትዮም ነይሮም። መንቀሊ ምኽንያት እዚ ኩናት ሱልጣኔት ፉንጅን ክርስትያናዊ ንጉስ ሱስንዮስ ኢትዮጵያን ዝነበረ ምቁፅፃር መስመር ርሑቕ ንግዲዮ ነይሩ። እዚ ኩናት ብ1620 ዓ.ም.ፈ ተኻይዖ። አብ መበል 17 ክፍለ ዘመን መወዳእታ ሱልጣኔት ፉንጅ እናተዳኸመ ኸይዖ።

ሰእሊ. 1.16 መሓመድ ዓሊ.

ስለዚ አብ 1821 ዓ.ም.ፈ ንግብፂ ይመርሕ ዝነበረ “መሓመድ ዓሊ” ዝበሃል ኦቶማናዊ ኬዲቭ ሰራዊቱ መሪሖ ካብ ሰሜን ግብፂ ናብ ደቡብ ኣንፊት ክሳብ ስናር ወተሃደራዊ ወፍሪ ኣካይዖ። መሓመድ ዓሊ ካብ ፉንጅ ዝገጠሞ ተሪር ተቓውሞ ኣይነበረን። ምኽንያት'ዚ ታሪካዊ ኣጋጣሚ ሱልጣኔት ፉንጅ ብዝገጠሞ ስዕረት ግዝኣቱ ምሉእ ብምሉእ ንግብፅን ንመሓመድ ዓሊን ኣረኪቡ።

መሓመድ ዓሊ ካብ 1769 -1849 ዝነበረን ንኢኮኖሚ፣ መንግስትን ሓይልታት ምክልኻልን (ወተሃደራዊ ሰራዊት) ግብፂ ብዘመናዊ ስርዓት ዝሃነፀን ዘሰልጠነን እዩ። ሰራዊት መሓመድ ዓሊ ክሳብ ካርቱም በዒሖም ንግዝኣት ሱዳን ምሉእ ብምሉእ አብ ትሕቲ ኦቶማን ቱርክን ግብፅን ኣእቲይዎ። በዚ መንግስትነትን ሱልጣኔትነት ፉንጅ ኣብቅዑ። ግብፂ ብ1882 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ኣንግሎ-ግብፃውያን ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትትወድቕ ድማ ሱዳን'ውን ምሉእ ብምሉእ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣንግሎ-ግብፂ ወዲቓ። ሱዳን ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ነፃ ዝወፀት ብ1956 ዓ.ም.ፈ እዩ። እሞ ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታውን ማእኸከላይ ዘመን ስልጣናታትን ቅድመ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዚምባብዩ፣ ማሊን ፉንጅን ብዝግባእ ተረዲእኹም ዶ? ግብፂ ንልዕሊ 300 ዓመታት ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኦቶማን ቱርክ ከምዝነበረትን ካብ 1882 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ድማ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ከምዝነበረት

ፊሊጥኩም ዶ? እምበኣርከስ ቅድሚ ናብ ዝቐፅል ኣርእስቲ ምሕላፍና ነዞም ዝሰዕቡ መልመድታት ስርሑ።

መልመዲ 1.3

ሀ. ነዞም ዝሰዕቡ ሓሳባት ኣንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ ኣበሃህላ ትኽክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኽክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

1. ኣብ እዋን ንግዲ ባርያ መብዛሕትኦም ፀለምቲ ኣፍሪካውያን ናብ ብሪቲይን ኣሜሪካን ሽፓኝ ኣሜሪካዮም ተሸይጦም ይኸዱ ነይሮም።
2. ኢብን ባቲታ ንጉስ ማሊ ማሊንኬ ዝነበረ እዩ።
3. መንግስቲ ፉንጅ ፊለማ ክርስትያናዊ መንግስቲ ዝነበረን ደሓር ካብ 1523-1600 ዓ.ም.ፊ ኣብዝነበረ እዋን ናብ ሃይማኖት እስልምና ዝተቐየረ እዩ።
4. መሓመድ ዓሊ ዝተብሃለ ኦቶማናዊ ኬጂብን መራሒ ሰራዊት ግብፅን ብ1821 ዓ.ም.ፊ ንሱልጣኔት ፉንጅ ወሪርዋ ነይሩ።
5. ስልጣነ ማሊ (ማሊያውያን) ብስራሕቲ ፅርበት እምንን መንደቕን ይፍለጡ ነይሮም።
6. ዚምባብዌ፣ ማላዊን ዛምብያን ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ብቐደም ሰዓብ ደቡብ ሮደሺያ፣ ኒያሳላንድን ሰሜን ሮደሺያን ተባሂለን ይፍለጣ ነይረን።

ለ. ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኽክለኛን መልሲ ሃቡ።

1. መፀውዒ ጥንታዊ ነገሰታት ግብፂ እንታይ ይበሃል?
2. መስረቲ ጥንታዊ ስልጣኔ ካርቴጅ እንመን ነይሮም?
3. ብ146 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ኣብዝተካየደ ሳልሳይ ኩናት ፑኒክ ብመሰረት ዝነበሮ ድልየትን ዕላማን ንካርቴጅ መሊኦ ክትድምሰስ ዝገበረ ወተሃደራዊ ጀነራል መራሒ ሮም መን ይበሃል?
4. ኣብ እዋን ኩናት ፑኒክ ንካርቴጅ መሪሑ ኣብ ኣውሮፓ ይዋጋእ ዝነበረ ፍሉጥ ወተሃደራዊ መራሒን ንጉስን መን ይበሃል?
5. ብ332 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ንግብፂ ዝወረረ ንጉስ መቐዶንያ መን ይበሃል ነይሩ?
6. ንኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘእተዉዋ ሃገራት ኣውሮፓ እንመንዮም?
7. ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዘይወደቓ ሃገራት ኣፍሪካ እንመንዮም?
8. ኣፍሪካ ብኣውሮፓውያን ክትፍለጥን ክትባሃግን በሪ ዝኸፈቱ ኣገደስቲ ዝበሃሉ ታሪካዊ ተርእዮታት እንታይዮም ነይሮም? እንተወሓደ ሰለስተ መልሲ ጥቐሱ።

- 9. ንዚምባብዌ ዝመስረቱ ህዝብታት (ዓሌት) እንመን እዮም?
- 10. ብ1324 ዓ.ም.ፊ ናብ መካ ዝኸደን ንማሊ ምስ ኣዕራብ ሃገራት ዘፋለጠ መን ይበሃል?
- 11. ብምኸንያት ወተሃደራዊ ወፍሪ ኦቶማን ቱርክ ዝተስዓረን ካብ 969 - 1517 ዓ.ም.ፊ ንግብጊ የመሓድር ዝነበረ ስርወ መንግስቲ መን ይበሃል?

1.6

ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ከም ምኸንያት መራኸቢ ህዝቢ ኣብ ኢትዮጵያ

ተምሃሮ ንግዲ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ትፈልጡ ዶ? ምስዚ ኣተኣሳሰርኩም ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኸ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ታሪኽ ሃገርና ዘምህረና ካብ ጥንቲ ጀሚሩ ኣብ ኢትዮጵያ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ከምዝነበረ'ዩ። ኣፈ ታሪኽ ሃገርና እንተወሲድና ብዘመነ ንግስተ ሳባ ዘ ኣኸሱም ካብ ማእኸላይ ምብራቕን ግብፅን ይመላለሱ ዝነበሩ ነጋዶ ነይሮም። ዘመነ መንግስቲ ጥንታዊት ኣኸሱም ብወደብ ኣዱሊስ ብቐይሕ ባሕሪ ዝካየድ ብጣዕሚ ዝተጠናኸረ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ምስ ሃገራት እስያን ኣውሮፓን ከምኡውን ግብፅን ኑቢያን ነይሩ'ዩ። ወደባት ዘይላን ኣዱሊስን ፍሉጣት በርታት ንግዲ ነዊሕ ርሕቕት ኮይነን ንሃገርና ብዙሕ ከምዘገልገላ ዝፍለጥ'ዩ። ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ካብ ደቡባውን ደቡባዊ ምዕራብ ክፋል ሃገርና ናብ ምብራቕ ወደብ ዘይላን ናብ ሰሜን ነንደር ኣቢሉ ናብ ሱዳንን ወደብ ምዕዋዕን ዝበፀሕ ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ነይሩ'ዩ።

ስለዚ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ካብ ወፃኢ ሃገራት ናብ ውሽጢ ሃገርን ከምኡውን ካብ ውሽጢ ሃገር ምህርትታት ናብ ወፃኢ ሃገራት ዝለኣኸሉ ስርዓት ልውውጥ ንግዲ ዝነበረ እዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገር'ውን ካብ ደቡብ ናብ ሰሜንን ምብራቕን ኣንፈት ይካየድ ዝነበረ መስመር ንግዲ ዝጠቓልል እዩ። መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ንሃገርን ዝተወሰኑ ከባብታትን ምስ ሃገራት ወፃኢ ዝራኸቡን ዘተኣሳሰርን ዝምድና ዝፈጥር'ዩ። ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኢትዮጵያ ምስ ሃገራት ወፃኢ ዘተኣሳሰረን የራኸባ'ውን ዝነበረ'ዩ። ብምዃኑ'ውን ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ሓያል ንሕንሕን ምጉያይን ዝተርአየሎም እዋናት ብዙሓት ነይሮም። ነዊሕ መስመር ንግዲ ፍልፍል እቶት'ውን ብምንባሩ ብምኸንያት ከምዚ ዓይነት ምንቅስቓስ ካብ ወፃኢ ዘመናዊ ኣፅዋር ውግእ ብምምፃእ ወተሃደራዊ ዓቕሞም ዘሓይሉ መንግስታትን ነገስታትን ነይሮም'ዮም። ስለዚ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኣብተወሰነ እዋን ይጠናኸር ከምዝነበረ ኹሉ ኣብ ካሊእ እዋን ምድኻም ዝተረአየሎም ኢጋጣምታት ነይሮም።

ነዊሕ መስመር ንግዲ ንኸጠናኸርን ተደላይነቱ ዝለዓለ ንክኸውን ካብዝገብሩ ታሪካዊ ምኸንያታት ውሽጢ ንምጥቓስ ዝኣክል፤

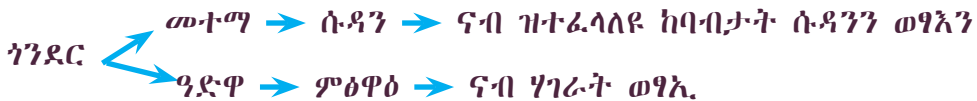
- 1. ኢትዮጵያ ኣብ ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪካን ትርከብ ስትራቴጂካዊ ሃገር ብምዃና ንነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተጠላቢት ይገብራ ነይሩ፤

2. ግብዓ አብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ቀይሕ ባሕርን ፖለቲካዊ ሓይል ዘለዎን ዝተጠናኸረት ሓይል ኾይና ብዓብላላይነት ዝተርአየት ሃገር ምንባራ፤
3. አብ ኢትዮጵያ ዝርከቡ ምህርታትን ሸቆጣትን ከምኡውን ክቡራት ማእድናትን ብፍላይ ብኡቶማን ቱርካውያን ብጣዕሚ ተጠለብትን ተደለይትን ምንባሮም፤
4. ድልየት ኣውሮፓውያንውን አብ ኢትዮጵያ፤ ቀይሕ ባሕርን ቀርኒ ኣፍሪካን ብጣዕሚ ስለዝሓየለ፤
5. አብ ውሽጢ ሃገርውን አብ ከባቢ ሩባ ጊቤ ይምስረቱ ዝነበሩ ኣናእይሻተይ ከባብያዊ መንግስታት ምጥያሽን ንንግዲ ዝኾኑ ተጠለብቲውን ነይሮምዮም።

አብ መበል 19 ክፍል ዘመን ነዊሕ ርሕቆት መስመር ንግዲ ካብ ውሽጢ ኢትዮጵያን ዝተፈላለዩ ከባብታት ሃገርናን ናብ ወፃኢ ብኸልተ ኣንፊት ተዘርጊሑ ይለኣኽ ነይሩ። ክልቲኦም ኣንፊታት መስመር ንግዲ መንቀሊኦም ካብ ደቡባዊ ምዕራብ ሃገርና እንትኸውን እዚ ከባቢ ዝተፈላለዩ ተጠለብቲ ዝኾኑ ክቡራት ናውትን ሸቆጣትን ንግዲ ዝርከቡሉ እዩ ነይሩ።

1. እቲ ቀዳማይ ቐልፊ ኣንፊት መስመር ነዊሕ ርሕቆት ንግዲ ሃገርና ዝነበረ አብ ከፋ ከባቢ ካብዝርከብ ቦንጋ ዝበሃል ዝብገስ ኾይኑ ካብዚ ድማ ናብ ጂረን (ጂማ)፣ ሴካ (ሊሙ ኢናርያ)፣ ኣሳንዳዶ (ሆሩ ጉዳሩ)፣ ባሶ (ጎጃም)፣ ዳሪታ (ቤንሙድር) ገይሩ አብ መወዳእታ ናብ ጎንደር ዝበፅሕ ነይሩ። ካብ ጎንደር ድማ ብኸልተ ኣንፊት ንግዲ መስመር ናብ ወፃኢ ይስደድ ነይሩ።
- ሀ. እቲ ሓዲ መስመር ንግዲ ካብ ጎንደር ናብ መተማ ዝኸይድን በዚ ኣቢሉ ናብ ሱዳን ይለኣኹ ነይሮም። መተማ ኣብ ደብ ኢትዮጵያን ሱዳንን ትርኩብ ከተማ እያ። ካብ ሱዳንውን ናብ ዝተፈላለዩ ሃገራት ብሱዋኪንን ግብፅን ኣቢሎም ይስደዱ ነይሮም። በዚ ሎሚ እዋንውን መተማ ምስ ሱዳን ዘራኽብ ዓብዪ ከተማን መስመር መስደድን መእተውን ንግዲ እዩ።
- ለ. እቲ ካልኣይ መስመር ንግዲ ድማ ካብ ጎንደር ናብ ዓድዋ ዝኸይድን በዚ ኣቢሉ ድማ ናብ ምፅዋፅ ዝለኣኸን ነይሩ። ምፅዋፅ ኣብ ቀይሕ ባሕሪ ትርኩብ ወደብ ኢትዮጵያ ዝነበረት እያ። ሎሚ ምፅዋፅ ኣብ ኤርትራ'ያ ትርኩብ።

ቦንጋ → ጂረን (ጂማ) → ሴካ → ኣሳንዳዶ → ባሶ → ዳሪታ → ጎንደር

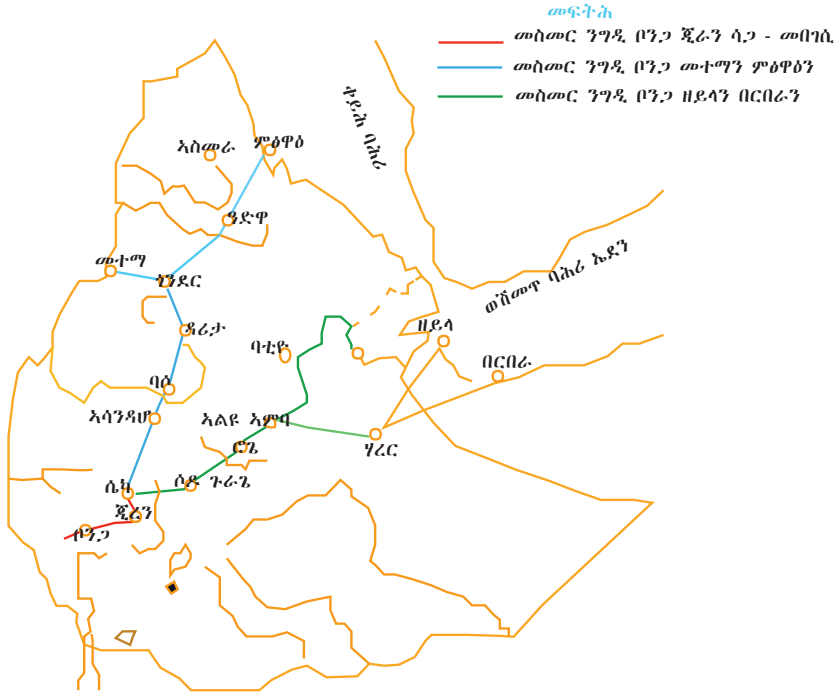
2. እቲ ካልኣይ ቐልፊ ኣንፊት መስመር ነዊሕ ርሕቆት ንግዲ ሃገርና ዝነበረ ካብ ደቡብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ከባቢ ቦንጋን ጅማን ተበጊሱ ናብ ኣንፊት ምብራቕ ኢትዮጵያ ዝርከባ ወደባት ዘይላን በርበራን ዝበፅሕዮ ነይሩ። ወደባት ዘይላን በርበራን ካብ ስዑዲ ዓረብያ ናብ ሃገርና ዝመፁ ሰዓብቲ ሃይማኖት እስልምና

ይመላለሱሉ ዝነበሩን ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ድማ ዝተፈላለዩ ሙስሊም ሱልጣኔታትን ክርስትያናዊ መንግስቲ ሸዋን ይነሓንሕሉ ዝነበሩ በርታት መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዘተኣናግዳ እየን ነይረን። ስለዚ እዚ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ክምኡውን ማሕበራውን ጉዳያት የተኣናግድ ዝነበረዮ። እዚ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ካብ ቦንጋን ጂረንን መበገሲኡ ገይሩ ናብ ሴካ (ሊሙ ኢናርያ)፣ ሶዶ ኣብ ጉራጌ፣ ኣሊዩ ኣምባ (ሸዋ)፣ ገይሩ መወዳእታ ናብ ሃረርዮ ዝበፅሕ ነይሩ። ናብ ከተማ ሃረር ምስበፅሕ ድማ ብኸልተ ኣንፈት ናብ ወፃኢ ይስደድ ማለትዮ። እቲ ሓደ መስመር ናብ ወደብ ዘይላ ዝስደድዮ ነይሩ። እቲ ካልኣይ መስመር ንግዲ ድማ ናብ ወደብ በርበራ ዝስደደሉ እዩ ነይሩ።

ቦንጋ → ጂረን (ጂማ) → ሴካ → ሶዶ ጉራጌ → ኣሊዩ ኣምባ → ሃረር

ሃረር → ዘይላ (ኤደን ባህረ ሰላጤ) → ናብ ዝተፈላለዩ ከባብታት ወፃእን
 ሃረር → በርበራ (ኤደን ባህረ ሰላጤ) → ናብ ሃገራት ወፃኢ

ቦንጋ ጂረን (ጂማ) ሴካ ሶዶ ጉራጌ ኣሊዩ ኣምባ ሃረር
 ዘይላ (ኤደን ባህረ ሰላጤ) ናብ ዝተፈላለዩ ከባብታት ወፃእን
 ሃረር
 በርበራ (ኤደን ባህረ ሰላጤ) ናብ ሃገራት ወፃኢ

ካርታ 1.20 ነዊሕ መስመር ርሕቕት ንግዲ

ተምሃሮ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ኣብ ሃገርና ዝነበሩ መስመራት ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተረዲእኹም ዶ? እዞም መስመራት ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዝበሃሉ ካብ ውሽጢ ሃገር ናብ ሃገራት ወፃኢ ምህርቲ ዝስደዱለንን ካብ ሃገራት ወፃኢ ድማ ናብ ውሽጢ ሃገር ናውትን ሸቐጣትን ዝኣትዉለን መንገድታት ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ካብ ሃገርና ከባብታት ደቡብ ምዕራብ እቶም ብዙሓት ናውትን ሸቐጣትን ከምኡውን ምህርትን ውዕኢት ማእድናትን ብበዝሒ ዝስደዱለን ቦታታት ከምዝነበሩኹ ተረዲእኹም ዶ? እዚ ካብተረዳእኹም ካብ ሃገርና ናብ ወፃኢ ሃገራት ይስደዱን ይልኣኹን ዝነበሩ ናውትን ሸቐጣትን እንታይ ዓይነትኹም ነይሮም?

ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ሃገርና ናብ ወፃኢ ይስደዱ ዝነበሩ ናውቲ፣ ሸቐጣት፣ ምህርትታት፣ ሃፍትታት ማእድናትን እንስሳትን ነዞም ዝስዕቡ ይሓውስ ነይሩ፣ ስኒ ሓርማዝ፣ ወርቂ፣ ቡን፣ ቆርባትን ኣንጋረን፣ ዕጣንን ከርባንን ከምኡውን ባሮት ይርከብዎም። ካብ ወፃኢ ናብ ውሽጢ ሃገር ይኣትዉ ዝነበሩ ድማ ከም መስታወት፣ ክዳን፣ ጨና (ሸቶ)፣ ብሪ፣ ነሃስ፣ መዳብን ኣዕዋር ኩናትን ይርከብዎም ነይሮም። ብጣዕሚ ብዙሓት ባሮት ካብ ኢትዮጵያ ብፍላይ ናብ ዓዕራብ ሃገራት ይሸየጡን ይልኣኹን ነይሮም። ማእኸላት መሸጢ ባሮት ካብዝነበሩ ውሽጢ ‘ያጁቤ’ ኣብ ኅጃምን ‘ኣብዱል ራሳል’ ኣብ ሸዋን ይርከብዎም። እዞም ባሮት ገሊኦም ብኩናት ዝተማረኹ፣ ገሊኦም ባሮት ንምእካብ ብዝተገብረ ወፍሪ፣ ገሊኦም ድማ ልቓሕን ግብሪን ወይድማ ዕድኦም ብእዋኑ ክኸፍሉ ብዘይምኸኣሎም ብመልክዕ ቕዕዓት ዝተሓፈሱን ዝሸየጡንኹም ነይሮም። ዋጋ መሸጢ ባሮት ከከም ያታ፣ ዕድመን ኣካላዊ ጥንካረን ዝውሰንዩ ነይሩ።

ካብ መበል 17 ክሳብ 19 ክፍለ ዘመን ኣብዝነበሩ እዋናት ኣብ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ነጋዶ ሙስሊም እዮም ነይሮም። መብሃሕትኦም ነጋዶ ሙስሊም ዝነበሩሉ ምኽንያት እንትርአዩ ክልተኹም፡

1. ንሕርሻ ዝኸውን እኹል መሬት ስለዘይነበሮምን ክረኽቡውን ስለዘይከኣሉን
2. መብሃሕትኦም ካብ ወፃኢ ዝመጡ ነጋዶ ማእኸላይ ምብራቕ ሙስሊም ስለዝነበሩ

ኣብዚ ነዊሕ መስመር ርሕቕት ዘለዎ ንግዲ ዝለዓለ ንጡፍ ተዋሳኔቲ ዝነበሩ ጀበርቲን ኣፍካላን ኣብ ቅድሚት ዝጥቀሱኹም ነይሮም። ጃላባ ዝበሃሉ ሱዳናውያንውን ነይሮምኹም። እዞም ‘ጀበርቲ’ ዝበሃሉ ኣብ ሰሜን ኢትዮጵያ ዝነበሩን ብቐይሕ ባሕሪ ኣብ ስራሕቲ ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶኹም። ‘ኣፍካላ’ ዝበሃሉ ድማ ኣብ ደቡብ ምዕራብ ኢትዮጵያ ዝርከቡ ተዋሳኔቲ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶ እዮም። ካብዚኦም ብተወሰኸቲ ብትውልዲ ደቂ ወፃኢ ሃገር ዝኾኑ ኣዕራብ፣ ህንዳውያን፣ ግሪካውያን፣ ኣርመናውያንን ሱዳናውያንን (‘ጃላባ’ እናተብሃሉ ዝፍለጡ) ኣብ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ተዋሳኔቲ ዝነበሩኹም።

እዞም ዝተፈላለዩ ሙስሊም ነጋዶ ብሓባር ተወዲቦምን ዝፀዓኑሎም እንስሳት መሪሖምን ናብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ እንትወፍሩ ሓለቓ ነይርዎምዮ። ሓለቓ ስራሕቲ ንግድን መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲን ንዝነበሩ ድማ 'ነጋድራስ' ዝብል ስመ ማዕርግ ይወሃቦም ነይሩ። መለዋወጢ ንግዲ ዝነበረ ድማ ኃምፉር / ገይላ ጨው ዝበሃል ካብ ትግራይ ዝርከብን 'ማርያትሬዛ' ዝበሃል ብመንግስቲ ኣውስትራይ ካብ 1751 ዓ.ም.ፈ ጀመሩ እናተሓተመ ኣብ መተዓዳዲ ስርዓት ዝወግለ ነይሩ። ማርያትሬዛ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ፍሉጥ መለዋወጢ ዕዳጋ ዝነበረ እዩ።

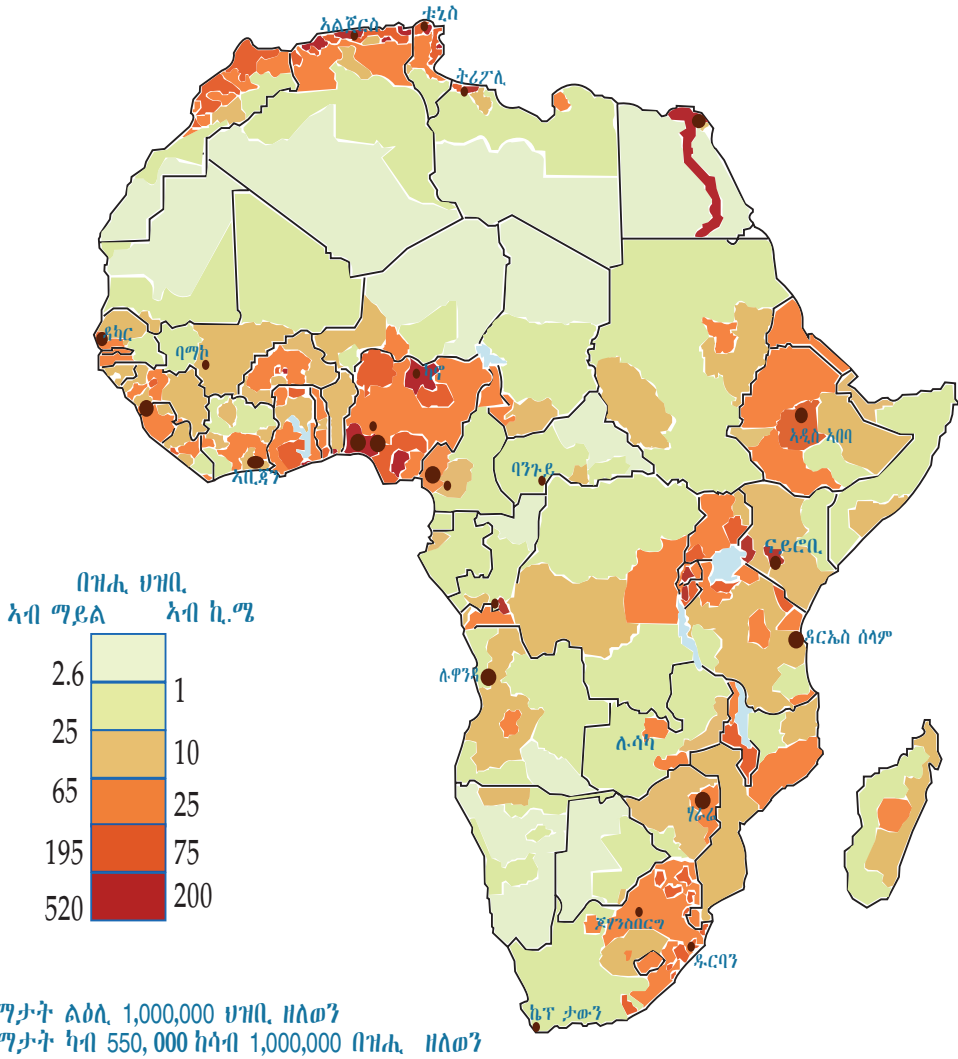
ተምሃሮ ብዛዕባ ኣብ ሃገርና ዝነበረ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ እኹል ፍልጠት ረኺብኩም ዶ? ዝተምሃርክምዎ መሊስኩም እንደገና ምስ መምህርኩም ተመያየጡሉ።

1. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘበን ኢትዮጵያ ዝነበሩ ክልተ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ካርታ መሰረት ገይርኩም ግለፁ።
2. ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኸጠናኸርን ተደላይነቱ ክልዕልን ዝገበሩ ምክንያታት ብዝርዝር ግለፁ። ተመያየጡሎምን ኣብርሃዎምን።
3. ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተዋሰኝቲ ዝነበሩ 'ጀበርቲ'፣ 'ጃላባ'ን 'ኣፍካላ'ን ዝምልከት ብሓባር ተመያየጡ።

1.7

ህዝቢ

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍለ ብዛዕባ በዝሒ ህዝብን ኣሰፋፍራን ከምኡ'ውን ንቅልጡፍ በዝሒ ህዝቢ ዝህልዎ ሳዕቤን ብዝምልከት ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ነዚ ዝተምሃርክምዎ ብምዝካር ህዝቢ እንትበሃል እንታይ ማለት ይመስለኩም? ከመይ ትገልፅዎ? ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ብዛዕባ ህዝቢ ኣፍሪካ ብዝምልከት ምስ ዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራ፣ መነባብሮን ንመነባብሮ ዝፀልጢ ባእታታትን ክትመሃሩ ኢኹም። እስኪ ነዚ ዝስዕብ ካርታ መሰረት ገይርኩም ኣብ መሰረታዊ ባእታት ስነ ህዝቢ ተመያየጡ።

ካርታ 1.21 የዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ኣፍሪካ

1.7.1 ዝርግሐ ህዝብን ኣሰፋፍራን

ህዝቢ ማለት ኣብ ሓደ ከባቢ ሃገር፣ ክልል፣ ጠባይ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ኣዋን ነባራይ (ተቐማጫ፣ ወዲዓዲ) ምዃኑ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምርፕዮ። ብዛዕባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲሞግራፊ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ስነ ህዝቢ ከም ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብዛዕባ በገሐ ህዝቢ፣ ተዋፅኦ፣ ዝርግሐ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት

ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብዓብ እናተሓገዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉዮ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ።

ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብራብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳእታታት ይህቡዮ። ከምዚኦም ዝመሰሉ መረዳእታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብዮትን ከምኡውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕብዮት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፈታት ንኸውፅእን ብወሳይ መልክዑ ይጥቀሙሎም። ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራብ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዝኸርን ምሁር ፈላስፋ ‘ቶማስ ኣልበርት ማልታስ’ ዝበሃልዮ (ካብ 1766-1834 ዝነበረ)።

ስነ ህዝቢ ብመሰረት ትንታኑ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ኣፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ዕብዮት ህዝቢ የመላኽት። እዚ ኣገባብጣ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ብመንፅር 1000 ህዝቢ እናተገበጠ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ካብ 1000 እናተብሃለዮ ዝግለፅ። ካብዚ ብተወሳኺ መጠን ዕብዮት ህዝብን ዘለዉ ለውጥታትን እንትግበጥ ድማ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ዓመት ውሽጢ በዝሒ ዝተወለዱ ህፃናት፣ ዝሞቱ ሰባት፣ ዝተሰደዱን ካብ ስደት ዝተመልሱን ኣብ ልዕሊ ዝተቐፀረ በዝሒ ህዝቢ ተገይሩዮ ዝግበጥ። ይኹን ደኣምበር እዚ ዓይነት ኣገባብጣ ብመሰረት ዕድመ ማእኸል ዝገበረ ትንታኑ እንትግበር ዝተወሰነ ምዝባዕ ይርከበሉዮ። ንኣብነት ጥዕንኡ ምሉእ ብምሉእ ኣብዝተማልአ ሕብረተሰብ እንተወሲድና ብዕድመ ድፍእ ዘበሉ ዓበይቲ ብዙሓት ዝርከብዎምን መናእሰይ ወለዶ ብበዝሒ ዝርከብዎም ኣብ ትሕቲ ድኽነት ዝርከቡን እንትወዳደር መጠን ሞት ተመሳሳላይ ክኸውን ይኸእልዮ። ስለዚ ሰብ ሞያ ስነ ህዝቢ ካብ ከምዚ ዝመሰለ መዋጠጥን መካትዕን ሓሳባት ንምውፃእ ኣብ ዕድመ ዝተመስረተ ክፍፍል ህዝቢ ብምግዳፍ መጠን ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባርን ዝብሉ ክልተ ኣገደስቲ መዕቀንታትዮም ዝጥቀሙ።

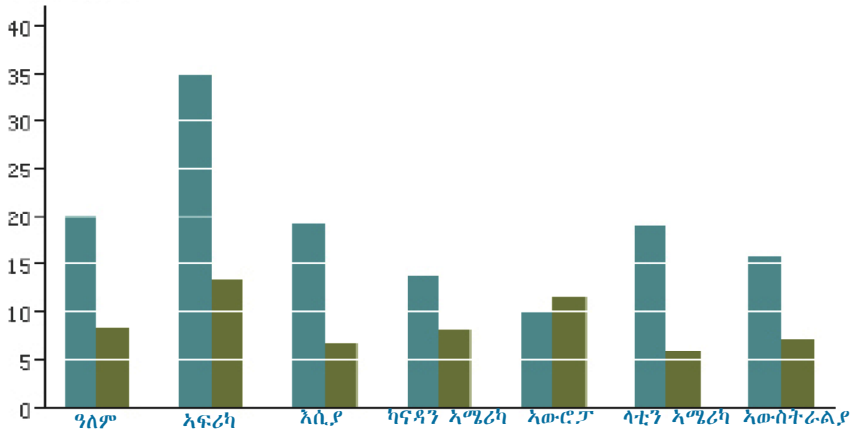
ንጥፈት

ተምሃሮ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባር እንትብሃሉ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ንወለድኹምን ካልኦት ዓበይቲ ሰባት ሓቲትኩም መልሲ ክትረኽቡ ፈትኑ።

ዝለዓለ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ 1000 ህዝቢ ናብ 40 - 50 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ካብ 5 - 7 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ። ብተመሳሳሊ ድማ ትሑት መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ 1000 ህዝቢ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ 2 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ።

ቶማስ አልብርት ማልታስ

■ መጠን ውልደት
■ መጠን ሞት

ካርታ 1.22 ብደረጃ ዓለም ዝርከብ መጠን ውልደትን ሞትን ካብ 1000 ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ብህይወት ዝንበረሎ ዕድመ መብዛሕትኡ ህዝቢ ሓንቲ ሃገር ድሕሪ ክንደይ ዓመት ዕድመ ከምዝሞቱ ዝግበር መግለጺ ትንታኑ እዩ። ኣብዚ ዘለናዮ ዘመን ኣብ ምዕቡላት ሃገራት እንትንርእይ ብህይወት ዝፀንሑሉ ማእኸላይ ዘመን ኣብ መብዛሕትኡ 70 ዓመት እዩ። መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000 እዩ። እምበኣርከስ ተምሃሮ ኣብ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ስነ ህዝቢ ክንፈልጦም ዝግቡኡና መሰረታዊ ኣምራት እዞም ዝስዕቡ እዮም።

- መጠን ውልደት
- መጠን ምውላድ እኖታት
- መጠን ምስዳድ
- መጠን ዕብዮት ህዝቢ
- መጠን ሞት
- መጠን ብህይወት ዝንበረሊ ዕደመ
- መጠን ካብ ስደት ዝተመልሱ
- መጠን ሞት ህፃናት

እሞ ተምሃሮ አብ ላዕሊ ዘሎ መግለጺ ባርግራፍ እንታይ የመልክት? እንታይ ተረዲእኹም? ብዛዕባ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዓለምና ኸ እንታይ ትፈልጡ?

ስነ ህዝቢ ብዛዕባ ማሕበራዊ ባህርያት ህዝብን በብእዋኑ ዝርአይ ዕብዮትን አነፂሩ ዘርእይ እንትኸውን ነዞም ዝስዕቡ መረዳእታታትውን ብውነ ሳይንሳዊ ብዝኾነ ጥበብ ይጻምሙ፤

1. ኩነታት ህዝቢ ብመንፅር ዕድመ፣ ፆታ፣ ስድራ፣ አካላዊ ኩነታት፣ ዓሌትን ብሄር ብሄረሰብን፣ ትሕዝቶ ስራሕ፣ መተሓዳደሪ እቶት፣ በዝሕን ፃዕቕን ህዝቢ፣ ተዋፅኦ
2. ብምኸንያት ውፅኢት መጠን ውልደት፣ መርዓን ሓዳርን፣ መጠን ሞት፣ መጠን እኖታት ዝወልደኦም ህፃናት ወዘተ አብ ስነ ህዝቢ ዝተርአየ ለውጢ
3. ስታቲስቲካዊ ፀብዓብ ስደትን ካብ ስደት መልስን አብ ኩነታት ኢኮኖሚ ሃገር ዘለዎ ውፅኢትን ሳዕቤንን ዝምልከት ትንታኑ
4. ስታቲስቲካዊ ፀብዓብ ገበናት፣ ዘይሕጋውነትን ዓርሰ ቅትለትን ዝምልከት
5. ደረጃ ትምህርትን ኩነታት ጥዕናን ህዝቢ ሃገር ይፅብፀብ
6. ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ዘለዎም ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ብፍላይ ድማ ምስ ቁጠባዊ ትሕዝቶን ኢንሹራንስን ዝተዛመዱ ትንታኑ ይስራዕ

ብመሰረት ፀብዓብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1 ዓ.ም.ፊ ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ዓለም 300 ሚሊዮን ከምዝነበረን ድሕሪ 1500 ዓመታት ድማ እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 500 ሚሊዮን በፂሑ ከምዝነበረ የመልክት። ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ቐፅልጡፍ አይነበረን። እዚ ዝኾነሉ ምኸንያት ዝነበረ ጠባይ አየር፣ ሓደጋታት ተፈጥሮ፣ ሕፅረት ቀረብ ምግቢ፣ ጥምየትን ብተደጋጋሚ ዝነበረ ኩናትን ነይሩ። ብ1900 ዓ.ም.ፊ ድማ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 1.65 ቢሊዮን በፂሑ። አብ 1960 ዓ.ም.ፊ እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 3.04 ቢሊዮን ደይቡ። አብ 1999 ዓ.ም.ፊ እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ናብ 6 ቢሊዮን በፂሑ። ስለዚ ብማእኸላይ አብ ዓመት 77 ሚሊዮን ህዝቢ እናወሰኸ ይመፅእ ከምዘሎን እዚ ድማ ብሚኢታዊ 1.3 ከምዝኾነ የመላኸት። ይኹን ደኣ'ምበር አብ አፍሪካ እንትንርእይ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ አብ መብዛሕትአን ሃገራት ልዕሊ 2.5 ሚኢታዊ እንትኸውን አብ ሃገርና ኢትዮጵያ ድማ 2.7 ሚኢታዊ እዩ። አብ አፍሪካ ዋላኳ ሰፊሕ በረኻነትን ምድረበዳነትን አብ ሰሃራ፣ ካላሃሪን ናሚብን ዝበሃሉ ሰብ ዘይነበረለንን ህዝቢ ዘይብለንን ቦታታት እንተሃለዎ ዝለዓለ መጠን ዕብዮት ህዝቢ ምህላዉ አይተረፈን። ካብዚ እንርድኦ አብዘይማዕበሉ ሃገራት ዘሎ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ አዐርዩ እናወሰኸ ይኸይድ ከምዘሎ'ዩ።

ካብዚ ዝቐረበ መረዳኢታ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንርድኦ መሰረታዊ ሓቂ እንተሃለወ በዝሒ ቐፅሪ ህዝቢ ዓለም ብጣዕሚ ንቐልጡፍ ብዝኾነ መንገዲ እናዓበየዩ ዝኸይድ ዘሎ። ኣብ 2050 ዓ.ም.ፈ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 9.2 ቢሊዮን ከምዝበዕሕ ይግመት'ሎ። ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም በብሰከንድ ብ2.7 ሰብ ከምዝውስኽን ካብዚ ዝርአይ ወሰኽ ውሽጢ 95 ሚሊታዊ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለም ዝምዝገብዮ። ኣብዚ ሎሚ እዋን ሲሶ ህዝቢ ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዝኾኑ ህፃናት ምስምኃኖም እንትንርእይ ዝሕብረና ንቐድሚት ዝህልወና ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ዝተሓላለኸ ምኃኑ የረድኣና።

ስለዚ ዝርግሓ በዝሒ ህዝቢ ምርአይ ኣገዳሲ ይኸውን ማለት እዩ። ዝርግሓ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታታትን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክትዮ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእየናዮ። ዓዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሚትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብዒቡ ንረኽቦ ውዕኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቐፅሪ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነብር።

ኣብዚ ክፍለጡ ዝግብኦም ኣርባዕተ ኣገደስቲ ኣምራትን ክልስ ሓሳባትን ስነ ህዝቢ ኣለዉ፤

- ዝርግሓ ህዝቢ
- ዓዕቕ (ፀቕጢ) ህዝቢ
- ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረሎም
- ስሕው ህዝቢ ዝነብረሎም

ቐልፊ ምክንያታት ዝርግሓ ህዝብን ኣሰፋፍራን፤

ተምሃሮ ንምንታይ ይመስለኩም ኣብ ዝተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብዓዕቕ ዝነብርን ኣብ ዝተወሰነ ከባቢ ድማ ስሕው ብዝበለ መልክዑ ዝነብር?

ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብዓዕቕ ክነብሩሉ ዝኸእሉሉን ብኣንፃሩ ድማ ስሕው ኢሎም ክነብሩ ዝግደዱሉን ኩነታት ኣሎ። ነዚ ከምዚ ዓይነት ተርእዮ ዝርግሓን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ቐልፊ መንቀሊ ምክንያት ተገይሩ ዝውሰድ ኣብ ዝስዕብ ሰደቓ ብዝርዝር ተመልኪቱ'ሎ። ተምሃሮ ተመያየጡሉ።

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
<p>አቀማምጣ ገፀ ምድርን ነባሪ አየር</p>	<p>ምችው ቅሉዕ ማይዳ ስነ መሬትንምንባርን አሰፋፍራን ሰሓባይን ተብሃጋይን እዩ። ምችውን ልሙዕን ሓመድ ምህላዉ ንብዙሓት ተብሃጊ ይኸውን። ንአብነት ደልታ ሩባ ናይል ምርአይ ይክአል። ደጉዓን ከበላን፣ ቅናት ምድሪ</p>	<p>መፀገማይን እምባታት ከምኡውን ነባታት ዝበዝሕም ከባቢ ንምንባር አፀጋሚዮ። ንአብነት አብ እምባ ሂማላይስ ምንባር መፀገማይ እዩ። መታሕት፣ ቅናት ምድሪ፣ ምድሪበዳን በረኻን ...</p>
<p>ቀረብ ማይን ፅሩይማይን</p>	<p>ቀረብ ፅሩይ ዝስተይ ማይ ንምንባርን አሰፋፍራን ወሳናይ ጥራሕ ዘይኮነስ ዘተባብዕዮ። ሓፊስ ማይ አብዘለዎ ምንባር ከቢድዮ። ቀጢን ማይ አብዘለዎ ተጠላቢዮ።</p>	<p>ሕፀረት ቀረብ ማይ ዘለዎ፣ ቀረብ ማይ ስሩዕን ብቐፃልነት ዘይርከቦን፣ ወይድማ ዝተበከለን ፅሩይ ዘይኮነ ማይ ዘለዎ ወዘተ ንፅገናን ፅርዮትን መፀገማይ ስለዝኾነ ንምንባር አይምረፅን።</p>
<p>ጠባይ አየርን ከባቢ አየርን</p>	<p>ማእኸላይን ምችው ጠባይ አየር ዘለዎ ከባቢ ንምንባር ሰሓባይን ተብሃግንዮ። ደረቕ፣ ሃሩርን ፅብቡብ ጠባይ አየር ንጥፅና ምችው አይኮነን። ደጉዓ፣ በረኽትን ከበላታት ቦታታትን...</p>	<p>መፀገማይ፣ ደረቕ፣ ፅብቡብ ጠባይ አየር ንምንባር መፀገማይ ስለዝኾነ ነበርቲ አይሰሕብን። መታሕት፣ ምድሪበዳን፣ ሃሩርን</p>
<p>ሓምላዊ ቐፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ እፅዋትን አግራብን</p>	<p>ማእኸላይ ጠባይ አየርን ምችውነት ዘለዎም ከባብታት ንቐፅላዊ ተኸልታትን ፍረምረን ብቐሊሉ ዝጥፅም ስለዝኾነ ዝሰማማዕዮ፣ ተኸልታት፣ ፍረምረ፣ ሓምልታት ከምኡውን አግራባት ዝሰቐልዎም ከባብታት ንምንባር ምችውዮም።</p>	<p>ቐፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ አታኸልታትን አግራብን ዘየቡቅል ከባብን ዘይርከቡሉ ቦታታትን ንምንባር ብዙሕ ሰብ ይፍንፍኖን ይፀልኦን ጥራሕ ዘይኮነስ ከቢድውን እዩ።</p>
<p>ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን</p>	<p>ልሙዕ ሓመድ ዘለዎ መሬት፣ ዋልካን ዝተፃረየ ሓመድ ደልታ ሩባ ዘለዎ ከባቢ፣ ዝተደኸቦ ሓመድ ዘለዎ ወዘተ ንልምዓት ሕርሻ ምችው ዝኾነ ብዙሕ ሰብ ክነብረሉ ዝዕድም ተብሃጊ እዩ። ንአብነት ደልታ ሩባ ናይል። ምህርቲ ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱሉ ማለትዮ።</p>	<p>ረቂቅ መሬት፣ ምህርታውነት ዘየተባብዕ ሓመድ፣ ዝተጎድኦን ዝተበከለን ሓመድን መሬት ብዙሕ ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱሉ ስለዘይኮነ ብዙሕ ህዝቢ ክነብረሉ ዝዕድም አይኮነን። በረኻ ሳሕል ዘሎ ሓመድን መሬትን ንአብነት ሰብ ንክነብረሉ ዝዕድም አይኮነን።</p>
<p>ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልፅ ዘራእቲ ዝኾኑ አንበጣን ባርኖስን</p>	<p>ሕማም ሰብን ባልእ አዝርእትን ከም ንአብነት ሕማማት ቆላ ዝኾኑ ዓሶ፣ ሓንጎል ዓሶ፣ ፍሉ፣ ወራር አንበጣን በርኖስን ንምክልኻል ዘኸእል ፋይናንሳውን ገንዘባውን ከምኡውን ማቴሪያላውን ዓቕሚ ዘለዎ ሃገር ንምንባር ዝሓሸ ኩነታት ስለዘለወን የብህጋዮን።</p>	<p>አብ ኢኳቶሪያልን ትሮፒካልን ዝርከቡ ሃገራት ምስ ሕማማትን ወራር አምበጣን ባርኖስን ዝተአሳሰሩ ብዙሓት ሕማማትን ባልእ አዝርእትን ስለዘለዉ ህዝቢ ንክነብረሎም መፀገምቲዮም። ዓሶን ብልገርዝያን ቀተልቲ ዝኾኑሎም ከባብታት ምንባር አይዕድምን።</p>

... ዝቐፀለ ...

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
ቁጠባውን ኢኮኖሚያውን ኩነታት	ጥዕና ዘለዎ ሃዋህው ኢኮኖሚ ምህላው፣ ኢንዱስትሪታት ምህላውን፣ ቴክኖሎጂ ምግፍሑ፣ መርበብ ቴክኖሎጂ ሓበሬታ ምዝርግሑ፣ ትካላት ትምህርትን ጥዕናን ምህላዎም፣ ንምሉእ ህዝቢ ዝሸከም መሓውር ቁጠባን ኢኮኖሚን ምህላው ወዘተ ህዝቢ ንክነብረሎም ብገፊሑ ይዕድም።	ዘይማዕበለ ኢኮኖሚን ድሑር መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት ኣብዝለዎ ብዙሕ ሕዝቢ ክነብር ኣይዕድምን። ንመነባብሮ ህዝቢ ዝሸከም ኢኮኖሚ ዘይብላ ሃገር (ከተማ) ብዙሕ ህዝቢ ክነብረላ ኣይክእልን። ንኣብነት ሞዛምቢክ። ሰፊሕ መሬት ውሑድ ህዝቢ።
ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን	ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ዘለዎ ሃገር ክንድዝድለይ ህዝባ ክትቅልብ ስለትክእል ንምንባር ብዙሕ ህዝቢ ይዕድምዮ። ንኣብነት ነዳዲ ዘለወን፣ ፀሊም ፈሓም ዘለወን፣ ወርቅን ብርን ዘለወን፣ ስኒ ሓርማዝ ዘለወን፣ ሃፍቲ እንሰሳን ኣግራብን ዘለወን ብምሉእን ክምድላዮን ክንድዝድለይ ብዝሒ ህዝቢ ክነብረለን ይዕድማ ማለትዮ። እንግሊዝ ዘለዎ ሃፍቲ ፀሊም ፈሓም ...	መብዛሕትኣን ሃገራት ኣፍሪካ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮ የብለንን ወይድማ ዘለወን ብዝገባእ ዓቕሚ ብቴክኖሎጂ እናተሓገዙ ፋይናንሳዊ ዓቕሞም ኣየዕበይሉን። ንኣብነት ሞዛምቢክ።

ስለዚ ንዝርግሑን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቁልፊ ባእታታት ዝበሃሉ እዞም ዝስዕቡዮም ነይሮም፡፡

1. ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየርን
2. ኣቀማምጣ ገፀ ምድርን
3. ፀቕጢ ህዝቢ (ፃዕቂ ህዝቢ)
4. ቀረብ ማይን ፅሩይማይን
5. ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን
6. እፅዋት፣ ሓምላዊ ጃዕላመዕሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ኣሕምልቲ፣ ፍረምረ፣ ኣግራብን
7. ሕማማት ቆላን ትርፒካልን
8. ባልዕ ዘራእቲ ዝኾኑ ኣንበጣን በርኖስን
9. ኩነታት ፖለቲካ
10. ኩነታት ኢኮኖሚ
11. ርክባትን ዝምድናታትን ህዝብታት
12. ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ካልኣትን ይርከብዎም።

ስለዚ ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ኣብ ሃገራት ዓለም ኣብ ክልተ ባእታታት መቐጻጸካ ክርእይ ይከኣልዮ። እዚኦም ተፈጥሮኣውን ሰብ ስራሕን ዝበሃሉዮም።

1. **ተፈጥሮኣዊ ባእታታት፡** እዚኦም ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ክሌማ፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራሽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ተፈጥሮኣዊ ባእታታት ዝሓወሰዮ።
2. **ሰብ ስራሕ ባእታታት፡** እዚኦም ኣብ ላዕሊ ንዝተሓበሩ ተፈጥሮኣዊ ንዘይኮኑ ባእታታት ዝምልከትዮ። ፖለቲካዊ ኩነታት፣ ማእኸል ምምሕዳር፣ ኩነታት ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቃሳትን ንጥፈታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት፣ ስርዓት ምንቅስቃስ ህዝቢ ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱ ቀንዲ ሰብኣዊ ባእታት ዝርግሐ ህዝቢ ዝበሃሉዮም።

ስለዚ ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ዝለዓለ በዝሒ ህዝቢ ዝርከበሎም ከባብታት ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን እዩ። ከበሳታትን ደጉዓታትን ንምንባርን መነባብሮን ኣዝዩ ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣየር ኣለዎም። ንልምዓት ሕርሻን ዘራእትን ከምኡውን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳት ምቕው ዝኾነ ዛሕሊ ዘለዎ ዝሰማማዕ ኩነታት (ባእታታት) ኣየር ዝርከበሉዮ። ዛሕሊ፣ እኹል መጠን ዝናብን ንመነባብሮ ምቕውን እዩ። ስለዝኾነውን ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ካብዝኾኑ ዝተፈላለዩ ዓሶ፣ ትኩሳት፣ ዓሶ ሓንጎል፣ ሕማም ድቃስ፣ ኢንፉሉዌንዛ ወዘተ ካብዝመሳሰሉ ሕማማት ነፃ እዩ። ስለዚ ኣብ ደጉዓታትን ብራሽታትን ኢትዮጵያ፣ ኣብ ከባብታት ዓበይቲ ሃይቅታት፣ ደጉዓታትን ብራሽታትን ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲን ኬንያን ብዙሕ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ይርከብዎም። ብተፃራሪ ድማ ኣብ ቆላን መታሕትን ቦታታት ኣፍሪካ ኣዝዩ ሓያል ሙቐትን ሃሩርን፣ ደረቕ ጠባይ ኣየር ስለዘሎ ዝተፈላለዩ ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ይርከቡ። ስለዚ ኣብከምዚ ዝመሳሰሉ ቆላ፣ መታሕትን ደረቕ ጠባይ ኣብዘለዎም ከባብታትን ውሑድ በዝሒ ህዝቢ ይርከብ።

ይኹን ደኣምበር ከምዚ ዓይነት ሓያል ፀቕጢ ኣየር ዘለዎም ደረቕ ጠባይ ኣየር እናሃለዎም ቆላን መታሕትን ከባቢ ኾይኖምውን ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ሃፍታም ከባብታት ሩባታትን ውቅያኖሳትን ዝርከቡ ብምልኦም ብዙሕ ህዝቢ እዩ ዝነብረሎም። **ንኣብነት ጂቡቲ፣ ዓሶም፣ ሞምባሳ፣ በርበራ፣ ዳሬሰላም** ወዘተ ፃዕቕ በዝሒ ህዝቢ ዘለዎን እዩን። ኣብ ከባቢ ዓበይቲ ሃይቅታትውን ዝለዓለ በዝሒን ፀቕጥን ህዝቢ ኣለዎም። ንኣብነት ኣብ ዓበይቲ ሃይቅታት ዝርከቡለን ከባብታት ምርኣይ ይከኣል። ኣብ ሃገርና ሃይቅ ጣና ዝርከበሉ ባህርዳርን ሃይቅ ሃዋሳ ዝርከበሉ ከተማ ሃዋሳ ምርኣይ ዝከኣል እንትኸውን ኣብ ከባቢ ሃይቅ ቪክቶሪያን ካልኦትን ዘሎ በዝሒን ፀቕጥን ህዝቢውን ዝለዓለዮ። ከባብታት ዓበይቲ ሃይቅ ምብራቕ ኣፍሪካ እንተሪእና ዋላውን ኣብ

መላእ ኣፍሪካ እቲ ብጣዕሚ ዝለዓለ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ዝርከበሎም እዮም። ቆላን መታሕትን ምዃኑ እንተዓንቀፎም ህዝቢ ብበዝሒ ይነብረሉ'ውን እዮም።

ዕዮ ጉጅለ

1. ኣብ ላዕሊ ዝተመልከቱ ሰለስተ ሰደቓታት መሰረት ብምግባርን ኣብ ክልተ ጉጅለ ተመቐልኩምን ብዛዕባ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐ ህዝብን ዓለም ብዝምልከት ተመያየጡ። ተኻትዑ። ምስ ኩነታት ሃገርና'ውን ኣገናዝብዎ።
2. ኣብ ጣብያኹም፣ ወረዳኹምን / ከተማኹምን ትግራይን ከምኡ'ውን ብደረጃ ሃገር ዝተርአየ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐን ብዝምልከት ተመያየጡ።
3. ሰደቓ ምኽንያት ዝርግሐ ፅዑቕን ስሑውን ህዝቢ ዓለም መሰረት ብምግባር እቶም ዝተመልከቱ ወሰንቲ ባእታታት ብከመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ወይድማ ውሑድ (ስሑው) ህዝቢ ንክህልው ምኽንያት ከምዝኾኑ ተመያየጡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ብፅሑፍ ኣቕርቡ።

1.7.2 መነባብሮ ህዝብታት ኣፍሪካ

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኣፈላላይ ባህሊ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ብዝምልከት ተማሃርኩም ነይርኩም። እንታይ ትዝክሩ? ንትዝክርዎ መሰረት ገይርኩም ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ግለፁ። መነባብሮ ህዝብታት ኽ እንታይ ማለትዮ? እምበኣርከስ ኣሰፋፍራ ማለት ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰሪሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምር (ኩነታት) እዩ። ኣሰፋፍራ ምስ መነባብሮን መነባብሮ ድማ ምስ ኣሰፋፍራ ህዝቢ ዝተኣሳሰሩ'ዮም።

ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ እንትነብሩ መንበሪኦም ሰሪሖም ስሕው ኢሎም ንርእዮ ወይድማ ፅዕቕ ኣብዝበለ ኩነታት መንበሪኦም ሰሪሖም እንትነብሩ ንዕዘብ። ህዝቢ ኣብ ከባቢ መንበሪኦም ካብ ጉጂ፣ ግድግዳ ቀላሚጠስ፣ ህድሞ፣ መንደቕ ወይድማ ዘመናዊ ህንፃ ሰሪሖም ብሓባር እንትነብሩ ንዕዘብ። ከከም ኩነታት ጠባይ ኣየር ድማ ምስሓውን ምፅዓንቕን ወይድማ መንበሪ ዝስርሑሎም ባእታታት ይፈላለዩ'ዮም። ኣሰፋፈራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ከባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ትካላት ምህላዎም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዮ። ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣፍሪካ እንትርእይ ብምኽንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራሽን መታሕትን፣ ኢንዱስትሪያላውን ሕርሻውን ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ኩነታት'ውን ኣብ ግምት ብምእታው ኣፈላላይ ይግበርዮ። ተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ ኣፍሪካ ኣብ ኣርባዕተ መልክዕ ሰሊፅኻ ምርኣይ ይከኣልዮ።

1. ገጠርን ከተማን ኢልካ ብተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮን ምርኣይ ይክኣል
2. ከበሳን (ደጉዓን) መታሕትን (ቆላን) ኢልካ ውን ብኣቀማምጣ ይርኣይ
3. ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝርኣይ መነባብሮ
4. ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ምርኣይ ይክኣል።

ኣብ ገጠርን ከተማን ዘሎ ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ፣ ከበሳን መታሕትን ዘሎ ኣሰፋፍራን መነባብሮ፣ ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቅታትን ሩባታትን ምስ መነባብሮ ውሽጢ ሃገር፣ ከምኡውን ኣብ ሞንጎ ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ኣብ ገጠር ዝርኣይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ድማ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ስሕው ዝበለን ዝተረሓቀንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግብ፣ ንቕልዑ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንስሳትን ዝተመሰረተ እዩ።

ስእሊ 1.11 ብግመል ዝካየድ መነባብሮ ማሕረስ

ስለዚ ልምዓት ሕርሻን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳትን ኣብ ኣፍሪካ ብፍሉይ ልምድ ዝኾነ መሰረት መነባብሮ መብዛሕትኡ ክፋል ህዝቢዮ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃፍቲ ልምዓት ሕርሻ ኣብ ምፍራይን ምስዳድን ምህርቲ ዓሳ፣ ካካኦ፣ ኦቾሎኒ፣ ተኸሊ ዘይቲ ፓልም፣ ካሳሻ፣ ዘራእቲ ምግብን ካልኦት ፍረምረን ይርከቡ። ኣብ ሃገርና ምርባሕን ሰደድን ሃፍቲ እንስሳት ልምዓት ቡንን ሰሊጥን ከምኡውን ጡጥን ዝፍለጥ እንትኸውን ንምግብነት ዝውዕሉ ኣዝርእቲውን ይርከቡ።

አብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቅታትን ሩባታትን ዝነብሩ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብሮኦም ብዝለዓለ አብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ እዩ። ንአብነት አብ ደሴታት ዳህላክ ዝነብሩ፣ አብ ከተማ ምፅዋዕ ዝነብሩ (ኤርትራ)፣ አብ ከተማ ሞምባሳ (ኬንያ) ዝነብሩ፣ አብ ዙሪያ ሃይቅ ሸክቶሪያ፣ አብ ከባቢ ሃንፍ ሸንጥሮ ሃገርና አብ ዙሪያ ቃላይ ዝዋሃን ሃዋሳን ከምኡውን አብ ዙሪያ ቃላይ ጣና ዝርከቡ ህዝብታት ብምዝፋፍ ዓሳ'ዮም ዝናበሩ። እዚኦም ምዝፋፍ ዓሳ ንባዕሎም ጥራሕ ዝጥቀሙሉ ዘይኮነስ ብመሸጣውን ተወሳኺ እቶት ይረኽቡሉ ነይሮም። መነባብሮኦም አብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ ነይሩ።

ተምሃሮ ካብዝሰዕብ ሰደቓ አብ ከተማን ገጠርን ዝነብሩ ህዝብታት ዘለዎም መነባብሮ ክህልዎም ዝኸእል ተመሳሳላይነትን ኣፈላላይን ርእዩ።

ገጠራት ዘለዎም ኣሰፋፍራ ብዝምልከት	ከተማታት ዘለዎም ኣሰፋፍራ ብዝምልከት
<ul style="list-style-type: none"> • አብ ገጠር ዘለዉ መንበሪ ገዛውቲ ብጣዕሚ ዝተረሓሓቹ'ዮም። • አብ ሕርሻን ምርባሕ ከፍትን ዝተመሰረተ መነባብሮ ኣሎ። • መንበሪ ገዛውቲ ካብ ዕንጨይትን እምንን ዝተሰርሑ'ዮም። • ጎረባብቲ ብጣዕሚ አብ ዝተረሓሓቹ ቦታታት እናነበሩ ግና ብብመዓልቲ ይጠያየቹ'ዮም። • ሰብን ናውትን ንምጉዕዓዝ ኣዕዳግን ካልኦት እንሰሳታትን ይጥቀሙ። 	<ul style="list-style-type: none"> • መንበሪ ገዛውትን ህንፃታትን ተቐራሪቦም ብፃዕቕ'ዮም ተሰሪሖም ዝርከቡ። • ነበርቲ አብ ኣብያተ ዕዮ፣ ፋብሪካታት፣ ሹቓትን ውልቀን መንግስታውን ትካላት እናሰርሑ ብዝረኽቡዎም እቶታት መነባብሮኦም ይመርሑ። • መብሃሕትኦም መንበሪ ገዛውቲ ካብ ብሎኬትን ኣእማንን ዝተሰርሑ'ዮም። • ጎረባብቲ ብጣዕሚ ተቐራሪቦም ብፃዕቕ ዝነብሩ እንተኾነውን ኣይጠያየቹን። ኣይፋለጡን። • ነበርቲ ንመጓጓዣይ ብሸክለታ፣ ሞተር ብሸክለታ፣ ታክሲ፣ መኪና ይጥቀሙ።

ብተመሳሳሊ መልክዑ ካብዝሰዕብ ሰደቓ አብ ደጉዓን ከበሳን ገጠራት ዝነብሩ ህዝብታት ብሓደ መልክዑ አብ መታሕትን ቆላን ገጠራት ዝነብሩ ህዝብታት ድማ ብኻሊእ መልክዑ ዘለዎም መነባብሮኦም ርእዩ።

ነበርቲ ከበሳ (ደጉዓ) ብዝምልከት	ነበርቲ መታሕት (ቆላ) ብዝምልከት
<p>መብዛሕትኡ ግዜ ነበርቲ ከበሳ (ደጉዓ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ስገም፡ስርናይን ጣፍን የምርቱ • ዛሕሊ ኣብዘለዎ ከባብታት ደጉዓ ይነብሩ • ቀላሚጦስ፣ ዕሕድን ዓርቃይን ይተኸሉ • ኣባጊዕ የጥርዩ፣ የራብሑ • ካብ ጣፍ፣ ስርናይን ስገምን እንጀራን ሕምባሻን ይሰንክቱ፣ ይምገቡ • ፀባ ካብ ላሕሚ ይጥቀሙ • ዛሕልን ቁርን ካብዘለዎ ጠባይ ኣየር ንባዕሎም ንክከላኸሉ ካብ ጡጥ ዝተሰርሑ ክዳውንቲ (ከም ሻማ፣ ብሉኩ፣ ጋቢ፣ ኩታ፣ ኮበርታ ዝመሳሰሉ) ይኸደኑ 	<p>መብዛሕትኡ ግዜ ነበርቲ መታሕት (ቆላ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ዕፉን (ምሽላ ባሕሪ)፣ ዳጉሻን ምሻላን የምርቱ • ሓሩርን ሙቕትን ኣብዘለዎ ከባቢ ኣየር ይነብሩ • ሽባኻ፣ ላግላ፣ ሰራውን ኣካሺያን ይተኸሉ • ኣግማልን ኣጣልን የጥርዩ፣ የራብሑ • ካብ ዕፉን (ምሻላ ባሕሪ)ን ምሽላን እንጀራን ሕምባሻን (ቅጫ) ይሰንክቱ፣ ይምገቡ • ፀባ ካብ ኣጣልን ኣግማልን ይጥቀሙ • ንነብሶም ካብ ሙቕትን ሃሩርን ጠባይ ኣየር ንምክልኻል ቅልል ዝበለን ፎክሶትን ክዳውንቲ ይኸደኑ

እሞ ተምሃሮ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ህዝቢ ብዝምልከት ተረዲእኹም ዶ? መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣብ ክልተ መቐጻጻሕ ምርኣይ ከምዝከኣል ከ ተረዲእኹም ዶ? ንምዝኸኻር ዝሰዕቡኩም፡

1. ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን ኣፈላላይ ንምፍጣር መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ንኣብነት ኣቀምምጣ መሬት፣ ሃፍትታት ተፈጥሮ ውሽጢ መሬትን ልዕሊ መሬትን፣ ጠባይ ኣየር፣ ቀረብ ማይ፣ ልምዑነት መሬት፣ ግድሚ መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ወዘተ ክጥቀሱ ዝኸእሉ እዮም፡፡

2. ሰብ ስራሕ ባእታታት፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ጥራሕ ዘይኮኑስ ሰብ ስራሕ ዝኾኑውን ኣለውኩም፡፡ ሰብ ባዕሉ ዝፈጥሮም ኩነታት መንቀሊ ምኽንያታት ተገይሮም ይውሰዱኩም፡፡ ብምኽንያት ደቂ ሰባት ዝውሰዱ ስጉምትታት፡፡

እምበኣርክስ ተምሃሮ ኣብ ሓሙሽተ ጉጅለ ተመቐጻሕም ዝሰዕቡ ሕቶታት መልሱ፡፡ ጉጅለ ፩፡ ኣብ ዝተፈላለዩ ኣሰፋፍራታት ናይዝርከቡ ህዝቢ ቀንዲ መሰረት መነባብረኒም ዝኾኑ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ምስ ነባሪ ኣየር፣ ሃፍቲ ተፈጥሮን መስመራት መንግዛድን ኣዛሚድኩም ተመያየጡ፡፡

- ጉጅለ ፪፣ ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን ይኹን ኣብ ቆላታትን መታሕትን ዝህልዉ ንጥፊታት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ህዝቢ ብዝምልከት ተመያየጡ።
- ጉጅለ ፫፣ ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቃትን ሩባታትን ዝርከቡ ህዝቢ ብዝምልከት ምስ ምግፋፍ ዓሳ ዝተኣሳሰረ መነባብረኡም ግለፁ።
- ጉጅለ ፬፣ ኣብ ምርባሕ ክፍትን ልምዓት ሕርሻን መሰረት ዝገበረ መነባብሮ ገጠራት ዝምልከት ግለፁ።
- ጉጅለ ፭፣ ኣብ ቁልፊ መስመራት ሃዲድ ባቡር ዝርከቡ ህዝብታት ከምኡውን ኩናትን ቅልውላውን ኣብዘለዉዎ ከባብታት ዝህልዉ መነባብሮ ግለፁ።

1.7.3 ኣብ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዕዕንቶ ዘሕደሩ ባእታታት

ተምሃሮ ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል ... ወዘተ ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ካብዚኦም ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ይጥቀሱ፡

1. ምኽታምነት
2. ምንቅስቓስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ
3. ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝላመዱ ሳዕቤናት ኩናትን ቅልውላውን
4. ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን
5. ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን
6. ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ

ስለዚ ምስ ምንቅስቓስ ህዝብን ንቅልጡፍ ዕብዮት ህዝብን ተኣሳሲሩ ዝመዕኦ ዝተፈላለዩ ከተማታት ምጥያሽ ሓደ ተርእዮ'ዩ። ኣብ ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ስለጥ ምዕባለ ከተማታትን ምኽታምን ልሙድ ተርእዮ ነይሩ። መንቀሊ ምኽንያት'ዚ ተርእዮ በዝሒ ህዝቢ፣ ኣሰፋፍራን ምንቅስቓስ ህዝብን እዩ። ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ብምንቅስቓስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማን ካብ ከተማ ናብ ገጠርን ዝፍለግ'ዩን። ኣብዚ ሕዚ እዞን ዝርእይ ተርእዮ ምኽታምነት ዝግለፅ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምንቅስቓስ ምፍላጥ ዝፍጠሩ'ዮም። እዚ ምንቅስቓስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምኽንያት ድልዎት ትምህርቲ፣ ዕድል ስራሕ፣ ሓዲሽ ኣገባብ መነባብሮን ንግዳዊ ስራሕትን'ዩ።

ሰኢሊ. 1.12 መርኣያ ምዕቡል መሰረተ ልምዓት ከተማታት

ስእሪ 1.13 ትሕዝቶ ምዕባለ ከተማታት ሃገራት አፍሪካን መነባብሮ ዝምስረተሉ ባይታን

ይኹን ደአ'ምበር ሃገራት አፍሪካ ኣብ ዓለም ካብዘለዎ ሃገራት ብደረጃ ምኽታምነት ኣብ ትሑት ብርኪ ይርከባ። ብመሰረት መረዳኢታ 2009 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማታት አፍሪካ ዝነበሩ ነበርቲ ዳርጋ ናብ 38% ዝፅጋዕ ጥራሕ'ዩ። ዋላውን ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ እንተወሲድና ካብ ሃገራት አፍሪካ ዝተሓተን ድሑር ዝኾነን ምኽታምነት ዝርአዮለን እዮን። ዳርጋ ናብ 22% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ ኣብ ከተማታት ዝነበር። ነዚ መሰረት ገይርና ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዘሎ ኩነታት እንተሪእና ዋላ'ኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 16.08% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ ኣብ ከተማታት ዝነበር። ብተመሳሳሊ ኣብ ክልልና ትግራይ እንተወሲድና ድማ ዋላ'ኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 19.55% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕ'ዩ ኣብ ከተማታት ዝነበር።

ስለዚ ምስ ምንቅስቃስን አሰፋፍራን ህዝቢ ተኣሳሲሩ እንትርአይ ምኽታምነት ብግልፂ ዝርአይ እንተኾነውን ኣብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ ግና ብመጠንን ብበዝሕን

ብዙሕ ለውጢ ዘለዎ ኣይኮነን። ምኽታምነት እንትበሃል ኣብ ከተማ ዝነብር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኸብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዋን ፅርዮት ምስ ፅባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሊል መነባብሮ ምህላዉን ዝገልጾዮ። እዚ ከኩነታት ንመነባብሮ ምፍልላይ መንቀሊ ምኽንያት ይኸውንሎ ማለትዮ።

ስእሊ 1.14 ስራሕቲ ንግዲውን ኣብ ኢኮኖሚያዊ ዕብዮት ኣዎንታዊ ፅልዋ ኣለዎ

ስእሊ 1.15 መስመር ሃዲድ ባቡር ኣብ መነባብሮን ዕብዮትን ህዝቢ ከተማ ኣዎንታዊ ፅልዋ ኣለዎ

ካብ ገጠር ስደት! ንምንታይ?

ተምሃሮ ካብዞም ኣብ ላዕሊ ካብዘለዉ ስእልታት እንታይ ትርጉሙ? ቕልጡፍን ስሉጥን ልምዓትን ዕብዮትን ከተማታት (ምኽታምነት) ዝመፅእ ብምኽንያት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝግበር ምንቅስቓስን ፍሰትን ህዝቢ እዩ። ኣብ ገጠር ዝነብር ህዝቢ ናብ ከተማታት ንክፈልስ (ክስደድ) ዝደፋፍእዎ ነገራት ኣለዉ። ኣብ ከተማታት ድማ ካብ ገጠር ብዙሕ ህዝቢ ንክፈልስ (ንክስደድ) ዝስሕቡ ነገራት ኣለዉ። እዞም ዝደፍኡን ዝስሕቡን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ንኣብነት ኣብ ገጠር ንዘለዉ ሰባት ናብ ከተማ ንክስደዱን ክፈልሱን ዝደፍእዎም ከኩነታት እንተሪእና ከም ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬት፣ ሕፅረት ንእንስሳት ዘቤት ዝኸውን ጋህፂ መሬት (መግሃጫ)፣

ምጉሕንሕን ብርሰትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ከባብያዊ ከኩነታትን፣ እኹል ማሕበራዊ ግልጋሎት ዘይምህላዉ ናብራ ገጠር መስልቶዊ ብምዃኑ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ብምኽንያትዚ ድማ ትሑት እቶት፣ ትሑት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ፣ በዝሒ ነባራይ ህዝቢ፣ ሕፅረት ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ሕፅረት ቀረብ ማይ ዝጥቀሱዮም።

ተምሃሮ ንኣለሻ ስራሕን ዝሓሸ መካብብሮን እንትብሃል ናብ ቡብካባቢኡ ዝርከባ ከተማታት፣ ኣዲስ ኣበባ፣ ናይሮቢን ደቡብ ኣፍሪካን፣ አዕራብ ሃገራት (ስዑድ ዓረቢያ፣ የመን፣ ኩዌት፣ ዱባይ፣ ሕቡራት ዓረብ ኢሜራት፣ ሶርያን ካልኦትን ሃገራት) ዝስደዱን ዝፈልሱን ወገናት ብዝምልከት ንምንታይ ነዚ ኣጋጣሚ ከምዝመርፅዎን ኣብመወዳእታ ድማ ሳዕቤናቶምን ብዝምልከት ምስ መምህርኩም ተመያየጡ።

ኣብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ሓይሊሰብ ካብ ገጠራት እንትንርእይ ድማ ጠለብ ጉልበት ስራሕ፣ ዕድል ስራሕ፣ ንግዲ፣ ዝሓሸ ቀረብ ናውትን ማሕበራዊ ግልጋሎትን፣

ዝለዓለን ዝተረጋገኸን እቶት፣ ዝሓሸ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮን፣ መሓደስን መዘናግዕታትን፣ ስሉጥ ቴክኖሎጂ መራኸቢ፣ ዕቡቕ ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ዝሓሸ ቀረብ ማይ ኢንዱስትሪያዊ ምዕባለን ፋብሪካታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ብዙሓት ከተማታት ኣብ ምምዕባል እንትርኣይ ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ ኣብ ቅድሚት ይስርዓ ግና ደረጃ ምኽታምነት እንትርኣይ ግና ድሕሪት ዝተረፋየን። ብዝኾነ ንቕልጡፍ ዕብየት ከተማታትን ምኽታምነትን ኣብ ምልዋጥን ምምሕያሽን ኣግባብ መነባብሮ ህዝቢ ይኹን ከባብያዊ ህይወት መነባብሮ ህዝቢ ዓብዪ ተራ ኣለዎ። ምስ ምክታምነት ዝርኣይ ምትሕውዋስ ባህልን ልምድታትን ስለዝህልው ኣብ ከይዲ ለውጢ ይምዕብልዮ። ምኽታምነት ለውጥን ምዕባለን ባህሊ የስዕብዮ። ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኣብ ከተማ ብዘሎ ባህሊ ይፅለውዮም። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ምስ ካብ ገጠር ዝመጹ ብባህልን ልምድን ብቐሊሉ ዝተሓዋወስ ኣይኮነን። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ዘማዕብሎ ባህሊ ስልጡንዮ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኩሉ ነገር ምቕው ዝኾነሎም ዶ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራን ምንቅስቓስን ህዝቢ ምስ መነባብሮን ከባብያዊ ህይወት ኣገናዚብኩም ዶ ትፈልጡ? ስሉጥ ምዕባል ከተማታትን ምኽታምነትን ካብ ገጠር ናብ ከተማ ንዝፈልሱ (ንዝስደዱ) ሰባት እንታይ ዓይነት ኣሉታዊ ዕልዋ ክህልዎ ከምዝኽእል ምስ መሓዘትኩም ተመያየጡ። ዝርዝር ነጥብታት ኣብ ወረቐት ዕሓፉ።

ምንቅስቓስን ፍልሰትን ህዝቢ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ወይድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ እንትትግበር ሰባት ካብ ዝነበሩሉን ዝለመድዎን መንበሪ ገዝኦም

ሪሕቆችም፣ም ዝኸዱ። ስለዚ ካብ መንበሪ ገዛ ሪሕቆኻ ምንባር እንታይ ሳዕቤን ክህልዎ ክምዝኸእል ተመያየጡሉ። ምኽታምነትኹን ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ክህልዎ ዝኸእል ሳዕቤን ግለፁ። ነዚኡን ሕቶታት ብዝምልከት ንወለድኹምን ካልኣት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝርዝር መብርሂ ፅሓፉ።

ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈለሱን ዝተሰደዱን ሰባት ኩሎም ፅቡቕ ኣይገጥሞምን። ዝተወሰኑ ሰባት ዝተደላደለን ምኽውን ዝኾነ መንበሪ ገዛ፣ ንፁህ ዝስተይ ማይ፣ ፅቡቕ ክፍሊት ዘለዎ ስራሕ ኣብ ምርካብ ይፅገሙ። ስለዚ ምኽው ዝኾነ ከነታትን ስራሕን መንበሪን ብምስኣን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ኣብ ገጠር ዝለመድዎን ዝዓበይሉን ባህሊ ኣግባብ መነባብሮ ምስ ኣብ ከተማ ዝርከብ ባህሊ ስርዓት መነባብሮ ስለዝነነፅኹን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምፍላጥምን ምስዳዶምን ድማ ኣብ ከተማታት ዝህልው ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ግልጋሎት መንግሥት፣ ቀረብ ማይን መንበሪ ኣባይትን ብዝምልከት ሕፅረትን ምፅባብን የጋጥምዮ። ብካሊ እመልክፁ ድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝመፁ ስዱዳት ፅቡቕ ዕድል ዝገጥሞም ኣለዉ። ብጣዕሚ ፅቡቕ መጠን ገንዘብ ዝረኽቡን ፅቡቕ ምኽው መነባብሮን ዝመስረቱን ከነታትን ብዙሓት ኣለዉ። ስለዚ ምኽታምነትን ልምዓት ከተማታትን ኣዝዩ ዝነኣድን ዝሕፈሱን ፀጋታት ሃፍቲ ከምዘለዎም ኹሉ ብተግራሪኡ ድማ መስካሕካይ ዝኾነ ድኽነትኹን ዘለዎም እዮም። እዚኦም ክልተ ተግራርትን ተግባርትን ተርእዮታት ዝፋረቑለን ብምዃን ከተማታት ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካውን ካብዚ ሓቂዚ ዝተፈለየ ተርእዮታትን ኣይህልወንን።

ስለዚ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ምብራቕ ኣፍሪካ እንትንርእይ ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ፣ ከነታት ኣሰፋፍራ ህዝቢ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ፣ ምንቅስቃስን ፍሰትን ህዝብታት ምብራቕ ኣፍሪካ፣ ቕልጡፍ ዕብየት ህዝብን ሳዕቤናቱን፣ ሳዕቤናት ምኽታምነት ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ብዝምልከት ብዝርዝር ተገሊፁ እዩ። ተምሃሮ፣ እዞም ኣብ ሳዕሊ ዝተሓበሩ ክልስ ሓሳባትን ጭቡጥ ተርእዮታትን ተረዲእኩም ዶ?

ዕዮ ጉጅለ

1. መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝኾኑ ክልተ ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
2. ኣርባዕተ ተግባራት ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ኣፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
3. ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝፀልዉን ኣሉታዊ ይኹን ኣዎንታዊ ፅዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
4. ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወረዳኹም ተመያየጡሎም።

መጠቓለሊ

ኣፍሪካ 53 ሃገራት ዘለዉዎ ክፍለዓለም'ያ። ቅርጺ ኣፍሪካ ኣብ ሰሜናዊ ክፋሉ ኣዝዩ ሰፊሕን ክብብ ዝበለ ቅርጺ ዘለዎን እንትኸውን ኣብ ደቡባዊ ክፋሉ ድማ ብምኸንያት ደቡባዊ ውቅያኖሳት ኣትላንቲክን ህንድን ፅብብ ዝበለን ሸሊሕን እዩ። መርክቦ ሃገራት ብክልተ መልክዑ'ዩ ዝግለፅ። ኣንጻራውን ፍፁማውን መርክቦ ተባሂሎም ይፍለጡ። ኣንጻራዊ ኣቀማምጣ ሓደ ቦታ ንምምልካት ዘድልዮና ቀንዲ ነገር ሰሜን፣ ደቡብ፣ ምዕራብን ምብራቕን ዝሕብር መሳርሒ ጥራሕ እዩ። ፍፁማዊ መርክቦ ኣብ ካርታ ዝተሰመሩ ሓሳባዊ መስመራት ቃስታን ሞሮን መበገሲ ገይርካ ዝገልፅ እዩ። ስለዚ መርክቦ ኣፍሪካ ብኣንጻራውን ፍፁማውን ሚላታት ምግላፅ ይከኣል'ዩ። ኣብ ሉል ወይድማ ካርታ ዘለዉ ዓንዳዊ ወይድማ ንትኹል ገዳም ዝተሓንፀፁ ሕንፃታት 'ሕንፃዐት ቃስታ' ዝበሃሉ እንትኹኑ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩ ጎናዊ ሕንፃዐት ድማ 'ሕንፃዐት ሞሮ' እዮም።

ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣርባዕተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዚኦም ኣፍሮ ኤሽያቲክ (ሃማዊ ሴማዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኒሎ ሰሃራዊ (ኣባይ ሰሃራዊ) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኒጀር ኮንጎ (ኒጀር ኮርዶፋንያን) ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ኮይሳን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታትን ዝበሃሉ'ዮም። ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ካብዘለዉ ብዙሓት ቋንቋታት ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለዎም ቀዳማይ ዓረብኛ እንትኸውን ኣብ ሰሜን፣ ምዕራብን ማእኸላይን ኣፍሪካ ኣብዘለዉ ሃገራት ዝርከቡ ህዝብታት ዝጥቀሙሉ'ዩ። ቋንቋ ስዋሂሊ ኣብ ኬንያን ታንዛንያን ከምኡ'ውን ማእኸላይ ኣፍሪካ ዝርከቡ ልዕሊ 50 ሚሊዮን ህዝቢ ዝሓረብዎ እዩ። ቋንቋ ሃውሳ ድማ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካን ናይጀሪያን ከባቢ ዝርከቡ 25 ሚሊዮን ህዝቢ ይሓረብዎ'ዮም። ቋንቋ ፉልፉልዴ ኣብ ሃገራት ሴኔጋል፣ ካሜሩንን ቻድን ዝዝረብ እዩ። ቋንቋ ዮሩቤ ድማ ኣብ ናይጀሪያን ቤኒን ዝዝረብ'ዩ። ብተመሳሳሊ ኢግቦ ዝበሃል ቋንቋ ብዙሓት ተዛረብቲ ኣለውዎ። ኣብ ሃገርና ድማ ቋንቋ ኦሮሚፋ (ኦሮምኛ) ኣብ ኢትዮጵያን ኬንያን ልዕሊ 24 ሚሊዮን ህዝቢ ዝሓረብዎ'ዩ። ኣብ ቀርኒ ኣፍሪካ ድማ ኣርባዕተ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዚኦም'ውን ዝስዕቡ'ዮም፤

- ኩሻዊ (ኩሺቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡ ኦሮምኛ፣ ዓፋርኛ፣ ሶማልኛ፣ ቤጃ፣ ሳሆ፣ ሲዳምኛ፣ ሃድይኛ፣ ከምባትኛ፣ ጌዴኦ፣ ኮንሶ፣ ኣገውኛ ወዘተ ይርከቡ።
- ሴማዊ (ሴሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡ ዓረብኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ኣርጎብኛ፣ ጋፋትኛ፣ ሃረሪኛ፣ ኮፕቲክ፣ ግእዝ፣ ሂብሪው ወዘተ ይርከቡ።
- ኦማዊ (ኦሚቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኣብዚኦም ዝምደቡ ጋሙ፣ ጎፋ፣ ከፊሾ፣ ኩሎ፣ ኮንታ፣ ከፊኛ፣ ጃንጀሮ፣ ዶርዜ፣ ወላይትኛ፣ ማጂ፣ የም፣ ጊሚራ፣ ኣሪ፣ ሻኩ ወዘተ ይርከቡ።

- ኒሎ ሰሃራዊ (ኒሎቲክ) ቤተሰብ ቋንቋታት፣ ኢብዚኦም ዝምደቡ ኩናማ፣ ጉሙዝ፣ በርታ፣ ኮማ፣ መዠንግር፣ ኣኝዋክ፣ ኑወር ወዘተ ይርከቡ።

እዚኦም ኣብ ኣፍሮ ኤሽያቲክን ኒሎ ሰሃራን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም።

ጥንታውያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ጅፅላመፅልን ኣብዝናበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቐመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዜ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚ ውን ቁሽታት ክምስረታ ጀሚረን። እዘን ቁሽታት ድሕሪ ግዜ ናብ ከተማታት ማዕቢለን። ምምስራት ከተማታት ንምዕባል ካልኦት ስልጣነታት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣነ ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍራምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወዲኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ። ስልጣነ ጥንታውያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰብዮ። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ንግድን እደ ጥበብን፣ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባል ሃይማኖት፣ ስነ ጥበባዊ ጥናታት፣ ሕርሻን ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅኑፅ ውዳበ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ጥናታትን ጥናታትን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ጎሊሁ ክረእ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ኣብ ዓለም ጥንታዊ ስልጣነ ንፈለማ ዝማዕበለሉ ከባቢ ኣብ ሸንጥሮ ሜሶፖታሚያ እንትኸውን ቐፂሊ ድማ ኣብ ግብፂ ንሸንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉዮ ማዕቢሉ ነይሩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ። ብምዃኑ ውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕን ምብራቕ ኣፍሪካን ጥንታዊ ስልጣነታት ዝማዕበሉሎም ግና ግብፂ፣ ኑብያ፣ ሜሮዌ፣ ኩሽ፣ ኣኸሱምን ዚምባብዌን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ስለዚ ሕዚ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ብፍላይ ኣብ ግብፅን ካርቴጅን ጥንታዊ ስልጣነታት ማዕቢሎም ነይሮም። ኣብ ግብፂ ካብ 3100 ዓ.ዓ ጀሚሩ ጥንታዊ ስልጣነታት እናማዕበለ ከምዝመፁ ይፍለጥ።

ግብፂ ኣብ ሰሜናዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ትርከብ ሃገር እያ። ንውሓት ቁመታ ናብ 550 ማይል ዝፅጋዕ ኾይኑ ካብ ሩባ ናይል (ኣባይ) ናብ ፀጋም ኣንፈት 15 ማይል ከምኡውን ናብ የማን ኣንፈት 15 ማይል ስፍሓት ዘለዎያ። ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ ካብ ገማግም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ሱዳን ዝሸፈነ

ኾይኑ ንሩባ ናይል (አባይ) ዝተኸተለ'ዩ ነይሩ። ሂሮዱቶስ “አብ ታሪኽ” እናተብሃለ ዝፍለጥ ግሪካዊ አብዝጸሓፎ መፅሓፍ “ግብፂ ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል (አባይ) እያ” እንትብል ገለፁ። ስለዚ አብ አፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝማዕበለሎም ከባብታት ንሽንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ዝርከብ ሰሜናዊ ምብራቕ አፍሪካን ምብራቓዊ አፍሪካን ማእኸል ዝገበረ'ዩ ነይሩ። ካብዚአም እቲ ሓደ አብ 3100 ዓመተ ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ንሽንጥሮ ሩባ ናይል ተኸቲሉ አብ ግብፂ ማዕቢሉ ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ይርከብ። ሩባ ናይል መሰረት ህይወት ግብፃውያን እዩ። ስልጣን ጥንታዊት ግብፂ አዝዩ ማዕቢሉ አብዝነበረሉ እዋን ነገስታት ግብፂ ወተሃደራዊ ወፍርታት ብምክያድ ግዝአቶም ናብ ደቡብን ናብ ምዕራባዊ እስያን አግፊሖም ነይሮም። ነዚ ገፊሕ ግዝአቶም ዝቆፀሩሉ ፅኑፅ መሓውር ምምሕዳር መንግስቲውን ዘርጊሖም ነይሮም።

ካርቴጅ አብ ሰሜን አፍሪካ አብ ናይሎሚ ቱኒዝያ አብ ምዕራባዊ ገምገም ባሕሪ ሜዲቴራንያን ተፀጊዓ ዝነበረት ጥንታዊት ስልጣንቲ መንግስቲ'ያ ነይራ። ስልጣኔ ጥንታዊት ካርቴጅ ዝመስረትዎ ፎኒሻያንስ ዝበሃሉ አብ ሰሜናዊ ክፋል ፍልስጤምን አብ ናይሎሚ ሶሪያን ሊባኖስን ዝነበሩ'ዮም። ፎኒሻያውያን አብ ምብራቓዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ውሩያት ባሕረኛታትን ነጋዶን'ዮም ነይሮም። ካርቴጅ ብጣዕሚ ዝሐሸ መዕረፊ ጉዕዞ ጥንታዊ መራኽብን ጀልባታትን'ያ ነይራ። ስለዝኾነ ድማ ንወደብ ካርቴጅ ዝመስረቱን ዘማዕበልዎን “ፎኒሻያን” ዝበሃሉ ብባሕሪ ንግዲ ብምክያድ ፍሉጣት'ዮም ነይሮም። ጥንታዊት ካርቴጅ ዝለዓለ ሃፍታን እቶታን ካብ ንግዲ እያ ትረክብ ነይራ። ፎኒሻያውያን ይገዝእዎ ዝነበሩን ዝመስረቱዎን ካርቴጅ አብ ከባቢ 600 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ አብ ምዕራባዊ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ሓያል መንግስቲ (ግዝአት) ኾይና። ካርቴጅ ካብ 800 ክሳብ 500 ዓ.ዓ ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ናብ ዝለዓለ ብርኪ በጊሓትሉ ዝነበረትን ብፍላይ ድማ ንግዲ መርቡብ ትራንስ-ሰሃራን ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋን'ዩ። ካርቴጅ ብግዚአ ናብ ዝለዓለ መንግስታዊ ብርኪ በጊሓ ሓያልን ውርይትን አብዝነበረትሉ እዋን ብዙሓት ከባብታት አብትሕቲ ግዝአታ አትዩን ነይረን።

አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ተመቓቕላ ዝነበረትሉ እዋን'ዩ። አውሮፓውያን ናብ አፍሪካ ብፍላይ ካብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ጀሚሮም ተፈጥሯውን ሰብአውን ሃፍታን ጥሪታን ንምጉሕንሕ ምምልላስ ጀሚሮም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ'ዩ። አብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ግና ከም እኒ እንግሊዝ፣ ፖርቹጋል፣ ስፔይን፣ ፈረንሳይ፣ ጀርመንን ጣልያንን ዝመሳሰላ ሃገራት ንአፍሪካ ተመቓቕሎም ይገዝእዎ ነይሮም። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ንደሓር ዘሎ እዋን አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝወደቐትሉ እዩ ነይሩ። ካብ 1960ታት ንደሓር ድማ ሃገራት አፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓውያን ነፃ ይወፁሉ ዝነበረ እዋን እዩ። ካብ ሃገራት አፍሪካ አብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ አውሮፓ ዘይወደቓ ሃገርና ኢትዮጵያን ላይበሪያ ትበሃል አብ ምዕራብ አፍሪካ ትርከብን ጥራሕ እየን።

ዘመነ መንግስቲ ጥንታዊት አኸሱም ብወደብ አዱሊስ ብቐይሕ ባሕሪ ዝካየድ ብጣዕሚ ዝተጠናኸረ መስመር ነዊሕ ርሕቐት ንግዲ ምስ ሃገራት እስያን ኣውሮፓን ከምኡውን ግብፅን ኑቢያን ነይሩዮ። ወደባት ዘይላን አዱሊስን ፍሉጣት በርታት ንግዲ ነዊሕ ርሕቐት ኮይነን ንሃገርና ብዙሕ ከምዘገልገላ ዝፍለጥዮ። ኣብ እዋን ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ካብ ደቡባውን ደቡባዊ ምዕራብ ክፋል ሃገርና ናብ ምብራቕ ወደብ ዘይላን ናብ ሰሜን ጎንደር ኣቢሉ ናብ ሱዳንን ወደብ ምፅዋዕን ዝበፀሕ ነዊሕ ርሕቐት ንግዲ ነይሩዮ። ስለዚ ነዊሕ ርሕቐት መስመር ንግዲ ካብ ወፃኢ ሃገራት ናብ ውሽጢ ሃገርን ከምኡውን ካብ ውሽጢ ሃገር ምህርታት ናብ ወፃኢ ሃገራት ዝለኣኸሉ ስርዓት ልውውጥ ንግዲ ዝነበረ እዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገርውን ካብ ደቡብ ናብ ሰሜንን ምብራቕን ኣንፈት ይካየድ ዝነበረ መስመር ንግዲ ዝጠቓልል እዩ። መስመር ነዊሕ ርሕቐት ንግዲ ንሃገርን ዝተወሰኑ ከባብታትን ምስ ሃገራት ወፃኢ ዝራኸብን ዘተኣሳስርን ዝምድና ዝፈጥርዮ። ነዊሕ ርሕቐት መስመር ንግዲ ንኢትዮጵያ ምስ ሃገራት ወፃኢ ዘተኣሳስረን የራኸባውን ዝነበረዮ። ብምኳኑውን ኣብ ነዊሕ ርሕቐት መስመር ንግዲ ሓያል ንሕንሕን ምጉያይን ዝተርአየሎም እዋናት ብዙሓት ነይሮም። ነዊሕ መስመር ንግዲ ፍልፍል እቶትውን ብምንባሩ ብምኸንያት ከምዚ ዓይነት ምንቅስቓስ ካብ ወፃኢ ዘመናዊ ኣፅዋር ውግእ ብምምፃእ ወተሃደራዊ ዓቕሞም ዘሓይሉ መንግስታትን ነገስታትን ነይሮምዮም።

ማህደረ ቃላት

	ቁልፊ ቃላት	ትርጉም / መብራህርሂ
1	ፍፁማዊ መርክቦ	መርክቦ ሓደ ቦታ ብመንፅር መስመራት ቃስታን ሞሮን።
2	ኬፕ ቦን	ሰሜናዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
3	ኬፕ አጉልሃስ	ደቡባዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
4	ኬፕ ጓርዳፋይ	ምብራቓዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
5	ኬፕ ቬርደ	ምዕራባዊ ጫፍ ክፍለዓለም ኣፍሪካ።
6	ቅናት ምድሪ	ኤኳቶር፣ መስመር ዜሮ ዲግሪ ሞሮ።
7	ሕንፃት ሞሮ	ኣብ ካርታ ካብ ምብራቕ ናብ ምዕራብ ዝተሰመሩን ካብ ዜሮ ክሳብ 90 ዲግሪ ዝበፀሑን ሕንፃት።
8	ሕንፃት ቃስታ	ኣብ ካርታ ካብ ሰሜን ንደቡብ ዝተሰመሩን ካብ ዜሮ ክሳብ 180 ዲግሪ ዝበፀሑን።
9	ቐዳማይ ሜሪድያን	ፕራይም ሜሪድያን፣ ግሪንዊች ሜሪድያን፣ ዜሮ ዲግሪ ቃስታ።

10	ቤተሰብ ቋንቋታት	ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ብዝህልዎም ምትእስሳርን ዝምድናን ኣብ ሓደ ጉጅለ እንትምደቡዮም፡፡ ንኣብነት ሴማዊ፣ ኩሻዊ፣ ኦሞቲክን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ እዮም፡፡
11	ጥንታዊ ስልጣን	ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወዲኦም ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ፡፡
12	ግብፂ	ኣብ ሰሜናዊ ኣፍሪካ ተፋሰስ ሽንጥሮ ሩባ ናይል እትርከብ ሃገርን ሄሮዱቶስ 'ህያብ (ፀጋ) ሩባ ናይል' እንትብል ዝገለፃ ይዩ፡፡
13	ሩባ ናይል	ካብ ቃላይ ቪክቶርያን ቃላይ ጣናን ዝብገሱ ክልተ ሩባታት ኣብ ከተማ ካርቱም ተራኽቦም ሓደ ምስኩኑ ብግብፂ ገይሩ ናብ ባሕሪ ሜዲተራንያን ዝኣትው ነዊሕ ርሕቐት ዝጓዓዝ ሩባ እዩ፡፡
14	ታሕታይ ግብፂ	ኣብ ሰሜናዊ ጫፍ ሩባ ናይል ዝርከብ ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ እዩ ነይሩ፡፡
15	ላዕላይ ግብፂ	ካብ ማእኸል ግብፂ ንኣንፊት ደቡብ ናብ ሱዳን ዘሎ ከባቢ ዝነበረ ግዝኣት ጥንታዊት ግብፂ እዩ ነይሩ፡፡
16	ንጉስ ሜነስ	ፈላማይ ፈርኦን ግብፃውያን ዝነበረ እንትኸውን ኣብ ከባቢ 3100 ዓ.ዓ ንላዕለዎይን ታሕተዎይን ግዝኣታት ግብፂ ናብ ሓደ ዝሓወሰን ግብፃውያን ከም ኣብ ምድሪ ዘሎ ፈጣሪኦም ገይሮም ዝኣመኑሉን ነይሩ፡፡
18	ማምፊስ	ካብ 3100 - 2200 ዓ.ዓ ዝነበሩ ፎርኦናት ጥንታዊት ግብፂ ማእኸል ንግስንኦም ገይሮም ይጥቀሙላ ዝነበረት ከተማ ይዩ፡፡
19	ዓብዩ ሲፊኒክስ	ሰውነቱ ኣንበሳ፣ ገፁ ንሰብ ዝመስል ኣብ ጥንታዊት ግብፂ ዝነበረ ምስሊ፡፡
20	ቴብስ	ኣብ ማእኸላይ ዘበን ጥንታዊት ግብፂ ካብ 2200 - 1730 ዓ.ም ማእኸል ንግስና ዝነበረትን ኣብ ደቡባዊ ክፋል ግብፂ ትርከብን ከተማ ይዩ፡፡
21	ፎርኦን / ፎርኦናት	ነገስታት ጥንታዊ ግብፂ ዝነበሮም መፍለዩ ማእርግ፡፡
22	ፒራሚድ/ ፒራሚዳት	ኣብ እግሪ ባይታ ሰፊሕ ኸይኖም ናብ ላዕሊ ብስለሱ ኩርናዕ ቅርፂ እናፀበቡ ዝተሰርሑን ካብ እምኒ ተፀሪቦም ጠጠው ዝበሉ ኣብዚ ሎሚ እዋን ካብቶም ኣብ ዓለም ዘለዉ "ሸውዓተ ብጣዕሚ ዘደንቑ ሓድግታት ጥንታዊ ዓለም" ውሽጢ ሓደ ኸይኖም ተመዝጊቦም ዘለዉዮም፡፡
23	ሄይሮግራፊክስ	ጥንታዊ ግብፃውያን ይጥቀሙሉ ዝነበሩ ጥበብ ኣፀሓሕፋን ስእላዊ ፊደላትን፡፡

<p>24 ተፈጥሯዊ ባእታታት</p>	<p>ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝሓወሰዮ።</p>
<p>25 ሰብኣዊ ባእታታት</p>	<p>ማእኸል ምምሕዳር፣ ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቃሳትን ንጥፈታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት ወዘተ ዝመሳሰሉዮም።</p>
<p>26 ፍልሰት ህዝቢ</p>	<p>ብተፈላለዩ ምኽንያታት ካብ ዝነበሩሉ ትውልዲ ዓዶም ናብ ካሊእ ካባቢ ምስዳድን ምንቅስቃስን እዩ።</p>
<p>27 በዝሒ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ሓደ ሃገር ኣብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነብር ጠቕላላ ህዝቢ ተቆጂሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጺዮ።</p>
<p>28 ምኽታምነት</p>	<p>ኣብ ከተማ ዝነብር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስለጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዋን ዕርዮት ምስ ዕባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላውን ዝገልፅዮ።</p>
<p>29 ኣሰፋፍራ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰሪሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዮ።</p>
<p>30 ከበሳ</p>	<p>ኣብ ዝለዓለ ብራኽ ከባብታት ደጉዓ ዝርከብ</p>
<p>31 መታሕት</p>	<p>ኣብ ዝተሓተ ብራኽ ከባብታት ቆላ ዝርከብ</p>
<p>32 ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ</p>	<p>ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክትዮ።</p>

መጠቻ ለሊ ሕቶታት

ሀ. ነዘም ዝስዕቡ ሓሳባት ኣንቢብኩም ምስተረዳእኹም እቲ ኣበሃህላ ትኸክል እንተኾይኑ “ሓቂ” ትኸክል እንተዘይኮይኑ ድማ “ሓሶት” ብዝብል ቃል መልሲ ሃቡ።

1. ጥንታውያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ቆፅላመፅልን ኣብዝናበሩሉ እዋን ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ይቕመጡ ነይሮም።
2. ጥንታዊ ግብፃውያን ብመሰረት ምንቅስቃስ ፀሓይ፣ ወርሕን ክዋክብትን ከምኡውን ውሕጅ ሩባ ናይል ዘካየድዎ መፅናዕቲ 365¼ መዓልታታት ዘለዎ ቀለንተን ኣዳልዮም ነይሮም።
3. ኣብ እዋን ንግዲ ባርያ መብዛሕትኦም ፀለምቲ ኣፍሪካውያን ናብ ብሪቴይን ኣሜሪካን ሸፓኝ ኣሜሪካዮም ተሸይጦም ይኸዱ ነይሮም።
4. መሓመድ ዓሊ ዝተብሃለ መራሒ ሰራዊት ግብፃ ብ1821 ዓ.ም.ፈ ንሱልታኔት ፉንጅ ወሪርዋ ነይሩ።
5. ዚምባብዌ፣ ማላዊን ዛምብያን ኣብ እዋን ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ብቕደም ሰዓብ ደቡብ ሮደሺያ፣ ኒያሳላንድን ሰሜን ሮደሺያን ተባሂሉን ይፍለግ ነይረን።
6. ኣብ ዝማዕበሉ ሃገራት ዝለዓለ መጠን ምውላድ እናታት እንትህልው ኣብዘይማዕበሉ ሃገራት ድማ ትሑት መጠን ምውላድ እናታት ኣሎ።
7. ሕዚ ዘለዉ መረዳእታታት ዝሕብርዎ መጠን ውልደት ካብ መጠን ሞት ዝለዓለ እዩ።
8. መነባብሮ ህዝቢ ማለት ስድራ ዝነበሩሉ ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾኑ ፀጋታትን ዝምልከትዮ።
9. ከም ነባሪ ኣየር፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ ደጉዓን ከበሳን፣ መታሕትን ቆላን፣ ቀረብ ማይ፣ ኣግራባት፣ ምድረበዳነት፣ ልምዑነት መሬትን ከወሕን ዝመሳሰሉ ንዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ዝውስኑ ተፈጥሮአዊ ባእታታትዮም።
10. ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ስሕው ህዝቢ ዝርከብ እንትኸውን ኣብ ገጠራት ድማ ብጣዕሚ ፅዑቕዮ።
11. ብመሰረት ኣሰፋፍራ ገጠርን ከተማን ህዝቢ ኣፈላላይ መነባብሮ እንትህልው ደጉዓ - ከበሳን መታሕትን - ቆላን ብዝብል ዘሎ ኣሰፋፍራ ግና ኣፈላላይ መነባብሮ የለን።
12. ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበሳን መታሕትን ቆላን ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦምን ዘመልከትዮ።

- 13. ዓዕቂ (ፀቕጢ) ህዝቢ ዝበሃል ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብዒቡ ንረኽቦ ውዕኢት እዩ።
- 14. ኣብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ እንትርእይ ኣብ ኣፍሪካ 38%፣ ምብራቕ ኣፍሪካ 22%፣ ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ 16.08% ከምኡውን ኣብ ትግራይ 19.55% እዩ።
- 15. ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬትን ምጉሕንጎሕ ሃፍቲ ተፈጥሮን ዝመሳሰሉ ኣብ ገጠር ዝርከቡ ሰሓብቲ ሓይሊሰብ እዮም።

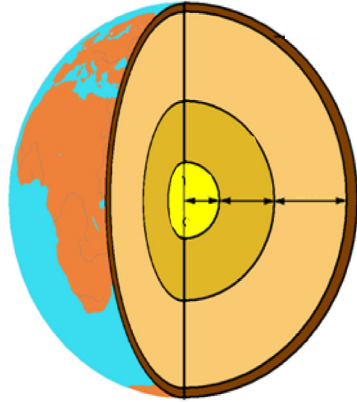
ለ. ነዞም ዝስዕቡ ሕፃታት ቅነዕን ትኸክለኛን መልሲ ሃቡ።

- 1. ጥንታዊት መንግስቲ ማሊ ተዳኺማ ንኸትወድቕ ዝኸኣለትሉ ምኽንያታት ጥቕሱ?
- 2. ኣብ ማእኸላይ ዘመን ኢትዮጵያ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ንኸጠናኸርን ተደላይነቱ ዝለዓለ ንኸኸውን ካብዝገበሩ ታሪካዊ ምኽንያታት ውሽጢ ሰለስተ ጥቕሱ።
- 3. በርታት ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ኢትዮጵያ ዝነበሩ ክልተ ወደባት ጥቕሱ።
- 4. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ኢትዮጵያ ናብ ወፃኢ ሰደድ ይለእኸለን ዝነበራ ክልተ መስመር ነዊሕ ርሕቕት ንግዲ ብዝተማልአ መልክዑ ጥቕሱ።
- 5. ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን ካብ ኢትዮጵያ ናብ ወፃኢ ይስደዱ ዝነበሩ ምህርቲ ዘርዝሩ።
- 6. ንምንታይዩ ካብ መበል 17 ክሳብ 19 ክፍለዘናት ኣብ ኣብ ነዊሕ ርሕቕት መስመር ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ ነጋዶ መስሊም ዝነበሩ?
- 7. ኣብ ሰሜን ኢትዮጵያ ዝነበሩን ብቐይሕ ባሕሪ ኣብ ስራሕቲ ንግዲ ተዋፊሮም ዝነበሩ መስሊም ነጋዶ መን ተባሂሎም ይፍለጡ ነይሮም?
- 8. ስነ ህዝቢ ዝህበና ሳይንሳዊ መረዳእታ እንተወሓደ ሓሙሽተ ግለፁ።
- 9. ንዝርግሑን ኣሰፋፍራን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቐልፊ ባእታታት ዝበሃለሉ 10 ግለፁ።
- 10. ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ሃገር ዝፀልዉን ፅዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት እንተወሓደ ሓሙሽተ ግለፁ።

ሐ. አብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ሓሳባት ምስ አብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ አዛምዱ።

ሀ	ለ
1. አቦ ታሪክ	ሀ. ርእሰ ከተማ ማሊ
2. ውህብቶ ፀጋ ሩባ ናይል	ለ. ቱኒዢያን አልጀርያን
3. መቻብር ፎርኦናት ግብፂ	ሐ. ሶሪያን ሊባኖስን
4. ሂይሮግሎፊክስ	መ. ሄሮዱቶስ
5. ዚምባብዌ	ሰ. ግብፂ
6. ንዓመታት ዝዕቀብ ሬሳ	ረ. ፒራሚድ
7. ካርቴጅ ዝነበረትሉ ከባቢ	ሸ. በርበራውያን ዓሌት
8. ፎኖኒሽያን ዝነበሩሉ ከባቢ	ቀ. ብዘይጭቃ መንደቕ እምኒ
9. ዓሌት በርበር ዝነበሩሉ	በ. ሰሜናዊ ቱኒዢያ
10. ቲምቡክቲ	ተ. ስእላዊ ዕሑፍ ግብፂውያን
11. አማራ ዱንቃስ	ቸ. መሚይ
12. ቱዋረግ	ነ. መንግስቲ ፉንጅ
13. ጀበርቲ	ኘ. ነጋድራስ
14. አፍካላ	ከ. አሞሌ ጨውን ማርያት-ሬዛን
15. ጃላባ	ወ. አብ ጎንደር ዝነበሩ ሙስሊም ነጋዶ
16. መለዋወጢ ንግዲ	ደ. ሙስሊም ነጋዶ ደቡብ ምዕራብ
17. ሓለቓ ስራሕቲ ንግድ	ጆ. ኢትዮጵያ
	ገ. ሱዳናውያን ነጋዶ

ምዕራፍ ክልተ አወቻቅራ ምድሪ

ውዕኢታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስ ተምሃርኩም፡-

- ⊕ ካርታ ትነድፉ፡፡
- ⊕ መስመራት ሞሮን ቃስታን ተበርሁን ትጥቀሙን፡፡
- ⊕ ቐፀላታት ምድርን ላዕለዋይ አካላት መሬትን ትገልፁ፡፡
- ⊕ ኘሌታት (Plates) ምድሪ ከም ዝንቀሳቐሱን መንቀሊ ርእደ ምድሪ ከምዝኾኑን ተረድኡ፡፡
- ⊕ አፈጣጥራ፣ ዓይነታትን ቁጠባዊ ረብሓን ከውሕታት ተለልዩ፡፡

ብቕዓታት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስ ተምሃሩ ነዞም ዝስዕቡ ብቕዓታት የማዕብሉን ይውንኑን፡፡

- እንታይነት ካርታ ይገልፁ፡፡
- ረብሓታት ካርታ ይገልፁ፡፡
- ንድፊ ካርታ አፍሪካ ስኢሎም ሓበሬታታት ህዳግ ካርታ የመልክቱ፡፡
- ቐፀላታት ምድሪ ይገልፁ፡፡
- ላዕለዋይ አካል መሬት ዝተፈጠረሉ ቐንዲ ማተርያላት የርእዩ፡፡
- አፈጣጥራን ዓይነታትን ከውሒ ይፈልዩ፡፡
- ቐጠባዊ ረብሓ ከውሕታት የብርሁ፡፡
- ኣብ ኢትዮጵያ ከውሕታት ዘለዎም ቐጠባዊ ረብሓ የረጋግፁ፡፡

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ካልኣይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኣብ ኣወቓቕቶ ምድሪ ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ኣርእስታት ዝሓዘዩ። ትሕዝቶ ትምህርቲዚ ምዕራፍ ብቐንዱ ኣብ ክልተ ዝተፈላለዩ ጉዳያት ዝተወደበዩ። ፈላግይ ትሕዝቶዚ ምዕራፍ ኣብ ኣወቓቕቶ ምድርና ዝተመስረተ ኾይኑ ብመንፅር ቐፀላታት ምድርን ከምኡውን ብመንፅር ኣፈጣጥራን ዓይነታትን ኸውሕታት ሰፊሕ ግንዛብ እተሕድሩሉዮ። ኣብዚ እትመሃርዎ ካልእ ትሕዝቶ ትምህርቲዚ ምዕራፍ ድማ ብዛዕባ ምንባብ ካርታዮ። ኣብዚ ዝበለፀ ጠመተ ተዋሂብዎ ዘሎ ነቲ ኣቐዲምኩም ብዛዕባ እንታይነትን ረብሓታትን ካርታ ዝተመሃርኩም ብዝበለፀ ዘጠናኸርዮ። ምስዚ ድማ ንድፊ-ካርታ ኣፍሪካ ስኢልኩምን ህዳግ-ካርታ ተጠቐምኩምን ሓበሬታታት ኣብ ካርታ ናይ ምቕማጥ ክእለት እተማዕብልሉን ምዕራፍ እዩ። ምእንታን ብቐሊሉ ክትመሃሩን ክተፅንዑን ዝሕግዙ ካርታታት፣ ስእልታት፣ ንጥፊታትን መልመድታትን ብርክት ኢሎም ኣትዮምዮም።

2.1 ሓበሬታ ካብ ካርታ ኣሊሽካ ምርካብን ምጥቓምን

ተምሃሮ ካርታ እንታይ እዩ? ካርታ እንታይ ረብሓ ኣለዎ? ንስኻትኩም ከ ንምንታይ ትጥቀሙሉ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ካርታ ወካሊ ስእሊ እዩ። ካርታ ምሉእ ወይድማ ክፋል ኣካል ምድሪ ኣብ ወረቐት ዝውክል እዩ። ካርታ ነዚ ዘርእይ ኣብ ኣየር ኮይንካ ካብ ላዕሊ ንታሕቲ ከምዝርእኡ ጌሩ እዩ። ካርታ ምሉእ ይኹን ክፋል ምድሪ እንተርእይ ኩልግዘ ኣዝዩ ኣንኢሱ እዩ። ካርታ ኣብ ልዕሊ ምድሪ ካብ ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ተፈጥሮኣውን ሰብ ስራሕን ነገራት ንዝተወሰኑ መሪፁ ብቐሊል መንገዲ ዘርእይ እዩ። ካርታ ናይ ዝኾነ ጂኦግራፊያዊ ከባቢ ወካሊ ስእሊ እዩ። ካርታ ብወከልቲ ምልክታት፣ ምስልታትን ሕብርታትን እዩ ሓበሬታታት ዘቐምጥ። ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኣብ ካርታ እንጥቀመሎም ልሙዳት ምልክታት፣ ምስልታትን ሕብርታትን ዝተመሃርኩም ትዝክሩ ዶ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ካርታ ብዝተፈላለዩ መንገድታት ይስራሕ። ጥንታውያን ሰባት ካርታ ኣብ ሑፃ ዘለዎ መሬት ብኣእዳዎምን በትርን ተጠቐሞም ብሕንፃፃት ይስእሉ ኔሮም። ንድፊ ካርታ ብተምሃሮ ብእርሳስ ኣብ ወረቐት ይስኣል እዩ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ በብኸልተ ተጎጂልኩም ዕብይ ኣብ ዝበለ ወረቐት ንድፊ ካርታ ጣብያኹም ስኣሉ። ኣብቲ ካርታ መርክቦ ቐንዲ ቐንዲ ተፈጥሮኣውን ሰብ-ስራሕን ቦታታት ድማ ኣብ ትኸክለኛ ቦትኦም ኣስፍሩ?

ዘመናዊ ካርታታት ድማ ብዝተፈላለዩ ሕብርታት ኣገገም ተሓቲሞም ይወፁ እዮም። ተምሃሮ እስቲ ሓደ ቐሊል ንድፊ ካርታ ቤት ትምህርትኹም ሰኣለ? ኣብቲ ካርታ መምሃሪ ክፍልታት፣ ሜዳ ኩዕሶ፣ ሽቓቕ ወዘተ ኣብ ቦተኦም ሰኣሉዎም።

ረብሓታት ካርታ

ተምሃሮ ካርታ ንምንታይ ይጠቅም? ሰባት ካርታ ኣልጾም ዝርእዩ እንታይ ንኸረኽቡ ወይድማ እንታይ ንኸፈልጡ እዮም? ንስኻትኩም ከ መዓስ መዓስ ካርታ ትጥቀሙ? ንምንታይ ካርታ ትጥቀሙ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጥሉ?

ካርታ ኣዝዩ ብዙሕ ረብሓታት ኣለውዎ። ካብ ካርታ በብእዋኑ ዝተፈላለዩ ረብሓታት ዝእልኹን ዝረኽቡን እውን ኣዝዮም ብዙሓት እዮም። ተምሃሮ፣ መምህራን፣ መንግስታት፣ ዝተፈላለዩ ትካላት፣ መሃንዲሳት፣ ኣብያተ ፍርዲ፣ መራሕቲ ኣውሮፕላንን መራኽብን፣ ወዘተ ካብ እቶም ተጠቀምቲ ካርታ እቶም ውሑዳት እዮም። ተምሃሮ እስቲ ካልኦት ተጠቀምቲ ካርታ ዘርዝሩ? ብሓፈሻ እንትርኣ ኩሎም ረብሓታት ካርታ ኣብ ኣርባዕተ መሰረታዊ ረብሓታት ጠቐሊልካ ምርኣይ ይካኣል እዩ። ንስቶም ድማ ካርታ፡-

- ሀ መርክቦ ንምርካብ ይጠቅም።
- ለ ኣንፈት ንምፍላጥ ይጠቅም።
- ሐ ርሕቐት ንምርካብ ይጠቅም።
- መ ስፍሓት ንምርካብ ይጠቅም።

ሀ መርክቦ

ካብቶም ረብሓታት ካርታ መርክቦ እቲ ቐንዲ እዩ። ኣብ ዓለም ዝርከብ ዝኾነ ተፈጥሮኣዊ ይኹን ሰብ ስራሕ ቦታ ኣበይ ከምዝርከብ ክንፈልጥ እንተደለና ካብ ካርታ ንረኽቦ። ተምሃሮ ኣብ ዝሓለፉ ዓመታት ትምህርትኹም መርክቦ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ተማሃርኩም ኔርኩም። ከምኡውን መርክቦ ብኸልተ መንገድታት ከምዝግለፅ ተማሃርኩም ኢኹም። ትዝክሩዎ ዶ? እስቲ ተመያየጥሉ? ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹም፣ ወረዳኹም፣ ክልልኩም፣ ሃገርኩም ይኹን ኣብ ዓለም ዝርከቡ ቐንድን ዓበይትን ቦታታት ኣብ ካርታ ተመልኪትኩም ትረኽቡዎም ኢኹም። ትኸክለኛ መርክቦኦም ብቐሊሉ ካብ ካርታ ኸትረኽቡ ትኸእሉ ኢኹም። እስቲ እዞም ዝስዕቡ ዝተፈላለዩ ካርታታት ተጠቒምኩም ኣበይ ከምዝርከቡ ኣነፅሩ? ኣውስትራልያ፣ ባሕሪ ሜዲተራንያን፣ ቻይና፣ ዋሺንግተን፣ ለንደን፣ መቐለ፣ ሩባ ኒጀር፣ ሞቻዲሾ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃር፣ እስቲ ኩሉኹም ኣብ ኣርባዕተ ጉጅለታት ተመደቡ። ብምቕፃል ነፍስወከፍ ጉጅለ ሓደ ካብዞም ዝስዕቡ ዕዮታት-ጉጅለ ብዝግባእ ሰሪሑ ንኹሎም ኻልኣት ጉጅለታት ብሓባር መብርሂ ይሃብ።

ጉጅለ ሓደን ኣርባዕተን ነንበይኖም ብምዃን

ካርታ ወረዳኹም ተጠቐምኩም ናይዞም ዝስዕቡ መርክቦ ኣብ ካርታ ኣመላኸቱ? ብተወሳኺ እውን ናይ ሕድሕድ ኣንፃራዊ መርክቦ ግለፁ?

- ርእሰ ከተማ ወረዳኹም፣
- ቐንዲ መንገድታት ፅርግያ፣
- በረኽቲ ቦታታት ወይ እምባታት ወረዳኹም፣
- ቐንዲ ሩባታትን ወይ ቃላይን ወረዳኹም፣
- ዘለዉ ኣብያተ ክርስትያናትን መስጊዳትን፣
- ዝርገሐ መዓድናት ወረዳኹም፣ (ኣብ ከባቢኹም ካብ ዝርከብ ቤት ፅሕፈት ማይን ማዕድንን ብምእላሽ)
- ዕዮቕ በዝሒ ህዝቢ ዝርከቡሎም ኸባብታት ወረዳኹም፣
- ዝርገሐ ኣብያተ ትምህርቲ ካልኣይ ብርኪ ወረዳኹም።

ጉጅለ ክልተን ሰለስተን ነንበይኖም ብብጉጅለኦም

ካርታ ክልል ትግራይ ተጠቐምኩም ናይዞም ዝስዕቡ መርክቦታት ኣብ ካርታ ኣርእዩ? ብምቕፃል ናይ ሕድሕድ ኣንፃራዊ መርክቦ ግለፁ?

- ከተማታት መቐለ፣ ዓዲግራት፣ ኣኸሱም፣ እንዳስላሰ፣ ሑመራ፣ ማይጨው፣ ባድመ።
- እምባ ዕበት፣
- ሩባ ተከዘ፣
- ቃላይ ሓሸንገ፣
- ዶብ ትግራይ-ሱዳን
- ዶብ ትግራይ - ኤርትራ
- ዶብ ትግራይ ኣምሓራ
- መንገዲ መቐለ - ሑመራ
- መንገዲ መቐለ - ኣዲስ ኣበባ
- ዝመረፀኩምዎም ዓሰርተ ወረዳታት ትግራይ፣

ጉጅለ ሓደን አርባዕተን በብጉጅለኹም ብምኅኒን

ካርታ ኢትዮጵያ ተጠቂምኩም ናይዞም ዝሰዕቡ መርክቦታት ኣብ ካርታ ኣመላኽቱ። ቐጺልኩም ድማ ኣንፃራዊ መርክቦ ሕድሕዲኦም ግለፁ።

- ርእሰ ከተማ ኢትዮጵያ
- ኮባር ሲንክ /ዳሉል/
- እምባ ራስ ዳሸን ምስ ብራሽኡ
- ሃንፍ ሸንጥሮ ኢትዮጵያ
- ቃላይ ጣና
- ዝለዓለ ፃዕቂ ህዝቢ ዘለዎም ኽባብታት
- ሩባ ኣባይ
- መታሕት ኦጋዴን
- ዶብ ኢትዮ - ሱዳን
- ክልል ትግራይ
- ሩባ ዋቢ ሸበሌ

ለ መረዳእታታት ሕዳግ ካርታ

ተምሃሮ ሕዳግ ካርታ እንታይ እዩ? ኣብ ካርታ ብኸመይ ይቕመጥ? እንታይ ከ ረብሓ ኣለዎ? እስቲ ካርታ ተጠቂምኩም ሕዳግ ካርታ ኣለልዩ? ብምቕፃል ኣብዚ ምይይጥ ኣካይዱ? ተምሃሮ ኣብ 6^ኛ ክፍሊ ትምህርትኹም ብዛዕባ ቁልፊ ካርታ ከምዝተመሃርኩም ትዝክሩ ዶ?

ቁልፊ ካርታ እቶም ኣብ ሓደ ካርታ ዘለዉ ሕብርታት፣ ምልክታትን ምስልታትን እንታይ ከምዝውክሉ ዝሕብር መግለፂ እዩ። ቁልፊ ካርታ ሓደ ካብ መረዳእታታት ሕዳግ ካርታ እዩ።

ተምሃሮ ካርታ ብዙሕ ረብሓ ከምዘለዎ ተገንዚብኩም ኣለኹም። ይኹን እምበር ኩሎም ካብ ካርታ እንረኽቦም ሓበሬታታት ብትኽክል ክንግንዘቦም እንኽእል ሕዳግ ካርታ እንተሃልይዎም ጥራሕ እዩ። ዝኾነ ሰብ እውን ካብ ካርታ ሓበሬታ ክርክብ እንተኾይኑ ሕዳግ ካርታ እንትጥቀም ጥራሕ እዩ።

ተምሃሮ፣ ኣብ ዝሓለፉ ክፍለ ጊዜያት ብኣርባዕተ ተጎጂልኩም ዝሰራሕኹምዎ ንጥፈታት ካርታ ከመይ ናይሮም? ሕዳግ ካርታ ተጠቂምኩምዶ? ንኣብነት ዝተጠቀምኩምሎም ካርታታት ናይ ወረዳኹም፣ ክልልኩም፣ ሃገርኩም ወይ ክፍለ ዓለምኩም ምኅኒ ብኸመይ ፈሊጥኩምዎ? ኣብ ሕዳግ ካርታ ዝርከቡ መግለፅታት ነቲ ካርታ ብዝግባእ ክንርደኦን ክንጥቀመሉን ይሕግዙና። መግለፅታት ሕዳግ ካርታ ኣብ ጎንታት እቲ ካርታ እዩም ዝርከቡ። ብዕሑፍ፣ ብሕንፃ፣ ብቕርፂ፣ ብሕብርን ብካልኦት ምልክታትን ድማ ዝተፈላለዩ መግለፅታት ይሕብሩ። ብሓፈሻ እንትረእኦ ኣብ ሓደ ካርታ ዝርከቡ መረዳእታታት ህዳግ ካርታ ኣርባዕተ እዮም። ንሳቶም ድማ፣

1. ርእሰ ካርታ
2. ኣንፈት ካርታ
3. መፍትሕ ካርታን
4. ዕለት ሕትመት ካርታን እዮም።

ተምሃሮ እስኪ ነዚኣቶም ድማ ሓደ ብሓዳ ንርኣዮም፡

1. **ርእሲ ካርታ፡** እዚ መብዛሕትኡ ግዘ ኣብ ላዕለዋይ ወይ ታሕተዋይ ጫፍ እቲ ካርታ ዝፀሓፍ እዩ። ዝኾነ ሰብ ካርታ ኸጥቀም እንተኾይኑ ንቕድም ርእሲ ካርታ ክርእይ ኣለዎ። ርእሲ ካርታ እቲ እንጥቀመሉ ካርታ ናይ ኣየናይ ቦታ ከምዝኾነን እንታይን ዘርእይ ከምዝኾነ ዝሕብረና እዩ። ንኣብነት ርእሲ ካርታ ብምርኣይ ጥራይ ኢና ሓደ ካርታ ናይ ትግራይ ድዩ ናይ ኬንያ ወይድማ ናይ ካልእ ምጻኑ ክንፈልጦ ንኸእል። ከምኡውን ዝርገሐ እፀዋት ድዩ ወይስ ዝርገሐ ህዝቢ ዘርእይ ምኳኑን ዘይምጻኑን እንፈልጦ። ርእሲ ካርታ እቲ ካርታ ፓለቲካዊ፣ ፊዚካዊ፣ ቐጠባዊ ወይ ካልእ ዓይነት ካርታ ምጻኑ ዝገልፅ እዩ። ብዛዕባ ኣብ ሓደ ቦታ ዝርከቡ እምባታት፣ ፍባታት፣ ወቕያኖሳት፣ መታሕትን ዝመሳሰሉን ክንፈልጥ እንተደሊና ገፀ መሬት ዝብል ርእሲ ዘለዎ ካርታ ንእልሽ። ብዛዕባ ደብ ሃገራትን ክልላትን፣ ዓበይቲ ከተማታትን ፅርግያትን ዝመሳሰሉን ክንፈልጥ እንተደሊና ድማ ፓለቲካዊ ካርታ ዝብል ርእሲ ዘለዎ ካርታ ኣሊሽና ንርዳእ።

ካርታ 2.1 ፓለቲካዊ ካርታ ኢትዮጵያ

2. **አንፈት ካርታ:-** ተምሃሮ እስቲ ዝኾነ ካርታ ሪኪኹም ሕዳግ ካርታ ተመልከቲ? ምልክት ጨረር ወይድማ ቀስቲ ኣሎ ዶ? እዙይ ምልክት እዚ ጨረር ወይድማ ምልክት አንፈት ዝሕብር እዩ። እቲ ጨረር ዘመላኸት ሰሜናዊ አንፈት ናይቲ ቦታ በበይ ከምዝኾነ ዘመላኸት እዩ።

ተምሃሮ መብዛሕትኡ ግዜ እቲ ላዕለዎይ ወረቓት ካርታ አንፈት ሰሜን እዩ ዘርእይ። በዙይ መሰረት ድማ ደቡባዊ፣ ምዕራባውን ምብራቓውን አንፈት እቲ ካርታ ብቐሊሉ ነለልዮ። ተምሃሮ አንፈት - ሓባሪ ምልክት ዘይብሉ ካርታ እንተገጥመኩም አንፈታት ከመይ ክትፈልጡ ትኸእሉ?

3. **መፍትሕ ካርታ:-** ተምሃሮ እስቲ ኣብ ካርታ መፍትሕ ወይድማ ቁልፊ ዝብል ኣለልዩ? እንታይ ዘርእይ እዩ? መፍትሕ ካርታ ሓደ ካብ መረዳእታት ሕዳግ ካርታ እዩ። ኣብ ካርታ ዘለዉ ሕንፃዓት፣ ምልክታት፣ ምስልታትን ሕብርታትን እንታይ ከምዝውክሉ ዝሕብረልና መፍትሕ ካርታ እዩ። ተምሃሮ እስቲ ካብ መፍትሕ ካርታ እዞም ዝስዕቡ ብምንታይ ዓይነት ሕብሪ፣ ምስሊ ወይ ምልክት ከምዝተወከሉ ዘርዝሩ?

- ማያዊ ኣካላት?
- ብራሽ እምባታት?
- መታሕት?
- ብረኽቲ ቦታታት?
- ዶባት /ወሰናት/?
- ኸተማታት?

4. **ዕለት፣** ተምሃሮ ዓለምና በብግዚኡ እናተለዎዎት እትኸይድ እያ ዘራ። ስለዙይ ካርታ እዋኑ ዝሓለወ ክኸውን ኣለዎ። ንኣብነት ችድሚ ዕስራ ዓመት ዝተሰኣለ ካርታ ክልላት ሃገርና ወይ ካርታ ሃገራት ዓለም ሕዚ ትክክለኛ ሓበሬታ ክህብ ኣይከእልን። ኣብቲ እዋንድማ ዝነበሩ ሃገራት ወይ ክልላት ሃገርና ሕዚ ካይህልዉ ይኸእሉ። ኣብቲ እዋን ዘይነበሩ ሃገራት፣ መንገድታት፣ ቦታታት መኣድን ወዘተ ሕዚ ክህልዉ ይኸእሉ። ካርታታት በብእዋኑ ክኸለሱን ክመሓየሹን ኣለዎም። ስለዚህ ተምሃሮ ካብ ካርታ ሓበሬታ ክትእልኹ እንተለኹም ኩሉ ጊዜ ሕዳግ ካርታ ረኣዩ። እቲ ካርታ መዓስ ከምዝተሰኣለ ኣነፅሩ። በዙይ መሰረት ድማ ትኸክለኛን እዋናውን ሓበሬታ ርኽቡ።

ንጥፈት

ተምሃሮ ኣብ ደፍተርኩም ንድፊ ካርታ ኣፍሪካ ሰኣሉ። ኣብቲ ካርታ ኣርባዕቲኦም መረዳኢታት ሕዳግ - ካርታ ተጠቐምኩም ነዞም ዝስዕቡ ኣርእዩ። ብዝተኸኣለኩም መጠን እቶም ልሙዳት ምልክታት፣ ምስልታትን ሕብርታትን ተጠቐሙ።

- መርክቦ ዓሰርተ ዝመረፀኩምዎን ሃገራት ኣፍሪካ፣
- ርእሰ ከተማታት እተን ዓሰርተ ዝመረፀኩምዎን ሃገራት ኣፍሪካ፣
- ቅናት ምድሪ፣
- ምድረበዳታት ሰሃራን ካላሃሪን፣
- ኣርባዕተ ቀንዲ ቃላያት ምብራቕ ኣፍሪካ፣
- ኣርባዕተ ቀንዲ ፍባታት ኣፍሪካ፣
- መርክቦን ብራሽን እምባ ኪለማንጃሮ፣
- ሰለስተ ፓርክታት ሃገራት ኣፍሪካ፣
- ውቅያኖሳት ህንድን ኣትላንቲክን።

2.2

ቀፀላታት ምድሪ

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ትምህርትኩም ብዛዕባ ደጋዊ ፅፍፃፋት ከባቢ ኣየር ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? እቲ ንምድሪ ከም ኮበርታ ሸፊኑዎ ዘሎ ከባቢ ኣየር ኣብ ኣርባዕተ ፅፍፃፋት ከምዝምቀል ተማሃርኩም ኔርኩም። እስቲ ነዞም ኣርባዕተ ፅፍፃፋት ከባቢ ኣየር ዘርዝሩ? ተምሃሮ፣ ሕዚ ድማ ብዛዕባ ኣወጃቕራ ምድሪ ክትመሃሩ ኢኹም? ምድሪ ብብዙሓት ፅፍፃፋት ዝተዋቐረት እያ። ምድሪ ብፅፍፃፋት ዝተዋቐረት ምዃና ንምግንዛብ እዚ ዝስዕብ ንጥፈት ብጉጅል ስርሑ?

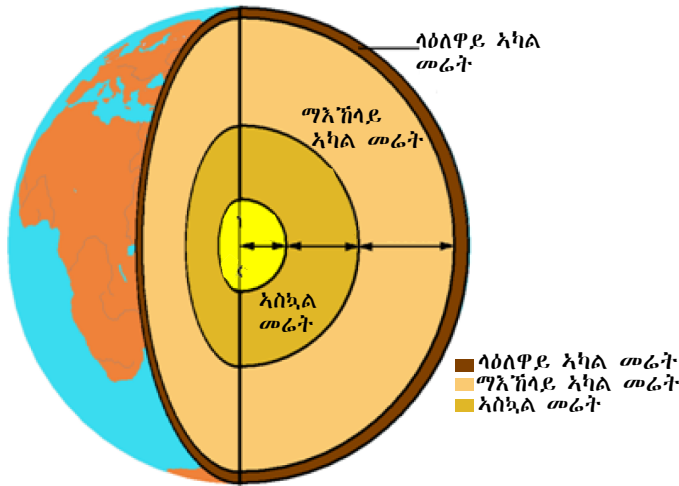

ንጥፈት

ተምሃሮ ዝበሰለ እንቁላሊሕ ናብ ክፍሊ ሒዝኩም ምፁ። ብሓባር ኮይንኩም ድማ ቀስ ብቀስ ቅረፍዎ። ክንደይ ፅፍፃፋት ኣለሊኹም? እስቲ ተመያየጥሉ። ልክዕ ከምቲ ዝበሰለ እንቁላሊሕ ቕርፂ ምድሪ እውን ካብቲ ላዕላዎይ ክፋል ጀሚርና ንውሽጢ እንትንርኢ ብብዙሓት ፅፍፃፋት ዝተሸፈነ እዩ።

ኣወጃቕራ ምድሪ ብሓፈሻ ኣብ ሰለስተ ዓበይቲ ቐፀላታት ይምቀል። ንሳቶም ድማ

1. ላዕላዎይ ኣካል መሬት
2. ማእኸላይ ኣካል መሬት
3. ኣስኳል መሬት ይበሃሉ።

ሰጊሊ 2.1 ቅፀላታት ምድሪ

1. ላዕለዋይ አካል መሬት:- እዚ ቅፀላ ልክዕ ከምቲ ችራፍ እንቁላሊሕ ላዕላዋይ አካል ምድሪ እዩ። ብትሕዝትኡ እውን ጥንክር ዝበለ ቅፀላ እዩ። ካብ 5 ኪሎ ሜትር ክሳብ 70 ኪሎ ሜትር ዕምቆት ኣለዎ። እዚ ካብ ኩሎም ቅፀላታት እቲ ብዕምቆቱ ዝነኣሰ ቅርፊት ምድሪ እዩ። ተምሃሮ፣ ኣብ ውሽጢ ላዕለዋይ አካል መሬት እንታይ ዓይነት ትሕዝቶ ዘለዎም ከውሕታት ዘለዉ ይመስለኩም? ከውሕታት ክፍለ ዓለማትን ውቅያኖሳትን ኣብ ውሽጢ እዙይ ቅፀላ እዩም ዝርከቡ። እቲ ቅጢን ክፋል ላዕለዋይ አካል መሬት ውቅያኖሳት ዝሓዘ እንትኸን ማእኸላይ ርጉዱ 5 ኪ/ሜትር እዩ። ዕምቆት ዘለዎ ድማ ክፍለ ዓለማት ዝሓዘ ኮይኑ ካብ 15 ክሳብ 75 ኪ/ሜ ይበፅሖ። ቅንዲ ትሕዝቶ ከውሕታት ላዕለዋይ አካል መሬት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ክፋላት ምምዳብ ይከኣል እዩ። ንሳቶም ድማ

ሀ/ ሲኣል   ለ/ ሲማ እዮም

ሀ ሲኣል:- እዚ መብዛሕትኡ ኣብ ክፍለ ዓለማት ዝርከብ ከውሒ ኾይኑ ማኣድናዊ ትሕዝቶኡ ድማ ብሲልካን ኣሊሙንዮምን ዝተመልኦ እዩ። ነዚ እዩ ድማ ሲኣል ተባሂሉ ዝፅዕዕ። ብተወሳኺ ድማ ከም ሓፂን፣ ማግነዢየም፣ ሶድየምን ካልኦትን ዝሓዘ ከውሕታት ኣለውዎ እዮም።

ለ ሲማ:- እዙይ ኣብ ትሕቲ ውቅያኖሳት ዘለዉ ኸውሕታት ዝሓዘ እዩ። ቅንዲ ትሕዝቶ ናይዚ ላዕለዋይ አካል መሬት ሲልካ ዝተበሃለ ማዕድንን ማግነዢየምን እዩ። በዙይ ምኸንያት ድማ ሲማ /ሲልካን ማግኒዢየምን/ ተባሂሉ ይፅዕዕ።

2. ማእኸላይ አካል መሬት:- ተምሃሮ ካብቶም ሰለስተ ቅፀላታት እንቁላሊሕ እቲ ዝረጎዳ ኣየንኡ እዩ? ካብ ቅፀላታት ምድሪ እቲ ዝረጎዳ ቀፀላ ማእኸላይ

ምድሪ እዩ። ቐፀላ ማእኸላይ ምድሪ ማንትል ተባሂሉ እውን ይፅዋዕ እዩ። ቐፀላ ማእኸላይ ምድሪ ካብ ቕርፊት ምድሪ ቐፂሊ ዝርከብ እዩ። ዕምቆት ማእኸላይ ምድሪ ክሳብ 2,890 ኪሎሜትር ዝበፅሕ እዩ። ማእኸላይ ምድሪ ካብ ኩሎም ቐፀላታት እቲ ዝሰፍሐ፣ ዝለዓለ ክብደትን ትሕዝቶን ዘለዎ እዩ። ኣብዙይ ኣዝዩ ልዑል ረስኒ ዝምዝገበሉ ኮይኑ ክሳብ 3,700 ዲግሪ ሴልሽየስ ይበፅሕ። ማንትል ብቐንዱ ደረቕ እኳ እንተኾነ ብምክንያት ልዑል ረስኒ ዝመኸኸ ሓፊስ ከውሒ ከምዘለዎ ይግመት። ማእኸላይ ምድሪ /ከውሒ/ ካብቶም ካልኦት ዝፍለየሉ ኬሚካዊ ትሕዝቶ ኣለዎ። እዚ ኬሚካዊ ትሕዝቶ ከውሒታት ማእኸላይ ምድሪ ድማ ፔርዮዳይት ይበሃል። ትሕዝቶ ናይቲ ላዕለዎይ ክፋሉ ግና ብሓፂን፣ ማግኒዥምን ሲልክትን ዝተመልኦ እዩ።

3. **ኣስኳል መሬት፡-** ካብ ማእኸላይ ምድሪ ቐፂሊ ንውሽጢ ናብ ሕምበርቲ ምድሪ ዝዘለቐ ቐፀላ ምድሪ ኣስኳል እዩ። ሬድየስ ኣስኳል 3,500 ኪሎ ሜትር እዩ። ካብ ሓፊሻዊ ክብደት ምድርና እዙይ ቐፀላ ኣስታት 30% ዝሓዘ እዩ። ካብ ማንትል ቐፂሊ ብኻልኣይ ደረጃ ይሰራዕ። መጠን ረስኒ ኣስኳል ካብ 4,000° ሴልሽየስ ክሳብ 5,000° ሴልሽየስ ይበፅሕ። ቐንዲ ትሕዝቶ ኣስኳል ምድሪ ብኸም ሓፂንን ኒኬልን ዝመሰሉ ከበደቲ ባእታታት ዝተመልኦ እዩ። እዞም ማእድናት ብመልክዕ ዝመክኸ ፈላስጎን ደረቕን ኮይኖም ይርከቡ።

መልመዲ 2.1

ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ሓፂር መልሲ ሃቡ።

1. ካብ ረብሓታት ካርታ ሰለስተ ዘርዝሩ?
2. መርክቦ ዝግለፀሎም ክልተ መንገድታት እንታይ እዮም?
3. ቁልፊ ካርታ እንታይ እዩ?
4. ካብ መረዳእታታት ህዳግ ካርታ ነቶም ሰለስተ ዘርዝሩ?
5. ኣወቓቕራ ምድሪ ኣብ ሰለስተ ዓበይቲ ቐፀላታት ይምቀል። ዘርዝርዎም?

2.3 ኣፈጣጥራን ዓይነታትን ከውሒ

ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹም ከውሒታት ኣለዉ ዶ? ኩሎም ሓደ ዓይነት ድዮም ወይስ ይፈላለዩ እዮም? ኣብ ምንታይ እዩ እቲ ፍልልዮም? ብስሩኽ ከውሒታት ብኸመይ ዝፍጠሩ ይመስልኹም? እስቲ ምስ መምህርኩም ብሓባር ተመያየጡሎም?

ተምሃሮ ኣብ ምድርና ዝተፈላለዩ ኸውሒታት ኣለዉ እዮም። ኣብ መንጎኦም ብዙሕ ዘመሳሰልዎምን ዘፈላልይዎምን ነገራት ኣለዉ። ኸውሒታት ብቐንዱ ዝፈላለዩሉ ድማ ኣብ ጥንካረኦም፣ ክብደቶም፣ ሕብሮም፣ ባህርያቶምን ትሕዝቶ ምንፅብራቆምን /ክሪስታል/ እዩ።

ንኣብነት ኸውሒ ፀሊም እምኒ ሕብሩ ፀሊም ጥንካሪኡ ድማ ልዑል እዩ። ብኣንፃሩ ድማ ኖራ ሕብሩ ፅዕድው ኢሉ ፎኪስን ብቐሊሉ ዝሰበርን ኸውሒ እዩ። ገለገለ ኸውሒታት ከም ጨውን ግራናይትን ክሪስታሎም ብቐሊሉ ዘንፀባርቑ እንትኾን ገለገለ ከም ኖራን እምነበረድን ዝመሳሰሉ ድማ ክሪስታሎም ብቐሊሉ ኣይርኣይን። ኣብ መንጎ ኸውሒታት ከምዙይ ዓይነት ኣፈላላይ ክህሉ ዝኸኣለ ከይዲ ኣፈጣጥሪኦም ዝተፈላለዩ ብምዃኑዮ።

ተምሃሮ ኸውሒታት ከመይ ይፍጠሩ? ከይዲ ኣፈጣጥሪኦም ኸ እንታይ ይመስል? ኸውሒ ዝበሃል ብተፈጥሮ ኣብ ምድሪ ዝርከብ፣ ደረቕን ካብ ሓደ ወይድማ ብዙሓት ማእድናትን ዝተሰርሐን እዩ። ማእድናት ድማ ካብ ባእታታት ማለት ካብ ኦክስጅን፣ ሳልፈር፣ ካልሽየም፣ ካርቦን ወዘተ ዝፍጠሩ እዮም።

ዓይነታት ኸውሒ

ኩሎም ኸውሒታት ብመሰረት ዝፍጠርሉ መንገድን ከይድን ኣብ ሰለስተ ዓበይቲ ዓይነታት ይምቀሉ። ንሳቶም ድማ

- ሀ እሳተ ጎመራዊ
- ለ ዘፍታዊ ኸውሒ
- ሐ ልዉጥ ኸውሒ እዮም

ሀ. ኸውሒ እሳተ ጎመራዊ :- እዙይ ዓይነት ኸውሒ ሽሙ ከምዝሕብሮ ኣብ ውሽጣዊ ቐፀላታት ምድሪ ብዝፍጠር ኣዝዩ ልዑል እሳተ ጎመራዊ ረስኒ ዝፍጠር እዩ። ብኣዝዩ ልዑል ረስኒ ምኽንያት ዝመኸኸ ኸውሒ **ማግማ** ይበሃል። ማግማ ኣብ ውሽጢ እናሃለወ ወይ ኣብ ላዕለዋይ ክፋል ቕርፊት ምድሪ ወፂኡ ምስ ዘሓለ **ላቫ** ይበሃል። እቲ ዝሒሉ ዝደረቐ ላቫ ድማ ኸውሒ ይኸውን። በዙይ መንገዲ ዝፍጠር ኸውሒ ድማ **ኸውሒ እሳተ ጎመራ** ይባሃል። ባዛልት /ፀሊም እምኒ/፣ ግራናይት፣ ጋብሮ ካብ ዓይነታት እሳተ ጎመራዊ ኸውሒ እቶም ቐንድታት እዮም።

ሰእሊ. 2.2 እሳተ ጎመራዊ ኸውሒ

ለ. ዘፍታዊ ከውሒ፡- “ተምሃሮ ኸይዱ ኸይዱ ዘፍ ኢሉ ዓሪፉ” ዝበሃል ኣዘራርባ እንታይ የመላኽተኩም? ዘፍታዊ ኸውሒ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ተጓዓዒዞ ኣብ ሓደ ዘፍ ኢሉ ዝተኣከበ ከውሒታት ዘመላኽት እዩ። ዘፍታዊ ከውሒታት ዝበሃሉ በዞም ዝስዕቡ ሰለስተ መንገድታት ኣቢሎም ዝፍጠሩ ደቀቕቲ ከውሒታት እዮም፡-

1. ብፍግረ መሬት ተሳባቢሮም ካብ ዝደቐቐ ከውሒታት ይፍጠሩ።
2. ካብ ብሃፋ ዝተነነ ማይ ቃላይ ወይ ማይ ባሕሪ ዝተረፉ ደረቕ ኣካላት ይፍጠሩ።
3. ካብ ሞይቶም በስቢሶም ዝደረቐ እንስሳትን እፅዋትን ይፍጠሩ።

በዞም ሰለስተ መንገድታት ዝፍጠሩ ከውሒታት ንሚልዮናት ዓመታት እናተኣከቡ፣ ኣብ ርእሲ-ርእሲ እናተፀቐጡ ምስ ፀንሑ ቐስ ብቐስ ዘፍታዊ ከውሒ ኮይኖም ይፍጠሩ። ፈሓም፣ ኖራ፣ ፀዐር፣ ሑዓ፣ ካብ መሬት ዝርከብ ጨው ወዘተ. ቐንዲ ኣብነታት ዘፍታዊ ከውሒ እዮም። ተምሃሮ ከውሒታት ተሳባቢሮም ንኸደቁን ካብ ሓደ ቦታ ናብ ካልእ ቦታ ንኸጓዓዙን ዝገብሩ ሓይልታት ኣለው ዶ? እስቲ ኣብነታት ሃቡ።

ስእሊ 2.3 ዘፍታዊ ከውሒ

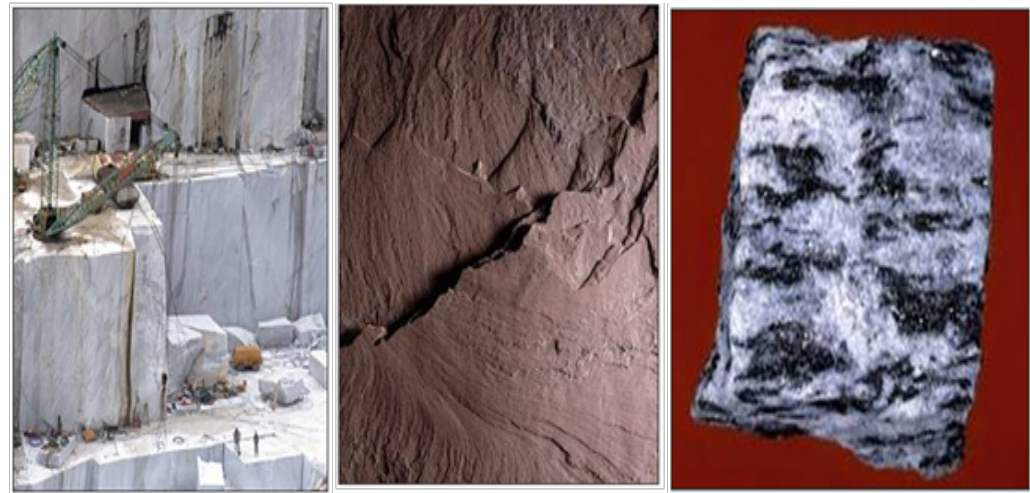
ንጥፈት

ተምሃሮ ሓይልታት ፍግረ - መሬት ንኸትግንዘቡ ነዚ ዝስዕብ ፈተነ ብጉጀለ ኾይንኩም ብምስራሕ ንኸፍሊ ኣቕርቡ። ኣቐዲምኩም ሸሓነ፣ ማይ ብጥርመ-ዝ፣ ሻምብቆ ወይ ንኡሽቶይ ናይ ኅማ ቱቦ፣ ቐኒን ወዘተ ኣዳልዉ። ደቀቕቲ ሑፃታትን ኣናእሽቲ ከውሒታትን ዝሓዘ ሓደ ሸሓነ ኣዳልዉ። ነቲ ሸሓነ ብሓደ ጎኑ ክብ ንኸብል ኣብ እምኒ ኣቐምጥዎ። ዘንበል ክብል ግበሩዎ። ነቲ ኣብ ላዕለዎይ ክፋል እቲ ሸሓነ ዝተኣከበ ሑፃን እምንን ናብቲ ታሕተዎይ ክፋል ናይቲ ሸሓነ ንኸእከብ ክልተ ወይድማ ሰለስተ ሓይልታት ወይድማ መንገድታት ምሃዝኩም ኣጓዓዕዎ። ካብዚ እንታይ ተጓዚብኩም?

ተምሃሮ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ከውሕታት ተሳባቢሮም፣ ደጃቆም፣ ናብ ዝተፈላለዩ ቦታታት ተጓዲዞምን ኣብ ሓደ ቦታ ዘፍ ኢሎም ንክእከቡን ዝገብሩ ዝተፈላለዩ ተፈጥሮአዊ ሓይልታት ኣለዉ እዮም። ካብዞም ሓይልታት ፍግረ መሬት ንኣብነት ንፋስ፣ ወሓዚ ማይ፣ ግራቪቲ፣ ዝኖብ፣ በረድ ካብቶም ቐንድታት እዮም።

ሓ. ልወጥ ከውሒ:- ተምሃሮ ልወጥ እንታይ ማለት እዩ? ልወጥ ከውሒ ኽ እንታይ ዓይነት እዩ? ልወጥ ከውሒታት ዝፍጠሩ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ከውሒ ብምክንያት ኣዝዩ ልዑል ረስንን ፀቕጥን ዝነበሮም ቅርፂ፣ መልክዕ፣ ትሕዝቶን ባህርያትን ቐይሮም ናብ ዝተፈለዩ ዓይነት ከውሒ እንትልወጡ እዮም።

ስእሊ 2.4 ዓይነታት ልወጥ ከውሒ

እቲ ድሕሪ ብዙሕ ዓመታት ዝልወጥ ከውሒ እሳተ ጎመራዊ ከውሒ፣ ወይ ዘፍታዊ ከውሒ ክኾን ይክእል እዩ። ንኣብነት ኖራ ዘፍታዊ ከውሒ እዩ። ከይኑ ግና ንነዊሕ እዋን ንኣዝዩ ልዑል መቐትን ፀቕጥን እንትቃላዕ ናብ ልወጥ ከውሒ ዝኾነ እምነበረድ ይልውጥ። ፀዐር፣ ሑዓ፣ ወይ ሓሸዋ ዘፍታዊ ከውሒ እዩ። ኾይኑ ግና

ንልዑል ረስንን (ሙቐትን) ፀቕጥን እንትቃላፅ ናብ ኳርትዛይት ዝበሃል ዓይነት ልዊጥ ከውሒ ይልወጥ። ስለዚ ተምሃሮ፣ ኣብ ውሽጢ መሬት ዘለዉ ዘፍታዊ ወይ እሳተ ጎመራዊ ከውሒታት እናተቐበሩ፣ ኣናተፀቕጡን ንልዑል ሙቐት እናተቐልዑን እንትኸዱ ናብ ልዊጥ ከውሒ ይልወጡ እዮም። ከምኡ እውን ሓደ ዓይነት ኸውሒ ናብቲ ካልእ ዓይነት ከውሒ ዝልወጠሉ **ዑደት-ኸውሒ** ኣሎ እዩ። ንኣብነት ብዝተፈላለዩ ሓይልታት ሙቐት መኸኸም ዝዘሓሉ **እሳተ ጎመራዊ ኸውሒ**ታት ብምኸንያት ሓይልታት ፍግረ መሬት ተሰባቢሮም፣ ተጓዲዞም ኣብ ሓደ ሜዳ ወይ ማያዊ ኣካል እንትእከቡ **ዘፍታዊ ከውሒ** ይኾኑ። ከምኡ እውን ዘፍታዊ ኸውሒታት ንሓያል ሙቐትን ፀቕጥን እንትቐልዑ ድሕሪ ብዙሕ ዓመታት ናብ ልዊጥ ከውሒ ይልወጡ። ብኸምዚ ዓይነት መንገዲ ድማ ዑደት ከውሒታት ይቕፅል።

ቐጠባዊ ረብሓ ከውሒታት

ተምሃሮ ኣብ ኸባቢኹም ዘለዉ ኸውሒታት ንምንታይ ረብሓ ይውዕሉ? እስቲ፣ ብሓፈሻ ከውሒታት ዘለዎም ቐጠባዊ ረብሓ ዘርዝሩ?

ተምሃሮ ኩሎም ከውሒታት ካብ መኣድናት ከምዝተሰርሑ ኣብዙይ ምዕራፍ ተምሃርኩምዎ ኢኹም። ገለገለ ከውሒታት ካብ ሓደ ዓይነት መዓድን ጥራይ ዝተሰርሑ እንትኾኑ ገለገለኦም ድማ ብዝተፈላለዩ መዓድናት ዝሃፍተሙ እዮም። ዝተፈላለዩ መዓድናት ዝተፈላለዩ ቐጠባዊ ረብሓታት ይህቡ። ኮይኑ ግና ኩሎም ከውሒታት ረብሓ ዘለዎም ኣይኮኑን። እቶም ብዝለዓለ መጠንን ዓይነትን መኣድናት ዘለዎም ኸውሒታት ጥራይ እዮም ተደለይቲ። ተምሃሮ ልዑል መጠን ወርቂ፣ ጥርቀለም፣ ሓፂን፣ ነዳዲ፣ ኣሎሚንየም ዘለውም ኸውሒታት ተኳሚቶም ወፂኦም ንምንታይ ቐጠባዊ ረብሓታት ከምዝውዕሉ እስቲ ዘርዘርኩም ተመያየጡሎም። ተምሃሮ፣ ቐፂሊ ቐሪቡ ዘሎ ሰደቓ ብውኑ ተመልኪትኩም ገለገለ ዓይነታት ከውሒታት ዓይነቶምን ዝህብዎ ረብሓን እንታይ ከምዝኾነ ተገንዘቡ? ቐፂሊኩም ንጥረ-ኣቁሑ ኢንዱስትሪ፣ ንህንፃታት መስርሒ፣ ንጌፅ፣ ንምግብነት ካብ ዝውዕሉ መዓድናት ከውሒ ሓደ ሓደ ኣብነት ዘርዝሩ?

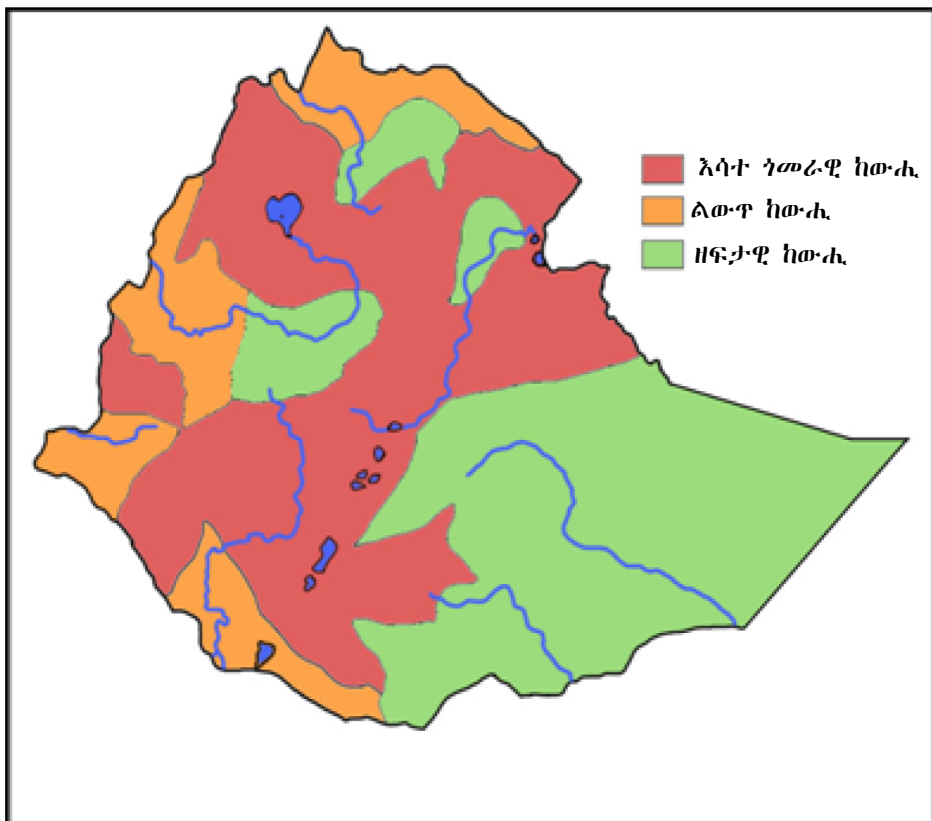

ንጥፈት

ተምሃሮ ካብ ከባቢኹም ዝተፈላለዩ ዓይነታት ከውሒታት ኣኪብኩም ብምምፃኒን ብዝገባእ ብምርኣይን ምስ መምህርኩም ብምምይያጥ ኣብ ምንታይ ከምዝመሳሰሉን ኣብ ምንታይ ከምዝፈላለዩን ኣነፃፅሩ። ብምቕፃል ድማ እሳተ ጎመራዊ ወይ ድማ ዘፍታዊ ወይ ድማ ልዊጥ ከውሒ ብምባል ኣብ ሰለስተ መድብዎም።

ተ.ቻ	ከውሐ መዓድን	ዓይነት ከውሐ	ቁጠባዊ ረብሕሑ
1	ግራናይት	እሳተ ጎመራዊ	ንዓበይቲ ህንፃታት መስርሕን መማለኸፊን
2	እምነ ሐፃ	ዘፍታዊ ከውሐ	መስርሐ ህንፃ
3	እምነ ኖራ	ዘፍታዊ ከውሐ	ንናይ ህንፃታት ኮንክሪት
4	ወርቁ፣ አልማዝ	ልውጥ ኸውሐ	ንጌፅ
5	ኳርትሳይት	ልውጥ ከውሐ	ንኮምፒዩር
6	ፈሓም፣ ነዳዲ፣ ጋዝ	ዘፍታዊ ከውሐ	ንኤነርጂ /ሓይል/
7	ጂንሰየም /ጀሶ ንቾክ ዝመስል/	ዘፍታዊ ከውሐ	ንሕክምና መሰበርቲ ዓዕማ፣ ንሞዴላት መስርሐ
8	እምነበረድ	ልውጥ ከውሐ	ንህንፃ
9	ሰሚንቶ /ላይምስቶን/	ዘፍታዊ ከውሐ	ንኮንስትራክሽን

ሰደቻ 2.1 ቁጠባዊ ረብሕን ዓይነትን ከውሐታት

ካርታ 2.2 ዓይነታት ከውሐ ኢትዮጵያ

ቐጠባዊ ረብሓ ከውሕታት ኣብ ኣፍሪካ

ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ኣብ ሰለስቲኦም ዓይነታት ኸውሕታት ዝርከቡ ኣዝዮም ብዛኣት ዓይነታት መኣድናት ኣለዉ እዮም። ኮይኑ ግና ክንድቲ ዝድለ ኣብ ቁጠባዊ ረብሓ ዝወፃሉ ኣይኮኑን። ናይዚ ምኽንያት ድማ፦

- ሕፅረት ገንዘብ (ካፒታል)
- ዝተመሃረ ሓይሊ ሰብ ብብዝሒ ዘይምህላው
- መዓድን ዝርከቡሉ ቦታን ምፍላጥን መፅናዕትን ምርምርን ንምክያድን ነዊሕን ኣድካምን ስለዝኸውን
- ዝተማልአ ትሕተ-ቅርፂ (መንገዲ፣ መራኸቢ ወዘተ) ዘይምህላው እዮም።

ይኹን እምበር ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ እዞም ዝስዕቡ ማእድናት ኣብ ዝተፈላለዩ ዓውደ ስራሕ እናወፃሉ እዮም። ንጥረ ኣቕሑ ኢንዱስትሪ ዝውዕሉ፣ ንሓይሊ ኤለክትሪክ ዝወዕሉ፣ ንመሰርሕ ህንፃታትን መንገድታትን ዝውዕሉ፣ ወፃኢ ሸርፊ ንምምፃእ ንሰደድ ዝውዕሉ፣ ንገይዲ፣ ንምግብነትን ዝመሳሰሉን ዓብይ ቐጠባዊ ረብሓ ካብ ዝህቡ መኣድናት እዞም ዝስዕቡ ይርከቡዎም።

- ✓ ወርቁ ኣብ ክልል ኦሮሚያን ቤንሻንጉልን
- ✓ ጥርቀለም ኣብ ክልል ሃረሬ
- ✓ ፈሓም ኣብ ክልል ኣምሓራ
- ✓ ነዳዲ ዘይትን ጋዝ ተፈጥሮን ኣብ ክልል ሶማሌ /ኢጋዴን/
- ✓ ጨው ኣብ ክልል ትግራይን ዓፋርን
- ✓ ንኅተንዮም ኣብ ክልል ኦሮሚያ /ወለጋ/
- ✓ እምነ ሑዓ፣ እምነበረድ ኣብ ክልል ትግራይን ካልኦትን ወዘተ

ተምሃሮ ከውሕታት ኣብ ቁጠባ ሃገርና ኢትዮጵያ ዘለዎም ረብሓ ኣረጋጊፅኩምዶ? እስቲ ተመያየጥሉ።

መጠቻለሊ

ካርታ አብ ልዕሊ ምድሪ ካብ ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ተፈጥሮአውን ሰብ ሰራሕን ነገራት ንዝተወሰኑ ተመሪፁ ብወክልቲ ምልክታት ሓበሬታ ዘቐምጥ እዩ። ካብ ረብሓታት ካርታ መርክቦ ንምርካብ፣ አንፊት ንምፍላጥ፣ ርሕቕት ንምዕቃን፣ ስፍሓት ንምርካብ እቶም ቀንድታት እዮም። ኩሎም እዞም ረብሓታት ዝርከቡ ግና እቲ ካርታ ህዳግ ካርታ እንተሃልይዎ ጥራሕ እዩ። ካብ ህዳግ ካርታ ዝርከቡ መግለፅታት ብመዳያት ፅሑፍ፣ ሕንፃ፣ ችርጓ፣ ሕብርን ካልኦት ምልክታትን እዩ። ብሓፊሻ ካብ ካርታ ዝርከቡ መተዳእታታት ህዳግ ካርታ ብውሕዱ ርእሲ ካርታ፣ አንፊት ካርታ፣ ምፍትሕ ካርታን ዕለተ-ሕትመት ካርታን ክህልውዎ ይግባእ። ምድሪ ብብዙሓት ቐፀላታት-ምድሪ ዝተዋቐረት እያ። ብሓፊሻ እንትራእዩ ሰለስተ ቀፀላታት-ምድሪ አለዉ። ንሳቶም ድማ ላዕለዎይ አካል መሬት፣ ማእለላይ አካል መሬትን አስኳል መሬትን ይበሃሉ። ላዕለዎይ አካል መሬት ብትሕዝትኡ ጥንክር ዝበለ፣ ካብ 5 ክሳብ 70 ኪሎሜትር ዕምቆት ዘለዎን ቐንዲ ትሕዝቶ ከውሕታቱ ሲኣልን ሲማን ዝኾነ እዩ። ማእለላይ አካል መሬት ት ዝረጎደ፣ ዕምቆቱ ክሳብ 2890 ኪሎሜትር ዝበፅሕ፣ ልዑል ረስኒ ዘለዎ፣ ዝመኸኸ ኸውሒ ዝርከቦ፣ ከሚካዊ ትሕዝቶ ኸውሕታቱ ፔሮዳይት ዝኾነን ላዕለዎይ ትሕዝትኡ ግና ብሓፊን፣ ማግነዝየምን ሲለካን ዝተመልአ እዩ። አስኳል መሬት ንውሽጢ ናብ ሕምብርቲ ምድሪ ዝዘለቐ ቐፀላ ምድሪ እዩ።

ከውሒ ዝበሃል ብተፈጥሮ ካብ ምድሪ ዝርከብ፣ ደረቕን ካብ ሓደ ወይ ብዙሓት መአድናት ዝተሰርሐን እዩ። ማእድናት ድማ ካብ ኦክሲጂን፣ ሳልፈር፣ ካልሸየም፣ ካርቦንን ዝመሳሰሉን ባእታታት ይፍጠሩ። ኩሎም ከውሕታት ብመሰረት ዝፍጠርሉ መንገድን ከይድታትን ካብ ሰለስተ ይምቀሉ። ንሳቶም ድማ ከውሒ እሳተ ጎመራ፣ ዘፍታዊ ከውሒ፣ ልዉጥ ከውሒ ይበሃሉ። ቁጠባዊ ረብሓ ከውሕታት ብቐንዱ ካብ ማእድናቱ ዝርከብ እዩ። ልዑል መጠን ወርቁ፣ ጥርቀለም፣ ሓፂን፣ ነዳዲ ዘይቲ፣ አሊሚነየም፣ ዩራንየም ወዘተ ዘለዎም ከውሕታት ንዝተፈላለዩ ረብሓታት ወድሰብ ይውዕሉ።

ማህደረ ቃላት

ቁልፊ ቃላት	ትርጉም / መብራህርሂ
1 ቁልፊ ካርታ	መፍትሕ ካርታ፤ ኣብ ካርታ ዘለዉ ሕብርታተን ምስልታትን እንታይ ከምዘመላኹቲ ወይ ከምዘውክሉ ዝገልፅ ኣበሬታ ካርታ።
2 ህዳግ ካርታ	ኩሎም ኣብ ካርታ ዘለዉ (ቁልፊ ካርታ ኣዊሱ) ኣበሬታታት ዝገልፅን ኣብ ጎኒ ካርታ ዝርከብን መብርሂ።
3 ኣንፈት ካርታ	ኣብ ካርታ ኣንፈት ሰሜን ዝሕብር ቀስቲ ወይ ጨረር።
4 ቅርፊት ምድሪ	ላዕለዎይ ቐፀላ (ፅፍፃፍ) ምድሪ
5 ሲኣል	ብማእድናት ሲልካን ኣሉሚንየምን ዝተመልኦ ኸውሒ።
6 ሲማ	ብማእድናት ሲልካን ማግነዥምን ዝተመልኦ ኸውሒ።
7 ኣስኳል ምድሪ	ኣብ ውሽጢ (ሕምብርቲ) ምድሪ ዝርከብ ቐፀላ (ፅፍፃፍ) ምድሪ።
8 ማግማ	ኣብ ውሽጢ ምድሪ ዝርከብ ብኣዝዩ ልዑል ረስኒ ዝመኸኸኸ ከውሒ።
9 ላቫ	ናብ ልዕሊ ምድሪ ወፂኡ ዝዘሓለ ማግማ።
10 ዘፍታዊ ከውሒ	ብፍግረመሬት ተጓዲዞምን ተሰባቢሮምን ኣብ ኣደ ቦታ ዝተኣከቡ ደቀኞቲ ከውሒታት።

መጠቓለሊ ሕቶታት

- ሀ. ነዞም ዝስዕቡ ኣቂ ወይድማ ኣሶት ብምባል መልሱ።
  1. ካርታ ምሉእ ወይ ክፋል ኣካል ምድሪ ዘርእይ ኣብ ኣየር ኮይንካ ካብ ላዕሊ ንታሕቲ ከምዝረእኡ ጌሩ እዩ።
  2. ስፍሓት ኣደ ካርታ ምስቲ ስፍሓት ዝውክሎ ክፋል ምድሪ ማዕረ እዩ።
  3. መፍትሕ ካርታ ኣደ ካብ መረዳእታታት ህዳግ ካርታ እዩ።
  4. ላዕለዎይ ኸፋል ማእኸላይ ምድሪ ብኣዲን፣ ማግነዥምን ሲልካትን ዝተመልኦ እዩ።
  5. መጠን ረስኒ ኣስኳል ምድሪ ልዕሊ 4,000 ዲግሪ ሴልሽን እዩ።

- 6. ኸውሕታት ካብ ሓደ ወይ ብዙሓት መዓድናት ዝተሰርሑ እዮም።
- 7. ላቫ ምስ ዘሓለ ማግማ ይበሃል።

ለ. ትኸክለኛ መልሲ ምረፁ

- 1. ካርታ ናይ ዝኾነ ጂኦግራፍያዊ ከባቢ ወኪሉ ዘርእይ ብምንታይ እዩ?
 ሀ. ምልክታት   ለ. ምስልታት   ሐ. ሕብርታት   መ. ኩሉ መልሲ እዩ
- 2. “ፓለቲካዊ ካርታ ኣፍሪካ” ዝብል ኣብ ሓደ ካርታ እንተሃልዩ እንታይ ዝገልፅ እዩ?
 ሀ. ርእሲ-ካርታ   ለ. ኣንፊት ካርታ
 ሐ. ርሕቕት ካርታ   መ. መጠን ካርታ
- 3. ካብ 5 ኪሎ ሜትር ክሳብ 70 ኪሎ ሜትር ዕምቆት ዘለዎ ቐፀላ ምድሪ መን እዩ?
 ሀ. ኣስኳል መሬት   ለ. ማእኸላይ መሬት
 ሐ. ላዕላዊይ ኣካል መሬት   መ. ሀን ለን
- 4. ኸውሕታት ካብ ነንሕድሕዶም ዝፈላለዩ ብምንታይ እዩ?
 ሀ. ብትሕዝቶ ምንፅብራቕም /ክሪስታል/   ለ. ብሕብሮም
 ሐ. ብጥንካረኦም   መ. ኩሉ መልሲ እዩ።
- 5. ካብዞም ዝስዕቡ ባህርያት ኸውሕታት እቲ ትኸክለኛ ዘይኮነ ኣየንኡ እዩ?
 ሀ. ፀሊም እምኒ ጥንካረኡ ልዑል እዩ።
 ለ. ኖራ ጥንኩርን ከቢድን እዩ
 ሐ. ግራናይት ክሪስታሎም ብቐሊሉ ዘንፀባርቑ ኣይኮነን።
 መ. ኩሉ መልሲ እዩ።
- 6. ዘፍታዊ ኸውሕታት ከመይ ይፍጠሩ?
 ሀ. ብፍግራ-መሬት ተሰባቢሮም ካብ ዝደቐቐ ኸውሕታት።
 ለ. ካብ ብሃፋ ዝተነነ ማይ-ባሕሪ ዝተረፉ ደረቕ ኣካላት።
 ሐ. ካብ ሞይቶም በስቢሶም ዝደረቐ እንስሳትን እፀዋትን።
 መ. ኩሉ መልሲ እዩ።
- 7. ካብዞም ዝስዕቡ ሓደ ዘፍታዊ ኸውሒ ኣይኮነን።
 ሀ. ሑፃ   ለ. እምነበረድ   ሐ. ጨው   መ. ፈሓም
- 8. ብምኸንያት ኣዝዩ ልዑል ሙቕትን ልዑል ፀቕጥን ዘፍጠር ዓይነታት ኸውሒ እንታይ ይበሃሉ?
 ሀ. ልውጥ ኸውሒ   ለ. ዘፍታዊ ኸውሒ
 ሐ. እሳተ ጎመራዊ ኸውሒ   መ. ዑደት ኸውሒ
- 9. ቐጠባዊ ረብሓ ግራናይት እንታይ እዩ? /ንምንታይ ይጠቐመና/?
 ሀ. ንኮምፒዩተር   ለ. ንጌፅን ገንዘብን
 ሐ. ንሀንፃታት   መ. ንነዳዲ

10. ኣብ ኢትዮጵያ ብንፁር ነጻዲ ዘይትን ጋዝ ተፈጥሮን ዝርከቡል ክልል ኣየንኡ እዩ?

- ሀ. ሱማል
- ለ. ኦሮሚያ
- ሐ. ኣምሓራ
- መ. ትግራይ

ሐ. ኣብዞም ስዒቦም ቐሪቦም ዘለዉ ባዶ ቦታታት ትኸክለኛ መልሲ ብምፅሓፍ ምልኡ-ዎም።

1. ኣብ ካርታ ዝርከብን ርእሲ ካርታ፣ ኣንፈት ካርታ፣ መፍትሕ ካርታን ዕለተ ሕትመት ካርታን ዝገልፅ ሓበሬታ ዝሓዘ _____ ይበሃል።
2. ሰለስተ ቐፀላታት ምድሪ ዝበሃሉ _____ ፣ _____ ን _____ ን እዮም።
3. ክልተ ዓበይቲ ክፋላት ትሕዝቶ ከውሕታት ቕርፊት ምድሪ _____ ን _____ ን እዮም።
4. ካብ ቀፀላታት ምድሪ እቲ ዝሰፍሖን ዝረጎደን ቐፀላ _____ እዩ።
5. ከውሕታት በመሰረት ዝፍጠርሉ መንገድን ከይድን ኣብ ሰለስተ ይምቀሉ።
ንሳቶም ድማ _____ ፣ _____ ን _____ ን እዮም።
6. ብኣዝዩ ልዑል መጠን ረስኒ እሳተ ጎመራዊ ዝመኸኸኸ ኸውሒ _____ ተባሂሉ ይፅዋዕ።
7. ካብ ዓይነታት እሳተ ጎመራዊ ኸውሒ _____ ን _____ ን ክልተ ኣብነታት እዮም።
8. ኸውሕታት ናብ ዘተፈላለዩ ቦታታት ካብ ዘጓዓዙ ሓይልታት ፍግራ-መሬት ን _____ ን ክልተ ኣብነታት እዮም።
9. ኣብ ከተማ መቐለ ዝርከብ ስሚንቶ መሰቦ _____ ዓይነት ከውሒ እዩ።
10. ኣርባዕተ ቐንዲ ረብሓታት ካርታ

ምዕራፍ ሰለስተ ስርዓተ ምህዳርን ፈተናታቱን

ውፅኢታት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም:-

- ☞ ዝርገሐ፣ ረብሓን ፅዕንቶ ዘሕድሩ ቐንዲ ምክንያታትን ኣብ እፀዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ኣፍሪካ ትፈልጡ።
- ☞ ቀረብን ስግኣታትን ሃፍቲ ዝስተ ማይ ትፈልጡ።
- ☞ ሚላታት ኣተዓቓቕቕባ ሃፍትታት ተፈጥሮ ትግንዘቡ።

ብቕዓታት እዚ ምዕራፍ ዝስዕቡ እዮም:-

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስ ተምሃሩ ነዘም ዝስዕቡ ብቕዓታት ይውንኑ

- እፀዋት ተፈጥሮ ኣፍሪካ ኣብ ካርታ የለልዩን ተመልክቱን።
- ቀንዲ እንስሳት ዘገዳም ኣፍሪካ ይፈልዩን ምስ ከባቢኦም ከመይ ከም ዝዛመዱን ትገልፁን።
- ተኸልታትን እንስሳትን ኣካል ስርዓተ-ምህዳር ከምዝኾኑ ትግንዘቡ / ትፈልጡ/።
- እንስሳት መንበሪኦም እንተወዲሙ ንሳቶም እውን ከምዝበርሱ ተረጋግፁ።
- ደቂ ሰባት ኣብ እንስሳት ዘሕድርዎም ፅዕንቶታት ትገልፁ።
- ምዝባዕ ነባሪ ኣዮር ክንከላኸሎ ከምእንኸእል ትግንዘቡ።
- ኣብ ደቂ ሰባትን ማይን ዘሎ ዝምድና ተብርሁ።
- ኣብ ኣፍሪካ ዘሎ ቐረብን ሕፅረትን ዝስተ ማይ ኣፈሪካ ትገልፁ።
- ስግኣታት ሃፍትታት ሓመድ ኣፍሪካ ተለልዩ።
- መንቀልታት ብኸለት ከተማታት ትትንትኑ።
- ዕቀባ እፀዋት ተፈጥሮ ምስ ዕቀባ ካልኣት ሃፍትታት ተፈጥሮ ተዛምዱ።
- ብኸለት ኣዮርን ማይን ከመይ ምቁፅፃር ከምዝከእል ትገልፁ።
- ኣብ ሓለዋ ፅሬት ማይ ንምስታፍ ድልየት ተርእዩ።

መጻኑ

ተምሃሮ እዚ ሳልሳይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ኣብ ስርዓተ ምህዳርን ፈተናታቱን ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ኣርእስታት ዝሓዘዩ፡፡ እዚ ምዕራፍ ማእኸሉ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ገይሩ ብዛዕባ እንታይነትን ፈተናታትን ስርዓተ ምህዳር እትመሃሩሉዮ፡፡ ኣብዚ ትምህርቲ ስርዓተ ምህዳር ድማ ዝበለፀ ጠመተ ተዋሂብዎ ዘሎ ንእፅዎት ተፈጥሮ፣ እንስሳት ዘገዳም፣ ማይ፣ ሓመድን ኣየርንዮ፡፡ ምስዚ ተተሓሒዞ ድማ ነዞም ኣካላት ስርዓተ ምህዳር ዝኾኑ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዝበፀሖም ዘሎ ዕዕንቶታት፣ ምጥፋእ በዝሃ-ህይወታውያን፣ መንቀልት ብኸለት ማይን ሓመድን፣ ንምዕቃብ ሃፍትታተ ተፈጥሮ ክውሰዱ ዘለዎም ስጉምትታትን ዝመሳሰሉን ዝሓወሰዮ፡፡ ኣብ መወዳእታዚ ምዕራፍ ብዛዕባ እቲ ኣብ ስርዓተ ምህዳር ጠሚቲ ዝንቀሳቐስ ፕሮግራም ከባቢ ውድብ ሕቡራት መንግስታት (UNEP) ዝምልከት ሓደ ትሕዝቶ ቐሪቡሎ፡፡ ምእንታን ብቐሊሊ ክትመሃሩን ክተፅንዑን ዝሕግዙ ካርታታት፣ ስእልታት፣ ንጥፊታትን መልመድታትን ብርክት ኢሎም ኣትዮምዮም፡፡

ስርዓተ ምህዳር፡- ተምሃሮ ስርዓተ ምህዳር እንታይ ማለት እዩ? ሃፍታት ተፈጥሮ ዝበሃሉ እንታይ እዮም? እስቲ ዘርዘርዎም? ኣብ ሞንጎ እቶም ኣብ ሓደ ከባቢ ዝርከቡ ከም ሓመድ፣ ኣየር፣ ማይ፣ እንስሳት፣ እፅዎት፣ ብርሃን ፀሓይ፣ ደቂ ሰባትን ካልኦት ዘሎ ምትእስሳርን ርክብን ስርዓተ ምህዳር ይበሃል፡፡

ተምሃሮ ቐጻልኩም ካብዞም ሂወት ዘለዎምን ሂወት ዘይብሎምን ኣካል ስርዓተ ምህዳር ዝኾኑን ብዛዕባ እቶም ዝተወሰኑ ክትመሃሩ ኢኹም፡፡

3.1 እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን፡-

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ብዛዕባ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ ዝርከቡ እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳ ዘገዳምን ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ እንታይ ዓይነት እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ይርከቡ? እስቲ ተመያየጥሉ?

3.1.1 እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ኣፍሪካ

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ እፅዎት ተፈጥሮ ካብ ካልኦት ተኸልታት ዝፈልዩም እንታይ እዩ? እንስሳት ዘገዳም ዝበሃሉኹ እንታይ ዓይነት እንስሳት እዮም? ኣብ ከበቢኹም እንታይ ዓይነታት እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ኣለዉ? እፅዎት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን እንታይ ርብሓ ኣለዎም? እስቲ ብጉጅለ ኹይንኩም ተመያይጥሎም፡፡ ንኸፍሊ ድማ ኣቐርቡ፡፡

ሀ. ዝርግሐ:- ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ዝተፈላለዩ እጅዋት ተፈጥሮ ኣለዉ። ኣብዞም እጅዋት ተፈጥሮ ዝነብሩ ዝተፈላለዩ እንስሳት ዘገዳም እውን ኣለዉ እዮም። ገለገሊኦም ኣብ ኣፍሪካ ጥራይ ዝርከቡ እንስሳት እዮም። ተምሃሮ እስቲ ኣብ ካልእ ሃገር ዘይርከቡ ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ጥራይ ዝርከቡ እንስሳት ዘገዳም ዘርዝሩ? ብሓፈሻ እንትረከ ዝርገሐ እጅዋት ተፈጥሮ ኣፍሪካ ኣብ ሸውዓተ ዓይነታት ይምደቡ። ንሳቶም ድማ እዞም ዝስዕቡ እዮም፡-

1. እጅዋት ተፈጥሮ ክሊ ቅናት ምድሪ:- እጅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ ሸሞም ከምዝሕብሮ ኣብ ኣፍሪካ ኣብ ዙርያ ቅናት ምድሪ ዝርከብ እዮም። ብፍላይ ድማ ካብ እምባታት ምብራቕ ኣፍሪካ ንኣንፊት ምዕራብ ዘለዎን ገማግም ምዕራብ ኣፍሪካን የጠቓልል። እዚ ከባቢ ዓመት ምሉእ ዝኖሩ ስለዝረከብን ልዑል መጠን ረስኒ ስለዘለዎን ንእጅዋት ምቕው እዩ። በዚ ምክንያት ድማ ብኣዝዮም ረኅድትን ነዋሕትን ኣግራብን ልዑል ሃዕቂ ብዘለዎ ዱርን ዝተሸፈነ እዩ። ኣብ እጅዋት ተፈጥሮ ክሊ ቅናት ምድሪ ዝርከቡ እንስሳት ዘገዳም ኣብ ኣእዋም ተንጠልጢሎም ካብ ጨንፈር ናብ ጨንፈር ዝዘሉን ዝሸሉኹን እዮም። ከም ህበይ፣ ወዓግ፣ ኣዕዋፍ፣ ተመንን ዝመሰሰሉን እዮም ቐንዲ እንስሳት እዚ ኹባቢ። ተመሃሮ ኣብ እጅዋት ተፈጥሮ ክሊ ቅናት ምድሪ ከም ሓርማዝ፣ ዓጋዘን፣ ኣድጊ በረኻን ዝመሰሰሉን ዓበይቲ እንስሳት ዘገዳም ኣይርከቡን እዮም። ንምንታይ እዮም ኣብዙይ ዘይነብሩ? እስቲ ተመያየጥሉ?

2. እጅዋት ተፈጥሮ ክሊ መሬት ሳዕሪ ሃሩር:- እዙይ ዓይነት እጅዋት ኣብ ዙርያ እጅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ ዝርከብ ዝሰፍሐ ክፋል ኣፍሪካ ዝሸፈነ እዩ። መብዛሕትኡ ብሳዕሪ ዝተሸፈነ እዩ። ዝሓሸ ዝኖሩ ኣብ ዝዘንበሉ ኣብ ዙርያ ክሊ ቅናት ምድርን ኣብ ገማግም ሩባታትን ኣዝዮም ነዋሕቲ ሳዕርታትን ከም ሰራውን ጫዓን ዝመሰሰሉ ኣግራባትን ይሮቑሉ። እዚ ድማ ትሮፒካዊ ሳቫና ይበሃል።

ኣብ ዙርያ እዙይ ትሮፒካዊ ሳቫና ዝርከብ ሳዕሪ ምድሪ ግና ድርቕ ዝበለ ስለዝኾነ ሓጠርትን ደረቕን ሳዕርታት ዝሮቑሉ እዩ። ተምሃሮ እስቲ መርክቦ ናይዞም እጅዋት ኣብ ካርታ 3.1 ኣለልዩ።

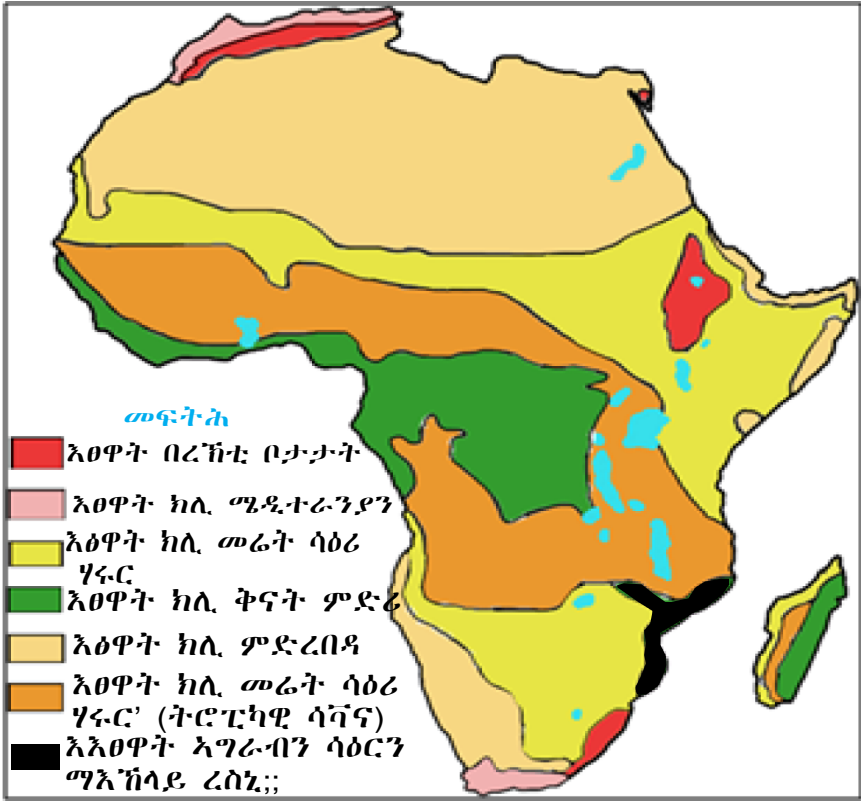
ኣብ እጅዋት ተፈጥሮ ክሊ መሬት ሳዕሪ ዝርከቡ እንስሳት ዘገዳም ዓበይቲ /ገዝፍቲ/ እዮም። ከም ሓርማዝ፣ ዓጋዘን፣ ኣድጊ በረኻ፣ ዘራፍ፣ ኣንበሳ፣ ተኹላ ዝርከቡሉ እዩ። እዙይ ስርዓተ ምህዳር ንስጋ ይኹን ንተኸሊ ተመገብቲ ምቕው መንበሪ እዩ። እዞም ዝዘፍቲ እንስሳት ካብ ቦታ ናብ ቦታ ንምዝውዋር ዘኸእሎም ምቕውን ሰፊሕን ቦታ-ሳዕሪ ስለዘለዎም ብበዝሒ ዝነብሩሉ እዩ።

ስእሊ 3.1 እፅዋት ተፈጥሮ ክል መሬት ሳዕሪ ሃሩር /ሳጎና/

3. **እፅዋት ተፈጥሮ ክል መሬት ሳዕሪ ማእኸላይ ረስኒ:-** እዙይ አብ ደቡባዊ ምብራቕ አፍሪካ ዝርከብ ዓይነት እፅዋት እዩ። ካብ እፅዋት ተፈጥሮ ክል መሬት ሳዕሪ ሃሩር ዝፈልዩ ትሕት ዝበለ መጠን ረስኒ ስለዘለዎ እዩ። ሳዕሪ ናይዙይ ክል ቐልጢፉ ስለዘይደርቕን ማእኸላይ ረስኒ ስለዘለዎን ንመንበሪ እንስሳት ዘገዳም ምቹው እዩ።
4. **እፅዋት ተፈጥሮ በረኽቲ ቦታታት:-** ተምሃሮ እስቲ ፊዚካዊ ካርታ አፍሪካ ተጠቐምኩም አብ ከባቢ ምብራቕን ማእኸላይን አፍሪካ ዘለዉ በረኽቲ ቦታታት ኣነፅሩ? አብዞም በረኽቲ ቦታታት ዝርከቡ እፅዋት ብምኽንያት ኣፈላላይ ብራኽን መጠን ረስኒን ዝተፈላለዩ እዮም። አብቲ ዝለዓለ ብራኽ ሓደ እምባ ዝበቐሉ እፅዋት ተፈጥሮን ዓይነታት እንስሳ ዘገዳምን ዝተፈላለዩ እዮም። አብ ጫፍ እምባታት ኣዝዩ ዝሓል መጠን ረስኒ ዘለዎን ገለገሊኡ ብበረድ ዝተሸፈነን ስለዝኾነን እፅዋት ይኹን ንእንስሳት ምቹው ኣይኮነን። አብዚ ከባቢ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ኣግራብ ሳዕርታትን ኣርቃይን ስለዝበቐሉ መንበሪ ዝተፈላለዩ እናእሸተይን ዓበይትን እንስሳት ዘገዳም እዩ።
5. **እፅዋት ተፈጥሮ ምድረበዳ:-** እዙይ ዓይነት ምድረበዳ አብ ሰሜን አፍሪካ አብ ምድረበዳ ሰሃራ ካብ ገማግም ቐይሕ ባሕሪ ክሳብ ገማግም ሰሜን ኣትላንቲክ ውቕያኖስ ዝተዘርገሐ እዩ። ብተወሳኺ እውን አብ ደቡባዊ ምዕራብ አፍሪካ ገማግም ደቡባዊ ኣትላንቲክ ውቕያኖስ አብ ምድረ በዳ ካላሃሪ ይርከብ። እዙይ ከባቢ ኣዝዩ ትሓት መጠን ዝኖብን ልዑል መጠን ረስኒን ስለዘለዎ ንእፅዋት፣ ንመንበሪ እንስሳት ይኹን ንደቅሰባት ምቹው ኣይኮነን። ኮይኑ ግና ድርቅን ሓያል ረስኒን ክፃወሩ ዝኸእሉ ከም ቐልቃልን ካልኣት ዓሻኽ እፅዋትን ሓልሓሊፎም ይቐቐሉ እዮም። ዝርገሐ እንስሳት ዘገዳም እውን ከምቲ እፅዋት ኣዝዩ ስሓው እዩ። ከም ጠበቕ፣ ተመን፣ ኣንጭዋን ሓልሓሊፎም ድማ ቡኻርያን ጥራሕ እዮም ኣብዚ ዝርከቡ።

- 6. አግራብ ማእኸላይ ረስኒ:- እዚ ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ገማግም ውቕያኖስ ህንዲ ዝርከብ ብአግራብ ዝተሸፈነ እዩ። እቶም አግራብ ኣብ ኣጋይ ቆፅሎም ዘርግፉ እዮም። እዙይ ከባቢ ዝተፈላለዩ ኣዕዋፋትን ማእኸላዎት እንስሳት ዘገዳምን ዝርከቡሉ እዩ።
- 7. እፅዋት ተፈጥሮ ክለ ሜዲተራንያን:- እዚ ኣብ ደቡባዊ ጫፍን ኣብ ጫፍ ሰሜን ምዕራብ ኣፍሪካን ዝርከብ እፅዋት እዩ። እዚ ከባቢ ብቐጥታ፣ ኣውሊፅ በረኻ፣ ኣፀርቲ ኣእዋምን ዝተሸፈነ ኮይኑ መንበሪ ዝተፈላለዩ ኣዕዋፍ፣ ቡኻርያ፣ ተኸላን እዩ።

ካርታ 3.1 ዝርግሐ እፅዋት ተፈጥሮ ኣፍሪካ

ዕዮ ጉጅለ

1. ተምሃሮ ካርታ 3.1 ኣብ ደፍተርኩም ስኢሉ። ተመያየጡሉ። ብጉጅለ ኸይንኩም መፍትሕ ካርታ ዓይነቶም ትኸክለኛ ዓይነታት እፅዋት ኣለሊኹም ትኸክለኛ ስም ዓይነት እፅዋት ጥቐሱ።

ሰእሊ. 3.2 ካብ እፅዋት ተፈጥሮ አፍሪካ

- 2. ተምሃሮ ብጉጅለ ኾይንኩም እዞም ሸውዓተ ዓይነታት እፅዋት ተፈጥሮን ዝተፈላለዩ ዓይነታት እንስሳ ዘገዳምን ምስቲ ኣብ ከባቢኹም ይኹን ኣብ ሃገርኩም ዘሎ ከመይ ከም ዝሓመድ ተመደይጥኩም ኣቕርቡ፡፡

ሰእሊ. 3.3 ዜብራ

ሰእሊ. 3.4 ካብ እንስሳት ዘገዳም አፍሪካ - ዘራፍ

3.1.2 ረብሐ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን፡

ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹምን ሃገርኩምን ዘለዉ እፅዋት ተፈጥሮ ንምንታይ ይጠቐሙ? እንስሳት ዘገዳምክ እንታይ ረብሐ ኣለዎም? እስቲ ተመያየጥሉ?

ብሓፈሻ እንትረኣዩ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳን ዘገዳም ዝህብዎ ረብሐ ኣብ ክልተ ዓበይቲ ጉዳያት ምጥቕላል ይካኣል እዩ። ዝህብዎም ረብሐ ቐጠባውን መንፈሳውን /ባህላውን/ እዮም።

ቁጠባዊ ረብሐ እፅዋትን እንስሳ ዘገዳምን፡

- እፅዋትን እንስሳትን ንውድሰብን እንስሳትን ብምግብነት የገልግሉ። ንኣብነት ንምግብነት ዘገልግሉ ዝተፈላለዩ ተክልታት፣ ፍረ-ምረ፣ መዓር፣ ቡን፣ ቕመማ ቕመም፣ ሳዕሪ ወዘተካብ እፅዋትን እንስሳትን ይርከቡ።
- እፅዋት ካብ ፍግረ-መሬት ይክላኸሉ ብተወሳኺ እውን ልሙዕነት ሓመድ ይውስኹ በዙይ ኣቢሎም ድማ ምህርቲ ሕርሻ ክስሰን ይገብሩ።
- እፅዋት ንመስርሒ ገዛ፣ ኢንዱስትሪታት ጥረ ኣቕሓ፣ ንናውቲ ገዛን ንነዳድን ይውዕሉ።
- ካብ ዝፍረዮ ዓይነታት መድሓኒት እቶም 25% ካብ እፅዋት ዝዳለዉ እዮም።
- እፅዋት ፍልፍል ኦክሲጅን፣ ዝናብ ሰሓብትን ከባቢ ኣየር ዘመሓይኹን እዮም።
- ፍልፍል እቶት ቱሪዝም እዮም።

መንፈሳዊ /ባህላዊ/ ረብሐ እፅዋትን እንስሳ ዘገዳምን፡

- ደቂ ሰባት እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ብምርኣይን ብምድናቕን ኣዝዩ ዝለዓለ መንፈሳዊ ደስታ ይረኸቡ። በዙይ ምኽንያት ድማ ቁጠባ ሃገር ዘማዕብል ኢንዱስትሪ ቱሪዝም ይስፋሕፋሕ።
- ዝተፈላለዩ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ከም ሓደ ዓብይ ቤተ ፈተነ / ላብራቶሪ/ ኻይኖም ንዝተፈላለዩ ሳይንሳዊ መፅናዕትታትን ምርምርን ይውዕሉ።

3.1.3 ኣብ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ዕዕንቶ ዘሕድሩ ቐንዲ ምኽንያታት

ተምሃሮ ኣብ 6^ይ ክፍለ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ምዕራፍ ሰለስተ ብዛዕባ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ምብራቕ ኣፍሪካ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩደ? እስቲ ንዝርገሐ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳ ዘገዳምን ምብራቕ ኣፍሪካ ዝፀለዉ ቐንዲ ምኽንያታት እናዘከርኩም ተመያየጥሉ?

እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ካብ እዋን ናብ እዋን እናነከዩን እናበረሱን

እዮም። ኣብ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ፅዕንቶ ዘሕድሩ ምኽንያታት ብዙሓት እዮም። እቶም ቐንድታት ግና ብዓብይኡ ወዲ ሰብ ባዕሉን ከምኡ፡ውን ተፈጥሮአዊ ኩነታትን እዮም። ብሕልፊ እቲ ብደቂ ሰባት ዝበፀሕ ጉድኣት ኣዝዩ ዝለዓለን ዝተሓሳሰብን እዩ። ተምሃሮ፣ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ምዕራፍ ኣርባዕተ ብዛዕባ 'ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ኣብ ሃፍቲ ተፈጥሮ ዘብፀሐ ጉድኣትን ተማሃርኩም ኔርኩም። እስቲ ሓፂር ምይይጥ ኣካይዱ።

ኣብ ዓለምና ብሕልፊ ድማ ኣብ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ኣዝዩ 'ቐልጡፍ ዕቡት በዝሒ ህዝቢ ኣሎ እዩ። እዙይ ቡብእዋኑ እናዓበየ ዝመፀ በዝሒ እቲ ህዝቢ ዕለታዊ መነባብሮኡ ንኸማሓይሽ ኣብ ዝገብሮ ምንቅስቓሳት ኣብ ልዕሊ ሃፍትታት ተፈጥሮ ሰፍ ዘይብል ብርሰትን ጉድኣትን ከብፀሕ ኣገዲድዎ እዩ። ኣብ ዓለምና ዝተፈላለዩ ዓይነታት ዘርኢ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ካብ ገፁ-ምድሪ ጨሪሶም ዝጠፍኡን እናተመናመኑ ዘለዉን ኣዝዮም ብዙሓት እዮም። ንኣብነት 'ቐድሚ ኣርባዓ ዓመታት ካብ ሓፈሻዊ ስፍሓት ሃገርና ኢትዮጵያ እቲ 35% ብደንን ኣእዋምን /ዱር/ ዝተሸፈነ እዩ ኔሩ። ደቂ ሰባት ብዘብፀሕዎ ጉድኣት ግና ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣስታት 3% ጥራይ እዩ ብደኒ /ዱር/ ተሸፊኑ ዘሎ። ደቂ ሰባት ንመሰርሒ መንበሪ ገዛ፣ መንገድታት፣ ንህንፀት ከተማታት፣ ንሕርሻ፣ ንኢንዱስትሪ ወዘተ እናበሉ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮ ከቢድ ጉድኣት ክበፀሕ እናገበሩ እዮም። እፅዋት ተፈጥሮ ድማ መንበሪ ዝተፈላለዩ እንስሳት ዘገዳም ስለዝኾኑ ንሳቶም እንትበርሱ እንስሳት ዘገዳም እውን እናጠፍኡን እናተመናመኑን ይርከቡ ኣለዉ።

ደቂሰባት ኣብ ርእሲ እቲ መነብሮኦም ንምምሕደሻ ኢሎም ዘብፀሕዎ ዕንወት ብተወሳኺ ብሰንኪ ትሑት ግንዛብን ግዲ ብዘይምግባርን ዘብፀሕዎ ጥፍኣት እውን ከቢድ እዩ። ንኣብነት ልሙዕ ሓመድ እናተባሕጎን እንትኸድ ዕቀባ ሓመድ ዘይምክያድ፣ ኣብ ባሕርታትን ውቅያኖሳትን መርዛም ንሓፍ ብምድርባይን ብዘይምግዳስ ብሚልዮናት በርሚል ዝቐፀር ነዳዲ ዘይቲ ኣብ ውቅያኖስን ባሕርን ክፈስስ ብምግባርን ናይ ብዙሓት ዓይነታት ዘርኢ ዓሳን ካልኦት እንስሳት ማያዊ ኣካላትን ክጠፍኡን ክመናመኑን ጌሮም እዮም። ደቂ ሰባት ካልእ መማረፂ ነዳዲ ኣብ ክንዲ ምጥቓም ብምኽንያት ድኽነት ነተን ዘለዎ እፅዋት ተፈጥሮ እናብረሱ ይነብሩ ኣለዉ። ተመሃሮ፣ ኣብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ፅዕንቶ ዘሕድሩ ተፈጥሮአዊ ኩነታት እንታይ እዮም? እስቲ ተመያየጡሎም? ኣውሎንፋስ ኣብ ልዕሊ ኣግራባትን ካልኦት እፅዋትን ከምኡ እውን ኣብ ልዕሊ እንስሳት ዓብይ ጉድኣት የብፀሕ እዩ። ብምኽንያት ምውሳኽ መጠን ረስኒን ምልውዋጥ ነባሪ ኣየርን ዓለምና ኣብ ከባብታት ዋልታ ዝርከብ በረድ እናመኸኸ ናብ ማይ ይልወጥ ኣሎ። ቡብእዋኑ ድርቂ ክኸሰትን ምድረበዳ ክስፍሕፋሕን ይገብር ኣሎ። እዙይ ድማ ባሕርታትን ውቅያኖሳትን እናሰፍሑን ንመሬት ገማግም ባሕሪ እናዕለቐለቐን ይርከቡ። ካልእ ጉዳኣት ዘብፀሕ ሓይሊ ተፈጥሮ እቲ ብብግዚኡ ዝፍጠር ውሕጅ

ኣብ ልዕሊ ሓመድ፣ እፅዋትን እንስሳትን ዘብፀሑ ዓብይ ብርሰት እዩ። ብተፈጥሮ ዝለዓል ባርዕ ሓዊ ኣብ ሓፂር እዋን ስለዘይጠፍእ ንኣዝዩ ሰፊሕ ቦታ የብርስ እዩ።

ስለዚ ተምሃሮ በዞም ኣብ ላዕሊ ዝተገለፁ ምኽንያታት ኣብ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን በብእዋኑ ጉድኣትን ብርሰትን ይበፀሕ እዩ።

ስእሊ 3.5 ዕዕንቶ ኣብ ሃፍቲ ተፈጥሮ

ምጥፋእ በዝሓ - ሂወታውያን

ተምሃሮ በዝሓ ሂወታውያን እንታይ ዝገልፅ እዩ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጥለ?
በዝሃ ሂወታውያን ኩሎም ሂወት ዘለዎም ደቀኞቲ ነፍሳት፣ ማያውን ምድራውን እንስሳትን እፅዋትን ዘጠቓልል ኮይኑ ምስ መንበሪ ኸባቢኦምን ዘለዎም ርክብ እውን ዝሓወሰ እዩ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣዝዩ ከቢድ ምጥፋእ በዝሃ ህይወታውያን እናተኸሰተ ስለዝኾነ ዓለምና ኣብ ኣዝዩ ኸቢድ ሓደጋ ወዲቓ ትርኩብ። ናይዙይ ሓደጋ ቐንዲ መግለፂ ድማ እቲ በብእዋኑ ኣብ ዓለምና ዝኸሰት ዘሎ ምዝባዕ ነባሪ ኣዩር እዩ። ሳይንሳዊ መፅናዕታታት ከም ዝሕብርዎ ኣብ ዓለምና በብዓመቱ ኣስታት 27,000 ዘርእታት በዝሃ ሂወታውያን እናጠፍኡ እዮም። ናይዙይ ጥፍኣት ቐንዲ ምኽንያት ድማ ኣብ ልዕሊ ሰርዓተ - ምህዳር ዝበፀሕ ፈተናታትን ዕንገዳትን እዩ። ብሕልፊ ኣብ እቶም ቐንዲ መንበሪ በዝሃ-ሂወታውያን ዝኾኑ እፅዋት ተፈጥሮ፣ ባሕርታትን ውኞታታትን ዝበፀሕ ብርሰትን ብኸለትን ቐንዲ ምኽንያት እዩ። ኣብዙይ ድማ ብዋናነት ተሓታቲ ወዲ-ሰብ እዩ። **ተምሃሮ ነዞም ሓዳጋታት ምዝባዕ ነባሪ ኣዩር ክንከላኸሎም ንኸእልዩ? ደቂ-ሰባት**

እንታይ ከገብሩ ይኸእሉ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ነባሪ አየር ዓለምና እናተዛብዐ እዩ። ብምክንያት ምዝባዕ ነባሪ አየር መጠን ረስኒ ይወሰኽ ኣሎ። ኣዘን እናተሸንቆረ እዩ። ድርቂ ቡብእዋኑ እናተኸሰተ እዩ። ምድረበዳ እናሰፍሖ እዩ። ናይዙይ ኩሉ ሓደጋታት መልዕሊ ደቂ ሰባት እዮም። ስለዙይ ምዝባዕ ነባሪ አየር ደቂ ሰባት ባዕላቶም ክከላኸልዎ ይኸእሉ እዮም ማለት እዩ። ውልቀ ሰባት፣ ህዝብታትን መንግስታትን ግንዛቤኦም ኣማዕቢሎም ብሕብረት እንተተንቃሰቲሎም ሓደጋ ምዝባዕ አየር ምንካይ ይክእል እዩ። ንኣብነት ንምዝባዕ ነባሪ አየር ቐንዲ ምክንያታት ካብ ዝኾኑ ሓደ ምሽንቋር ኣዘን እዩ። ኣዘን ዝተባሃለ ጋዝ ኦክስጂን ኣብ ከባቢ አየር ዝርከብ ቀጠላ እዩ። ኦዛን ካብ ፀሓይ ዝመጸአ ኣልትራቫዮሌት ዝተባሃለ ሓይል ጨረር ናብ ዓለምና ንኸይበፀሕ ዝከላኸልን ዓፊኑ ዝሕዝን እዩ። ኮይኑ ግና ካብ ፋብሪካታት፣ ካብ ተሸከርከርቲ፣ ካብ ባርዕ ሓዊ እፅዋት ተፈጥሮን ካልኦትን ብዝወፀእ ካርቦንዳይኦክሳይድ እቲ ኣዘን ይጉዳእ ኣሎ። በዙይ ድማ ኣዘን እናሰሓወን እናተሸንቆረን እዩ። በዙይ ምክንያት ድማ መጠን ረስኒ ዓለምና ይወሰኽ ኣሎ።

ምክንያት ምዝባዕ ነባሪ አየር ድማ ይኸውን ኣሎ። ስለዙይ ተምሃሮ ደቂ ሰባት ካብ ከምዙይ ዓይነታት ኣዕነውቲ ተግባራትን ጥፍኣታትን እንተተግብሩም ምዝባዕ ነባሪ አየር ምክልኻል ይክእል እዩ። ዝሓሸትን ንመፃኢ ወለዶ ምቕደብ ዝኾነትን ዓለም ክንገብራ ንኸእል ኢና። ንፍኻትኩም እውን ምዝባዕ ነባሪ አየር ክንከላኸል ከምእንኸእል ተገንዚብኩም እጃምኩም ከተወፍዩን ዜግነታዊ ግዴታኹም ክትፍፁሙን ይግባእ።

መልመዲ 3.1

- ሀ ንሕድሕድ ሕቶ ካብ ዝቐረቡ መማረፂ መልሲታት እቲ ትኸክል ዝኾነ ምረፁ።
- 1. ካብ እምባታት ምብራቕ ኣፍሪካ ብኣንፈት ምዕራብ ዝርከብ ዓይነት እፅዋት ተፈጥሮ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ እፅዋት በረኽቲ ቦታታት
  - ለ እፅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ
  - ሐ እፅዋት ክኣ ምድረበዳ
  - መ እፅዋት ክሊ ሜዲተራንያን
- 2. ብኣዝዮም ረጎድትን ነዋሕትን ኣግራብን ዝለዓለ ፃዕቺ ብዘለዎ ዱርን ዝተሸፈነ እፅዋት ተፈጥሮ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ እፅዋት ኣግራብን ሳዕርን ማእኸላይ ረስኒ
  - ለ እፅዋት ክሊ ሜዲተራንያን
  - ሐ እፅዋት ክሊ መሬት ሳዕሪ
  - መ እፅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ
- 3. ካብ ኣፍሪካ ዝለዓለ ስፍሓት ዝሓዘ እፅዋት ተፈጥሮ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ እፅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ
  - ለ እፅዋት ክሊ ሜዲተራንያን
  - ሐ እፅዋት ክሊ መሬት ሳዕሪ ሃሩር
  - መ እፅዋት ክሊ በረኽቲ ቦታታት
- 4. ኣብ ሰሃራን ካላሃርን ዝርከብ ዓይነት እፅዋት ተፈጥሮ ኣየንኡ እዩ?
  - ሀ እፅዋት ክሊ ምድረበዳ
  - ለ እፅዋት ክሊ ቅናት ምድሪ
  - ሐ እፅዋት ክሊ ሜዲተራንያን
  - መ እፅዋት ክሊ በረኽቲ ቦታታት

5. ብምኸንያት ምውሳኽ መጠን ረስኒንን ምልውዋጥ ነባሪ አዮርን ዓለምና ዝኸሰት ዘሎ ተርይኢዮ አዮንኡ እዩ?

ሀ በረድ ከባብታት ዋልታ እናመኸኸ እዩ

ለ ባሕርታትን ውቅያኖሳትን እናሰፍሑን ንመሬት ገማግም ባሕርታትን ውቅያኖሳትን እናዕለቕለቕ እዮም

ሐ ምድረበዳታት እነሰፍሑ እዮም

መ መኩሊ መልሲዮ።

ለ ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኸክል ንዝኾኑ 'ሓቂ' ትኸክል ንዘይኮኑ ድማ 'ሓሶት' ብምባል መልሱ።

1. ኣብ ክሊ እፅዋት ተፈጥሮ ቅናት ምድሪ ከም ኣርማዝን ዓጋዘንን ዝመሰሉ ዓበይቲ እንስሳት ዘገዳም ይርከቡን እዮም።
2. ምድረበዳ ኣዝዩ ሓያል ረስንን ልዑል መጠን ዝናብን ዘለዎ እዩ።
3. ኣብ ኣፍሪካ ኣግራብ ክሊ ማእኸላይ ረስኒ ዝርከብ እብ ገማግም ቀይሕ ባሕርን ውቅያኖስ ኣትላንቲክን እዩ።
4. እፅዋት ክሊ ሜዲተራንያን ኣብ ደቡባዊ ጫፍን ሰሜናዊ ጫፍን ክፍለዓለም ኣፍሪካ ይርከብ።
5. ሓደጋ ምጥፋእ በዝሃ ህይወታውያን ሓደ ካብ ሳዕቤናት ምዝባዕ ነባሪ አዮር እዩ።

3.2 ማይ፣ ሓመድን አዮርን

ተምሃሮ ሃፍቲ ተፈጥሮ እንታይ ማለት እዩ? ተፈጥሮ ንደቂ ሰባትን እንስሳትን ካብ ዝዓደለቶም ሃፍትታት ማይ፣ አዮርን ሓመድን እቶም ቀንድታት እዮም። ደቂሰባት ነዞም ሃፍትታቱ ካብ ሓደጋ ሓልዩን ተኸናኺኑ ንክዕቅዮም ናይ ግድንዮ።

3.2.1 ማይ፡-

ንጥፈት

ተምሃሮ ማይ ካበይ ይርከብ? እንታይ ጥቕሚ ኣለዎ? ማይ እንታይ ፀገማት ኣለውዎ? መንቀልታት ፀገም ዝስተ ማይ እንታይ እዮም? እስቲ ተመያየጥሎም?

ሀ ረብሓ ማይ ንሂወት

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ “ማይ-ሂወት እዩ” ክባሃል ሰሚዕኹም ደ ትፈልጡ? እንታይ ንማለት እዩ? ማይ ንህይወት ዝሀቦ ረብሓ እንታይ እዩ? ኣብ ደቂ ሰባትን ማይን እንታይ ዓይነት ዝምድና ኣሎ ትብሉ? እስቲ ኣብ ጉጅለኹም ተመያይጥኩም ናይ ምይይጥኩም ዕሟቕ ንክፍሊ ኣቕርቡ? ማይ ንደቂ ሰባት ዝሀቦ ረብሓ ብዙሕ እዩ። ተምሃሮ ማይ እንተይሰተኹም እንተነውሑ ንክንደይ ግዜ ክትዕንሑ ትኸእሉ? ብድሕሪኡኸ

ማይ እንተዘይረኹብኩም ኣብ መጨረሻ እንታይ ትኾኑ? እስቲ ምስ መምህርኩም ተመያየጥሉ? ብሓፊሻ ደቂ ሰባት ማይ ንመስተ፣ ንዝተፈላለዩ ግልጋሎታት ዘቤት ይጠቅም። ከምኡ'ውን ንፍርያት ኢንዱስትሪ፣ ሕርሻ፣ መግደን ወዘተ ዓብይ ረብሓ ኣለዎ።

ብቐንዱ ግን ንሂወት ወዲሰብን ካልኣት ሂወታውያንን ዘለዎ ረብሓ ኣዝዩ ዝለዓለ እዩ። ወዲ ሰብ ማይ እንተይሰተየ ንዝተወሰኑ ሓፀርቲ መዓልታታት ወይ ሰዓታት ጥራይ እዩ ብሂወት ክፀንሕ ዝክእል። ካልኣት ሂወት ዘለዎም ነገራት እውን ካብ ሓፊሻዊ ትሕዝቶኦም ካብ 60% ክሳብ 70% ማይ እዩ። ማይ ንህይወት ደቂ ሰባት እዞም ዝስዕቡ ቐንዲ ረብሓታት ኣለውዎ፡-

- ብምግብነት እንበልዎምን እንሰትዮምን ክሓቁ ይገብር።
- ዝሓቐቐ ምግብታት ምስ ሰውነትና ንክወሃሃዱ የጓዓዕዝ።
- ካብቶም ዝበላዕናዮምን ዝሰተናዮምን ምግብታት ንህይወት ወዲሰብ ኣብ ሞት ዘብፅሕ መጠን ረስኒ ከይፍጠር መጠን ረስኒ ሰውነትና ይቆግፀር።
- ከም ጨው፣ ኘሮቲን፣ ካርቦ ሃይድሬትን ዝመሳሰሉን ኬሚካላት ኣብ ሰውነትና ሓቛቛም ንክሰባበሩን ብቐሊሉ ምስ ደምና ንክወሃሃዱን ይገብር።
- ቐንዲ ትሕዝቶ ደም ወዲ ሰብ ማይ እዩ።

ስለዚ ተምሃሮ ኣብ መንጎ ማይን ደቂ ሰባትን ዘሎ ዝምድና ናይ ሞትን ህይወትን ጉዳይ እዩ። ወዲሰብ ጥዕንኡ ሓልዩ ብህይወት ንክቅፅል ኣብ መዓልቲ ብውሕዱ ኣስታት ሓሙሽተ ብርጭቆ ማይ ክስቲ ኣለዎ። ካብ ሰውነቱ ብመልክዕ ረሃዕ፣ ፍታን፣ ሸንትን ካልኣትን ዝወፅእ ማይ እንትውሰኽ ክትካእ ስለዘለዎ መጠን ዝስተ ማይ እውን ክውስኽ ኣለዎ።

ለ መንቀልታት ፀገም ዝስተ ማይ

ተምሃሮ ኣብ ቤት ትምህርትኹም፣ መንበሪ ገዛኹምን ከባቢኹምን እኹል ዝስተ ማይ ኣሎዶ? ወይስ ፀገም ኣሎ እዩ? ፀገም እንተሃልዩ መንቀሊ እቲ ፀገም/ ፀገማት/ እንታይ እዩ? እስቲ ተመያየጥሉ? ዓለምና ብማያዊ ኣካላት ዝተመልኦት እዩ። 70% ዓለምና ብማያዊ ኣካላት ዝተሸፈነ እዩ። ኣፍሪካ ብዓበይቲ ውቕያኖሳትን ባሕርታትን ዝተኸበበት፣ ብዙሓት ሩባታትን ቃላያትን ዝወነነት ክፍለዓለም እዩ። ኾይኑ ግና ኣብ ክፍለዓለምና ኣፍሪካ ኣዝዩ ዓብይ ሕፅረት ቀርብ ዝስተ ማይ ኣሎ። እዚ ከመይ ክኸውን ክኢሉ? እስቲ ተመያየጥሉ? ካብቲ ዓለምና ሒዛቶ ዘላ ኣዝዩ ዓብይ ሃፍቲ ማይ እቲ ልዕሊ 97% ትሕዝቶ ጨው ስለዘለዎ ንወዲሰብ ይኹን ንተኸልታት ዝጠቅም ኣይኮነን። ስለዚ ብቐንዱ እንትርእኦ ፅፍይ ዝስተማይ ትሕቲ 3% እዩ። እዚ ድማ ነቲ ብብእዋኑ እናዓበየ ዝኸይድ ዘሎ መጠን በዝሒ ህዝቢ ዓለምና ብፍላይ ድማ ህዝቢ ኣፍሪካ ዘርዊ ኣይኮነን። ተምሃሮ ኣብ ኣፍሪካ ዘሎ ቐረብ ዝስተ ማይ ምስቲ ድሌት ህዝቢ ዝመጣጠን ኣይኮነን። ፀገም ዘለዎ እዩ። ኣብ ኣፍሪካ ዘሎ ፀገም ቀረብ ዝስተ ማይ

ብቐንዱ ሕፅረት ዝስተ ማይ ምህላወ እዩ። ከምኡ'ውን ብኸለት ዝስተ ማይ ካልእ ዓብይ ፀገም እዩ።

ካብ መንቀልታት ሕፅረት ዝስተ ማይ ድማ እቶም ቐንዲ እዞም ዝስዕቡ እዮም።

- **ቅልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ፡-** ብዝተፈላለዩ መንገድታት ኣቢሊ ይኹን እምበር ቀንዲ ፍልፍል ዝስተ ማይ እቲ ብዝተገኘ ዝርከብ እዩ። ዝናብ ምስ ዘነበ ናብ ትሕቲ መሬት ብምስራፅ ይኹን ብሩባታትን ቃላያትን ከምኡ እውን ብኻልኦት መንገድታትን ኣቢሊ እዩ ንተክልታትን ንወድ ሰብን ዝጠቅም። ኮይኑ ግና በዝሒ ህዝቢ ኣፍሪካ በብ 25 ዓመታት ብዕዕፊ እናዓበየ እንትኸይድ ቐረብ ዝስተ ማይ ግን ብኡ መጠን ኣይዓብን። ዝናብ በቲ ዑደት ማይ ዝተወሰነ ስለዝኾነ በዝሒ ህዝቢ እንትውሰኽ መጠን ዝናብ እናወሰኸ ኣይኸድን። በዙይ ድማ እቲ ብብእዋኑ እናበዝሐ ዝኸይድ ዘሎ ህዝቢ ኣፍሪካ ነቲ ዘሎ መጠን ሃፍቲ ማይ ብተዓፃፃፊ ክውሰኽ ኣይኸእልን። ነቲ ዘሎ እዩ ኸጥቀም። በዙይ ድማ ወዲ ሰብ ዘድልዮ መጠን ዝስተ ማይ እናተኻፈለ ክኸይድ ስለዘለዎ ሕፅረት ማይ የጋጥም ኣሎ። ሕዚ በዝሒ ህዝቢ ኣፍሪካ ናብ ሓደ ቢልዮን እናተፀገዐ እዩ። ቀረብ ማይ ግን ኣይወሰኸን። ኣብ ሰፊሕ ቦታታት ኣፍሪካ ብሕልፊ ኣብ ከባብታት ምድረበዳን ሓውሲ ምድረበዳን ብብእዋኑ ዝኸሰት ድርቅን ዋሕዲ ዝናብን እውን ካልእ ቀንዲ መንቀሊ ዘይምጥዕዓም በዝሒ ህዝብን ቀረብ ዝስተማይን እዩ።
- **ጉድለት ፅሬት ዝስተማይ፡-** እዙይ ብዝበለፀ ጎሊሁ ዝረእ ኣብተን ዓበይትን ኣናእሽትን ከተማታት ኣፍሪካ እዩ። ምስ ምዕባላ ከተማታትን ፋብሪካታትን ሓቢሩ ዝኸሰት ዓብይ ፀገም ብኸለት ማይ እዩ።

ተምሃሮ ብኸለት ማይ እንታይ ማለት እዩ? ከመይ ከ ይፍጠር? ኣብ ከባቢኹም ዝርከብ ዝስተ ማይ ዝተበከለ ድዩ? ከመይ? እስቲ ተመያየጥሉ?

ፋብሪካታት ዝተፈላለዩ ፍርያት እንተፍርዩ ካብኣቶም ዝወፅእ መርዛም 'ቐመማ 'ቐመምን /ኬሚካላትን/ ንሓፍን ናብ ከርሰ ምድሪ፣ ፋባታት፣ ቃላያትን ካልእን ብምእታው ብክለት ዝስተ ማይ የስዕብ እዩ። ከምኡ እውን ምስ ምኽታም ከተማታት ዝረእ ፀገም ብኸለት ማይ ኣሎ እዩ። ካብ መንበሪ ገዛውትን ዝተፈላለዩ ትካላትን ዝወፅእ ርስሓት፣ ንሓፍን መርዝን ናብ ዝተፈላለዩ ኣካላት ማይ ብምእታው ዝስተ ማይ ንብኸለት የቃልዕ። ኣብ ኣፍሪካ እቲ ኣብ ህፃናትን ዓበይቲ ሰባትን ብብእዋኑ ዝበፀሕ ሕማም ተቐማጥ፣ ኮሌራ፣ ታፎይድን ካልእን ቐንዲ መበገሲኡ ብኸለት ወይ ዘይፅፋይ ዝስተማይ እዩ። ብብዓመቲ ምስ ተቐማጥን ምስኡ ብዝተተሓሓዘ ሕማማትን ዝሞቱ በዝሒ ሰባት ብሕልፊ ህፃናት ኣዝዩ ልዑል እዩ። ስለዚ ተምሃሮ፣ ዝስተ ማይ ብዝተፈላለዩ ምኽንያታት ከይበከል ብወገንኩም እንታይ ኣስተዋፅኦ ክትገብሩ ኣለኩም?

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ብጉጅለ ኸይንኩም ነቲ ኣብ 6^ይ ክፍሊ ትምህርቲ ሕብረተሰብ ምዕራፍ ሰለስተ ዝተመሃርኩም ሜላታት ዕቀባ ማይ፣ ምዕራይ ማይ፣ ምንካይ ብኸለታት ማይ፣ ዕሬት ምንጭታትን ዝምልከት ዕሑፍ ብምንባብን ዝፈልጡ ሰባት ብምሕታትን ተመያይፍኩም ንክፍሊ ኣቕርቡ። ካብቶም ካልኣት ጉጅለታት ዝቐረቡ ኣሳባት ምስቲ ብጉጅለኹም ዝቐረበ ብምንፅፃር ድማ ዳግም ተመያየጥሉ?

3.2.2 ስግኣታት ሓመድ፡-

ተምሃሮ ኣብ ዝሓለፉ ክፍልታት ትምህርትኹም ብዛዕባ ኣፈጣጥራ ሓመድ፣ እንታይነትን መጠነን ፍግረ-መሬት፣ ዕቀባ ሓመድን ዝመሳሰሉን ተማሃርኩም ኔርኩም። እስቲ ሓደ ሓደ ነጥብታት ብምዝክር ተመያየጥሉ።

ሓመድ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ተኸልታትን ፍረታትን ንኸፈርዩን ቐፃልነቶም ንኸረጋገፅን ስለዝገብር ካብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ሓደ እዩ። ተኸልታት ንኸቐሉ ብውሕዱን ብቐንዱን ኣየር፣ ማይን ብርሃንን ፀሓይን የድልዮም እዩ። ኮይኑ ግና ሓመድ እንተዘይሃልዩ እዚኣቶም በይኖም ተኸልታትን ፍረምረን ክቐሉ ኣይገብሩን። እቲ ሓመድ እውን ልሙዕነት ዘለዎ ሓመድ ከኸን ኣለዎ። ሓመድ እዙይ ኩሉ ረብሓ እናሃለዎ ኣብ ኣፍሪካ ግና ንዝተፈላለዩ ስግኣታት እናተቃለፀ እዩ። ቐንዲ ስግኣት ሓመድ ፍግረ መሬት እዩ። ሓመድ ብሩባታት፣ ዝናብ፣ ንፋስን ካልኣትን እናተባሕጎን እንትኸድ ፍግረመሬት የስዕብ። ቐንዲ ምኽንያት እዞም ስግኣታት ሓመድ ድማ ወዲ ሰብ እዩ። ሓመድ ልሙዕነቱ ንኸንኪ፣ ንፍግረ መሬት ንኸቃላዕን ብዝተፈላለዩ መርዝታት ንኸብከልን ካብ ዝገብሩ ንጥፈታት ወዲ ሰብ እዞም ዝስዕቡ ይርክቡዎም፡-

- ብርሰት ኣግራብን እፅዋትን።
- መሬት ብእንስሳት ካብ ዓቕሙ ንላዕሊ ንመጋሃጫ ክውዕል ምግባር።
- ዘይውሕሉል ኣገባብ ኣተሓራርሳ ምጥቓም።
- ዝተፈላለዩ መርዛም ኬሚካላት፣ ፀረ-ባልዕን ንሓፍን ካልኣትን ምጥቓም።
- ንሓመድ ዝጎድኡ ፀረ-ዕቀባ ሓመድ ንጥፈታት ምክያድ።
- ንምዕባላ ኸተማታት፣ መንገድታትን ዝመሳሰሉን ብዝብልን ብሸለልትነት ሓመድ ዝጎድኡ ንጥፈታት ምጥቓም።

ተምሃሮ ሃገርና ኢትዮጵያ ብፍግረ መሬት ሩባታት ኣብ ዓመት 20 ቢልዮን ኩንታል ሓመድ ከምእትስእን ትፈልጡዶ ? ኣብ ከባብታት ሽንጥሮ ሩባ ኣባይ ጥራይ ኣብ ዓመት ሓደ ሴንቲ ሜትር ቁመት ዘለዎ ሓመድ እናተባሕጎን ካብ ኢትዮጵያ ወፃኢ ይኸይድ።

3.2.3 መንቀጥታት ብኸለት ኣየር ከተማታት

ተምሃሮ ብኸለት ኣየር እንታይ ማለት እዩ? ከመይክ ይኸሰት? እስቲ ተመያየጥሉ። ዝተበከለ ኣየር ዘተንፍሱ ደቂ ሰባትን እንስሳትን ንሂወቶም ኣብ ሓደጋ ዘውድቑ እዩ። ኣብ ገጠራት ኣፍሪካ ሰባት ዘተንፍስዎ ኣየር ፅሩይ እዩ። ኣብ ከም ኣዲስ አበባ፣ ካይሮ፣ ሌጎስ፣ ጆሃንስበርግን ካልኦት ከተማታትን ኣፍሪካ ዘሎ ኣየር ግና ንብኸለት ዝተቐለበሰ እዩ። ብኸለት ኣየር ንኸባብን ንጥዕና ደቂ ሰባትን ዓብይ ጉድኣት ዘብፅሖ ተርእዮ እዩ። ብኸለት ኣየር ደቂ ሰባት ንሕማማት መተንፈሲ ኣካላት፣ ንካንሰር፣ ኣዝማ፣ ቲቢ ዝመሳሰሉን ሕማማት ዘቃልዕ እዩ።

ሰእሊ 3.6 ብኸለት ኣየር

ተምሃሮ ኣብቲ መስኮቱን ማዕደሉን ዝተጻዕዐ መንበሪ ገዛ ዝነድድ ፈሓም ኣሎ ንበል። እዙይ ንቶም ኣብቲ ውሽጢ ገዛ ዘለዉ ሰባት እንታይ ጉድኣት የስዕብ? እስቲ ተመያየጥሉ? መንቀጥታት ብኸለት ኣየር ደቂ ሰባትን ተፈጥሮን እዮም። ብቐንዱ ግና ደቂ ሰባት እዮም። ካብዚኦም መንቀጥታት ብኸለት ኣየር ብሕልፊ ኣብ ከተማታት ካብ ዝረኣዩ እዞም ዝስዕቡ ይርከቡዎም፡-

- ደቂ ሰባት ንዝተፈላለዩ ኢንዱስትሪያዊ ፍርያት ዝውዕሉ ከም ፈሓም፣ ነዳዲ ዘይቲ፣ ተፈጥሮ ጋዝን ዝመሳሰሉን እንተቃፅሉ ኣየር ይብከል።
- ቡብእዋኑ እናበዝሐ ካብ ዝኸዳ ዘለዎ መንግሥታት መካይን፣ ኣውሮፕላን፣ ባቡር፣ መርከብ፣ ሞተራትን ዝመሳሰሉን ዝወፅእ ትኪ /ጭስ/ መንቀጥታት ብኸለት ኣየር እዩ።
- ካብዛም ኣብ ላዕሊ ዝተዘርዘሩ መንቀጥታት ብኸለት ኣየር ዝወፅእ ኣየር ንኸብከል ዝገብሩ ኬሚካላትን ጋዛትን እቶም ቐንዲ ካርቦን ሞኖ ኦክሳይድ፣ ናይትሮጅን ኦክሳይድ፣ ሳልፈር ኦክሳይድን ዝመሳሰሉን እዮም።

ተምሃሮ ኣብ ከተማታት ትግራይ በዝሒ እተን ቅድሚ ዓሰርተ ሓሙሽተ ዓመታት ዝነበራ ፋብሪካታት ኢንዱስትርን ተሽከርካርትን ምስቲ ናይ ሎሚ ዘሎ በዝሒ ከመይ ተነፃፅርዎ? ፃዕቂ ብኽለት ኣየርከ ከመይ ተነፃፅርዎ? ተመያየጥሉ?

ተምሃሮ ካብ መንቀልታት ብኽለት ኣየር ሓይልታት ተፈጥሮ እውን ይርከቡዎም እዮም። እሳተ ጎመራ እንትለዓል ሳልፈር ዳዮኦክሳይድን ሓመኩሽቲ እሳተ ጎመራን ዝተበሃሉ መርዛም ኬሚካላት ስለዝተፍእ ብኽለት ኣየር የሰዕብ እዩ። ኾይኑ ግና እዙይ ብኽለት ኣየር ምስቲ ናይ ደቂ ሰባት እንትነፃፀር ኣዝዩ ትሑት እዩ።

መልመዲ 3.2

ሀ ንዝሰዕቡ ሕድሕድ ሕቶ ካብ ዝቐረቡ መማረፂ መልስታት እቲ ትኽክል ዝኾነ ምረፁ።

1. ወድሰብ ጥዕንኡ ሓልዩ ብህይወት ንኽነብር ኣብ መዓልቲ ብውሕዱ ክንደይ ዝኣክል ማይ ክሰቲ ኣለዎ?

ሀ ሓሙሽተ ብርጭቆ   **ለ** ሓደ ፊስቶ
ሐ ሓደ ጥርሙዝ   **መ** ሓደ ማንካ
2. ካብቲ ዓለምና ሒዛቶ ዘላ ዓብዩ ሃፍቲ ማይ እቲ ብትሕዝትኡ ካብ ጨው ነፃ ዝኾነ ፅሩይ ማይ ክንደይ ሚእታዊ እዩ?

ሀ 50%   **ለ** 30%   **ሐ** 10%   **መ** 3%
3. ከምዚ ሕዚ ዘለዎ እንተቐጻሉ በዝሒ ህዝቢ ኣፍሪካ ብዕዕፊ ዝዓቢ ድሕሪ ክንደይ ዓመት እዩ?

ሀ 100   **ለ** 25   **ሐ** 50   **መ** 10
4. ኢትዮጵያ ኣብ ዓመት ብፍግረመሬት ፋባታት ክንደይ ኩንታል ሓመድ ትስእን?

ሀ 1,000   **ለ** ሓደ ሚልዮን   **ሐ** 20 ቢልዮን   **መ** 100
5. ካብዞም ዝሰዕቡ ትኽክል ዝኾነ ኣየናይ እዩ?

ሀ ብኽለት ኣየር ካብ ኣብ ገጠር ኣብ ከተማ ይገድድ (ይብእስ)።
ለ ብኽለት ኣየር ኣብ ጥዕና ደቂ ሰባት እምበር ኣብ እንስሳት ጉድኣት ኣየብፅሕን።
ሐ ኦክሲጅን ቀንዲ መበገሲ ብኽለት ኣየር ይ።
መ ኩሉ መልሲ እዩ።

3.3 ንምዕቃብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ዝውሰዱ ሰጉምትታት

ተምሃሮ፣ ምዕቃብ ሃፍትታት ተፈጥሮ እንታይ ማለት እዩ? ምዕቃብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ማለት ከም እፅዋት ተፈጥሮ፣ እንስሳት፣ መዓድናት፣ ሓመድ፣ ዝስተ ማይ፣ ኣየር፣ ነዳዲ /ፈሓም፣ ፔትሮልየም/ ዝመሳሰሉ ሃፍትታት ተፈጥሮ ከይበርሱ፣ ተሓንኩኹም ከይነፅፉን ከይብከሉን ውሕሉል ብዝኾነ መንገዲ ምጥቓምን ቐፃላይነቶም ምርግጋዕን ማለት እዩ።

ሃፍትታት ተፈጥሮ ምዕቃብ ማለት ንቐፃላይ ወለዶ ሓሲብካ ክንክን ምግባር ማለት እዩ። ንሓደ ሃፍቲ ተፈጥሮ ዝገበር ዕቀባ ነቲ ኻልእ እውን ክዕቅብ ይኸእል እዩ። ንኣብነት እፅዋት ተፈጥሮ ብዝግባእ እንተተዓቂቦም መንበሪኦም ስለዝኾነ ንእንስሳት ዘገዳም እውን ምዕቃብ ማለት እዩ። ማይን ሓመድን እንተተዓቂቦም እፅዋት ይዕቀቡ። እፅዋት እንተተዓቂቦም ማይ ከርሱ-ምድሪ ይዕቀብ። ተምሃሮ ብኣንጻሩ ድማ ሓደ ሃፍቲ ተፈጥሮ እንትበርስ እቶም ካልኣትውን ስለዝበርሱ ንስኻትኩም ውን ነዙይ ተገንዚብኩም ካብ ብርሰት ክትዕቀቡ ይግባእ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ብጉጅለ ኮይንኩም ዕቀባ እፅዋት ተፈጥሮ ምስ ዕቀባ ካልኣት ሃፍትታት ተፈጥሮ ከመይ ክሳመድ ከምዝኸእል ተመያየጡ? ንኣብነት ምስ ዕቀባ ሓመድ ከመይ ከምዝሳመድ ብዝርዝር ተመያይጥኩም ንክፍሉ ኣኸርቡ?

ዕቀባ እፅዋት ተፈጥሮ:- እፅዋት ተፈጥሮ ብዝግባእ እንተሓልዮምን ተዓቂቦምን ንደቂ ሰባት ዝህብዎም ቁጠባዊ፣ ከባብያውን ማሕበራውን ረብሓታት ኣዝዩ ብዙሕ እዩ። እፅዋት እንተተዓቂቦምን ውሕሉል ብዝኾነ መንገዲ እንተተጠቐምናሎምን ኣዝዩም ጠቐምቲ ሃፍትታት ተፈጥሮ እዮም። ንኣብነት ንዕለታዊ መነባብሮና ዝኾኑ ነገራት ንሰርሖም፣ ፍግረ መሬት ይንኪ፣ ሓዳጋታት ውሕጅ ይቐንሱ፣ ንፁህ ኣየር ነተንፍሱ፣ ፅሩይ ማይ ንሰቲ፣ ድርቂ ኣይኸሰትን፣ እንስሳት ዘገዳም ኣይጠፍኡን፣ ሙቕት ዓለም ኣይውስኸን... ወዘተ ብሓፈሻ ብዝሃ ህይወታውያን ካብ ምጥፋእ ይድሕኑ። ዕቀባ እፅዋት ተፈጥሮ ምስ ዕቀባ ካልኣት ብዙሓት ሃፍትታት ተፈጥሮ ዝተተሓዘ እዩ። ስለዚ እዞም ዝስዕቡ ሰጉምትታት ብዝግባእ ብምትግባር እፅዋት ተፈጥሮ ምዕቃብ ይግባእና።

- ብዛዕባ ዕቀባ እፅዋት ተፈጥሮን ካልኣት ሃፍትታት ተፈጥሮን ዝምልከት ንኹሎም ኣባላት ሕብረተሰብ ተግባራዊ ኣስተምህሮ ምሃብ።
- ኣእዋም ፈፂምካ ዘይምቐራፅ። ኣድላይ እንተኾይኑ ድማ ዝነቐፁን ዝኣረጉን ጥራሕ ምቐራፅ ከምኡውን መተካእታ ምትካል ።
- ብብእዋኑ ኩሉ ኣባል ሕብረተሰብ ዝላተፈሉ ፈልስታት ምትካል፣ ምኽንኻንን ምክትታልን።

- ኅቦታትን ፀድፍታትን ብዝተፈላለዩ እፅዋት ክሸፈኑ ምግባር።
- ተፈጥሮአውን ሰብአውን ባርዕ ሓዊ ንኸይላዓል ምክልኻል። እንተተላዒሉ ድማ ኣብ ሓፂር እዋን ዝጠፍኣሉ መንገዲ ዘመቻቸው ሓይሊ መጥፍእ - ሓዊ ምድላው።
- ኣእዋም ብዘይ ኣግባብ ንኸይጭፍጨፉ፣ ንኸይቃፀሉን ንኸይበርሱን ዝከላኸል ዕኑዕ ሕግን ፓሊሲን ኣውጂእኻ ምትግባር።
- ግቡእ ምሕዳራ እፅዋት ተፈጥሮ ዘርጊሕኻ ምንቅስቃስ።
- ኣግራብ ብምብራስ ዝግበር ምስፍሕፋሕ ቦታታት ሕርሻ ምውጋድ። ኣብ ክንድኡ ዘለዉ ቦታታት ሕርሻ ምህርቶም ዝተፃፀፈሉ ዘመናዊ መንገዲ ምእላሽ።
- ኩሎም ኣባላት ሕብረተሰብ ብዓቕሞምን ብትሑት ዋጋን ክጥቀሙሉ ዝኸእሉ ሓይሊ ኤለክትሪክ ካብ ፀሓይን ንፋስን ምትእትታው። በዙይ ኣቢሎም ድማ ብርሰት እፅዋት ተፈጥሮን ብኸለት ኣየርን ይከላኸሉ።
- እንስሳት ዘገዳም ዝዕቀብሎም ፓርክታት ብብዝሒ ብምጥያሽ ሰፋሕቲ ቦታታት ብእፅዋት ክሸፈኑን ክዕቀቡን ምግባር።
- መጋሃጫታት ካብ ዝግባእ ንላዕሊ ብእንስሳት ኾይገሃፁ ዘድሊ ቁፅፀርን ክትትልን ምግባር።

ምቁፅፃር ብኸለት ኣየር

ተምሃሮ ኣብ ዝሓለፉ ትምህርትኹም ብኸለት ኣየር እንታይ ማለት ከምዝኾነ ዝተመሃርኩምዎ ትዝክሩዩ? ዝተፈላለዩ ጎዳኣቲ ኬሚካላትን ጋዛትን ናብ ኣየር ተሓዊሶም ኣብ ልዕሊ ኸባቢናን ጥዕና ደቂ ሰባትን ጉድኣት እንተብፀሑ ብኸለት ኣየር ይበሃል።

ዕዮ ጉጀለ

ተምሃሮ ብጉጀለ ኾይንኩም ኣብዞም ዝሰዕቡ ዛዕባታት ተመያየጡ። ኣየር ከመይ ይብከል? ቐንዲ ፍልፍላት ብክለት ኣየር እንመን እዮም? ከመይ ከ ምቁፅፃር ይከኣል? ኣብዚኣም ምስ ተመያየጥኩም እቶም ቐንዲ ነጥብታት ምይይጥኩም ንክፍሊ ኣቕርቡ? ብሓፈሻ እንትርእስ ብኸለት ኣየር ምቁፅፃር ዝክኣል ብክልተ መንገድታት እዩ። እቲ ሓደ ኣየር ዝብክል ኬሚካላት ዝንክይሉ መንገዲ ምፍጣር እዩ። እቲ ኻልኣይ ድማ እቶም ኣየር ዝብክል ኬሚካላት ዝቆፃፀሩን ብዝተወሰነ መልክዑ እውን እንተኾነ ከፃርዩ /ፊልተር/ ብዝኸእሉን መሳርሕታት ምጥቓም እዩ። እዞም ክልተ መንገድታት ኣብ ክሸነታት ከምኡውን ኣብ መውፅኢ ትኪ ፋብሪካታትን መኻይንን ብምትካል ብኸለት ኣየር ዝቆፃፀሩ እዮም። ኩሎም ዓይነታት መንገዳዊ ብዝተኻእለ መጠን ኣየር ዘይብክል ሓይልታት ብምጥቓም ብኸለት ኣየር ዓለምና ምቁፅፃር ይካኣል እዩ። ንኣብነት ዝተወሰኑ ፋብሪካታት መኻይን ኣብ ክንዲ ቡቲ በካሊ ኣየር ዝኾነ ነዳዲ /ቤንዚን፣ ናፍታ/ ዝጥቀማ ብሓይሊ

ኤለክትሪክ ዝሸክርከራ መኻይን እናፍረዩ እዮም። እዙይ ብኸለት ኣየር ኣብ ምቁፅፅር ዓብይ ግደ ኣለዎ እዩ። ብሕልፊ ኣብ ከተማታትን ዝማዕበላ ሃገራትን ዘሎ ሕብረተሰብ ኣብ ክንዲ ብናይ ውልቁ መኪና ዝመላለስ ብህዝባዊ መንግሥታት እንትጥቀም ኣብ ምቁፅፅር ብኸለት ኣየር ዓብይ ኣስተዋፀኦ ይገብር ኣሎ ማለት እዩ። መንግስቲ ብክለት ኣየር ንምቁፅፅር ዘኸእሉ ሕግታትን ደምብታትን ብምውፃእን ብምትግባርን ካብ ዝኾነ ዓይነት ትካል ዝወፅእ ብኸለት ኣየር ዘስዕቡ ኬሚካላት ብብእዋኑ ብምዕቃን ዘድሊ ስጉምቲ ክውሰድ ይግባእ። ንኣብነት ብኣቆፃፅራ ኣውሮፓውያን ብ1986 ኣብ ጀርመን ዝወፀ ሕጊ፣ ንመንግሥታዊ ዝውዕል ነዳዲ ዘይቲ /ፔትሮልየም/ ካብቲ ግራፋይት ዝበሃል ኬሚካል ነፃ ዝኾነ ጥራይ ኣብ መሸግን ኣብ ጥቕምን ክውዕል ከምዘለዎ ተደንጊጉ እዩ። እዙይ ድማ ብኸለት ኣየር ብመጠኑ ክንኪ ዝገብር እዩ።

ምቁፅፅር ብኸለት ማይ

ተምሃሮ ኣብ ከባቢኹም ንስኻትኩምን ሕብረተሰብ ከባቢኹምን ብኸለት ማይ ከመይ ትቆፃፀርዎ? ዝፈልጡ ሰባት ሓቲትኩም ብፅሑፍ ንኸፍሊ ኣኸርቡ? ኣብ ዝሓለፈ ትምህርትኹም “ማይ ሂወት እዩ” ከም ዝበሃል ተምሃሮኩም ኔርኩም። ኣብ ፍባ፣ ባሕሪ፣ ቻላይ፣ ውቅያኖስ፣ ዒላን ካልኦት ማያዊ ኣካላትን ንህይወታውያን ጎዳእቲ ዝኾኑ ነገራት ምስ ዝኣትውዎ ብኸለት ማይ ይኸሰት። ማይ ብጎዳእቲ ነገራት ተበኪሉ ኣብ ህይወት ደቂ ሰባትን ኩሎም ዓይነታት እንስሳትን ሞትን ጉድኣትን ንኸየብፅሕ ዘድሊ ምክልኻልን ክንክንን ክንገብር ኣለና። እዞም ዝስዕቡ ብኸለት ማይ ከመይ ምቁፅፅር ከምዝካኣል ዝሕብሩ እዮም።

- ካብ ፋብሪካታት ዝወፀእ ርስሓት፣ ኬሚካል፣ ጎሓፍ ወዘተ ናብ ዝኾነ ዓይነት ማያዊ ኣካል ከይኣቱ ምክልኻል።
- ብዝተኻእለ መጠን ዝተበከለ ማይ ዘፃርፍ ትካላትን ፋብሪካታትን ምጥያሽ።
- ሰባት ብክሎሪን፣ ብውሃኣጋር፣ ብፊልተርን /መፃሪይ/ ዝመሳሰሉን ዝፀረዩ ማይ ጥራይ ክሰትዩ ምግባር።
- ኩሉ ኣባል ሕብረተሰብ ኣብ ከባቢኡ ዘሎ ፍልፍል ማይን ማያዊ ኣካላትን ብጥንቃቄ ኸጥቀምን ዘድሊ ክንክንን ማይ ክገብርን ምውዳብ።
- ኣብ ዝተፈላለዩ ኣካላት ማይ ንመንግሥታዊ ካብ ዝውዕሉ መርከባትን ጀልባታትን ዝወፁ ነገራት ኣለው። ብዝተኻእለ መጠን ካብዚኣም ዝወፀእ ዝኾነ ዓይነት ጋዝ፣ ናፍታ፣ ቤንዚን፣ ጎሓፍን ኬሚካላትን ናብ ማይ ኸይኣቱ ጥንቃቄ ምግባር። እንተኣትዩ ድማ ኣብ ህይወታውያን ጉድኣት እንተይበፅሑ ቐልጢፍካ ናይ ምዕራይ ተግባራት ምክያድ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ንስኹም ቤተሰብኩምን ከምኡ ውን ሕብረተሰብኩም ኣብ መዓልቲ ብበዝሒ ማይ ትጥቀሙ ኢኹም፡፡ ኣብ ሓለዎ ፅሬት ማይ ከባቢኹም ከመይ ክትሳተፉ ትኽእሉ? ድሌትን ተበግሶን ኣለኩም ዶ? እስቲ ብውልቁ፣ ብማሕበር ወይድማ ብጉጅለ ተወዲብኩም ምስ ሕብረተሰብኩም እንታይ ክትገብሩ ከምእትኽእሉ ዝርዝር ተግባራት ንክፍሉ ኣኻርቡ?

ኘሮግራም ከባቢ ውድብ ሕቡራት መንግስታትን (UNEP) ሰብኣዊ ግብኣትናን

ተምሃሮ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ብርክት ዝበሉ ዓበይቲ ኣካላት ከምዘለውዎ ኣብ ዝሓለፈ ትምህርትኹም ተማሂርኩም ኔርኩም ትዝክሩ ዶ? ካብቶም ብዙሓት ኣካላት ሓደ ዝኾነ ኘሮግራም ከባቢ ውድብ ሕቡራት መንግስታት እዩ፡፡ እዚ ውድብ ብ1972 /ብኣቆፃዕራ ፈረንጂ/ ዝተመሰረተን ኹለን ሃገራት ዓለም ኣብ ጉዳያት ኸባቢና ሓቢረን ንክሰርሓ ዘተሓባብርን ኣካል እዩ፡፡ እዙይ ኘሮግራም ኩሎም መንግስታት ዓለም ደቂ ሰባት ንዝነብሩላ ዓለምና ካብ ዝኾነ ኅዳኢ ነገር ንክሕልዉዎ ግቡኣም ምዃኑ ተገንዚቢም ንክሰርሑ ዘተሓባብር እዩ፡፡ ብሕልፊ ንዘይማዕበላ ሃገራት ቐዳምነትን ዝለዓለ ትኹረትን ዝህብ ኣካል እዩ፡፡ እዙይ ኘሮግራም ኣብ መንቀልታትን ሳዕቤናትን ምውዓይ ዓለም፣ ብክለት ኣየርን ማይን፣ ብርሰት ኸባብን ሃፍቲ ተፈጥሮን፣ ድሕንነት ደቂ ሰባትን ዝመሰሳሉን ጉዳያት ኸባቢ ዓለምና ዝከታተል እዩ፡፡ ካብ ዕማማቱ እዞም ዝስዕቡ ይርከቡዎም፡-

- ኣብ ትሕቲ ኤርዝዎች /ሓለዎ ዓለም/ ዝብል ኘሮግራሙ ብብእዎኑ ኣብ ኸባቢ ዓለምና ክትትል፣ መዕናዕትን ሓለዎን ይገብር፡፡
- ኣንፈታት ኣካይዳ ሃገራት እናተኸታተለ ትንተና ከባቢ የካይድ፡፡
- ሃገራት ንኸባቢ ተፈጥሮ ኣብ ግምት ዘእተዉ ፖሊሲታትን ሕግታትን ኣውጺኦን ንክተግብሩ የተሓባብር፡፡
- ንሓለዎ ኸባቢ ዘይማዕበላ ሃገራት ቐዳምነት ሂደም ዘጠናኸሩን ዘማዕቡሉን ኘሮጀክትታት ተሓንጺዖም ክንቀሳቐሱ ይሕግዝ፡፡
- ኣብ ምሽንቋር ኦዘን፣ ነባሪ ኣየር ዓለም፣ ብክለት ኣየርን ማይን፣ ኩነታት መንዓዝያ፣ ኣተኣላልያ ዓሓፍን ርስሓትን፣ ኩነታት ማያዊ ኣካላት፣ ፍግረ መሬት፣ ዕቀባ ሓመድን ኣግራብን፣ ኸባብታት ከተማታት፣ ጥዕና፣ ጉዳያት በዝሒ ህዝቢ፣ ሕግታት ከባቢ፣ ትምህርትን ዝመሰሳሉን ኘሮጀክትታት መስራቱ ይንቀሳቐስ፡፡

ተምሃሮ እዙይ ኘሮግራም ነታ እንነብረላ ዓለምና ካብቲ ኣብ ልዕሊኣ ዘንፀላሉ ዘሎ ኸቢድ ሓደጋ ንክትድሕንን ደቂ ሰባት ኣብ ምኻው ኸባቢ ዓለም ንክነብሩን ዝሰርሕ እዩ፡፡ እዙይ ኘሮግራም መሰል ደቂ ሰባት ንክሕሎ ኩለን ሃገራት ብሕልፊ ድማ እተን ቐንዲ መበገሲ ምውዓይ ዓለምና ዝኾና ዝማዕበላ ሃገራት ሰብኣዊ ግብኣተን ንክዋዕኡ ዝገብር እዩ፡፡ ተምሃሮ፣ ንስኻትኩም ከ ነዚ ኘሮግራም ደገፍኩም ትንቀሳቐሱ ዶ?

መጠቻለሊ

አብ መንጎ እቶም አብ ሓደ ከባቢ ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ሃፍትታት ተፈጥሮን ደቂ ሰባትን ሓዊሱ ዘሎ ርክብን ምትእስሳርን ስርዓተ-ምህዳር ይበሃል። ንአብነት ብ መንጎ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ጥንኩር ርክብ ኣሎ። ፅዋት ተፈጥሮ ቐንዲ መንበሪ እንስሳት ዘገዳም እዮም። አብ ፍሪካ ጥቕልል ቢልካ እንትረዩ 7 ዓይነታት እፅዋት ተፈጥሮ ኣለዉ። ንሳቶም ድማ እፅዋት ተፈጥሮ ክሊ ቕናት ምድሪ፣ በረኽ ቦታታት፣ መሬት ሳዕሪ ሃሩር ምድረበዳ ትሮፒካዊ ሳቫና ኣግራብን ሳዕርን ማእኸላይ ረስኒ ይበሃሉ።

ረብሓ እፅዋት ተፈጥሮ አብ ክልተ ምጥቕላል ይክኣል እዩ። ንሳቶም ድማ ቐጠባውን መንፈሳውን (ባህላውን) ረብሓታት እዮም። ከምኡውን እንስሳት ዘገዳም ቱሪስታት አብ ምስሓብን መንፈሳዊ ደስታ አብ ምንጋስን በዙይ ኣቢሎም ድማ ብዙሕ ገንዘብ ክርከብ አብ ምግባርብ ዓብዪ ረብሓ ይህቡ። እንስሳት ዘገዳም ንዝተፈላለዩ መፅናዕትታን ሳይንሳዊ ምርምራትን ይውዕሉ። ኮይኑ ግና እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ብምኽንያት እቲ አብ ልዕሊኦም ዝበፀሕ ፅዕንቶ ካብ እዋን ናብ እዋን እናነከዩን እናበረሱን እዮም። እቶም ቀንዲ ፅዕንቶታት ተፈጥሮኣዊ ኩነታትን ብቐንዱ ድማ ደቂ-ሰባትን እዮም። ቡብእዋኑ እናወሰኸ ዝመፅእ ዘሎ ዕቤት ቁፅሪ በዝሒ ህዝቢ አብ ልዕሊ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳምን ሰፍ ዘይብል ብርሰትን ጉድኣትን ክበፀሕ ጌሩ እዩ። እዙይ ድማ ምጥፋእ በዝሃ-ህይወታውያን እናስዐበ እዩ። ናይዙይ መግለጺ ድማ እቲ ቡብእዋኑ አብ ዓለምና ዝኸሰት ዘሎ ምዝባዕ ነባሪ ኣየር እዩ። መጠን ረስኒ ዓለምና እነወሰኸ፣ ኦዞን እናተሸንቆረ፣ ድርቂ እናተኸሰተን ምድረበዳ እናሰፍሐን ይኸይድ ስለዘሎ ዓለምና አብ ዓብዪ ሓደጋ ወዲቓ ትርኩብ ኣላ። ካብ ሃፍትታት ተፈጥሮ ማይ፣ ሓመድን ኣየርን ቀንዲ ፀጋታት ደቂ ሰባት እዮም። ማይ ንመስተን ምግብን፣ ንግልጋሎት ዘቤት፣ ንፍርያት ሕርሻ፣ ኢንዱስትርን መዓድንን ብዙሕ ረብሓታት ኣለዎ። ኮይኑ ግና ፀገማት ማይ ብዙሓት ኣዮም። ካብ መንቀልታት ፀገም ዝስተ ማይ ሕፅረት ማይ፣ ብኸለት ማይን ተሑት ፅሬት ማይነትም ቀንደታት እእዮም። ሓመድ ዝተፈላለዩ ተኸልታት፣ ፍረታትን ዓይነታት እኸልን ንኸፈርዮን ቐፃልነቶም ንኸረጋገፅን ዝገብር ይ። ኮይኑ ግና ሓመድ ንዝተፈላለዩ ስግኣታት እናተቐለፀ እዩ። ካብ ስግኣታት ሓመድ እቲ ቐንዲ ፍገራ-መሬት እዩ። ሓመድ ብሩባታት፣ ዝናብ፣ ንፋስን ካልኦትን እናተባሕጎን እንትኸድ ፍገራ-መሬት የስዕብ።

ኣየር ንህይወት ወድሰብ ዝለዓለ ረብሓ ዝህብ ሃፍቲ ተፈጥሮ እዩ። ኮይኑ ግና ብኸለት ኣየር ኣዝዩ ሓደገኛ ስግኣት ኮይኑ ኣሎ። መንቀልታት ብኸለት ኣየር ተፈጥሮን ብቐንዱ ድማ ደቂ - ሰባትን እዮም። ሃፍታት ተፈጥሮ ንምዕቃብ እፅዋት ተፈጥሮ፣ እንስሳት፣ መዓድናት፣ ሓመድ፣ ማይ፣ ኣየርን ዝመሳሰሉን ንኸይበርሱን ተሓንኩኾም ንኸይነፅፉን ንኸይብከሉን ብጠንቃቐ ክንሕዞም ይግባእ። ሃፍትታት ተፈጥሮ ምዕቃብ ማለት ንቐፃላይ ወለዶውን ሓሲብካ ክንክን ምግባር ማለት እዩ።

ማህደረ ቃላት

ቁልፌ ቃላት	ትርጉም / መብራህርሂ
1 ስርዓተ ምህዳር	አብ ሞንጎ ኩሎም ሃፍትታት ተፈጥሮ ሓደ ከባቢ ዘሎ ምትእስሳርን ርክብን።
2 መሬት ሳዕሪ ሃሩር	አብ ዙርያ ክሊ 'ቕናት ምድሪ ዝርከብ መብዛሕትኡ ብሳዕሪ ዝተሸፈን ልዑል መጠን ረስኒ ዘለዎ መሬት።
3 ትሮፒካዊ ሳቫና	ዝሓሸ ዝናብ ዝረክብ መሬት ሳዕሪ ሃሩር።
4 ፔትሮልየም	ነዳዲ ዘይቲ።
5 በዝሃ-ህይወታውያን	ኩሎም ህይወት ዘለዎም ምድራውን ማያውን እንስሳትን ተኸልታትን።
6 ኦዞን	ካብ ፀሓይ ዝመፅእ ኣልተራቫዮሌት ዝተበሃለ ሓደገኛን ሓያልን ጨረረ ናብ ዓለምና ንኸይኣቱ ዝከላኸል ጋዝ ከባቢ ኣየር።
7 መጋሃጫ	እንስሳት ብብዕለቱ ሳዕሪ ዝግህፅሉ ቦታ።
8 ብኸልት ኣየር	ጎዳእቲ ጋዛትን ኬሚካላትን ናብ ኣየር እንትሕወሱ።
9 ብኸለት ማይ	ጎዳእቲ ጋዛት፣ ኬሚካላትን ርስሓትን ናብ ማይ እንትሕወሱ።

መጠቓለሊ ሕቶታት

- ሀ ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ትኸክል ንዝኾኑ 'ሓቂ' ትኸክል ንዘይኮኑ ድማ 'ሓዕት' ብምባል መልሱ።
1. ስርዓተ ምህዳር ህይወት ዘለዎም ነገራት ጥራይ ዘጠቓልል እዩ።
  2. እፅዋት ተፈጥሮ ክሊ 'ቕናት ምድሪ ዓመት ምሉእ ዝናብ ይረክብ።
  3. አብ እፅዋት ተፈጥሮን እንስሳት ዘገዳም ንፅዕንቶ ካብ ዘሕድሩ እቲ ቐንዲ ወዲ ሰብ እዩ።
  4. ምሽንቋር ኦዞን ሓደ ምክንያት ምውዓይ ዓለም እዩ።
  5. ካብ ስግኣታት ሓመድ እቲ ቐንዲ ብኸለት ኣየር እዩ።

ለ ነገም ዝስዕቡ ሕቶታት ካብ ዝተወሃቡ መማረፅታት ነቲ ትኸክለኛ መልሲ ምረፁ።

1. ካብ ገማግም ሰሜናዊ ኣትላንቲክ ውቅያኖስ ከባቢ ምዕራብ ኣፍሪካ ክሳብ ምዕራባዊ እምባታት ምብራቕ ኣፍሪካ ዝተዘርገሐ እፅዋት ተፈጥሮ ኣፍሪካ መን እዩ?

ሀ. እፅዋት ተፈጥሮ በረኽቲ ቦታታት

ለ. እፅዋት ተፈጥሮ ክሊቕናት ምድሪ

ሐ. እፅዋት ተፈጥሮ ክሊ ሳዕሪ ምድሪ

መ. እፅዋት ተፈጥሮ ኣግራብ ማእኸላይ ረስኒ

2. ቁልቁልን ዓሻክን እፅዋት ጥራይ ዝበቐለሉ ክሊ እፅዋት ተፈጥሮ ኣየንኡ እዩ?

ሀ. ኣግራብ ማእኸላይ ረስኒ

ለ. በረኽቲ ቦታታት

ሐ. ሜዲተራንያን

መ. ምድሪ በዳ

3. ካብ ፀሓይ ናብ ዓለምና ዝመፅእ ሓደገኛ ጨረር ኣልትራቫዮለት ዝከላኸል ኣየንኡ እዩ?

ሀ. ካርቦን ዳይኦክሳይድ

ለ. ካርቦን ሞኖኦክሳይድ

ሐ. ናይትሮጀን

መ. ኦዞን

4. ካብ ሓፊሻዊ ስፍሓት ዓለምና ክንደይ ዝኣክል እዩ ብማይ ዝተሸፈነ?

ሀ. 70%

ለ. 95%

ሐ. 35%

መ. 10%

5. ካብቲ ዓለምና ሒዛቶ ዘላ ሃፍቲ ማይ ክንደይ ሚእታዊ እዩ? ጨውነት ዘለዎ ማይ?

ሀ. 58%

ለ. 32%

ሐ. 97%

መ. 13%

ሐ ኣብ ትሕቲ “ሀ” ዘለዉ ምስቶም ኣብ ትሕቲ “ለ” ዘለው ብምዝማድ ትኸክለኛ ፊደሎም ፀሓፉ።

ሀ	ለ
__1. እፅዋት ተፈጥሮ ምድረበዳ	ሀ. ንምንቅስቃስ ስለ ዘይምቐዎም ከም ኣርማዝ ኣድጊ በረኻ፣ ዓጋዝን ዘይርከቡሉ።
__2. እፅዋት ተፈጥሮ ክለ ሳዕሪ ምድሪ	ለ. ካብ ገማግም ቐይሕ ባሕሪ ክሳብ ምዕራብ ኣፍሪካ ገማግም ሰሜን ኣትላንቲክ ዝተዘርገሐ።
__3. እፅዋት ተፈጥሮ ክለ መሬት ሳዕሪ ማእኸላይ ረስኒ	ሐ. ኣብ ደቡብ ምብራቕ ኣፍሪካ ዝርከብ ብኣግራብ ዝተሸፈነ
__4. እፅዋት ክለ ጕናት ምድሪ	መ. ብቐንዱ ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ ይርከብ።
__5. እፅዋት ተፈጥሮ ኣግራብ ማእኸላይ ረስኒ	ሰ. ምንም ዘይበቐሎ ብበረድ ጥራይ ዝተሸፈነ።
__6. እፅዋት ክለ ሜዲተራንያን	ሸ. ኣብ ዙርያ ክለ ጕናት ምድሪ ዝርከብ።
__7. እፅዋት ተፈጥሮ በረኸቲ ቦታታት	ረ. ኣብ ደቡብዊ ጫፍን ሰሜን ምዕራብ ጫፍን ኣፍሪካ ይርከብ በ. ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣፍሪካ ዝርከብ ሳዕሪ።

መ ኣገር መልሱ ሃቡ

1. ስርዓተ - ምህዳር እንታይ ዘጠቓለለ እዩ?
2. ኣብ መንጎ እፅዋት ተፈጥሮ ክለ ጕናት ምድርን እፅዋት ምድረበዳን ኣፍሪካ ዘሎ ቐንዱ ኣፈላላይ ግለፁ።
3. ካብ ረብሓታት እፅዋት ተፈጥሮን እንሰሳት ዘገዳምን ኣርባዕተ ግለፁ።
4. በዝሃ-ህይወታውያን እንታይ ዝገልፅ እዩ?

ምዕራፍ አርባዕተ ውራይ ህዝቢ

ውፅኢታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፡

- ⊕ ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ማሕበረ-ኢኮኖሚያዊ ምዕባል ኣፍሪካ ዘለዎ ሳዕቤናትን ፅዕንቶን ትትንትኑ።
- ⊕ ምስፍሕፋሕን ፅዕንቶን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ትትንትኑ፣ ተረድኡ።
- ⊕ ቀንዲ ሳዕቤናት ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሃገራት ኣፍሪካ ትትንትኑ።
- ⊕ ብዛዕባ ኣብ ከባቢኦም ዘሎ ፅዕንቶ ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ትገልፁ።
- ⊕ መሰል ህፃናትን ምስ ምግሃስ መሰል ህፃናትን ዝተኣሳሰሩ ጉዳያት ተብርሁ።
- ⊕ ትሕዝቶ ስምምዕነት ውደብ ሕቡራት መንግስታት ኣብ መሰላት ህፃናት ተለልዩ።
- ⊕ ኣብ ከባቢኦም ዝፍፀሙ ምግሃስ መሰላት ህፃናት ትትንትኑ።
- ⊕ ሳዕቤን ስእነት ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ ተረድኡ።
- ⊕ ሕፅረት (ስእነት) ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ ዘስዕብዎ ፅልዋታት ትዝርዝሩ።
- ⊕ ኣብ ከባቢኦም ዘሎ ፅቡቕን ሕማቕን ምምሕዳር ኣመልኪቶም ፀብፃብ ተቕርቡ።
- ⊕ ጂኦግራፊያዊ ሽፋንን ዕላማታትን ከባቢያዊ ውድባት ኣፍሪካ ተለልዩ።
- ⊕ ሃገራት ምሕዝነትን ኣጋርነትን ዞባዊ ቀጠናታት ተነፅሩ።
- ⊕ ከባቢያዊ ውድባት ኣፍሪካን ኣባል ሃገራትን ይፀርሑ፣ ተለልዩ።
- ⊕ ዕላማታት ኣጋርነት ከባቢያዊ ውድባት ኣፍሪካ ትግንዘቡ።
- ⊕ ኣመሰራርታ ውድብ ሓድነት ኣፍሪካን ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ምቕያሩን ትገልፁ።

ብቕፃታት'ዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዚ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም ነዞም ዝስዕቡ ብቕፃታት ትውንኑ፡

- ምስፍሕፋሕን ፅዕንቶን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ትትንትኑ።
- ቀንዲ ሳዕቤናት ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣፍሪካ ተብርሁ።
- ብዛዕባ ኣብ ከባቢኦም ዘሎ ፅዕንቶ ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሓፂር ፀብፃብ ትፅሕፉ።
- ምክንያታት ስእነት ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ ተብርሁ።
- ኣብነታት ፅቡቕን ሕማቕን ኣሰራረሓታት ምምሕዳር ከባቢኦም ሓፂር ፀብፃብ ተዳልዉ።

- ንመሰል ህፃናት ዝድግፉ ሰነድ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ተለልዩ።
- ኣብ ከባቢኦም ዘለዉ ምግሃስ መሰል ህፃናት ትነቕፉ።
- ንዓርሶም ካብ ምግሃስ መሰል ህፃናት ከመይ ከምዝከላኽሉ ተብርሁ።
- ወዲንነት እንታይ ከምዝኾነ ትገልፁ።
- ከባብያዊ ውድባት ኣፍሪካ ትፀርሑ።
- ኣባል ሃገራት እቶም ውድባት ተለልዩ።
- ሽቶታት ከባብያዊ ውድባት ኣፍሪካ ትግንዘቡ።
- ኣመሰራርታ ውድብ ሓድነት ኣፍሪካ ትገልፁ።
- ውድብ ሓድነት ኣፍሪካ ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ምቕያሩ ትገልፁ፣ተረድኡ።

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ምዕራፍ አርባዕተ መፅሓፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ውራይ ህዝቢ እዩ ዝድህስስ። ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ኣብዝኾኑ ጉዳያት ክትመያየጡን እናሓተትኩም ክትመሃሩን ትፅቢት ይግበር። ውራይ ህዝቢ ዝብል ምዕራፍ ንተምሃሮ ኣብ ዕለታዊ መነባብሮ ማሕበረሰብ አዐርዮ ዝጠቐሞም መሰረታዊ ጉዳይ'ዩ። ስለዚ ሕድሕዲኡ መመያየጢ ዛዕባን ኣብ ክፍሊ ዝወሃብ ትምህርትን ክንድዝክአል ተምሃሮ ኣፀቢቅኩም ክትርድእዎም ምግባር ወሳናይ'ዩ። ስለዚ ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ተምሃሮ ምስ ህዝቢ ተዛማዳይነት ዘለዎም ኣገደስቲ ዝበሃሉ ውራይታት ህዝቢ ክትመሃሩ ኢኹም። ኣብዚ ምዕራፍ'ዚ ትምሃርዎም ኣርእስትታት ብዛዕባ ምስ ጉዳያት ህዝቢ ዝተኣሳሰሩ ዛዕባታት ክህልዉ'ዮም። ምስዚ ተኣሳሲሩ ድማ ብዋናነት ጠመተ ዝተገበረሎም ቀንዲ ኣርእስትታት እዞም ዝስዕቡ ይርከቡ፤

- ምስፍሕፋሕን ሳዕቤናትን ሕግም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብፍላይ ኣብ ኣፍሪካ
- ዕዕንቶ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብፍላይ ኣብ ኣፍሪካ
- ሳዕቤናት ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ፤
- መሰል ህፃናትን ክግበሩ ዝግብኦም ጥንቃቄታትን፤
- ቃልሲ ኣንፃር ምግሃስ መሰላት ህፃናት እንታይ መልክዕ ክህልዎ ከምዝኽእል፤
- ሕዕረት (ስእነት) ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ብኣብነት ይድግፉ
- ኣብ መወዳእታ ምስ ምሕዝነትን ኣጋርነትን ሃገራት ኣፍሪካ ብዝምልከት ዝርዝር ኣርእስትታት ተዳልዮም'ለዉ።

4.1 ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ጉዳያት

ተምሃሮ ኣብ 5^ይን 6^ይን ክፍልታት ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝተምሃርኩም ትዝክሩ ዶ? ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ጥዕናውን ማሕበራውን ፀገም ከምዝኾነ ተማሂርኩም

ነይርኩም። ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ኣርእስቲ ድማ ክልተ ኣገደስቲ ዛዕባታትን ጉዳያትን ህዝቢ ዝምልከቱ ክትመሃሩ ኢኹም። እቲ ቀዳማይ ብዛዕባ ምስፍሕፋሕን ፅልዋን (ፅዕንቶ) ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ዝምልከት እንትኸውን እቲ ካልኣይ ድማ ብዛዕባ ሳዕቤንን ውፅኢትን ችልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዝምልከት እዩ። ስለዚ ተምሃሮ ብጉጅለ ኾይንኩም ነዚ ዝስዕብ ዕዮ/ንጥፊታት ስርሑ።

ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ኣብ 5ይን - 6ይን ክፍልታት ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብዝተምሃርኩም ትዝክርዎ ጥቐሱ። ድሕሪ'ዚ መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብየትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ምክልኻልን ምቁፅፃርን ኣመልኪቱ ኣብ ገፅ 134 - 136 ዝተገለፀ ኣብ ቤተ መፅሓፍ ቤት ትምህርትኹም ኸይድኩም እስኪ ኣንብቡ። ጠመተ ዝተገበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂታት (ሚላታት) ኣፈፃፀማ ብዝምልከት ኣብዚ ትልሚ ዝተፅሓፈ ተመያየጡሉ። ነዚ ዕሉፍ'ዚ ትልሚ መሰረት ብምግባር ኣብ ከባቢኹም ናብ ዝርከብ ትካል ጣብያ ጥዕና ክይድኩም መብርሂ ኣምፅኡ። ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንስሉጥን ቅልጡፍን ዕብየት ሃገር ከምኡ'ውን ድኽነት ንምንካይ ንዝግበር ፃዕሪ ዝፈታተንን ዓንቃፋይንዩ ዝበሃለሉ ምኽንያት ንምንታይ? መልስኹም ብፅሑፍ ተዳልዩ ናብ ክፍለ ብምቕራብ ተመያየጡሉ። ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ማሕበራውን ጥዕናውን ፀገም'ዩ ንዝብል ኣበሃህላ ተመያየጡሉ።

4.1.1 ምስፍሕፋሕ፣ ዝርግሐን ሳዕቤናትን (ፅልዋን) ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ

ሀ. ሳዕቤናት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ፣ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ሳዕቤናት ገዲፉ ዝኸይድ ከም ለበዳ እናተመሓላለፈ ዝርከብ ሕማም'ዩ። እዚ ድማ ዘስዕቦ ፀገም ብሃገር፣ ክልል፣ ከባብን ስድራን መቐፈካ ዝርእይ ይኸውን። ኣብዚ እቲ ብስድራ ዘጋጥምን ናይ ማሕበራዊ ፀገም ተገይሩ ዝውሰድን ንኣብነት ቁፅሪ ዝኸታማት ምዕባይን ህፃናት ብሰንኪ ወለዶም ምስኣን ዘምፅእዎ ሕማም ኣብ ሓደጋ ዝሳጥሑሉ ኩነታትን ኣሎ። ስለዚ ዝርግሐ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ በዝሒ ዝኸታማትን ብሰንኪ ድማ ጠወርቲ ብምስኣን ናብረኦም ኣብ ጎደና ንኸገብሩ ዝግደዱ ብርክት ዝበሉ ህፃናት ክህልዉ ምኽኣሎም እዩ።

ኣብ ሃገርናን ክልልናን ዘሎ በዝሒ ዕያል ናይ ሓደ ስድራ ብማእኸላይ ካብ 4 ክሳብ 6 ከምዝኾነ መረዳእታታት ይሕብሩ። በዚ መሰረት እቶም ወለዲ እንትሞቱ ነቶም ዕያል ዝእብድ ወይድማ ዝኸናኸን ሰብ ክሰኣን ይኸእልዩ። እዚ ድማ ብጭቡጥ ኣብ ሃገርና እናተረእየ ይርከብ። በዚ ድማ በዝሒ ዝኸታማት ካብ ዘለዉዎን ሃገራት ደቡብ

አፍሪካን ህንድን ቀጻላ አብ ሳልሳይ ብርኪ ትርኩብ። እዚ ማለት ብሰንኪ እቲ ፀገም ናብረኦም ናብ ጎደና ዝገበሩ ህፃናት አብ ከተማታት ብበዝሒ እናተርአዩ እዮም። ብሰንኪ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝረአዩ ጎደና ተመሓደርቲ አብ ሂወቶም ዘጋጥምም ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ፀገማት ዝተደራረቡ ማሕለኻታት ከምዝፈጥሩሎም ይእመን። ካብዚአም እቶም አብ ጎደና ዝሓድሩ ወገናት ዝረአዩ ጠንቂ ዝበሃሉ ጉዳያት ዝስዕቡዮም።

- ትምህርቶም ብምቁራፅ መፃኢ ግዚአም ዝፀልመተ ክኸውን ይገብርዎም።
- አብ ጎደና እንትሓድሩ ንሕማም ዝተቐጠሉ ስለዝኾኑ ንጥዕንኦም አብ ሓደጋ ክወድቑ ይገብርዎም።
- ዝተፈላለዩ መዐወንታት ይላመዱን ከምኡውን ነዚአም አብ ምዝርጋሕ ይዋፈሩ።
- ካብቲ ከባቢ ሕብረተሰብ ዝተገለሉ ስለዝኾኑ ዝተፈላለዩ ገበናት ይፍፁሙን በዚ ኣቢሉ ሂወቶም አብ ቤት ማእሰርቲ ንክሕልፉ ይግደዱ።
- ጎደና ተመሓደርቲ ደቂ ኣንስትዮ ድማ ተገዲደን ክድፈሩ፣ ንሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ክቃለፃን ከምኡውን ናብረኦን ነብሰን ሸይጠን ብዝመጡት ክመሓደሩ ይግደዳ ዝመሳሰሉ ፀገማት የጋጥሙ እዮም።

ለ. ምስፍሕፋሕ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ፡ ኣብዚ እዋን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ከም ለበዳ እናተጋፍሐ አብ ህዝብና ዘብፅሐ ማሕበረ-ኢኮኖሚያዊ ፀገም ከቢድ እዩ። እዚ ስለዝኾነ ድማ እታ ሃገር ክተምፅኦ ዝድለይ ለውጥን ምዕባላን ብኣሉታ እናፀለዎ ይርከብ። መፅናዕታዊ ፅሑፋት ከምዝሕብርዎ አብ 2010 ዓ.ም.ፈ ዝተገመተ ዝርግሐ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ አብ ኢትዮጵያ 2.8% እንትኾን አብ ትግራይ 3.6% እዩ። እዚ ሸፋን አብ ከተማ ብጣዕሚ በዝሒ ዘለዎ ኾይኑ እዚ ማለት አብ ኣዲስ ኣበባ 30.2% አብ ትግራይ 13.2% ከምዝበፅሐ ይግመት። ብኻሊእ ገፅ አብ ገጠር'ውን ብደረጃ ሃገርን ክልልናን እንትርአይ ተመሳሳሊ 1.4% በዚሒ ኣሎ። እዚ ሕማም ከም ባርፅ ንክጋፋሕ ምክንያት ዝኾኑ ጉዳያት ምፍላጡ ኣገዳሲ ስለዝኾነ ካብዚ ንታሕቲ እቶም ቐልፊ ዝበሃሉ እዚአም እዮም። እዞም ዝስዕቡ ምክንያታት አብ ኣፍሪካውን ተመሳሳልነት ከምዘለዎ ይሕበር።

1. አብ ዝተፈላለዩ ክፍልታት ሕብረተሰብ ኣብቲ ሕማም ዝነበረ ኣረዳድኣን ኣተሓሳስባን ዝተጋወደ ብምንባሩ። እዚ ድማ ብእግዚአብሄር ዝተውሃበ መቐፃዕቲ ተገይሩ ዝውሰድንምበር መበገሲ ዘለዎ ሕማም ከምዝኾነ ዝነበረ ግንዛብ ብጣዕሚ ትሑት ምንባሩ።
2. ኣብዚ እዋን ዘሎ ካብ ሓደ ንሓደ ወፃኢ ዝፍፀም ፆታዊ ርክብ ኣብቲ መንእሰይ ከም ስልጣን ምውሳድ ነዚ ሕማም ካብ ጫፍ ናብ ጫፍ ክዛመት ገይርዎዮ። ብተመሳሳሊ ምስ መስተን ስኽራን ብምዝማድ ምሸት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ የለን ብዝብል ግጉይ ኣተሓሳስባ መናእሰይ ጌጋ ምፍፃም ከምዝነበረ።

3. ኣብ ሃገርናን ክልልናን ዘሎ ድኽነት ዝወለዶ ፀገም ምኽንያት ደቂ ኣንስትዮ ትምህርተን ብምቁራፅን ካብ ገጠር ዝሓሸ ናብራ ብምሕሳብ ናብ ከተማ ብምምጻእ ነብሰን ሸይጠን ንክሓድራ (ብዝሙትነት ክመሓደራ) ስለዝግደዳ ነቲ ሕግም ይቃልዓን በዚ ድማ ንክልኦትውን መተሓላለፍቲ ይኾና።
4. ኣብ ገጠር ይኹን ከተማ ዘሎ ዝርግሓ ኣፈፃፀማ ጎዳኣቲ ልምድታት ብፍላይ እቶም ነዚ ተግባር ዝፍፀሙ ሰባት ዝጥቀሙሉ መሳርሒ ፅሬት ስለዘይብሉን ብባህርይ ምስ ደም ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ እቲ ሕግም ብቐሊሊ ክመሓላለፍ ኪኣሊዮ። እዚ ድማ ኣቐዲሙ እቲ መተሓላለፊ መንገዲ ምታዊ ርክብ ጥራሕ ተወሲዶ ይረኣ ስለዝነበረ በዚ መንገዲ ንክጋፋሕ ምኽንያት ክኸውን ከምዝኸኣለ ይእመን።
5. ኣብ ፈለማ እቲ ሕግም ኣብ ኩሎም ኣመራርሓ ኣካላት ዝነበረ ድኹም ምትእስሳርን ተዋዲድካ ምስራሕን ከምኡውን እዚ ጉዳይ ናይ ጥዕና ቢሮ ሓላፍነት ጥራሕ ተገይሩ ይውሰድ ብምንጻር ቀፃልነት ብዘለዎ መንገዲ ንምስራሕ ኣይተኸኣለን ነይሩ። ድሕሪ ዝተወሰነ ግዜ ግና እዚ ጉዳይ ሓደጋ ምኃኑ ብምፍላጥ ካብ ላዕሊ ክሳብ ታሕቲ ዘለዉ ኣመራርሓን መራሕቲ ሃይማኖትን ብቐራፅነት ስለዝተሳተፉ ውፅኢቱ ፅቡቕ ክኸውን ከምዝኸኣለ ዝፍለጥ ምኃኑ።
6. ሕግም ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ዝተኖርአየሉ እዋን ዝነበረ ሽፋንን ፅሬትን ግልጋሎት ጥዕና ኣብ ትሑት ብርኪ ስለዝነበረ ዓርሰኻ ንምፍላጥ፣ ግልጋሎት ምኽሪ ንምርካብ፣ መናውሒ ዕድመ መድሓኒት ንምርካብ፣ ካብ ኣዶ ናብ ዕሽል እቲ ሕግም ንክይመሓላለፍ ዝነበረ ክትትል ኣብ ዝተወሰነ ከባቢ ጥራሕ ዝውሃብ ከምዝኾነን ኣብ ካልኦት እዚ ዕድል ዘይምንጻር ዝብሉ ነጥብታት ነቲ ሕግም ቐልጢፉ ክዛመት ከምዝገበሮ መፅናዕትታትን ዳህሳሳትን ይሕብሩ።

ሐ. ዝርግሓ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ፣ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ማሕለኻ ሰብኣውን ኢኮኖሚያውን ምዕባል ከምዝኾነ ይፍለጥ። ኣብዛ ኣህጉር 20 ሚሊታዊ ዝነበረ ሞት ብሰንኪ እዚ ሕግም ከምዝኾነ ባንኪ ዓለም ኣብ 2006 ዓ.ም.ፈ ሓቢሩ ነይሩ። ኣብ 2007 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኣፍሪካ 22.5% ዝኾነ ዜጋታት ምስ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ከምዝነብሩ ይግለፅ። እዚ ኣብ ደቂ ኣንስትዮ ዝኸፍአ ፀገም ከምዝኣብፅሐለንን ብፍላይ ኣብ ክለ ዕድመ 15 - 24 ንዘለዎ ድማ ዘለዎን ዝነበሮን በሰላ ዝግበየ ከምዝገበሮ ይእመን።

ዕዮ ጉጅለ

ሳዕቤናት ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ምስፍሕፋሕ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ፣ ዝርግሓ ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ከምኡውን ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ስድራ፣ ማሕበራዊ ግልጋሎትን ኢኮኖሚያዊ ልምዳትን ዝፈጥሮ ፅልዎ ኣብነታት ኢትዮጵያን ኣፍሪካን እናሓበርኩም ብዝርዝር ተመያየጡ። ተኻትዑ። መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ

ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ብዛዕባ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ምክልኻልን ምቁፅፃርን ኣመልኪቱ ኣብ ገፅ 134 - 136 ዝተገለፀ ምስዚ ትምህርት-ኹም ከመይ ከምዝተኣሳሰር ተመያየጡ።

ሃገራት	ዝርከባሉ ክባቢ	ሽፋን ብ%
ቦትስዋና	ደቡብ ኣፍሪካ	24.1
ሊሶቶ	ደቡብ ኣፍሪካ	23.2
ማላዊ	ደቡብ ምብራቕ ኣፍሪካ	14.1
ሞዛምቢክ	ደቡብ ምብራቕ ኣፍሪካ	16.1
ናሚቢያ	ደቡብ ኣፍሪካ	19.6
ደቡብ ኣፍሪካ	ደቡብ ኣፍሪካ	18.8
ስዋዚላንድ	ደቡብ ኣፍሪካ	33.4
ዛምቢያ	ደቡብ ምብራቕ ኣፍሪካ	17.0
ዝምባብዌ	ደቡብ ምብራቕ ኣፍሪካ	20.1
ኢትዮጵያ	ምብራቕ ኣፍሪካ	3.5

ፍልፍል ባንኪ ዓለም፣ 2006 ዓ.ም.ፈ

ሰደቓ 4.1 ዝርግሑ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብ 15 -24 ዕድመ ክለ ኣብ ኣፍሪካ

ኣብ ኣፍሪካ እቲ ሽፋን ናይዚ ሕማም ብበዝሒ ዝረአየለን ሃገራት ኣብ ትሕቲ ሰሃራ ዝርከባ /sub Saharan Africa/ እየን። ካብ 15 - 24 ዕድመ ክልል ዝዓበየ ሽፋን ዘለዎን ሃገራት ንምንፅፃር ከምዝስዕብ ቐሪቡ ኣሎ።

መ. ዘጋጥሙ ሳዕቤናት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ፡ ኣብ ላዕሊ ብዛዕባ ኩነታት ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ንምርአይ ተፈቲኑዮ። ቀጺልና ድማ ብሰንኪ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ንኢትዮጵያውን ሓዊሱ ዝፈጠሮ ፅልዋን ዘሕደሮ በሰላን ካብዚ ንታሕቲ ሓፂር መብርሂ ይቐርብ።

1. **ኣብ ስድራ ዝፈጥሮ ፅልዋ፡** ኣብ ኣፍሪካ እቶም ስድራ ብኤድስ ካብ ምሕማም ጀሚሩ ዘሎ ግዘ ኣብ ሓደጋ ዝወድቁሉ ባይታ ሰፊሕዮ። እቶም ወለዲ ኣብ ዓራት ምውዓል ካብ ዝጀመሩሉ እዋን ብዝተፈላለየ ወፃኢ ስለዝሓትትን እቶም እቶት ዘለዎም ኣካላት ብሰንኪ ሕማም ምስራሕ ጠጠው ስለዝብሉ ንቐለብ፣ ሕክምናን ካልኣት ወፃኢን ስለዘይርከብ እቲ ስድራ ናይ ምብትታን ሓደጋ ይገጥም እዩ። ብሰንኪ ደማ ቆልዑ ትምህርቶም ንክቋርፁ ይግደዱን ናብ ጎደና ይወፁን። ስለዝኾነ ኣብቲ ሕማም ዘሎ ምግላልን ምፅያፍን ኣዝማዶም ይኹኑ ጎራባብቲ ስለዝርሕቑዎም እቲ ጉድኣት ቅልጡፍ ይገብሮ። ኣብ ሓደ ሓደ ክባቢ እቲ ብኤድስ ዝሓመመ እንትመውት ንስነ ስርዓት ቀብሪ ዝውዕል ገንዘብ ተለቂሑም ስለዘካይዱ ካሊእ ፅዕንቶ ኣብቶም ዝተርፉ ስድራ ክፀፃኖም ይገብሮ።

2. **አብ ማሕበራዊ ግልጋሎት ዝፈጥሮ ፅልዋ፤** እዚ ሕማም ኣብ ሞንጎ ሕሙምን ስድራን ከምኡ'ውን ማሕበራዊ ርክብን ንክፈርስ ምክንያት እናኾነ ከምዝርከብን ኣብቲ ሕብረተሰብ ዝነበረ ታሪካዊ ዝምድና ንክፈርስ ዝለዓለ ባይታ እናፈጠረ ክመፅእ ክኢሊ'ዩ። ኣብ ካልኣት ማሕበራዊ ግልጋሎት ዘጋጠሙ ፀገማት ዝሰዕቡ እዮም።

- ኣብ ጥዕና ግልጋሎት ዝለዓለ ፀቕጢ ብምፍጣሩ ብሰንኲ ዝበዝሐ ናይ ሆስፒታል መደቀሲ፣ መድሓኒት፣ ሰብ ሙያ ጥዕና ወዘተ ኣብዚ ስራሕ ክፅመዱን ንካልኣት ሕማማት ፀቕጢ ምፍጣሩ
- በዚ ሕማም ዝተጎድኡ በዝሒ ዘለዎም መማህራን ስለዘጋጥሙ ካብ ምሕማሞም ጀሚሩ ስካብ ዝሞቱ ነቶም ዘምህርዎም ተምሃሮ ምቁራፅ ክፍለ ጊዜ ስለዝፈጥር ኣብ ክእለት ተምሃሮ ኣሉታ ይፈጥር።
- ምግፋሕ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዘይተሓሰበ ምብራስ ስድራ ስለዘጋጥም በቶም መራሕቲ ስድራ ዝጥወሩ ዝነበሩ ህፃውንትን ሽማግሌታትን ስለዝብተኑ ንማሕበራዊ ፀገም ዝተሳጠሐ'ዩ። ኣብዚ ብስፍሓት ዝረአዩ ከም ጎደና ምሕዳርን ምስዚ ዝተኣሳሰረ ስርቅን ካልኣት ገበናትን፣ ልመና፣ ብዝሙት ምምሕዳርን ክሰፍሕ ኪኢሊ ኣሎ።
- ብሰንኲ በዝሒ ዘለዎ ሞት መብዛሕትኡ ሰብ ኣብ ቀብሪ ጊዜኦም ክሕልፉ ይግደዱን በዚ ድማ ኣብ ዕድራት ዘሎ ርክብ ሓርፋፍ ክገብሮን ምስልቻው ክፈጥርን ምክንያት እናኾነ ከምዝመፀ ንምፍላጥ ይከኣል።

3. **አብ ኢኮኖሚያዊ ልምዓት ዝፈጥሮ ፅልዋ፤** ኣብዚ ዘሎ ፀገም ምስ መፍረዱ ሓይሊ ምብራስን ተጀሚሮም ዝነበሩ ናይ ልምዓት ስራሕቲ ክተፃናቐፉ ምግባሩ እዩ። ብፍላይ እቶም በዚ ሕማም ዝሞቱ መናእሰይን ምሁራትን ምዃናም ዝፈጥሮ ፅልዋ ዝለዓለ ክኸውን ይገብሮ። ብተመሳሳሊ ኣብ እዋን ሕማም በቶም ሕሙማት እቲ ሻይረስ ብሰንኲ ዘጋጥሞም ፀገም ዝረኽቡም እቶት ንቐጠባ ዝውዕል ስለዘይኸውን ናይዚ ድምር ኣብታ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባል ኣሉታ ዝፈጥር'ዩ። ብተወሳኺ እቲ ስድራ ነዊሕ እዋን ብዝእምት መንገዲ ናብራ ንምምራሕ ኣይከኣልን።

እሞ ተምሃሮ ምግፋሕን ዝርግሐን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ከምዝመስልን ዘስዕቦም ዓበይቲ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ፀገማት ብዝምልከት እኹል ግንዛብ ረኽብኩም ዶ? ነዚ ዝተምሃርክም ትምህርቲ ማእኸል ገይርኩም ኣብ ከባቢኹም ዝርከቡ ትካላት ጥዕና ብምክያድ ተወሳኺ ሓበሬታ ክትረኽቡ ፈትኑ። ኩነታት ምግፋሕን ሳዕቤናትን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብዝምልከት ኣብ ከባቢኹም ካብዝርከብ ትካል ጥዕና መረዳእታ ኣክቡ። ተመያየጡሉ።

☛ ተምሃሮ ብዛዕባ ምስፍሕፋሕ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካን ከምኡ'ውን ሳዕቤናት (ዕዕንቶ) ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ ዝምልከቱ ክልተ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መመያየጢ ዛዕባታት መሰረት ብምግባር ንመሰረታዊ ማሕበረ - ኢኮኖሚያውን ፖለቲካውን ውራይት ህዝቢ ብዕመቐት ንምፍታሽ ወሳኛይ ተራ ኣለዎም። ምስ ህዝቢ ዝተዛመዱ ጉዳያት ብዝምልከት ጠመተ ዘድልዮም ዓበይቲ ጉዳያት ኣለዉ።

መመያየጢ ጉጅለ

1. ኣብዚ ንኡስ ርእሲ እንታይ ተማሃርኩም? እንታይ ከ ተረዲእኹም?
2. ሳዕቤናት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብዝምልከት ብዝርዝር ግለፅ።
3. ንቤት ዕሕፊት መናእሰይን ማሕበራውን ጉዳያት ብምሕታት ፀገማትን ጠንቅን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ምስ ኣብ ጎደና ዝሓድሩ ወገናት ኣገናዝቡ?
4. ብሕማማት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝበፀሑ ኣካላውን ኣእምሮኣውን ፀገማት እንታይ እዮም?
5. ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንምክልኻልን ምቁፅፃርን እንታይ ክግበር ኣለዎ?
6. ኣብ ከባቢኹም ብሰንኪ እዚ ሕማም ናብ ፀገም ዝኣተዉ ስድራ ብኣብነት ግለፅ።
7. ብሰንኪ ጎዳእቲ ልምድታት ዝመሓላለፍ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ንምክልኻል ኣብቶም ነዚ ስራሕ ዘካይዱ እንታይ ክግበር ኣለዎ?
8. ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ከም ባርዕ ለበዳ ንክጋፋሕ ምክንያት ዝኾኑ ኣብነታት ጥቐሱ።
9. ምግፋሕን ዝርግሐን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ትግራይን ኢትዮጵያን ከምኡ'ውን ከተማታትን እንታይ ከምዝመስል ግለፅ።
10. ምግፋሕን ዝርግሐን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ከምዝመስል ኣብርሁ።
11. ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝፈጥሮ ፅልዋን ዘሕድሮ በሰላን ብዝምልከት ብዝርዝር ግለፅ።
12. ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ጥዕናውን ማሕበራውን ፀገም እዩ እንትብሃል እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።

4.1.2 ሳዕቤንን ዕዕንቶን 'ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዕዮ ጉጅለ

ተምሃሮ ብዛዕባ 'ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝብን ሳዕቤናቱን ዝምልከት ኣብ 5^{ይን} 6^{ይን} ክፍልታት ዝተምሃርኩም ትዝክሩ ዶ? እንታይ ከምዝተምሃርኩም እናዘከርኩም ብዝርዝር ግለፅ። ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያን ኣፍሪካን ብኣብነት እናደገፍኩም ኣብርሁ። ን'ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ መበገሲ ምክንያታት እንታይዮም? 'ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ከመይ ክንቆፃፀር ንክእል? ምስ ልምዓትን ዕብየትን ሃገር ከመይ ይተኣሳሰር?

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 139 ብዛዕባ ስነ ህዝብን ልምዓትን ተገለፁ ዘሎ ናብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምኽያድ ኣንብቡ። ክተንብቡ እንተለኹም ድማ ኣብ ጠመተ ዝግበረሎም ኣንፊታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂ (ሜላታት) ኣፈፃፀማን ስነ ህዝብን ልምዓትን ዝብሉ ዛዕባታት እናተመያየቲኩም ኣንብቡ። ነዚ ዕሑፍ ምስ ትምህርትኹም ኣተኣሳስርዎሞ መምህርኩምውን ክሕግዡኹም ሕተትዎም። ዝበፃሕኹምዎ ምርድዳእ ናብ ክፍለ ኣቕርብዎ።

ኣብ ሃንቲ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባልን በዝሒ ህዝብን ተመጣጣንን ተመጋጋብን ምዕባል ከርእይ ኣለዎ እንትበሃል እንታይ ማለትዮ? ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ሃገርን ምምጥጣን ሃፍትን እንታይ ማለትዮ? ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ እንታይ ሳዕቤን ኣለዎ? ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ብርሰት ከባቢ፣ ብርሰት ደን፣ ብርሰት እንስሳት ዘገዳም፣ ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህዒ፣ ፍግረ መሬትን ውሕስና ምግብን፣ ድኽነትን ስእነት ስራሕን ብዝምልከት ዘለዎ ዕልዋ ብዝርዝር ግለፁ። በዝሒ ዕያል ኣብ ልዕሊ ስድራ ዝህልዎ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕልዋታት ዘርዝሩ።

በዝሒ ህዝቢ ዓለም ካብ ዓመት ናብ ዓመት ብሓያል ናህሪ እናወሰኸ ይመፅእ'ሎ። እዚ ሓያል ናህሪ ወሰኽ በዝሒ ህዝቢ ብዝተፃፀፈ መንገዲ ክምዝቕፅል ሰብ ሞያ ይትንብዩ። ሓያል ናህሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ኣብዚ ሕዚ እዋን ናብ 6 ቢሊዮን በጊሑዮ። ቁፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ሓደ ቢሊዮን ንክበፅሕ ብጣዕሚ ብዙሕ ዓመታት ወሲዱሉ። ብድሕሪዚ ድማ ሓደ ቢሊዮን ዝኣክል ህዝቢ ንምብፃሕ ዝወሰደ በዝሒ ዓመት ካብዚ ንታሕቲ ተሓቢሩ'ሎ።

- ካብ ሓደ ቢሊዮን ናብ ክልተ ቢሊዮን ንክበፅሕ ግና 123 ዓመታት ዝወሰደ እንትኸውን ካብ ክልተ ቢሊዮን ናብ ሰለስተ ቢሊዮን ንምብፃሕ ድማ ሰላሳን ሰለስተ ዓመታት እዩ ወዲኡ።
- ናህሪ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ካብ ሰለስተ ቢሊዮን ናብ ኣርባዕተ ቢሊዮን ንክበፅሕ ድማ ዓሰርተ ኣርባዕተ ዓመታት ዝወሰደ እንትኸውን ካብ ኣርባዕተ ቢሊዮን ናብ ሓመሽተ ቢሊዮን ንምብፃሕ ግን ዓሰርተ ሰለስተ ዓመታት ጥራሕ ወዲኡ።
- ስለዚ ካብ ሓመሽተ ቢሊዮን ናብ ሽዱሽተ ቢሊዮን ንምብፃሕ ዓሰርተ ክልተ ዓመታትዮ ወዲኡ።

ብመሰረትዚ ሕዚ ይርእይ ዘሎ ናህሪ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ሃገርና እንትንርእይ ድሕሪ 15 ዓመታት በዝሒ ህዝቢ ዓለም 7.83 ቢሊዮን ክበፅሕዮ። ኣብ ናህሪ በዝሒ ዕብዮት ህዝቢ ኣድላይ ዘበለ ቁፅፅርን ክትትልን እንተተገይሩ ግና እቲ ናህሪ በዝሒ ዕብዮት ህዝቢ ናብ 7.11 ቢሊዮን ትሕት ክብል ይኸእል። ስለዚ ብደረጃ ዓለም

አድላይን ብቅዕን ስራሕቲ ስነ ህዝቢ እንተተሰራሉ ዳርጋ በዝሒ ህዝቢ አፍሪካ እናተቀራረበ ክመፅእ ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ንቅጥብ ኣለና ማለትዮ። ስራሕቲ ስነ ህዝቢ ብኣግባቡ እንተዘይተሰራሉ ግን ክንዲ ሕዚ ዘሎ በዝሒ ህዝቢ አፍሪካ ይውስኽ። እቲ ዝዓበየ እጃም ምንሃር በዝሒ ህዝቢ ዓለም ዝሕሣ ብማሕበረ ኢኮኖሚኣን ድሑራት ዝኾና ሃገራትዮን።

ንኣህጉርና አፍሪካ እንተሪእና ብ1996 ዓ.ም.ፈ ከባቢ 748.1 ሚሊዮን ዝነበረ በዝሒ ህዝባ ኣብ 1998 ዓ.ም.ፈ ናብ 778.5 ሚሊዮን ደይቡዮ። እዚ ማለት ኣብ ውሽጢ ክልተ ዓመት 30.4 ሚሊዮን ህዝቢ ወሲኹ ማለትዮ። በዝሒ ህዝቢ ሃገርና ብ1987 ዓ.ም 56.7 ሚሊዮን ዝነበረ እንትኸውን ኣብ 2001 ዓ.ም ድማ ናብ 82.7 ሚሊዮን በዒሉዮ። ኣብ 2009 ዓ.ም.ፈ በዝሒህዝቢ አፍሪካ ናብ 800 ሚሊዮን ዝበፅሐ እንትኸውን ንዝመፅእ 2025 ድሕሪ 15 ዓመት ድማ እዚ በዝሒ ህዝቢ አፍሪካ ናብ 1453.9 ሚሊዮን ክድይብ እዩ። ስለዚ ዓቕን ዘይብሉ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ምውሳኽ ኣብ ምዕባይ ዝርከባ ሃገራት እቲ ዝዓዘዘ እጃም እንትሕሣ ኣህጉር አፍሪካውን ካብኣተን ሓንቲ እያ። ኣብዝሓፈ ሓደ ሚኢቲ ዓመት ዝነበረ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሃገርና ብዝምልከት ኣብዝቐፅል ሰደቓ ተመልኪቲዮ።

ተምሃሮ ሳዕቤናት ናህሪ ቐልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ተመያየጡ። ብመሰረትዚ ሰደቓ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሃገርና ኣብ ሕሊፍ ሓደ ሚኢቲ ዓመታት ተመያየጡ።

በዝሒ ህዝቢ ሃገርና ኢትዮጵያ ብኸምዚ መልክዑ እናዓበየ ብምምፅኡ ኣብ መነባብሮን ሃፍቲ ተፈጥሮን ዓርሱ ዝኸኣለ ፅልዋ እናፈጠረ ይርከብ። ኣብዚ ዝርአዩ ኣሊታት ምስ ምምጥጣን ሃፍቲ፣ ስእነት ስራሕን ድኸነትን ዝተሓመዱን ምስ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ብቐጥታ ርክብ ዘለዎምን እዮም።

ዓ.ም.ፈ.	በዝሒ ህዝቢ ብሚልዮን	ዕብየት ብሚኢታዊ
1900	11.75	-
1910	12.1	0.4
1920	12.9	0.8
1930	14.36	1.2
1940	16.2	1.5
1950	19.2	2.0
1960	23.5	2.2
1970	29.5	2.3
1984	42.6	2.9
1994	52.8	3.2
2007	73.5	2.7

ሰደቓ 4.2 ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኢትዮጵያ ዘመሳኸት

ሀ. ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ አብ ምምጥጣን ሃፍቲ፤

ብመዳይ ዕብዩት በዝሒ ህዝብን ምምጥጣን ሃፍትን ብዝምልከት ዘሎ ርክብ ምስ ክእለትን ምዕቋርን ሕብረተሰብ አብ ካርታል ምምስራት ይኹን ምውሕላል ዝገወቶ ግደ ዝግበዩ እዩ። ናይ ምዕቋር ክእለት ውሕስና ዝረጋገፅ ብመሰረት እቶት ምልዓልን ምትሓትን ኾይኑ አብ ሞንጎ ንሓፂር ግዘን ንመጻኢ ምሕሳብን ከምኡ'ውን አብ መፍረያይነትን ተጠቃማይነትን ዘሎ ኣፈላላይ ገይሩ ዝረጋገፅ ይኸውን። ምህርትን እቶትን እንተማዕቢሊ እሞ አብ ስድራ ዘሎ ተጠቃማይ እንተውሒዱ ምዕቋር ይጠናኸር። እንተዘይኮነ እቲ ምህርቲ ካብ ኢድ ናብ ኣፍ እንተዘይኮይኑ ወይድማ ካብ ንዕለታዊ መነባብሮ ምጥቃም ሓሊፉ ንሓዋሩ ክኸውን ኢልካ ምዕቋር ኣይሕሰብን።

አብ ክለ ዕድመን ኢኮኖሚያዊ ትሕዝቶን ዘሎ ርክብ አብ ውልቀ ህይወት ብእቶት ይኹን ብምዕቋር ይፈላለይዮ። ንኣብነት ምዕቋር ብዑደት ስድራ እንተሪእና ዓብዩ ዝኾነ ትምህርቲ ንረክብ። ብቀዳምነት ሰብዓይን ሰበይትን ሓዳር ምስገብሩ እቲ እቶት ይኹን ተጠቃምነት ሚዛናዊ ስለዝኾን ናይ ምዕቋር ክእለቶም ዝሓሸ ይኸውን። ፅንሕ ኢሎም ዕያል እንተብዚሒም እቲ ዝተረኸበ እቶት ንብዙሕ ስለዝከፋፈል ክእለት ምዕቋር ጠፊኡ ናብራ ካብ ኢድ ናብ ኣፍ ክኸውን ይግደድ። እዙይ ተሞክሮ አብ 85 ሚኢታዊ ዝኾነ ሂወት ገባር ዝለዓለ እዩ። ገባርና አብ ልዕሊ ትሑት መሳርሒ /ሕርሻ ምጥቃም/ ተዛሚዱ ዕያል እናብዝሒ እንተኸይዱ እቲ እቶት ኣይኮነን ዶ ክቕይር ዓመታዊ ቀለቡ እኳ ብአብዝሒ ኣይሸፈንን። ነዙይ ድማ ብፍላይ አብ ትግራይና ኣስታት 45 ሚኢታዊ ዝኸውን ህዝብና አብ ክለ ድኽነት ንኸርከብ ከም ሓደ ምኽንያት ተገይሩ ይውሰድ።

ስለዚ ምዕቋር ብቐጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ ምስ ዲሞክራሲያዊ ፀባያት ሓንቲ ሃገር ማለት በዝሒ ዕያል፣ ቅርፂ፣ ተዋፅኦን ዕድመን እዩ ዝውሰን። በዝሒ ህዝቢ ብሓፈሻ ምስ ምህርቲ ዕብዩትን ጠለብን ዝተተሓሓዘ እዩ። ነዙይ ንምርዋይ እንተኾነ ማዕረ ብማዕረ እንተዘይኮነ ነፍሲ ወከፍ እቶት ዘማዕብል ኢኮኖሚ ዕብዩት ንክነብር ናይ ግድን ይኸውን። ከምዙይ ኣካይዳ እንተተኸይዱ ብመጠኑ ናይ ምዕቋር መጠን ክውሰኽ ይኸእል። እንተዘይኮይኑ ግና አብታ ሃገር ዘይተመጣጠነ ዕብዩት ይገጥም። ብመንፅርዚ ኩልግዝ ኣለታዊ ርክብ እዩ ዘለዎ። ትሑት ዕብዩት በዝሒ ዕያል ዝለዓለ መጠን ምዕቋር ስድራ ይህልው። ብሰንኩ ድማ አብቶም ዝለዓለ ምዕቋር ዘለዎምን ዘይብሎምን ናብራ ኣፈላላይ ከምዝረእን ይእመን። ብተመሳሳሊ በዝሒ ዕያል ዘለዎ ስድራ አብ ድኽነት ዝርከብን ዘይተምሃረን ስድራ ዝረእ ስለዝኾነ እቲ መነባብሮ ዝኸፍኦ ይገብሮ። ነዚ ኣመልኪቲ ሓደ ኣበሃህላ ኣሎ። ሃፍታም ስድራ ንደቆም ዘውርስዎ ሃፍቲ እናሓሰቡ ስለዝወልዱ ውሑዳት ዕያል ክህልዎ ይመርፅ፣ እቲ አብ ድኽነት ዝርከብ ስድራ ካብ ደቆም ክወርሱ ስለዝሓሰቡ በዝሒ ዘለዎ ዕያል ክህልዎም ይመርፁ ይበሃል። እዚ ኣበሃህላ ድማ ንዘይምምጥጣን ምኽንያት ማለት'ዩ።

ለ. ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ድኽነትን ስእነት ስራሕን ዘለዎ ዕልዋ፤

ኣብ ሓንቲ ሃገር ዘሎ ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ ቅልጡፍ እንተኾይኑ እታ ሃገር ዘለዋ ሃፍቲ ኣብ ዝርግሓ ማሕበራዊ ግልጋሎት ስለዝውዕል ዝህሉ ምውህላል ካፒታል ስለዝውሕድ ኢንቨስትመንት ኣብ ምግፋሕ ይውሕድዮ። ብተወሳኺ ኣብታ ሃገር ዘሎ ህዝቢ ብሰንኪ በዝሒ ዕያል ኣብ ድኽነት ስለዝጥሕል ዘለዎ ናይ ምግባእ ዓቕሚ ትሑት ስለዝኸውን ኢንቨስትመንት ንኸይጋፋሕ ዕንቅፋት ይኸውን። ብመሰረትዚ ኢንቨስትመንት ትሑት እንተኾይኑ ዝፈጥሮ ዕድል ስራሕ ብተመሳሳሊ ትሑት ይኸውን። ብኻሊእ ገፅ ብሰንኪ በዝሒ ህዝቢ ኣብ ገጠር ዘጋጥም ሕፅረት መሬትን ካልኦት ጉዳያትን ናብ ከተማ ዝግበር ፍልሰት ተዛሚዱ ኣብ ከተማታት ስራሕ ስእነት ንኸጋፋሕ ይኸእል።

ብተመሳሳሊ ኣብ ሓንቲ ሃገር ዘሎ ዘይተመጣጠነ በዝሒ ህዝቢ እንትህሉ ካብቶም ድኽነት መንቀሊ ጉዳያት ሓደ ከምዝኸውን ይእመን። ነዚ መበገሲ ዝኸውን ምስ ሃገርና ጭቡጥ ኩነታት እንትረክእ እዚ ብግልፂ ዝረከን ኣብቲ ብሃገር ብርኪ ንድኽነት መበገሲ ዝኾኑ ነጥብታት እንትፍለዩ ቅልጡፍ ዕብዩት በዝሒ ህዝቢ ሓዲኡ ከምዝኾነ ቦቲ እዋን ተገሊፁዮ። ኣብዚ ጠመተ ዝውሃዕ ኣብ ድኽነት ዘሎ ስድራን ካብ ኣቦ ብዝርከብ እቶት ጥራሕ ዝመሓደር ስድራ ዕያል እንትበዝሕ ካብቶም ድኽነት ዘጋፍሑ ምኽንያታት ክኸውን ይኸእል። ከምኡ'ውን ኣብ ሃገርና መጠን ፅግዕተኛ 49% ምኻኑ እዚ ማለት ድማ 100 ሰራሕተኛታት ንኻልኦት 99 ፅግዕተኛታት ብተወሳኺ ዝጥውሩ ምኻኖም እንትረክእ ካሊእ ሓላፍነት ስለዝድረብ ኣብቲ ስድራ ምውህላል ካፒታል ኣይህሉን። ብዝኾነ ኣጋጣሚ እቲ መራሒ ስድራ እንተሞይቱ እቶም ፅግዕተኛታት ኣካላት ስድራ ናብ ድኽነትን ፀገምን ክወድቁ ከምዝኸእሉ ንምፍላጥ ይከእል።

ሐ. መጠንን ፀቕጠ ህዝቢ፤ ፀቕጠ ህዝቢ ማለት ኣብ ሃገር ወይድማ ክልል ዝርከብ ህዝቢ ንጠቕላላ ሽፋን መሬት እንትምቀል ኮይኑ ብትርብዒት ኪሎ ሜትር ወይድማ ማይል ዝግለፅዮ። ንኣብነት ኣብዚ ቐረባ እዋን ዘሎ መጠን ፀቕጠ ህዝቢ ብደረጃ ኣህጉራት ነዚ ዝሰዕብ ይመስል።

- ⇒ ሰሜን ኣሜሪካ----- 32 ሰብ ብትርብዒት ማይል
- ⇒ ደቡብ ኣሜሪካ----- 73 ሰብ ብትርብዒት ማይል
- ⇒ ኣውሮፓ ----- 134 ሰብ ብትርብዒት ማይል
- ⇒ እስያ----- 203 ሰብ ብትርብዒት ማይል
- ⇒ ኣፍሪካ----- 65 ሰብ ብትርብዒት ማይል
- ⇒ ኣውስትራልያ----- 6.4 ሰብ ብትርብዒት ማይል

ብደረጃ ሃገራት እንትርክእ ድማ እቲ ዝለዓለ ፀቕጠ ዘለዎ ባንግላዲሽ 2200 ሰብ ብትርብዒት ማይል እንትኸውን ዝሰሓወ ዝበሃል ድማ ካናዳ 9.27 ሰብ ብትርብዒት ማይልን ሞንጎልያ 4.3 ሰብ ብትርብዒት ማይል እየን። እዚ ድማ 90% ዝኸውን ህዝቢ ኣብ 10% መሬት ዓለም ከምዝነበር ይሕበር።

ሰለዚ አሰፋፍራ ህዝቢ ወሳናይ ዝኸውን ንማህበራዊ፣ መሰረተ ልምዓት ግልጋሎት ንምርካብዮ። ንኣብነት ከተማታት እቲ ህዝቢ ብሓደ ሰለዝእኩብ ብመጠኑ እቶም ዝደልዮም ግልጋሎት ይርከብ። እቲ ህዝቢ ተበታቲኑ እንድሕር ዝሰፍር ኮይኑ ብዙሕ ኢንቨስትመንት ሰለዝጠልብን ካብ ዓቕሚ ንላዕሊ ሰለዝኸውን ግልጋሎት ንከይርክብ ይክእል። በዚ ምክንያት ድማ ከተማታት ዝሓሸን ገጠራትና ግና ብጣዕሚ ዘፀግምን ግልጋሎት ዘለዎንዮ። ካብዚይ ተደሪኽና አሰፋፍራን እንተተመሓይሹ ማለት ኣብ ገጠር ካብ ምብትታን ተኣካኪብካ ምንባር እንተተለማሚዱ ዝሓሸ ኢንቨስትመንት ናይ ምርካብ ዕዳል ይሰፍሕን ፅቡቕ ማሕበራዊ ግልጋሎት ንምርካብ ከምዝክእልን ይእመን። ተምሃሮ ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ ምስ ምምጥጣን ሃፍቲ ተፈጥሮ ዘለዎ ዝምድና ተረዲእኹም ዶ? በዝሒ ህዝቢ ምስ ድኽነት ዘለዎ ምትእስሳርን ሳዕቤንን ከመይ ትገልፅዎ? ፀቕጢ ህዝቢ ከመይ ከምዝግለፅ ክተብርሁ ዶ ትኽእሉ?

1. ብደረጃ ዓለም፣ አፍሪካን ኢትዮጵያን ዝተመዝገበ ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ካብ መፅሓፍ ተምሃራይ 5ኛን 6ኛን ክፍለ ወሲድካ ብዝርዝር ኣረድእ።
2. ቕልጡፍ በዝሒ ህዝቢ ዘስዕብዎ ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራውን ሃፍቲ ተፈጥሯውን ፅልዎታትን ሳዕቤናትን ብዝርዝር ኣረድእ።
3. ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ምምጥጣን ሃፍቲ ሃገር ዘለዎ ፅልዎን ሳዕቤንን ተንትን።
4. ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ድኽነትን ስእነት ስራሕን ዘለዎ ፅልዎን ሳዕቤንን ኣረድእ።
5. ዕብዮት በዝሒ ህዝቢ ኣብ መጠንን ፀቕጥን ዘለዎ ፅልዎን ሳዕቤንን ግለፅ።

4.2 መሰላትን ደሕንነትን ህፃናት - ክፍፀሙ ዝግብአም ጥንቃቕታትን

ንጥፈት

ተምሃሮ ኣብ 6ኛ ክፍለ ብዛዕባ መሰላት ህፃናት ዝተምሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ግለፅዎም። ኣብ ቤት ትምህርትኹም መሰላት ህፃናት ይግለፁ ዶ? ይኸበሩ ዶ? ምስ ምግሃስ መሰላት ህፃናት ዝተዛመዱ ትፈልጥዎም ተንንፎታት እንተልዮም ግለፁ። እዞም ዝገለፅኩምዎም መሰላት ህፃናት እንትገሃሱ እንታይ ትገብሩ? ነዚ ጉዳይ ዝምልከቶም መንግስታውን ዘይመንግስታውን ውድባት ከ ኣለዉ ዶ? ወለድኹም ከ መሰላት ህፃናት የኸብሩ ድዮም? ኣብ ጎረቤትኩም ከ ኸመይ ትዕዘቡ? ትሕቲ ዕድመ መርዓ ደቂ ኣንስትዮ ተምሃሮ ቀዳማይን ካልኣይ ብርኪ ንመሰል ህፃናት ዝገባእ ተግባር ወለዲ ምዃኑ ትፈልጡ ዶ? ኣብ ቤት ትምህርትኹም ፓርላማ ህፃናት ኣሎ ዶ? እንታይ ይሰርሕ? ነዞም ሕቶታት ምስ መምህርኩም ኸይንኩም ተመያየጡ።

ኣብ ሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዓንቀጽ 36 ዝተፅሓፉ መሰላት ህፃናትን ድሕንነትን

፩. ዝኾነ ሕፃን ካብዚ ንታሕቲ ዝስዕቡ መሰላት ኣለውዎ፤

ሀ. ብህይወት ምንባር

ለ. ክብሪ፣ ስምን ዜግነትን ምርካብ

ሐ. ንወለዱ ወይድማ ብሕጊ ከዕብይዎ መሰል ዘለዎም ሰባት ክፈልጥን ናታቶም ምሉእ ክንክንን ሕብሐባን ምርካብ

መ. ጉልበቱ ብዘይአግባብ ካብዝብዝብዝዎ ልምድታት ክሕለው፣ ኣብ ልዕሊ ትምህርቱ፣ ጥዕንኡን ድሕንነቱን ፀገም ዘብፀሑ ስራሕቲ ንክሰርሕ ዘይምግዳድን ወይድማ ከምዚኣም ዝመሳሰሉ ስራሕቲ ኣገዲድካ ካብ ምስራሕ (ክሰርሕ ካብምግባር) ምሕላው

ሰ. ኣብ ኣብይተ ትምህርቲ ወይድማ ኣብ ትካላት መዕበዪ ህፃናት ውሽጢ ብኣካላዊ ኩነታት ወይድማ ብጭካነን ኢ-ሰብኣውን ዝኾነ መንገዲ ዝፍፀሙ መቐፃዕታት ነፃ ክኸውን ምግባር

፪. ንህፃናት ዝምልከቱ ስጉምታታት እንትውሰዱ ኣብ ትካላት መንግስታዊ ወይድማ ዘይመንግስታዊ፣ ኣብይተ ፍርዲ፣ ሰበሰልጣን ምምሕዳር ወይድማ ብትካላት መውፀእቲ ሕጊ ወዘተ ጉዳይ ደሕንነት ህፃናት ኣብ ቅድሚት ዝስራዕን ዓብዪ ጠመተ ዝወሃቦን ጉዳይ እዩ፡፡

፫. መናእሰይ ወዲኒ፣ ኣብ ቤት ህንፀት ወይድማ ትካላት እግሪ ምትካል ዝርከቡ፣ ብመንግስቲ ወይድማ ትካላት መዕበዪ ወለዲ ዘይብሎም (ዝሞትዎም) ወዘተ ዝርከቡ ህፃናትን መናእሰይን ካብ ዓበይቲ ተፈልዮም ብፍሉይ ኩነታት ክተሓዙ ይግባእ፡፡

፬. ካብ ሓዳር ወፃኢ ዝውለዱ ህፃናት ምስ ብሓዳር ዝተወለዱ ህፃናት ማዕረ መሰል ኣለዎም፡፡

፭. መንግስቲ ንወለዲ ዘይብሎም (ዝሞትዎም) ህፃናትን መናእሰይን ፍሉይ ሓለዋ ይገብረሎም፡፡ ብጉዲፈቻ (ምስ መዕበይቲ) ዝዓብይሉ ስርዓት ዘመቻቸውን ዘሰፍሩሎም ከምኡውን ደሕንነቶምን ትምህርቶምን ዘሰጉሙሉ ትካላት ክምስረቱ የበረታታዕ፡፡

ዕዮ ጉጅለ

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 132 - 133 ብዛዕባ ስርዓተ ስታን ጉዳይ ህፃናትን ኣመልኪቱ ተገሊፁ ዘሎ ትልሚ ናብ ቤት መፃሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምክያድ ኣንብቡ፡፡ ኣብዚ ብዛዕባ ጠመተ ዝግበረሎም ኣንፈታት፣ ዕላማታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂታት (ሚላታት) ኣፈፃፀማን ብዝምልከት ዝተፅሓፈ ተመያየጡሎም፡፡ ነዚኣም ድማ ምስዚ ዝተምሃርክዎምን ትመሃርዎ ዘለኹምን እናገናዘብኩም ተመያየጡ፡፡ ህፃናት ድጋፍን

ክንክንን (ሐለዋን) ዝግበረሎም ባይታ ምፍጣርን ህፃናት ካብ ልምዓትን ዕብዩትን ሃገር ተጠቀምቲ ክኾኑ ምግባርን እንትበሃል ከ እንታይ ማለትዮ። ውዳበታት ህፃናት እንታይ ረብሓ ኣለዎም? ንህፃናት ሓዲጋ ካብዘብጸሑ ጉዳያት ንምክልኻል እንታይ ተግባራት ክፍፀሙ ኣለዎም? ነዚኦም መሰረት ብምግባር ተመያየጡ፤ ተኻትዑውን።

ሀ. ውዳበታት ህፃናት፡ ኣብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ዝለዓለ ቦታን ጠመተን ዝውሃቦ ጉዳይን ትካልን ኾይኑ በዚ መዳይ ዝተወደቡ ሃገራት ውፅኢታዊ ስራሕ እናመዝገቡ ይርከቡ። እዚ ውዳብ ኣብ ስርዓት ዲሞክራሲ ዝኸተላ ሃገራት ብሃገር፣ ክልልን ከባብን ተጣይኹ ይርከቡ። ንህፃናት ፓርላማ ምስረታ ቀንዲ ምኽንያት ዝኾነ ብዓለምለኽ ብርኪ ዝተዳለወን ሃገርናውን ዝተቐበለቶ ኮንቬንሽን መሰላት ህፃናት እዩ። ነዚ መሰረት ብምግባር ቅድም ክብል ኣብ ዝማዕበላ ሃገራት፣ ኣብዚ ሕዚ እዋን ድማ ኣብ መስመር ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ዝርከባ ኣብ ምዕባይ ዝርከባ ሃገራት ተቐባልነቱ እናዓበየ መጻኢ እዩ። ኣብ ሃገርናውን ውዳብ ፓርላማ ህፃናት ተጣይኹዮ። ተምሃሮ፣ ኣብ ቤት ትምህርትኹም ፓርላማ ህፃናት ኣሎ ዶ? እንታይ ዕላማ ኣለዎ?

ለ. ዕላማታት ውዳበታት ህፃናት፡ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ብምጉልባት ህፃናት ኣብ ህንፀት ዲሞክራሲ ተረኦም ክፃወቱን በዚ ባህሊ ክዓብዩን ንምግባር ኾይኑ እዚ ማለት ድማ ዝስዕብ ትርጉም ዘለዎ ስራሕ ንምፍፃም ይከኣል።

1. ሓሳቦም ነፃን ግልፅን ኮይኖም ብምቕራብ ዓርሰ እምነትን ተገዳስነትን ከጎልቡቱ ንምግባር፤
2. ኣብ ስራሕቲ ህዝቢ ንምስታፍን ካብዚ ከይዲ ልምድን ትምህርትን ንኸጥርዩ ምቹው ባይታ ንምፍጣር፤
3. ህፃናት ኣብዛ ሃገር ዘሎ ስለጥን ቅልጡፍን ልምዓት ብኣግባቡ ክፈልጡን ኣካል ናይቲ ማሕበራዊ ለውጢ ንምግባር፤
4. በብደረጃኡ ዘለዉ ኣመራርሓ ኣካላት ብፍላይን እቲ ሕብረተሰብ ድማ ብሓፈሻን ብዛዕባ መሰላት ህፃናት ግንዛብ ከዕብዩን ህፃናት ኣብቲ ሕብረተሰብ ተሰማዕነት ክህልዎም ንምግባር፤
5. ሓለዋ ህፃናት/CHILDPROTECTION/ንምስላጥን ህፃናት ካብ ማሕበራዊ፣ ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ተሳትፎ ምግላል ንምውጋድ ዓሊሙ ዝሰርሕ ትካልዮ።

ሐ. መትከላት ውዳበታት ሓለዋ ህፃናት፡ ኣብቲ ዝተዳለወ ደንቢ በብደረጃኡ ዝጣዮሽ ፓርላማ ህፃናት ዝስዕቡ ዓለምለኻዊ ሃገራውን ክልላውን መትከላት ብምሓዝ ከምዝኾነ ተነጻፍ እዩ።

1. ኣብ ሕገ-መንግስቲ ሃገርናን ክልልናን ዝተቐመጡ ድንጋጎታትን ዓለምለኽ ኮንቬንሽን ህፃናት ዝተውሃቦም መሰላት ንኸፈልጡን በዚ ኣገባብ ዝተውሃቦም ዕማም ምፍፃም፤

2. ኣብ መሰሎም ኣመልኪቱ ነፃን ግልፅን ኾይኖም ኣሰቦም ንክክቅርቡን ህፃናት ንዝጥምቱ ጉዳያት መሰል ተሳትፎኦም ምጉልባት፤
3. ኣብ ህፃናት ዝበፀሑ በደላትን ፀገማትን ብኣባር ንምፍታሕ ዘኸኸል ኣሰራርሓን ኣገባብን ምፍጣር፤
4. ህፃናት ዝምልከቱ ጉዳያት ካብ ትልሚ ጀሚሩ ክሳብ መደባት ኣፈፃፅማ ስርዓት ተሓታትነትን ግልፅነትን ብምጉልባት ድምዖም ክስምዑ ምግባር፤
5. ህፃናት ከባቢኦምን ባህሎምን ዘድንቑን ዝሕብሕቡን ዜጋታት ኾይኖም ዲሞክራሲያዊ ኣሰራርሓን ባህልን ከጎልብቱ ዘኸኸል ዓቕምን ክእለትን ምዕባይ፤
6. ህፃናት ኣወዳድባን ኣሰራርሓን ፓርላማ ክፈልጡን ነዚ መሰረት ገይሮም ክፍፀሙ ከምኡ'ውን ዝተውሃቦም ኣላፍነት ምስ ትምህርቶም ኣጠፃፂሞም ክሰርሑ ምግባር ዝብሉ እዮም፡፡

መ. ኣንፈት ኣፈፃፅማ ውዳበታት ኣለዋ ህፃናት፡ ኣብ ኣለዋ መሰላት ህፃናት ዘሎ ስፍሓት፣ ዕምቆት፣ ባህርይ፣ ምትእስሳር፣ እዋናውነት ወዘተ ጠመተን ኣፍልጦን ብምሃብ ንምስራሕ ምቹው ባይታ ንምፍጣርን ነቲ ፃዕሪ ዋጺ ንክህልዎ ዝለዓለ ግደ ከምዘለዎ ይእመን፡፡

- ኣብ ኣለዋ መሰል ህፃናት ብዝተማልአ መንገዲ ንምፍፃም መንግስቲ ዘለዎ ተበግሶ ብሙሉእነት ውፅኢታዊ ብዝኾነ ኣገባብ ተግባራዊ ንክኸውን ንመንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላት ይሕብርን ይከታተልን፤
- ኣብ ኣተሓሳስባ፣ እምነታት፣ ልምድታት፣ ተግባራትን ባህርይ ናይቲ ሕብረተሰብ ነቶም ጎዳኢቲ ብምቅላዕን ነቶም መሰል ህፃናት ዘጎልብቱ ብምግግራዎም ብብደረጃኡ ምቅላስ፤
- ኣብ ኣለዋ መሰል ህፃናት ኣመልኪቱ ሰፋሕትን ግልፅን መድረኻትን ፎረማትን ምክያድን ኣብዚ ህፃናት ናፃን ግልፅን ኮይኖም ኣሳቦም ክክቅርቡን ክሳተፉን ምግባር፤
- መሰል ህፃናት ዘጠናኸሩ ሕግታት ንክወፁን እቶም ዝወፁ ሕግታት ኣብ ባይታ ዘለዎም ኣፈፃፅማ ምክትታልን ኣብዚ መዳይ ዝፍፀሙ ስራሕቲ ምስ ተሓታትነት ተዛሚዶም ይትግበሩ ምህላዎም ምግምጋም፤
- ኣብዚ መዳይ ንስድራ፣ ንሰብ ሙያ ጥዕና፣ ንመማህራን፣ ፖሊስ፣ ኣባላት ቤት ምክሪ ወዘተ ስልጠና ብምሃብ ዓቕሞምን ክእለቶን ምዕባይ፤
- ህፃናት ብብእዎኑ ኣበሬታ ክረኽቡን ኣብዚ መዳይ ብኸመይ ኣገባብ መሰል ህፃናት ክሕሎ ከምዝግባእ ፍልጠት ክረኽቡ ምግባር ኣሳብካ ብናፃ ምግልፅን ምስታፍን ክእለት ምጉልባት፤
- ኣብ ከይዲ ምንቅስቓስ ኣፈፃፅማ መሰል ህፃናት ዝተጠናኸረ መስርሕ ክትትል ምጥቃምን ዝተገበረ ምንቅስቓስ ብብእዎኑ ፀብፃብ ምቕራብ፤
- ብብደረጃኡ ምስ ዝርከባ ኣብያተ ምክሪ ከምኡ'ውን ፓርላማ ተምሃሮ ተዋዲድካ ምስራሕን ብብእዎኑ ኣበሬታ ልውውጥ ምክያድን ዝብሉ ኣንፈታት ብምሓዝ ስራሕቲ ይውግን፡፡

ሰ. ንህፃናት ሓደጋ ካብዘብፅሑ ጉዳያት ንምክልኻል ዝስዕቡ ተግባራት ምፍፃም ይግባእ፤

1. አስተምህሮ ምሃብ፤ ንህፃናት ብዝምጥን መንገዲ ብዝተፈላለዩ አገባባት ትምህርቲ ክረኽቡ ምግባር። ኣብዚ ዝውሃብ ትምህርቲ ዓቕምን ድልዎት ኣብ ግምት ዘእተወን ብመዘናግዲ ዝተደገፈን ክኸውን ኣለዎ። ስለዚ ንህፃናት ዝመሓላፉ ቁም ነገራት ዘየሰላኹዉ፤ እናምሃሩ ዘዘናግዑ፤ ሕፅር ኢሎም ብዘይርሳዕ መንገዲ ክኸውንን ብዝተኸኣለ መጠን ናይ ባህርን ኣተሓሳስባን ለውጢ ከምዕእ ምግባር። ነዚ ዘሳልጡ ድማ ሙሉእ ሓላፍነት ዝወስዱን ነዚ ስራሕ ንምፍፃም ዓቕምን ልምድን ዘለዎም ክኾኑ ይግባእ።
2. ሕብረተሰብ መሰረት ዝገበሩ ፕሮጀክታት ምህላው፤ እዚ ተግባር ናይ መንግስቲ ጥራሕ እንተይኮነስ ናይቲ ሕብረተሰብ ግቡእ ከምዝኾነ ዝፍለጥዩ። ስለዚ እቲ ማሕበረሰብ ነዚ ጉዳይ ጠመተ ብምሃብ ዝተፈላለዩ ፃዕርታት ክገብሩ ኣለዎም። ከምቲ ብባህልና ዝትግበር ሓደ ህፃን ናይ ሓደ ስድራ ውፅኢት እንተይኮነስ ናይ ሓደ ሕብረተሰብ ድማር ውፅኢት ስለዝኾነ ነዚ ሓቂ ንምትግባር ዘኸእል ህፃናት ካብ ሓደጋ ንምንጋፍ ዝፃለመ ስራሕ ክፍፅሙ ኣለዎም።
3. መራኽብቲ ሓፋሽ፤ ሚዲያ ኣተሓሳስባ ህፃናትን ሕብረተሰብን ኣብ ምልዋጥ ኣዝዩ ዝለዓለ ረብሓ ኣለዎም። በዚ መሰረት መራኽብቲ ሓፋሽ ንህፃናት እናተዘናግዑ ትምህርቲ ዘሕልፉ ፕሮግራማት ኣብ ምድላው ክነጥፉ ይግባእ። ብኻለእ ገፅ እቲ ሚዲያ ተጠናኽሩ ስርሑ ብምፍፃም ካብ ባህሊ ወፃኢ ዝመሓላፉ ፊልም ይኹን ካልኦት ወራራት ብምምካት ንህፃናት ለዋጣይ ዝኾነ ስራሕ ክፍፅም ይግባእ።
4. ዘይመንግስታዊ ትካላት፤ ኣብ መሰልን ካልኦት ምስ ረብሓ ህፃናት ዝተዛመዱ ስራሕቲ ዝፍፀማ ዘይመንግስታዊ ትካላት ከምዘለዎ ይፍለጥ። እዚአን ድማ ብብግዚኡ ኣብ ዘሳልጥኦም ስራሕቲ ኣብ ከተማን ገጠርን ዘለዉ ህፃናት ካብ ሓደጋ ንምንጋፍ ዘኸእሉ ስራሕቲ ብትልሚ ዝተመስረተ ኣገባብ ክፍፅሙ ኣለዎም። እዘን ትካላት ምስቲ ዘለወን ዓለማዊ ተሞክሮ ምስ ሃገርና ጭቡጥ ኩነታት ብምዝማድን ምስ ካልኦት መንግስታዊ ኣካላት ሕብረተሰብን ተዋዲዶን ውፅኢታዊ ስራሕ ክሰርሓ ትፅቢት ይግበር።

ስለዚ ንህፃናት ዝምልከቱ ስራሕቲ ካብ ስድራ ጥራሕ እንተይኮነስ ግደን ሓላፍነትን ኩሎም መንግስታውን ዘይመንግስታውን ህዝባውን ትካላት ከምዝኾነ ብምእማንን ጠመተ ብምግባር ተዋዲዶም ክሰርሑ ኣለዎም።

ረ. ብህፃናት ክግበሩ (ክፍፀሙ) ዝግበኦም ጥንቃቄታት፤ ኣብ ሓደጋ ዘብፅሑ ጉዳያት ህፃናት ባዕሎም ብቐዳምነት ጠመተ ክህቡ ምግባር ኣገዳሲዩ። ነዚ ንምፍፃም ድማ ዝስዕቡ ቁም ነገራት ከም መትከል ክሪእዎም ይግባእ። እዚኦም ድማ፤

- ◇ ኣብ ህፃናት ሓደጋ ዘብፅሑ ልምድታት፣ ተግባራትን መሳርሕታት ፈልዮም ክፈልጡን ብኸመይ ኣገባብ ክኸላኸሉ ከምዘለዎም ክፈልጡ ዘግብር ምብርባርን ምልዕዓልን፤
- ◇ ነዞም ሓደጋታት ህፃናት ኣመልኪቱ ካብ ወለድን መማህራንን ዝውሃብ ምኽሪ ምቕባልን ምትግባርን የድሊ። ኣብዚ ወለዲ ይኹኑ መማህራን ካብ ሕሉፍ ተሞክሮን ልምድን ተብጊሱ ዝውሃብ ምኽሪ ስለዝኾነ ካብዚ ዝመፀ ሓሳባት ተቐቢልካ ሂወትካ ምምራሕ ዝህልዎ ረብሓ ውፅኢታዊ ስለዝኾነ ነዚ ጉዳይ ትኹረት ክህቡ ይግባእ።
- ◇ ህፃናት ኣብ ቤት ትምህርቲ ኮነ ኣብ መንደር መሓዛ ክህልዎም ከምዝግባእ ዝፍለጥዮ። ኮይኑ ግና ኣብ ከይዲ ኣመራርፃ መሓዛ ፍሉይ ጠመተ ክውሃቦ ዝግባእን ዓቢዩ ውራይ ከምዝኾነ ይእመን። ስለዚ ህፃናት ዝመርፅዎ መሓዛ ካብ ዕውልና ናፃ ዝኾነ ንሓደጋ ካብ ዘቓልዑ ጉዳያት ናፃ ዝኾነን ክኸውን ኣለዎ። ብኻሊእ ገፅ እቲ መሓዛ ናብ ዘይኸውን ቦታ ወይ ናብ ሓደጋ ዘብፅሑ ተግባራት ክወስድዎም እንተለዉ ምንፃፃን ዘይምቕባልን።
- ◇ ህፃናት ዘለዉዎ ዕድመ ብትምህርቲ ዝነፍፁሉ እዋን ስለዝኾነ ነዚ ጉዳይ ሰጢሞም ክፅንዑ ኣለዎም። እዚ ንምትግባር ድማ ጊዜኦም ብኣግባቡ ክጥቀሙ ስለዘለዎምን መብዛሕትኡ ድማ ኣብ መፅናዕቲ ትምህርቶም ክነፍፁ ንምግባር ኩሉ ስራሕቶም ብትልሚ መሰረት ክፍፅሙ ይግባእ። ዝብሉ መሰረታውን ኣገደስትን ነጥብታት ኣብ ግምት ብምእታው ዓርሶም ካብ ሓደጋታት ክኸላኸሉ ኣለዎም።

ዕዮ ጉጅለ

ምግሃስ መሰላት ህፃናት! ንምንታይ?

1. ንመሰላት ህፃናት ዝድግፉ ሕግጋት ግለፁ።
2. ምግሃስ መሰላት ህፃናት እንታይ ማለትዮ? ብኣብነት ኣደጊፍኩም ኣረድኡ።
3. ህፃናት መሰሎም ንዝጥሕሱ ጉዳያት ብኸመይ ክቃለሱ ይኸእሉ?
4. ኣብ ከባቢና ዘለዉ ህፃናት ንሓደጋ ዘብፅሑ ጉዳያት እንታይ እዮም? ነዚኦም ብኸመይ ምክልኻል ይከኣል?
5. ሕገ መንግስቲ ሃገርና ምስ ካልኦት ዓለምለኸ ኮንቬንሽን ዘለዎ ምውዳድን ኣፈላላይን ኣመልኪትኩም ብጉጅለ ተመያየጡ።
6. መሰላት ህፃናት ኣብ ምርግጋፅን ካብ ሓደጋ ምክልኻልን ካብ ማእኸናት መራኽብቲ ሓፋሽ እንታይ ትፅቢት ይግበር?
7. ዕላማታት ውዳበታት ህፃናት ብዝርዝር ኣረድኡ።
8. መትከላት ውዳበታት ሓለዋ ህፃናትን ኣንፈት ኣፈፃፅማን ግለፁ
9. ንህፃናት ሓደጋ ካብዘብፅሑ ጉዳያት ንምክልኻል ክፍፀሙ ዝግብኦም ተግባራት ብዝርዝር ግለፁ።

ንጥፈት

1. ብሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 36 ዘለዉ መሰላት ህፃናትን ደሕንነትን እንታይ ማለት ከምዝኾኑ ብዝርዝር ተመያየጡ።
2. ንህፃናት ሓደጋ ካብዘብፀሑ ጉዳያት ንምክልኻል ክፍፀሙ ዝግብኦም ተግባራት ብዝምልከት ተመያየጡ።
3. ህፃናት ክፈልጥዎም ዝግብኡ ደንብታትን ሕግጋትን ትራፊክ ብዝርዝር ተመያየጡ።

4.3 ምርግጋፅ ስርዓት ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ

ዕዮ ጉጅለ

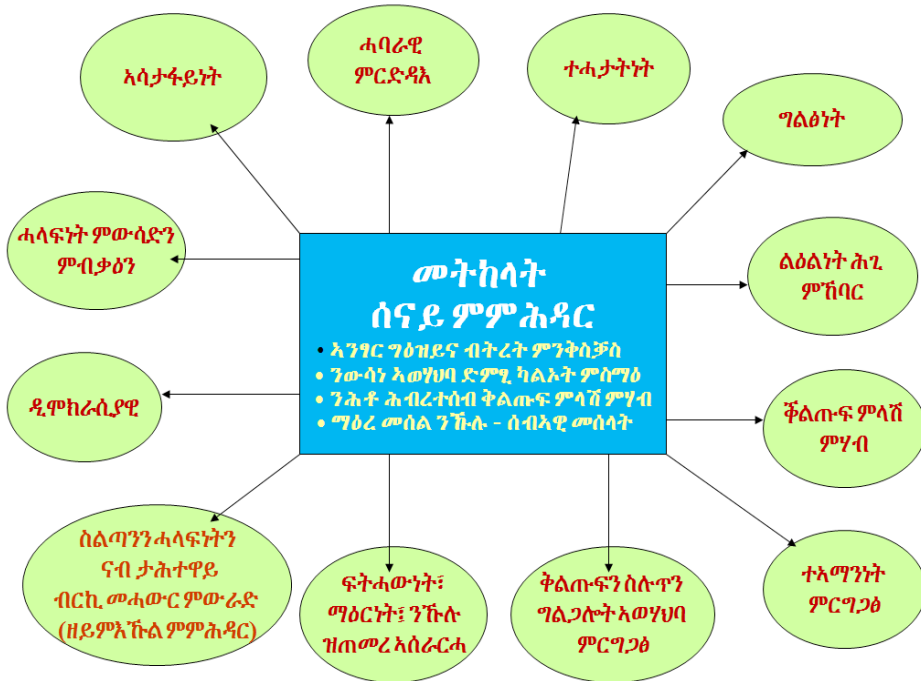

- ⊕ ሰናይ ምምሕዳር እንታይ ማለት ከምዝኾነ ተመያየጡ። ብዝርዝር ግለፁ።
- ⊕ ቀጺሉ ዝርከብ ስእሊ መግለጺ ባህርያትን መትከላትን ሰናይ ምምሕዳር መሰረት ገይርኩም ሕድሕዲኦም እንታይ ማለት ከምዝኾነ ንወለድኹምን ካልኣት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም መብርሂ ፀሓፉ። ዝፀሓፍኩምዎ ኣብ ክፍሊ ተመያየጡሉ።
- ⊕ ስእላዊ መግለጺ መትከላት ስነ ምምሕዳርን መግለጺ ባህርያቶምን መሰረት ብምግባር ኣብ ከባቢኹምን ምምሕዳር ጣቢያኹምን ዘሎ ስርዓት ምምሕዳርን ኣሰራርሓን ተመያየጡ። ናብ ምምሕዳር ጣቢያ / ከባቢያዊ ምምሕዳር ብምኽያድ ብዛዕባ ብመሰረት መትከላት ሰናይ ምምሕዳር ዘለዎም ኣሰራርሓ ሕተተዎም። ንመትከላት ሰናይ ምምሕዳርን መግለፅታቶምን ብኸመይ ኣገባብ ይፍፅምዎም ከምዝኾኑ ሓቲትኩም መልሲ ሒዝኩም ናብ ክፍሊ ምፁ። ንዘምፃእኹምዎ መልሲ ተመያየጡሎም።

4.3.1 ሰናይ ምምሕዳር፣ ልምዓትን ዲሞክራሲን

ተምሃሮ ኣብ 5^ኛ ክፍሊ ብዛዕባ ሰናይ ምምሕዳርን ዲሞክራሲያዊ ስርዓትን ከምዝተምሃርኩም ትዝክሩ ዶ? መፅሓፍ ተምሃራይ 5^ኛ ክፍሊ እስኪ ርኣይዎ። ነዚ መሰረት ብምግባር ድማ ሰናይ ምምሕዳርን ዲሞክራሲን እንታይ ማለት ከምዝኾነ ግለፁ። እምበኣርክስ ዲሞክራሲ ማለት ካብ ህዝቢ፣ ንህዝብን ብህዝብን ዝጣዩሽ መንግስቲ ኾይኑ ብኣብዝሓ ዜጋታት ንሓላፍነት ዘብቅዕ፣ ካብ ምግላል ኣናጊፉ ኣብ ኩሉ መንግስታዊ ዕማም ዘሳትፍ፣ ዓርሰ ምምሕዳር ኣጎልቢቱ ኩሉ ናይ ልምዓት ተጠቓሚ ዝገብር መስርሕዩ። ሓንቲ ሃገር ዲሞክራሲያዊ ሰናይ ምምሕዳርን ኣሰራርሓን ኣብ ተግባር ኣውዒላ እንትበሃል ኣብ ላዕሊ ዘለዉ መግለፅታት ብምልኦም ኣብ ተግባር ክተውዕል ትፀቢት ዝግበረላ እንተኾነኹን እንተውሓደ ግና ነዞም ዝስዕቡ ብዝርዝር ምትግባርን ምርግጋፅን ግድንዩ ዝኸውን። እዚኦም ድማ ከምዝስዕብ ቐሪቦም'ለዉ።

- ህዝቢ ብቸጥታ ዝተሳተፈሉ ነፃን ግልፅን መረጃ ብምክያድ ዝተጣየሽ መንግስቲ
- ውልቀ መላኺ ኣገዛዝኣ ዘወግድን ህዝብታት ክይዕብለሉ ጥንቃቄ ዝገብርን ስርዓት ምምሕዳር (አመሓድራ) ምትእትታው
- ዲሞክራሲያውን ሰብአውን መሰላት ዝተረጋገፀሉ መስርሕ ምትእትታው፤
- ተሓታታይን ግልፅን ዝኾነ መንግስታዊ አሰራርሓ ምህላወ
- ውሕሉል ዝኾነ ቅርሕንቲ ናይ ምእላይ ሜላን ኣገባብን ምጥቃም ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱ 'ዮም።

ስእሊ ፣ ስእላዊ መግለጺ መትከላት ሰነ ምምሕዳርን መግለጺ ባህርያቶምን

ዕዮ ጉጅለ

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ካብ ገፅ 115 - 118ን 127 - 129ን ዝርከብ ብዛዕባ

- ጥንኩርን ድልዳልን ዓቕሚ ምፍፃም ስራሕ ዘለዎ መንግስታዊ መሓውር ምውዳብን ምፍጣርን፤
- ግልፅነት ክዓስልን ግዕዝይና (ብልሽውና) ካብ መንቀለኡ ምብርቃቕን ክጠፍእ ምግባርን፤
- ተሳትፎ ህዝቢ ምሕያልን ምልዕዓልን፤ ግልፅነትን ተሓታትነትን ማእኸል ዝገበሩ ኣሰራርሓታት ምትእትታው፤
- ውዕኢታዊ፣ ቅልጡፍን ስሉጥን፣ ግልፅን ተሓታትን ዝኾነ ስርዓት ፋይናንስ መንግስቲ ምሕያል፤

- ምርጫውን ምዕሳልን (ምስፋን) ሰናይ ምምሕዳር ዝምልከቱ እናንበብኩም ተመያየጡሎም።
- ጠመተ ክግበረሎም ዝግብኡ ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂ (ሜላታት) ኣፈፃፀማን ምርጫ ሰናይ ምምሕዳር ዝምልከቱ ሃዕባታት ኣብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምክያድ ኣንብቡ። ተመያየጡ። መልስኹም ብፅሑፍ ኣቕርቡ።
- ነዚ ዘምበብኩምዎ ድማ ምስ ስእላዊ መግለጺ መትከላት ሰናይ ምምሕዳርን መግለጺ ባህርያቶምን እናገናዘብኩም ተመያየጡ።

ዲሞክራሲያዊ አሰራርሓ ንምጉልባት ብዋናነት ትርጉም ዘለዎም ዲሞክራሲያዊ ትካላት ምጥያሽን ምጥንኻርን ኣገዳሲ እዩ። እዚ እም ድማ መንግስቲ ተሓታታይ ክኸውን ዝገብሩ፣ ነፃን ግልፅን መረፃ ዘካይዱ፣ ሕጊ ዘውፅኡ፣ ካብ ሕጊ ንላዕሊ ዝኸዱ ሰበ ስልጣን ስጉምቲ ዝወስዱ፣ ህዝቢ መሰሉ ዝተሓለወ ምዃኑ ዝከታተሉ፣ ፍትሒ ዝተረጋገፀ ምዃኑ ዝከታተሉን ዝፍትሹን ወዘተ ትካላት ክጣየኹ ምግባር ነዚ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ብዝበለፀ እናጎልበተን እናፀፈፈን ንምኻዱን እዚ መስርሕ ከም ባህሊ ክውሰድ ዝገብሩ ከምዝኾኑን ይእመን።

ንጥፈት

ኣብነታት ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካን ኣብ ኢትዮጵያን ጥቐሱ። ስእነት ሰናይ ምምሕዳር ዘብፅሖ ሳዕቤናትን ፅዕንቶን ማሕበረ ኢኮኖሚያዊ ኩነታት ግለፁ። ንኣብነት ግዕዝይና፣ ውፅኢት ኩናት ሕድሕድ፣ ወፍሪ ምረፁናን ቅልውላውን፣ ዘይፍትሓውነት፣ ተበላለፅን ክራይ ኣካብነትን ኣመልኪትኩም ተመያየጡ።

ሀ. ተሓታትነትን ግልፅነትን

ተሓታትነትን ግልፅነትን ሓደ ካብቶም መሰረታዊ መትከላት ዲሞክራሲያዊ ምምሕዳር እዩ። ስለዝኾነ ድማ ተሓታትነትን ግልፅነትን ካብ ናይ ሰናይ ምምሕዳር ክልስ ሓሳባትን ተፈልዩ ዝርእ ኣይኮነን። ኣብ ሞንጎኦም ዘሎ ምትእስሳር ብንፁር ንምርኣይን ተሓታትነትን ግልፅነትን ዝብሉ ቅድሚ ምትንታንና ምምሕዳር ማለት እንታይ ማለት ከምዝኾነ ብሓፃሩ ከምዚ ዝስዕብ ንመልከት። ምምሕዳር ብሰፊሑ እንተተረዲእናዮ መሓውራትን ስርዓትን መንግስቲ ካብ ህዝቢ ብዝረኽብዎ ውክልና መሰረት ናይቲ ሃገር ሃፍትታትን ፀጋታትን ነቲ ህዝቢ ብዝጠቅም መንገዲ ዘመሓዱሩሉ ፖለታካውን ኢኮኖሚያውን ስልጣን ምዃኑ ንርዳእ። እዚ ማለት ድማ መንግስታዊ ምምሕዳር ናይቲ ህዝቢ ሃፍትን ፀጋን ነቲ ህዝቢ ብዝጠቅም መንገዲ የመሓድር ምህላውን ዘይምህላውን ካብ ነረጋግፀሎም መሰራሕታት እቲ ሓደን ቀንድን ተሓታትነትን ግልፅነትን ምህላዉ እዩ።

ዕዮ ጉድለ

ተምሃሮ ምምሕዳር እንታይ ማለትዎ? ኣብ ከባቢኹም ምምሕዳር ኣሎ ዶ? እንታይ ይሰርሕ? ምምሕዳር ህዝብን መንግስትን ድማ ግልፅነትን ተሓታትነትን ይጠልብዎ? ንምንታይ? ተሓታትነት እንታይ ማለትዎ? ከመይ ከ ይግለፅ? ፋይናንሳዊ ተሓታትነት፣ ምምሕዳራዊ ተሓታትነትን ፖለቲካዊ ተሓታትነትን እንታይ ማለትዎም? ከመይ ይግለፁ? ብኣብነት ኣረድኡ። ግልፅነት ከ እንታይ ማለትዎ? ከመይ ይግለፅ? ኣብ ቤት ትምህርትኹምን ምምሕዳር ጣብያኹምን ተሓታትነትን ግልፅነትን ከመይ ይትግበር? ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎምዎን። መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብዮትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 115 - 118ን 127 - 129ን ዘለዉ ዕሑፋት

- ውፅኢታዊ፣ ቅልጡፍን ስሉጥን፣ ግልፅን ተሓታትን ዝኾነ ስርዓት ፋይናንስ መንግስቲ ምሕያል፣
- ምርግጋዕን ምዕሳልን (ምስፋን) ሰናይ ምምሕዳር ዝምልከቱ እናንበብኩም ተመያየጡሎም። ተኻትዑ። መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ተሓታትነት፣ ኣብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ፍልፍል መንግስታዊ ስርዓት ብፍቓድ ህዝቢዎ ዝፍፀም። ሕገ መንግስቲ ኣፅዲቐ ብመረፃ መንግስቲ መስሪቱ እቲ መንግስቲ ንክመርሖ ውክልና ዝህቦ እቲ ኣብ ሓደ ጂኦግራፊያዊ ክልል ዝርከብ ዜጋ ስለዝኾነ እዚ ዜጋ ኣካይዳን ስራሕትን ናይ ምክትታልን ምሕታትን ደረት ዘይብሉ ምሉእ መሰል ኣለዎ። ንህዝቢ ተሓታታይ ምኳን ሰናይ ምምሕዳር ናይ ምህላዉ መሰረታዊ መግለፂ እዩ። ተሓታትነት እንተሎ ፍትሓውነት፣ ኣድሚፅካ ምምላስ ቅንዕናን፣ ኣብነታዊ ዝኾነ ኣመራርሓ ምሕላው የመልክት።

ተሓታትነት እንትንብል ምስቲ ዝውሰን ጉዳይ ኣግባብነት ዘለዎም ትክክለኛን ኣቐዲሞም ዝተወሰኑ ዝርዝር ኣሰራርሓታትን ምህላዎም የመልክት። እዚ ማለት ንህዝቢ ዝትንክፍ ውሳኔታት ዝወሃቡ ካብ ህዝቢ ስልጣን ዝተዋህቦ ኣካል ወይድማ ሰብ ጥራሕ ኾይኑ ስርዓት እቲ ኣወሃህባ ውሳኔውን ቦቲ ንህዝቢ ግልፂ ዝኾነ ኣቐዲሙ ብዝተሰርፀ ኣካይዳ ጥራሕ እዩ። እዚ እንተተማለኡ ጥራሕ እዩ ዜጋታት ጉድለት ኣብዝህልወሉ እዋን ናይ ምሕታት መሰሎም ዝጥቀሙሉ። ብካልእ ወገን ተሓታትነት እንትበሃል ሰንሰለታዊ ዝኾነ ካብ ላዕሊ ንታሕቲ ዝወረደ ከምኡውን ጎናዊ ዝኾነ ናይ ምቁፅፃር ስልቲ ምህላዉ የመልክት። እቲ ቀንዲ መእሰሪኡ ናይ ህዝቢ ሃፍትታትን ፀጋታትን ንክመሓድሩ ዝተወከሉ ኣካላት ብከመይ ተግባሩ ይፍፅም ምህላው ምርግጋዕ ይርከብዎም።

➤ **ፋይናንሳዊ ተሓታትነት፣** ፋይናንሳዊ ተሓታትነት ምህላዉ ናይቲ ህዝቢ ሃፍቲ ዝኾነ ፋይናንስ እቲ ህዝቢ ቀዳምነት ንዝህቦ ጉዳይን ንህዝቢ ጥቕምን ምውዳሉ

ናይ ምርግጋፅ ጉዳይ እዩ። ፋይናንሳዊ ተሓታትነት ናይ ሕገ መውፅኢ፣ ሕገ ፈፃሚ፣ ሕገ ተርጓሚ ኣካላት፣ ከምኡውን ዝተፈላላዩ ኣብ ትሕቲ ሕገ ፈፃሚ ዘለዉ መንግስታዊ መሓውራትን ርእሶም ክኢሎም ዝተጣየሹ ከም ቦርድ መረፃ፣ ኦዲተር ጀነራል ዝበሉ ቢሮታት ኣሰራርሓታት ዝምልከት እዩ።

➤ ምምሕዳራዊ ተሓታትነት፣ ስልጣን ንዝተፈላለዩ ኣካላት መንግስትን ብኣም ኣቢሎምውን ንሰበሰልጣን መንግስትን ሰራሕተኛታት መንግስትን ዝውሃበሉ ምክንያት ናይ ዜጋታት ድልየትን ጥቕምን ብዝበለፀገ ፍትሓዊ ብዝኾነን መንገዲ ንምምላእ እዩ። ስለዝኾነ ድማ ኣካላት መንግስትን እቶም ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሱ ሰባትን ካብ ናይ ውልቀ ድልየቶምን ሓሳባቶምን ምምላእ ተላቂቆም ነቲ ዝተጠቐሰ ዕላማ ንምፍፃም ዝተሰለፉ ምዃናም ዘረጋግፅ ምምሕዳራዊ ተሓታትነት ክህሉ ይግባእ። እቲ ምምሕዳራዊ ተሓታትነት ኣብቲ ውሽጢ እቲ ዝምልከቶ ቢሮ ብዝርከብ ናይ ውሽጢ ምምሕዳር ወይድማ ብካልኣት ኣካላት መንግስቲ ዝፍፀም ምቁፅፃር ክኸውን ይኸእል እዩ። ንረብሓ ህዝቢ ዝተጣየሹ ሓደ ናይ መንግስቲ ቢሮ ካብ ላዕሊ ክሳብ ታሕቲ ብምምሕዳራዊ ሰንሰለት ዝተተሓሳዘ ክኸውን ይግባእ። እዚ ምምሕዳራዊ ሰንሰለት ኣብ ዝተፈላላዩ ብርክታት ዘለዉ ሰራሕተኛታት ወይድማ ሓለፍቲ ነቶም ኣብ ልዕሊኦም ዘለዉ ሰራሕተኛታት ወይድማ ሓለፍቲ ተፀዋዕትን ሰራሕ ወይድማ ውሳኔ ትኸክል እንተዘይኮይኑ በቲ ምምሕዳራዊ ሰንሰለት ኣቢሉ ክእረም ንኸግበር ካብምክኣሉ ብተወሳኺ ኣብቲ ጉዳይ ፍሉይ ጥቕሚ ዘለዎ ሰብ ብምሉእ ነቲ ጉዳይ ናብ ዝምልከቶ ሰብ ወይድማ ኮሚቴ ናይ ምውሳድ መሰል ከምዘለዎ የረጋግፅ።

➤ ፖለቲካዊ ተሓታትነት፣ ዝተፈላለዩ ናይ መንግስቲ ኣካላት ሰበሰልጣን መንግስትን ፋይናንሳውን ምምሕዳራውን ተሓታትነት ክህልዎም ከምዝግባእ ኣብ ላዕሊ ብዝርዝር ዝተጠቐሰ ይኹንምበር እዚ በይኑ ግን እቲ ዝድለይ ውፅኢት ንኸምፅእ ኣይኸእልን። ስለዚ ሕገ መንግስቲ ኣዕዲቆም ሉኣላዊ ስልጣን መንግስቲ ብውክልና ዝህቡ እቶም ኣብ ሓደ ጂኦግራፊያዊ ክልል ዝርከቡ ዜጋታት'ዮም። ብምኳኑውን ዜጋታት ውክልንኦም ካብ ምሃብ ጀሚሩ በብብርኩ ዝግለፅ ዝተፈላለዩ መግለፅታት ዘለዎም ናይ ፖለቲካ ስልጣን ኣለዎም። ኣብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት እቲ ህዝቢ ነቲ ብመረፃ ዝወከሎ መንግስቲ እምነት ኣብዝስእነሉ ግዘ ካብ ስልጣን ናይ ምውራድ ፖለቲካዊ መሰልን ስልጣንን ኣለዎ። ስለዚ መንግስታዊ ሓላፍነት ዝሓዙ ሰባት ናይ ህዝቢ ድልየት ምፍፃም እንተዘይክኢሎምን ናይ ህዝቢ ተሓማንነት እንተዘይብሎምን ክልተ መማረፂ ጥራሕ ይህልዎም። እዚኣቶም ካብ ስልጣናዎ ምውራድ ወይድማ ስልጣን ብጉልበት ንክቕፅል ምግባርን እዮም። እቲ ካልኣይ መማረፂ ሕጋዊ ዘይኮነ መንግስቲ ንክፍጠር ይገብር።

ግልፅነት፣ ናይ መንግስታዊ ትካላት፣ ሰበስልጣን መንግስትን ሰራሕተኛታት መንግስትን ውሳኔ ኣወሃህባ ከይዲ ነቶም ዝምልከቶም ሰባት ብዝርድኦም ብዝፈጥሩዎን መንገዲ ዝካየድ እንትኾይኑ፣ ከምኡ'ውን ኣሰራርሓ መንግስታዊ ትካላት ብዝምልከት ንህዝቢ ብቐፅ ሓበሬታ ዝወሃብ እንትኾይኑ ግልፅነት ዘለዎ ምምሕዳራዊ ስርዓት'ሎ ማለት'ዩ። **ግልፅነት** ዘለዎ ምምሕዳር እንተሃልዩ ዜጋታት ብዛዕባ ኣሰራርሓን ውሳኔታትን ኣካላት መንግስቲ እኩል ሓበሬታ ስለዝህልዎም ጉጉያት ወይድማ ዘይተስተኻኸሉ ውሳኔታት ኣለው ኢሎም ኣብ ዝሓስቡሉ እዋን ሕቶኦም ንዝምልከቶ ኣካል ንክቐርቡ ዝተመዓራረየ ባይታ ይህልዎም። እዚ ማለት ድማ ግልፅነት እንተሃልዩ ንዕኡ ተኸቲሉ ተሓታትነት ከምዝስዕብ ዘየካራክር ጉዳይ እዩ። ኣድላዩ፣ ኣግባብነት ዘለዎ ንምርድኡ ዘይኸብድን ክትተኣማመነሉ እትኸእለሉ ሓበሬታ ኣብቲ ኣድላዩ ዝኾነሉ እዋን ንኹሎም እቲ ጉዳይ ዝምልከቶም ሰባትን ኣብ ላዕለዎይ ብርኪ ዝርከቡ ሓላፍነት ዘለዎም ሰባትን እንተተመሓላፊኡ ወይድማ እንተተገለፁ ግልፅነት ዘለዎ ምምሕዳር ኣሎ ክንብል ንኸእል። ብተወሳኺ'ውን ግልፅነት ዝዓሰሎ ስርዓት ጠቐምቲ ዝኾኑ ሓበሬታታት ብኣግባቡ ተሓልዮም ቀፃልነቶም ዝረጋገፀሉ ከይዲ ይህሉ።

ለ. ተሳትፎን ምብቃዕን ህዝቢ

ዕዮ ጉጅለ

ተሳትፎን ምብቃዕን ህዝቢ እንትበሃል እንታይ ማለት ይመስለኩም? ኣብ መንግስታዊ ኣሰራርሓን ምምሕዳርን ተሳትፎ ህዝብን ፍትሓዊ ውሳኔ ምሃብን እንተዘይተረጋገፁ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ክህልው ኣይኸእልን ይበሃል። ንምንታይ? ብዝርዝር ተመያየጡሎም፣ ተኻትዑሎምን። መልስኹም ብፅሑፍ ኣቐርቡ።

ኣብ መንግስታዊ ኣሰራርሓን ውሳኔ ምሃብን ተሳትፎ ህዝቢ እንተዘይተረጋገፁ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ክህልው ኣይኸእልን እዩ። ኣብ ሓደ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ተሳትፎ ህዝቢ ብኸመይ ይረጋገፅ ንዝብል ሕቶ ዝተፈላላዩ ፀሓፍቲ ዝተፈላላዩ ሜላታት ይሕብሩ። ብክልስ ሓሳባት ደረጃ ክልተ ዝተፈላላዩ ዓይነታት ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ከምዘለዉ ንግንዘብ። እዚኣቶም ድማ ቀጥታ ዝኾነ ዲሞክራሲን ቀጥተኛ ዘይኮነ ናይ ውክልና ዲሞክራሲን እዮም። ቀጥታ ዝኾነ ዲሞክራሲ ኣብዘለውሉ ስርዓት ምሉእ ብምሉእ ናይ ህዝቢ ተሳትፎ ኣሎ ክበሃል ይኸእል። ምኽንያቱ ናይ ህዝቢ ሓባራዊ ውሳኔታት ዝወሃቡ እቲ ህዝቢ ብቐጥታ ብዝገብሮ ተሳትፎ እዩ። ንኣብነት ህዝቢ ብሪፈረንደም ንሓደ ጉዳይ ብቐጥታ ክውሰን ይኸእል። ይኹን እምበር ኣብዚ ዘለናዮ ናይ ዕብዮት ደረጃ ናይ መንግስቲ ሓላፍነት ኣዝዩ ብዙሕን ዝተሓላለኸን ብምዃኑ ኣብ ኩሉ ሃገራዊ ጉዳይ ህዝቢ ብቐጥታ ክውሰን ይኸእል እዩ ኢልካ ንምሕሳብ ኣፀጋሚ እዩ። እዚ ንኸትግብር ምፍታንውን ስለጥ ዝኾነ ምምሕዳር ንከይህሉ ዝገብርን ብዙሕ ወፃኢ ዝሓትትን እዩ። እዚ ማለት ግን ቀጥተኛ ዝኾነ ተሳትፎ ህዝቢ ኣብ ሓድሓደ ጉዳይ ምትግባር ኣይከኣልንዮ ማለት ኣይኮነን።

ሐ. ምርጫ ልዕልነት ሕጊ

ዕድ ጉጅለ

ልዕልነት ሕጊ እንታይ ማለትዩ? ልዕልነት ሕጊ ብከመይ ኣገባብ ይግለፅ? ልዕልነት ሕጊ ኣብ ሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ካብ ዓንቀፅ 9 -12 ብከመይ ኣገባብ ገሊፅዎ ከምዘሎ ተመያየጡሎም፡፡ ተኻትዑሎም፡፡ መሰረታዊ መትከላት ሕገ መንግስቲ ከመይ ትርድእዎ? ኣብ ትግራይ ብፍላይ ድማ ኣብ ወረዳኹም / ከተማኹም ዘሎ ኩነታት ልዕልነት ሕጊ ፈትሹ፡፡ ኣብዚኦም ጉዳያት ተመያየጡ፡፡ ተኻትዑ፡፡ መልስኹም ብፅሑፍ ኣቕርቡ፡፡

ልዕልነት ሕጊ ማለት ናይ መንግስቲ ስልጣን ኣግባብ ብዘለዎ ስርዓት ብዝተሓንፀፀ ብናይ ፅሑፍ ሕጊ ጥራሕ ክካየድ ምግባር ማለት እዩ፡፡ እዚ ትርጉም ናይ መንግስቲ ስልጣን ከምዘደለኻዮ ብዘይምንም ስርዓት ዝካየድ ከም ዘይኮነ ዝሕብር እዩ፡፡ ብተወሳኺ'ውን እዙይ ትርጉም ናይ መንግስቲ ስልጣን ብኣግባቡ ብሕጊ ተዘርዚሩ ክቕመጥ ከምዘለዎ ዘመላኽት እዩ፡፡ ንኣብነት ዝኾነ ሰብ ኣግባብ ብዘለዎ ኣካል ዝተደንገገ ሕጊ እንተተዘይጥሒሱን ኣግባብ ብዘለዎን ኣብያተ ፍርዲ እንተተዘይተወሰኑዎ ኣብ ኣካሉ ይኹን ኣብ ንብረቲ ጉድኣት ኣይበፀሐን ዝብል መግለጺ ልዕልነት ሕጊ'ዩ፡፡ ኣብ ክልልና ተመሓይሹ ዝወፀ ሕገ መንግስቲ'ውን ብተመሳሳሊ መንገዲ ኣብ ዓንቀፅ 17 ነቲ ኣብ ፌደራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፖብሊክ ኢትዮጵያ ሕገ መንግስቲ ዓንቀፅ 9 ዝተሓንፀፀ ከምዘሎ ተቐቢልዎ'ዩ፡፡ እዙይ ትርጉም ዝኾነ ሰብ ካብ ላዕለዎይ በዓል ስልጣን ክሳብ ታሕተዎይ ሰራሕተኛ እንድሕር ሕጋዊ ዝኾነ ምኽንያት ዘይሃሊይዎ ነቲ ዝሰርሐ ስራሕ ተሓታቲ ምዃኑ ዘመላኽት እዩ፡፡ ተምሃሮ ሕገ መንግስቲ ፌ.ዴ.ሪ መንግስቲ ኢትዮጵያ ምዕራፍ ክልተ ዝርከቡ መሰረታዊ መትከላት ሕገ መንግስቲ ዝብል ካብ ዓንቀፅ 8 - 12 ኣብዝቐፀል ገፅ ኣንብቡ፡፡

ኣብዚ ጠመተ ክግበረሉ ዝግባእ እቲ ሕጊ ካብዝፈቕደሉ ወፃኢ ዝሰርሐ በዓል ስልጣን ወይድማ ናይ ሓለቕኡ ትእዛዝ ካብቲ ሕጊ ዝእዝዞ ወፃኢ እናሃለወ ዝፈፀመ ታሕተዎይ ሰራሕተኛ ተሓታታይ ከምዝኾነውን የመላኽት፡፡ ብኻልእ ወገን ትርጉም ኩሎም ነቲ ሕጊ ዘውፅኡ ኣካላትን ነቲ ሕጊ ዝፍፀሙ ኣካላትን ነቲ ሕጊ ከኸብርዎ ከምዘለዎም እዩ ዘቕምጥ፡፡

ልዕልነት ሕጊ ማለት ዝኾነ ዝፈፀሞም ነገር ሕጊ ብዝኣዘዙ መሰረት ምፍፃም ማለት እዩ፡፡ እምበኣርከስ ኣብዚ ልቢ ክንብል ዘለና ካብቲ ልዕል ክብል ዝተውሃበ ዝተፈላለየ ናይ ልዕልነት ሕጊ ትርጉም እውን ንግንዘቦ ልዕልነት ሕጊ ብዛዕባ ፍትሓውን ናይቲ ክኸበር ዘለዎ ሕጊ ምንም ዝብሎ ከምዘይብሉ'ዩ፡፡ ስለዚ ንሰብኣዊ መሰል ምንም ዓይነት ክብሪ ዘይብሎም መንግስታት ምስ ልዕልነት ሕጊ ሓቢሮም ክነብሩ ከምዝኽእሉ ኢና ንርዳእ፡፡ ይኹን ደኣ'ምበር ልዕልነት ሕጊ መብሓትኡ ግዘ ንዲሞክራሲ ኣድላይ ቅድመ ኩነታት ከምዝኾነ እዩ ዝእመን፡፡

ዓንቀፅ ፱፡ ልዕልነት ሕገ መንግስቲ

1. ሕገ መንግስቲ ልዕሊኹሉ ሕጊ ሃገር እዩ። ካብ ኩሎም ሕግታት ሃገር ዝለዓለን ዝሓዘን ዝኾነ ሕጊ እዩ። ውሳኔ ዝኾነ ይኹን ሕጊ፣ ባህላውን ልማዳውን አሰራር-ሓታት፣ ከምኡ-ውን መንግስታዊ አካል ወይድማ በዓል ስልጣን ምስዚ ሕገ መንግስቲ ሃገር ዝፃባእ እንተኾይኑ ተፈፃምነት (ተቐባልነት) አይህልዎን።
2. ዝኾነ ይኹን ዜጋ፣ አካላት መንግስቲ፣ ፖለቲካዊ ትካላት፣ ካልኣት ማሕበራት ከምኡ-ውን ሰበሰልጣናት ንሕገ መንግስቲ ከኹብሩን ክኸበር ክገብሩን፣ ንሕገ መንግስቲ ተገዛእቲ ክኾኑ ዝለዓለ ሓላፍነት አለዎም።
3. አብዚ ሕገ መንግስቲ ካብዝተደንገገን ዝተወሰነን ወፃኢ ብዝኾነ አገባብ ስልጣን መንግስቲ ምሓዝ ዝተኸልከለ እዩ።
4. ኢትዮጵያ ዘዕደቕቶም ዓለምለኸ ስምምዕነት ብምልኦም አካል ሕጊ'ህ ሃገር እዮም።

ዓንቀፅ ፲፡ ሰብአውን ዲሞክራሲያውን መሰላት

1. ሰብአዊ መሰላትን ነፃነትን ካብ ወዲ ሰብ ተፈጥሯዊ ኩነታት ዝፍልፍሉ ዘይጠሓሱ፣ ዘይድፈሩን ዘይገሃሱን እዮም።
2. ሰብአውን ዲሞክራሲያውን መሰላት ዜጋታትን ህዝብታትን ይኸበሩ'ዮም።

ዓንቀፅ ፲፩፡ መንግስትን ሃይማኖትን ዝተፈላለዩ ምዃናዎ

1. መንግስትን ሃይማኖትን ዝተፈላለዩ እዮም።
2. መንግስታዊ ሃይማኖት አይህልውን።
3. መንግስቲ አብ ጉዳይ ሃይማኖት ኢዱ አየእትውን። ሃይማኖት-ውን አብ ጉዳይ መንግስቲ ኢዱ አየእትውን።

ዓንቀፅ ፲፪፡ አሰራር-ሓን ተሓታትነትን መንግስቲ

1. አሰራር-ሓ መንግስቲ ንህዝቢ ግልፂ ብዝኾነ መንገዲ ክትግበርን ክፍፀምን አለዎ።
2. ዝኾነ ይኹን ሓላፍን ተመራፃይ ህዝብን ሓላፍነቱ እንተጉድል ተሓታታይ ይኸውን።
3. ህዝቢ አብዝመረጸም ተወክልቱ እምነት እንትሰእን ካብዝተመረፀሉን ካብዝተመደቡሉን ሓላፍነት ከልዕሎም ይኸእል። ነዚ ዝርዝር ኣፈፃፀማ ብሕጊ ዝውሰን ይኸውን።

ልዕልነት ሕጊ ከማልኦም ዝግብኡ ነጥብታት፣ ከምቲ ልዕል ኢሉ ንምጥቃስ ዝተፈተነ ልዕልነት ሕጊ እንታይን እንታይን ትሕዝቶ ክህልዎ ከምዝኸእል ንፀር ዝኾነ ምርድዳእ እንተዘይሃለወ'ኳ ልዕልነት ሕጊ ኣሎ ንምባል እቲ ዝወፅእን ኩሉ ሰብ ክገብሮ አለዎ ዝበሃል ሕጊ እዞም ዝስዕቡ ባህርያት ክህልውዎ ይግባእ። ንኅቶም-ውን

- ብቐረባ ዝርከብ ማለት ኩሎም ሕግታት ንህዝቢ ብቐረባ ዝርከቡን ዝፍለጡን ክኾኑ አለዎም።

- ብእርግጥነት፣ ሕግታት ኩሎም ብትርጉሞም ግልጺ ክኾኑ ኣለዎም።
- ምትሕሓዝ ኣለዎም፣ ሕግታት ነንሕድሕዶም ዝደጋገፉ ዘይጋጨው ክኾኑ ኣለዎም፣ ምግጫው እንትበሃል'ውን መፍትሒ ክህልዎም ይግባእ።
- ክፍፀም ዝኸእልን ኣብ ተግባር ክውዕል ዝኸእልን
- ኣጠቓላሊ ንውልቀ ሰባት ተባሂሉ እንተይኮነስ ብሓፊሻ ንኹሉ ክገልግል'ዩ ተባሂሉ ክቕረፅ ኣለዎ።
- ተፈጻሚነት፣ ሕጊ ብዘይኣፈላላይ ኣብ ኩሉ ዝፍፀም ክኸውን ይግባእ።

ተራ ኣብያተ ፍርዲ ኣብ ምኽባርን ምርግጋዕን ልዕልነት ሕጊ፣ ልዕልነት ሕጊ ኣብ ሓንቲ ሀገር ንክህሉ ናይ ግድን ኣብታ ዓዲ ነፃነቱ ዝተሓለወን ታሓታታይን ዝኾነ ቤት ፍርዲ ክህሉ ኣለዎ። ነዚ'ውንዩ ኣብዚ ብርኪ ብዛዕባ ነፃነትን ተሓታታይነትን ኣብያተ ፍርዲ ኣልዒልና ንርእዮ ዘለና።

ነፃነትን ተሓታታይነትን ኣብያተ ፍርዲ፣

ዕዮ ጉድለ

ዓንቀፅ 12 ሕገ መንግስቲ ኢትዮጵያ ብዛዕባ 'ኣሰራርሓን ተሓታታይነትን መንግስቲ' እንታይ ይብል? ልዕልነት ሕጊ ከማልእዎም ዝግብኡ ነጥብታት እንታይዮም? ተራ ኣብያተ ፍርዲ ኣብ ምኽባርን ምርግጋዕን ልዕልነት ሕጊ እንታይ ይመስል? ኣብ ጣብያኹም ዝርከብ ማሕበራዊ ቤት ፍርዲ ከመይ ይሰርሕ? ኣብ ወረዳኹም / ከተማኹም ዝርከብ ቤት ፍርዲ ልዕልነት ሕጊ ንምርግጋዕ ከመይ ይሰርሕ? ነፃነትን ተሓታታይነትን ኣብያተ ፍርዲ ከመይ ትርድእዎ? ብሕታዊ ነፃነት ዳያኑ እንታይ ማለትዮ? ከመይ ትርድእዎ? ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ ብብሕታዊ ነፃነት ዳያኑ እንተዘይተሓገዙ ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ ዝተማልእ ኣይኸውንን እንትበሃል እንታይ ማለትዮ? ነዚ ኣበሃህላ ምስ ዳያኑ ኣብያተ ፍርዲ ወረዳ ወይድማ ማሕበራዊ ቤት ፍርዲ ጣብያኹም ብምሕታት መልሲ ሒዝኩም ናብ ክፍሊ ክትመፁ ክትመያየጡሎምን ክትካትዑሎምን ይግባእ። ልዕልነት ሕጊ ንምርግጋዕ ተሳትፎ ፈፀምቲ ኣካላት ከ እንታይ ክመስል ኣለዎ? ፈፀምቲ ኣካል ክኸተልዎ ዝግባእ ኣሰራርሓታት እናዘርዘርኩም ተመያየጡሎም። ኣብ ጣብያኹም ንዝርከቡ ፈፀምቲ ኣካል'ውን ሕተትዎም።

ትርጉምን ትሕዝቶን ናይ ኣብያተ ፍርዲ ነፃነት ካብ ሃገር ናብ ሃገር ከከም ናይቲ መንግስቲ ዓይነትን ናይቲ ከባቢ ባህሊን ናይ ፖለቲካ ኩነታት ዝፈላለይ እዩ። ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ መሰረት ዝገብር'ውን ናይ መንግስቲ መሓውር ናይ ስልጣን ክፍፍል እንትኸውን እዚ ናይ ስልጣን ክፍፍል'ውን ከምቲ ቅድም ኢልና ዝረእናዮ ኣብዚ ሕዚ እዋን ፍፁም ብዝኾነ ስልጣን እንተይኮነስ ሓደ ናይ መንግስቲ መሓውር ነቲ ሓደ ብምቕፃር ኣቢሉ እዩ ዝግለፅ። ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ ማለት ኣብያተ ፍርዲ ነቲ ዝተውሃበን መደብ ስራሕ ብመንነት ሰብ

ጉዳይ ወይድማ ዓይነት ጉዳይ ከይተደፍኡ ስራሕቲ ብሕጊ ጥራሕ ዝፍፀሙሉ ኩነታት ክፍጠር እንተሎ ማለትዮ። ኣብያተ ፍርዲ ነፃ እንተዘይኮይኖም ግን ስራሕቶም ዝፍፀሙ ብድልየት ሓደ ወገን ተከራኻሪ ስለዝኸውን ነፃ እዮም ኢልካ ንምዝራብ ኣይከኣልን። ብሕልፊ ካብቶም ተኻተቦቲ ወገናት ሓደ መንግስቲ ኣብ ዝኾነሉ ጊዜ ኣብያተ ፍርዲ ብዘይምንም ኣድልዎ ሕግን ናይቲ ጉዳይ ፍረ ነገርን ጥራሕ ሪኦም ትክክልኛ እዩ ዝብልዎ ውሳኔ ንምሃብ ብጣዕሚዮ ዘፀግመሎም።

ነፃነት ዳይነት ኣብዘየለሉ ኩነታት መሰላት ዜጋታት ብዝርዝር ምብሃሕ ወይድማ ሕገ መንግስቲ ብዝርዝር መሰላት ምጭንናኻቕ ዋጋ ዝህልዎ ጉዳይ ኣይኸውንን። ኮይኑ ግና ብዙሓት ጨቆንቲ ስርዓታት ዓንቀፃት ሕገ መንግስታቶም ብሰብአዊ መሰላት ዝተመልኡ ኣንተኾነውን ብተግባር ግና መሰላት ዜጋታትን ክሕልዎ ኣይተርአየን። እዙይውን ኣብ ዝተፈላላዩ ሃገራት ዝተርአየዮ። ስለዚ ልዕል ኢሉ ዝተጠቐሰ ተሞክሮ ጨቆንቲ መንግስታታት ዘመሓላልፊልና መልእኸቲ እንተሃለወ መሰል ዜጋታት ኾነ ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ ኣብ ሕገ መንግስቲ ይኸን ብኻለእ ሕጊ ምቕማጦም ጥራሕ ንተግባራዊነቶም ውሕስና ክኸውን ከምዘይኸእልዮ።

ነፃነት ኣብያተ ፍርዲ ክንብል እንተለናውን ኣብ ውሽጡ ክልተ መሰረተ ሓሳባት ዝሓዘዮ። ብሓደ ወገን ኣካል ዳይነት ከም መሓውር መጠን ክህልዎ ዝኸእል ነፃነት ዘርኢ እንትኸውን ቦቲ ካለእ ወገን ድማ ኣብዚ መሓውር ዳይነት ዝሰርሑ ዳይኑ ናይ ዳይነት ስራሕቶም ማለት እቲ ዝቐረበሎም ጉዳያት ብዘይ ፍርሓትን ስግኣትን ንሕጊ ጥራሕ መሰረት ገይሮም ክሰርሑ እንተለዉ ማለት እዩ። ስለዚ ብዛዕባ ነፃነት ዳይነት ክንዛረብ እንተለና ብዛዕባ እዞም ልዕል ኢሎም ዝተጠቐሱ ነፃነታት ንዛረብ ማለትዮ።

ብሕታዊ ነፃነት ዳይነት፣ ኣብያተ ፍርዲ ብሙሉእ ነፃነት ስራሕተን ንክፍፀማ ናይ ፌደራል ይኹን ናይ ክልልና ዝተማሓየሽ ሕገ መንግስቲ ሪኢና ኢና። ይኹን እምበር ናይ ኣብያተ ፍርዲ ነፃነት ብናይ ዳይነት ብሕታዊ ነፃነት እንተዘይተሓገዙ ናይ ኣብያተ ፍርዲ ነፃነት ዝተማልኦ ክኸውን ኣይከእልን። ስለዚ ናይ ኣብያተ ፍርዲ ትካላዊ ነፃነት ንምክባር ሕድ ሕድ ዳይና ስራሕቱ ብሙሉእ ነፃነት ክካይደሉ ዘኸእሉ ኩነታት ክማልኡ ይግባእ። ናይ ዳይነት ብሕታዊ ነፃነት ብዋናነት

- ሕድ ሕድ ዳይና ዝቐረበሉ ዝኾነ ጉዳይ ኣመልኪቱ ምንም ዓይነት ተፅእኖ ከይግበረሉ፤
- ብፍላይ ካብቲ ሕጊ ፈፃሚ ኣካል ሓደ ጉዳይ ባዚይ ወይድማ ብካለእ መልክዑ ክውስን ትእዛዝ ከይዋሃዖ ወይድማ ካብ ሕጊ ወፃኢ ውሳኔ ንክህብ ዘገድድ ኩነታት ከይፍጠር፤
- ቦቲ ዝህዖ ውሳኔ ምኽንያት ንመንግስቲ ሓዊሱ ካብ ዝኾነ ወገን ኣድላይ

ዘይኾነ ስጉምቲ ከይውሰዶ ምክልኻልን ብዘይምንም ፍርሓትን ስግኣትን መሊኡ ስርሑ ክሰርሕ ዝኽእልዎ ኩነታት ምግባር እዩ።

ተሳትፎ ፈፀምቲ ኣካላት ኣብ ልዕልነት ሕጊ፣ ልዕልነት ሕጊ ኣብ ሓንቲ ሃገር ንክህልው ብዝበለፀ ዓብይ ተራ ክፃወት ይግባእ ተባሂሉ ተስፋ ዝግበሮ ኣካል መንግስቲ እቲ ሓደ ፈፃሚት ኣካል'ዩ። ምኽንያቱውን እዚ ፈፃሚት ኣካል ናብ ስልጣን ዝደየበ ወይድማ ስልጣን ዝሓዞ ብናይ ህዝቢ ሰናይ ድልዎትን ህዝቢ ንምግልጋል ደኣ'ምበር በቲ ዘለዎ ወታደራዊ ሓይሊ ኣይኮነን ተባሂሉ ስለዝእመን እዩ። ንዝመረፀ ህዝቢ ንምግልጋል እቲ ፈፃሚ ኣካል ዝሰርሖም ስራሕቲ ሕጊ ብዝእዝዞ ኣገባብ ክኸውን ይግባእ። ሕጊ ብዝእዝዞ ንምስራሕ ድማ ፈፃሚ ኣካል ነዞም ዝስዕቡ ኣሰራርሓታት ክኸተል ይግባእ።

- **ግልፅነት፣** ፈፀምቲ ኣካላት ብዝተውሃቦም ስልጣን መሰረት ምስራሕን ሀብትን ኣገልግሎትን መንግስቲ ፍትሓዊ ብዝኾነ መንገዲ ንዝምልከቶ ኹሉ ምክፍፋልን ምብፃሕን ኣለዎም። ዝህብዎ ዝኾነ ዓይነት ውሳኔ ወይድማ ትእዛዝውን ብግልፅን ሕጊ ወይድማ ከም ኩነታቱ ደንቢ ብዝእዝዞ መሰረት ጥራሕ ክፍፅሙ ኣለዎም። ብተወሳኺውን ግልፅነት እንትበሃል እቶም ብዝወሃቡ ውሳኔ ወይድማ ትእዛዝ ዝጉድኡ ሰባት ብቐጥታ ብዛዕባ ከይዲ ውሳኔ ትእዛዝን መረዳእታን ክረኽቡ ኣለዎም ማለት'ዩ።
- **ተሓታትነት፣** ፈፀምቲ ኣካላት ንዝህብዎም ውሳኔታትን ንዝሰርሖም ካልኣት ስራሕቲ ተሓተትቲ እዮም። ስለዚ ብምክንያት'ዞም ውሳኔታት ንዝቐርበሎም ግቡእ ዝኾነ ምዕራይ ንባዕሎም ድልዎት ምግባርን ኣብ ዝተደለይዎ እዋን ክርከቡ ይግባእ። እዞም ፈፀምቲ ኣካላት'ውን ብዝሰርሖሉ ቤት ዕሕፊት ብዝሸሞም ኣካል ብሕጊ መውፅኢ ኣካልን ብህዝብን ክግምገሙ፣ ክሕተቱ፣ ብዛዕባ ዝፈፀምዎ ስራሕቲ'ውን ፀብፃብ ኸቐርቡን ኣድላይ ዘበለ መብራህርሂ'ውን ክህቡ ይግባእ።
- **ኣድልዎ ዘይምፍፃም፣** ፈፀምቲ ኣካላት ኣድልዎ ብዘይብሉ ኩነታት ስራሕቶም ከካይዱ ይግባእ። ብቐለም፣ ብዓሌት፣ ብብሄር/ብብሄረሰብ፣ ብዖታ፣ ብቋንቋ፣ ብሃይማኖት፣ ብፖለቲካ ኣመለኻኽታ ወይድማ ብካሊእ ቅዋም ወይድማ ኣግባብነት ብዘይብሉ ምኽንያት ፍሉይ ጠመተ ወይድማ ኣፈላላይ ከይገበሩ ብዝቐረበሎም ፍረ ጉዳይ ጥራሕ መሰረት ገይሮም ውሳኔ ክህቡ ይግባእ።
- **ሕጊ ምኽባር፣** ፈፀምቲ ኣካላት ንሕገመንግስቲ ናይ ምኽባርን ንክኸበር ናይ ምግባር፣ ኣግባብነት ብዘለዎም ፖሊሲታት፣ ሕግታት፣ ደንብታት፣ መምርሕታትን ስልጣን ብዘለዎ ኣካል ብዝተሓላለፈ ትእዛዛት መሰረት ሓላፍነቶም ወይድማ ግቡኣም ክዋፅኡ ኣለዎም። ብተወሳኺውን ብቤት ምኽሪ ሚኒስትራት

ዝፀደቁ ደንብታት ብሕገ መንግስቲ ዝተደንገጉ መሰላት ዘይግብኡ ምኳኖም፣ ሰራሕተኛታት መንግስቲ ሕግታት ምኽባሮም ከረጋገፁ ይግባእ።

- **አስተምህሮ ሕጊ ምሃብ፣** ኣብ ሓንቲ ዓዲ ልዕልነት ሕጊ ንክሰፍን እቲ ፈፃሚ ኣካል ነቲ ዝመረጸምን ዘገልገሎን ህዝቢ ብዛዕባ ልዕልነት ሕግን ብዛዕባ ዝተፈላለዩ መሰላት ህዝብን ግቡኣትን ደረጃ ብደረጃ ቡብዝጥዕሞ ኩነታት ኣስተምህሮ ክህብ ይግባእ። እዚ ኣስተምህሮ'ውን ፈፃሚ ኣካል ኣብ ከባቢኡ ምስ ዝርከቡ ነፃ ምስዝኾኑ ኮለጃት ሕግን ካልኦትን ብምትሕብባር ክገብሮ ይኸእልዮ።

4.3.2 ንሰናይ ምምሕዳር ዝግብኡ ጉዳያት

ተምሃሮ ብዛዕባ ሰናይ ምምሕዳርን ዲሞክራሲን እኹል ግንዛብ ረኺብኩም ዶ? ግልፅነትን ተሓታታይነትን፣ ተሳትፎ ህዝብን ምብቃዕን፣ ምርግጋዕ ልዕልነት ሕጊ፣ ቅልጡፍ ምላሽ ምሃብ፣ ተአማንነት ምርግጋዕን ሓባራዊ ምርድዳእን ዝብሉ መትከላት ሰናይ ምምሕዳር ብዝርዝር ተረዲእኹም ዶ? ሰናይ ምምሕዳር ኣንፃር ግዕዝይና ብትረት ምቅላስ ማለት ከምዝኾነ ኸ ትፈልጡ ዶ? ሰናይ ምምሕዳር ማዕረ መሰል ንኹሉ ምርግጋዕ ማለት ከምዝኾነ ኸ ትፈልጡ ዶ? ዝስዕብ መግለፂ ተኸታተሉ።

ዕዮ ጉጅለ

ግዕዝይና (ብልሽውና) እንታይ ማለትዮ? ነዚ ብኣብነት ኣደጊፍኩም ብዝርዝር ግለፁ። ግዕዝይና ተባሂሎም ዝጥቀሱ እንታይዮም? ግዕዝይና ኣብ ቤት ትምህርትኹም፣ ኣብ ምምሕዳር ጣብያኹም፣ ኣብ ምምሕዳር ወረዳን ክልልን ከ ኣሎ ዶ? ንወለድኹም ሓቲትኩም መልሲ ሒዝኩም ናብ ክፍሊ ክትመፁን ክትመያየጡሎምን ይግባእ። ሓደጋታት ግዕዝይና ብዝርዝር ጥቕሱ። ተኻትዑሎም።

ሀ. ግዕዝይናን (ብልሽውናን) ሳዕቤትን፣ ዝተፈላለዩ ሰባትን ሃገራትን ንግዕዝይና (ብልሽውና) ብዝተፈላለዩ መንገዲ ይትርጉምዎ። ሓደ ገዛኢ ዝኾነ ትርጉም ግዕዝይና ብዓለምለኸ ደረጃ የለን። እዚ ግዕዝይና ዝምልከት ናይ ሓባር ኣረዳድኣ የለን ማለት ኣይኮነን። መብዛሕትኦም ሰባትን ሃገራትን ዘረዳድኡሎም ነጥብታት ኣለዉ። እቲ ፍልልይ ዝመፅእ ኣብቲ ደረጃ ስፍሓት ትርጉም ግዕዝይና ጥራሕ እዩ። ግዕዝይና ተባሂሎም ክጥቀሱ ዝኸእሉ ንኣብነት ዝስዕቡ ይርከብዎም።

- ✓ ጉቦ ወይድማ መማለዲ ምቕባል፣
- ✓ ብዝምድናን ካልኦት ውልቃዊ ርክባት (ዝምድናታት) ተደሪካ ምስራሕ፣
- ✓ ዘይግብኣካ ጥቕሚ (ረብሓ) ምርካብን ዘይግብኣካ ንብረት ምውሳድን
- ✓ ወግዓዊ ውሳኔታት ብዘይግባእ ፀቕቲታት ንምቕያርን ኣብቲ ኣወሃህባ ውሳኔ

ተፅእኖ ክትገብር ምፍታንን

- ✓ ሓላፍነትካ ብግቡእ ዘይምፍፃምን ክትገብሮ ዝግብኡካ ነገር ክይገበርካ ምትራፍን ወዘተ
- ✓ ካብ ረብሓ ህዝቢ ውልቃዊ ረብሓ ኣቐዲምካ ምርኣይ (ምቕዳም)

ግዕዝይና ዘለዎ ኣሰራርሓ ንህዝቢ ዘይጠቅም ካብ ምኳን ሓሊፉ ዝሰዕቡ ሓደጋታት ከም ኣብነት ክጥቀሱ ዝኽእሉዮም፤

- መንግስታዊ ትካላት ተሓታትነት ንክይህልወን
- ሰበሰልጣን መንግስቲ ዝግብኡም ማሕበራዊ ቦታን ክብርን ንክይህልዎም
- ህዝቢ ንመራሕቲ ንክይኣመንን ቅንዕና ንክጠፍእን
- ሞራል ህዝብን ስነ ምግባርን ንክወድኹ
- ዜጋታት ንሓበራዊ ረብሓን ምዕባለን ንክይሰርሑ
- ኣብ ዘይግብኡም ውልቃውን ጉጅላውን ረብሓታት ምንዳይ ክድህቡ
- ካብኡ ሓሊፉ'ውን ሰላምን ፀጥታን ንክይህሉ ምግባር ሳዕቤን ኣለዎ።

ግዕዝይና እናተጋደደ እንተኸይዱ መንግስታዊ መሓውራት ናብ ውድቀትን ምልማስን ይኸዳ። ሰባት ብጉልበቶም ወይድማ ብጉልበት መንግስቲ ተጠቂሞም ጉዳዮም ብዝመረፅዎ መንገዲ ዝፍፀሙ ብርኪ ይብፃሑ። ውክልና ህዝቢ ዝተሞህሮም ሰባት ነቲ ውክልና ብዝፃረረ መንገዲ ኣብ ግዕዝይና እንተኣትዮምን ግዕዝይና ትካላዊ ኣሰራርሓ እናሓዘ እተኸይዱ ሰባት ኣብ መንግስታዊ ትካላት ዝነበሮም እምነት ክጠፍእን ዲሞክራሲ እናተሸርሸረ ክኸይድን ይገብር።

ዲሞክራሲ ኣብዘይብሉ ስርዓት ሰባት ኣብ መንግስታዊ መሓውራት ብምኽንያት ግዕዝይና እምነት ክስእኑ እንተለዉ ዘለዎም መማረፂ ናብርኦም ዘማልእ ስርዓት ንክመፅእ ተስፋ እናገበሩ ምዕባይ ወይድማ ዝተፈላለዩ ሕቡእን ዘይሕቡእን ምንቅስቃሳት ብምግባር ነቲ ዘሎ ስርዓት ምልዋጥዮ። ኣብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት መንግስቲ ዜጋታት ምምራፅን ምውራድን መሰል ዘለዎም ስለዝኾኑ ብሰንኪ ግዕዝይና ኣብ መሓውራት መንግስቲ እምነት ኣይስእኑን።

ግዕዝይና (ብልሽውና) ብባሕርይኡ ክኾኑ ዝግብኡም ነገራት ትፅቢት ብዝግበረሎም መንገዲ ንክይፍፀሙ ይገብር። ኣብዚ ከይዲ እዚ እቶም ተዋሰኒቲ ግዕዝይና ኣብ ካልእ ክሳራ ተመስሪቶም ክረኽብዎ ዘይግብኡም ጥቅሚ ይረኽቡ። እቶም ክኸሰሩ ዝተገበሩን ዝግብኡም ነገር ዝተወሰደምን ሰባት ካብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ዘይፅበይዎ ተግባር ስለዝኾኖምን ነዚ ንምእራም ዓቕሚ ስለዝስእኑን ዓርሰ እምነትን ኣብ ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ዝነበሮም እምነትን ይስእኑ። ግዕዝይና ፖለቲካዊ ውሳኔታት ዋጋ ኣልቦ ክኾኑ ይገብር። ስነ ምግባር ዜጋታት ክወድኹ ይገብር። መንግስታዊ መሓውራት ብቕዓት ንክይህልወንን ዝተዋደደ ገበን

ንኸሰፍሕን ብምግባር ንዜጋታት ተወሳኺ ዋጋ የኸፍሎም። ግዕዝይና እንትህልው ኩሉ ዜጋ ብቸጥታ ይኹን ብተዘዋዋሪ መንገዲ ይጉዳእ። ፖለቲካውን ዓሌታውን መልክዕ እናሓዘ ክኸይድ እንተሎ ሓድነት ህዝቢ ንክልሕልሕ ይገብር።

ግዕዝይና ብዝተሓላለኸን ብምስጢራውን አሰራርሓ ዝካየድ ብምዃኑ ከምኡውን ነቶም ተዋሳኒቲ ዘይግብኦም ረብሓ ዘምዕኦምን አሰራርሕኡ ረቂቕ ብምዃኑ ካብ ቁፅፅር ወፃኢ ስለዝኾነ ኣብ ሓፂር እዋን ብዙሓት ሰባት ንኸሳተፉሉ ዝገብር ሓደገኛ ተርእዮ እዩ። ስለዝኾነ ድማ ግዕዝይና እናሰፍሐ ክኸይድ እንተሎ ዘሕፍርን ዘቕፅዕን ተግባር ምዃኑ ተሪፉ መሓውራዊ ኣወዳድባ እናረኸበ ዝኸይድን ኣብ መወዳእታ ድማ ቅኑዓት ዝነበሩ መዐቀንታትን ሕግታትን ዋጋ ዘይብሎም ይገብር። ስለዚ ግዕዝይና ሕግን ስርዓትን ዘጥፍእ፣ ዜጋታት ንምንባርን ንምስራሕን ውሕስነት ዘይብሎም ክኾኑ ዝገብር፣ ምሉእ ብምሉእ ስርዓት ኣልቦነት ክነግስ ዝገብር እዩ። ስለዝኾነ ምክልኻል ግዕዝይና ከም ተግባር ምክልኻል ሓደ ተራ ገበን ዝርእይ ዘይኮነስ ከም ምምላስ ዓብዩ ሕቶ ህልውና ዜጋታት እዩ።

ለ. ዓለምለኻውን ሃገራውን ባህርይ ግዕዝይና፣

ዕዮ ጉጅለ

ውክልና ህዝቢ ዝተውሃቦም ሰባት ንዝተውሃቦም ሕድርን ሓላፍነትን ብዝፃረር መንገዲ ኣብ ግዕዝይና እንተኣትዮምን ግዕዝይና ትካላዊ አሰራርሓ እናሓዘ እንተኸይዱን ህዝቢ ኣብ መንግስታዊ ትካላት ዝነበሮም እምነት ክጠፍእን ዲሞክራሲ እናተሸርሸረ ክኸይድን ይገብር ንዝብል ኣበሃህላ ተመያየጡሉ። ከመይ'ዩ እዚ ክኸውን ዝኸእል? ኣብ ኣፍሪካ ግዕዝይና አዐርዩ ዝሰፍሐሉ ምክንያት ንምንታይ'ዩ? ግዕዝይና ንምውጋድን ንምቁፅፃርን ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት እንታይ'ዮም? ተምሃሮ ንሰኻትኩም ከ ብደረጃ ቤት ትምህርቲ፣ ጣብያ፣ ወረዳ፣ ክልልን ሃገርን ግዕዝይናን ብልሽውናን ንምቅላስን ንምውጋድን እንታይ ንኸትገብሩ'ዩ ትፅቢት ዝግበረልኩም? ብሓባር ተመያየጡ። ተኻትዑ። መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ባህርያት ግዕዝይና እቶም ኣብ ላዕሊ ዝተጠቐሱ ኾይኖም ዓለምለኻዊ ትሕዝቶ ዘለዎም ኣብ ኩሉ ክፍሊ ዓለም ኣብ ዝማዕበላን ዘይማዕበላን ሃገራት ዝርእይ ተርእዮ'ዩ። ነገር ግን መጠን ምስፍሕፋሕ ግዕዝይና ብሓፈሻ ኣብ ዝማዕበላ ሃገራት ኣብ ትሑት ደረጃ ከምዝርከብ ፀብፃብ ይሕብር። ነዚ ዝኾነሉ ምክንያት ድማ ኣዝዩ ዝማዕበለ ስርዓት ቁፅፅርን ዜግነታዊ ኣተሓሳስባን ምህላዉ ከምዝኾነ ይንገር። ብኣንፃሩ ድማ ኣብዘይማዕበላ ሃገራት መጠኑ ኣዝዩ ሰፊሕ እዩ። ኣብ ሓደ ሓደ ሃገራት ኣፍሪካውን መሓውራዊ ኣወዳድባ ናይ ምሓዝ ደረጃ ከምዝበፀሐ ፀብፃባት ይሕብሩ። ዋላኳ ባህርያት ግዕዝይና ተመሳሳሊ ይኹኑ'ምበር ገሊኦም ፀሓፍቲ ኣብ ኣፍሪካ ዘሎ ግዕዝይና ካብ ዝሰፍሐሉ ቀንዲ ምክንያት እቶም ኣብ ግዕዝይና ዝዋስኡ

ሰባት ፍሉይ ቤተሰባዊ፣ ዓሌታውን ውልቃውን ርክብ (ዝምድና) ስለዘለዎም እዩ። ከም ኣብነት ዘልዕልዎውን ኣብ ብዙሕ ሃገራት ኣፍሪካ ኣብ ሓደ እዋን ሰለስተን ካብኡ ንሓዕልን ኣሕዋት ወይድማ ናይ ቀረባ ቤተሰብ ላዕለዎት ሓላፍቲን ሹማምንትን መንግስቲ ሹይኖም ምርኣይ ዝተለመደ ጉዳይ ምዃኑዮ። ብፍላይ ናብ ጉዳይ ሃገርና ክንምለስ እንተለና ዋላኳ ከም ገሊኦም ሃገራት ኣፍሪካ ኣብዝለዓለ ብርኪ ኣይብጻሕብር ግዕዝይና ብገፊሑ ከምዝርኣይ ዝተፈላላዩ ዘይመንግስታውን መንግስታውን ፀብጻባት ይሕብሩ። ስለዝኾነ ድማ ግዕዝይና ንምክልኻል ዝተዋደደ ስራሕ እንተዘይተሰሪሑ ቀስ እንዳበለ ትካላዊ ኣወዳድባ ክሕዝ ከምዝክእል ካብ ባሕርያት ግዕዝይና ተበጊስካ ምግማት ይካእል።

ሐ. ግዕዝይና ንምቁፅፅር ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት፡ ግዕዝይና ንምንፅፅር ክውሰዱ ዝግብኦም ስጉምትታት ብመጠኑ ክብደትን ሚስጥራውነትን ግዕዝይና ክምዘኑ ይግብኦም። እዞም ስጉምትታት ዘርዚርና ክንትንትናም ዘይንክእል ብዙሕ መልክዓት ዘለዎም እዮም። ብወሳኛይ መልክፁ ግን ፖለቲካውን ምምሕዳራውን ስጉምትታትን ክውሰዱ ይግብኦም። ህዝቢ ፖለቲካዊ ስልጣኑ ብመረጃ ኣቢሉን ብካልኦት ፖለቲካዊ መሳርሕታት ክጥቀሙሉ እንተተገይሩን ግዕዝይና መሓውራዊ ኣወዳድባ ከይረኽበ ንምቁፅፅር ይከኣልዮ። ብተወሳኺውን መንግስቲ ናይ ፖለቲካ ፍቓድ እንተርእዮ ምስቲ ዝወከሎ ህዝቢ ተዋዲዱ ግዕዝይና ንምቁፅፅር ዝተፈላለዩ ፖለቲካውን ምምሕዳራውን ስጉምትታትን ክወስድ ይክእልዮ። ንኣብነት ዜጋታት ሓላፍነት ዜግነት ክስምዖም ብምግባር ፖለቲካውን ምምሕዳራውን ስራሕቲ ንክሰርሑ ትፅቢት ይግበረሎም። ብተወሳኺውን ኣብቶም ካልኦት ክፍልታት ዝተዘርዘሩ ሰናይ ምምሕዳር ንክህልዉ ፖለቲካን ምምሕዳራውን ውሳኔታት ብምሉእ ልቢ ምውሳድን ምትግባርን ይግባእ። ኮሚሽን ፀረ ግዕዝይናን ዋና ኦዲተራትን ተግባሮም ብትግሓት ንክፍፅሙ ምትብባዕን ኣድላይ ሓገዝ ክግበረሎም ምግባርን ይግባእ። ነዚ ተግባር ምፍፃም ቀዳማይ ሓላፍነት ዘለዎም ኣብ ቡብብርኩ ዝርከቡ ኣብያተ ምክሪ እዮም።

ብኻልእ ወገን ድማ ምስቲ ህዝቢ ቀጥታ ርክብ ዘለዎምን ንህዝቢ ንምግልጋል ዝተጣየሹ ማእኸናት መራኽብቲ ሓፋሽን ሲቪላዊ ማሕበራትን ግዕዝይና ኣብ ምቅላዕን መፍትሒ ሓላባት ኣብ ምቕራብን ክትካእ ዘይክእል ግደ ኣለዎም። ምክንያቱ እዞም ዝተጠቐሱ ትካላት ካብ መንግስቲ፣ ውልቀሰባትን ካልኦት ኣካላትን ነፃ ሹይኖም እንተተመስሪቶም ብባህርይኦም ኣብ ግዕዝይና ተዋሰኑ ክኾኑ ስለዘይክእሉን ምስቲ ህዝቢ ቀጥታዊ ርክብ ስለዘለዎምን ልዑል ተራ ክፃወቱ ይክእሉ እዮም። ነገር ግን ማእኸናት መራኽብቲ ሓፋሽን ሲቪላዊ ማሕበራትን ተርኦም ንክፃወቱ ፖለቲካዊ ድጋፍን ሓለዋን ክግበረሎም ይግባእ። ብሓፊሻ ህዝብን መንግስትን ተዋዲዶም ብምሉእ ልቢ እንተሰሪሑም ግዕዝይና ክቆፃፀሩ ይክእሉ እዮም። ልዕሊኹሉ ግና ግዕዝይና ንክጠፍእ ብዋናነት ሰናይ ምምሕዳርን ዲሞክራሲያዊ ስርዓትን ብተግባር ዘረጋገፀን ከረጋግፅ ዝክእልን መንግስቲ የድልይ።

መ. ግዕዝይና ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ መንቀሊ ምኽንያት ሕድሕድ ውግእን ኩናትን

ኣብ ሓንቲ ሃገር ግዕዝይና እንተተጋፊሑ ብቐዳምነት ህዝቢ ኣብቲ መንግስትን ስርዓትን እምነት ስለዝሰጸንን ብሰንኪዚ ድማ ናብ ዘዩድልይ ኩናት ክኣትው ይኸእል። ነዚ ከም ኣብነት ዝጥቀስ ኣብ ዲሞክራቲክ ኮንጎን ጎረቤትና ሶማሊያን ምርኣይ ይከኣል። ኣብ ኮንጎ ንልዕሊ 30 ዓመት መራሒ ዝነበሩ 'ሞቡቲ ሴሴኮ' ዝበሃሉ ኣብ እዋን መሪሕነቶም ብብሊዮን ዝኣክል ዶላር ኣብ ኣውሮፓ ይእክቡ ነይሮም። እታ ሃገር ምስ ብዙሕ ሃፍታ ኣብ ድኽነት ክትጥሕል ክኢላ እያ። እዚ ስለዝኾነ ድማ ድሕሪ ምውጋድ እቲ መራሒ ዛጊድ ኣብ ሕድሕድ ኩናት እናተሓመሰት ትርከብ። ብተመሳሳሊ ኣብ ላይበሪያ መራሒ ዝነበረ 'ቻርለስ ቱለር' ኣብ ዓዱን ሴራሊዮንን ኣብ ስርቂ ኣልማዝ (ክቡር ማእድን) እናተዋፈረ ምፅንሑ ንውግእን ዘይምርግጋእን ምኽንያት እናኾነ ይርከብ።

ኣብ ጎረቤት ሃገርና ሶማሊያ ዝነበረ 'ዚያድ ባሬ' ዝበሃል ኣምባገነን መራሒ ብግዕዝይና ዝተበላሸወ ስለዝነበረ ነዚ ኣመልኪቱ ኣብቲ ህዝቢ ተቐባልነት ስለዘይነበሮ ድሕሪ ምውጋድ እቲ መራሒ ዛጊድ ን20 ዓመት ዝኣክል ብዓሌት ንዝተመሰረተ ኩናት መበገሲ ኾይኑዮ። ስለዚ ኣብ ሓንቲ ሃገር ግዕዝይና እናተጋፍሐ እንተኸይዱ ናይ መወዳእታ ውፅኢት ኣብታ ሃገር ዘይምርግጋዕ ምፍጣር እዩ። ተምሃሮ ግዕዝይና እንታይ ማለት ከምዝኾነን ኣብ ማሕበረ-ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን ልምዓትን ሃገር ዘለዎ ሳዕቤንን ብዝምልከት ተረዲእኹም ዶ? ግዕዝይና ንምርግጋዕ ሰናይ ምምሕዳር ዓንቃፋይ ምዃኑ ኽ ተገንዚብኩም ዶ? ስለዚ ግዕዝይና ተፃባኢይን ተኳሳሓይን ሰናይ ምምሕዳር እዩ።

ዕዮ ጉጅለ

መመያየጢ

- ሰናይ ምምሕዳር እንታይ ማለትዮ? ኣብ መፅሓፍ ተምሃራይ ዝርከብ ስእላዊ መግለጺ መትከላት ሰናይ ምምሕዳር መሰረት ብምግባር ግለፁ።
- ህፃናት ካብዚ ዕሑፍ እንታይ ዓይነት ትምህርቲ ወሲዶም?
- ኣብ ከባቢና ዘሎ ፀገም ሰናይ ምምሕዳር ብኸመይ ይግለፅ?
- ሰናይ ምምሕዳር ዝተጠናኸረ ክኸውን ካብ መናእሰይ እንታይ ክግበር ኣለዎ?
- ኣብ ዓለምን ኣህጉርን በዝሒ መግለጺ ስእነት ሰናይ ምምሕዳር ተገይሮም ዝውሰዱ ከመይ ዝበሉዮም?
- ግዕዝናን ብልሽውናን ዘለውዎም ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራውን ባህላውን ሳዕቤናትን ዘስዕብዎ ቅልውላውን ኣረድኡ።
- ግዕዝይና ንኸጠፍእ ልዕሊኹል ብዋናነት ሰናይ ምምሕዳርን ዲሞክራሲያዊ ስርዓትን ብተግባር ዘረጋገፀን ከረጋገፀ ዝኸእልን መንግስቲ የድልይ። ኣብርሁ።

መልመዲ 4.1

ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ብመሰረት ዝተምሃርክምዎ ቅኑዕን የዘማትእ ትኽክለኛን መልሲ ሃቡ።

1. ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝፈጥሮ ፅልዋን ዘሕድሮ በሰላን ምስ ሳዕቤናቲን ብምግንዛብ ብዝርዝር መልሲ ሃቡ። ግለፁ።
2. ሳዕቤናትን ፅዕንቶን ቅልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዘርዝሩ።
3. ብመሰረት ዓንቀፅ 36 ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ መንግስቲ ኢትዮጵያ መሰላት ህፃናት ግለፁ።
4. ዕላማታትን መትከላትን ውዳበታት ህፃናት ብዝርዝር አረድኡ።
5. መትከላት ሰናይ ምምሕዳር ዘርዝሩ።
6. ኣብ ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 9 ብዛዕባ ልዕልነት ሕገ መንግስቲ ዝምልከት ዝተጠቐሱ ዘርዝሩ። ግለፁ።
7. ኣብ ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 10 ብዛዕባ ሰብአውን ዲሞክራሲያውን መሰላት ዝምልከት ዝተጠቐሱ ዘርዝሩ። ግለፁ።
8. ኣብ ሕገ መንግስቲ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ መንግስቲ ኢትዮጵያ ዓንቀፅ 12 ብዛዕባ አሰራርሓን ተሓታትነትን መንግስትን ዝምልከት ዝተጠቐሱ ዘርዝሩ። ግለፁ።
9. ፈፃሚ አካላት ስራሕ መንግስቲ ክኸተልዎም ዝግብእዎም አሰራረሓታት ዘርዝሩ።
10. ግዕዝይና ተባሂሎም ክጥቀሱ ካብዝኸእሉ እንተወሓደ ሓሙሽተ ኣብነታት ጥቐሱ።

4.4

መደባት ኢጋርነትን ሽርክና ዝተፈላለዩ ከባብያዊ ውዳበታት ኣህጉር ኣፍሪካ

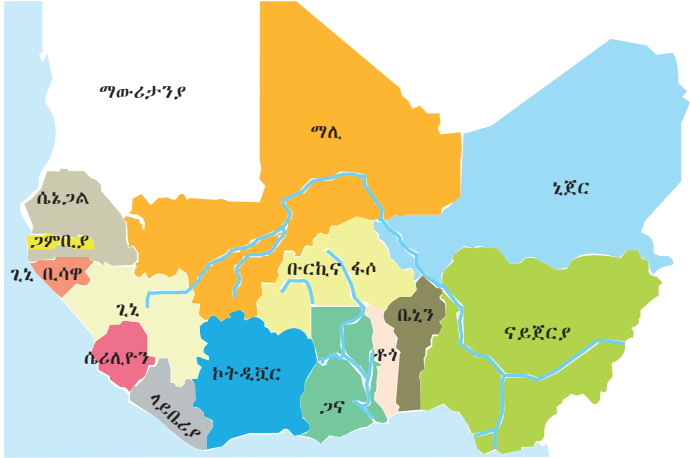
1. ወድብ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ

ስእሊ 4.1 ኣርማ ወድብ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ (ኢኮዋስ)

እዚ ውድብ 16 አባል ሃገራት ምዕራብ ብምሓዝ 28 ግንቦት 1975 ዓ.ም.ፈ ስምምዕ ሌጎስ ብዝብል ምርድዳእ ዝተጣየሸዮ። ኣብዚ እዋን ብሰንኪ ኣብተን ሃገራት ብዝተኻየደ ዕልዋ መንግስቲ /ኩዴታ/ ሰለስተ ሃገራት ሞሪታንያ፣ ጊኒን ኒጀርን ካብ አባልነት ተሰናቢተን። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዘለዎ 16 አባላት ሃገራት ዝስዕባዮን። ስለዚ ኣብዚ ሕዚ እዋን አባላት ውድብ ኢኮኖሚያዊ ሕብረት ምዕራብ አፍሪካ፣

ቤኒን፣ ቡርኪና ፋሶ፣ ኬፕ ቮርዴ፣ ኮትዲቯር፣ ጋምቢያ፣ ጋና፣ ጊኒ፣ ጊኒ-ቢሳዎ፣ ላይቤሪያ፣ ማሊ፣ ኒጀር፣ ናይጀርያ፣ ሴኔጋል፣ ማውሪታንያ፣ ሴራሊዮን ቶጎን እየን።

ካርታ 4.1 አባል ሃገራት ውድብ ኢኮኖሚያዊ ሕብረት ምዕራብ አፍሪካ

ውድብ ሕብረት ምዕራብ አፍሪካ (ኢኮኖሚያዊ ሕብረት) ካብቶም ኣብ አፍሪካ ዝተጣየሹ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ከም ዓምድን ቁልፍን ዝረአይ ውድብ'ዮ። ናይዚ ቕጥጥ ዕማም ዝተዋደደን ዝተአሳሰረን ኢኮኖሚያውን ፋይናንሳውን ምዕባል ንምምጻእ ሰፋሕቲ ግዕርታት እናካየደ ዝፀንሐ ኾይኑ ኣብዚ ሕዚ እዋን ግና ካብ ኢኮኖሚ ብምውጻእ ካልኣት ተግባራት እናፈፀመ ይርከብ።

- ሀ. ሰላምን ምርግጋዕን ምፍጣር፣ ነዚ ዘካልብቱ ስራሕቲ ማለት አባል ሃገራት ንዘይምግፋሕን ኅረቤት ሃገር ንዘይምውራርን ስምምዕ ብምፍርራም ነዚ ስጦም ክትትል ምግባር።
- ለ. ኣብ 1991 ዓ.ም.ፈ ዝተጣየሸ ቤት ፍርዲ ኣብ ምግሃስ ሰብአዊ መሰል ከምኡ'ውን ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዘጋጥም ምስሕሓብ ዶብ ንምፍታሕ ግዕሪ እናገበረ'ዮ።
- ሐ. ባህላውን ስፖርታውን ልውውጥ ምክያድ፣ ኣብ ሞንጎ አባል ሃገራት ስፖርታዊ ውድድር ዘካይድ ምኻኑ
- መ. ፋይናንሳዊ ትካላት ብምጥያሽ ኢኮኖሚያዊ ምትእስሳር ከጎልብት ዝኸእል ሓበራዊ ዕዳጋ ክፈጥርን ንመጻኢ ድማ ሓባራዊ ሸርፊ ንምድላው ትልሚ ዘለዎ ምኻኑን። ንኣብነት ኢኮ ብዝብል ሸም ኣብ 2015 ቅርሻ ከዳልው ተሊሙ ይርከብን ካልኣት ፍሰት ካፒታል ዘጠናኸኑን ስራሕቲ እናተፈፀሙ ይርከቡን።

ካርታ 4.2 አባል ሃገራት ኢኮኖሚያዊ ሕብረት

ውድብ ሕብረት ኢኮኖሚያዊ ማህበረሰብ ሃገራት ምዕራብ አፍሪካ (ኢኮኖሚ) አብ አፍሪካ ካብዘለዉ ካልኣት ከባብያዊ ውዳበታት ወይድማ ሽርካታት ዝሓሸ ምዕባለ ዘለዎ እንትኾን ናብዚ ዘብዕሕዎ ጉዳያት ድማ አብ ዝስዕቡ ኢኮኖሚያዊ ምትእስሳር ዘለዉ ንጥፊታት እዮም፡፡

- አብ ንሕንሕ ዝተመስረተ፣ ሕጋውን ዝተዋደደ ባይታ ዘቀላጥፍ ነፃ ዕዳጋ ብምትእትታው ስርዓት ዕዳጋ ኣብቲ ዞባ ካብቲ ዝነበሮ ብዝሓሸ ንምዝርጋሕ ምኽኣሉ
- ኣብቲ ዞባ ዝተወሃደ ፖሊሲ ማክሮ - ኢኮኖሚ ምህላውን ነዚ ዘድሊ አብ ሓባር ምርድዳእ ዝተመስረተ መዕቀኒ ዝተዳለወን እናተተግበረ ከምዘሎን፤
- ናይ ሓባር ዕዳጋ ንምፍጣር ምኽኣሉ
- አብ ዝተወሰኑ ሴክተራት ማለት ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ባህሊ፣ ሕርሻን ካልኣትን ተግባራት ተሓባቢርካ ምስራሕ
- አብ ፋይናንስ ትካላት ብፍላይ ዝተርአዩ ምውዳድ ዝብሉ ኮይኖም እዚአም ድማ ብትካል ገንዘብ ዓለም ዝተገበረ መፅናዕቲ ዝተረጋገፀ ምዕባለ እናርአዩ ዝመፀ ውዳበ ኮይኑዮ፡፡

2. ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ አፍሪካ (SADC)

ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ አፍሪካ (ሳድክ) አድራሽኡ ኣብ ቦትስዋና ከተማ ጋቦሮኒ እንትኸውን 14 አባላት ዘለውዎ'ዩ። እዚአም ድማ ዝስዕቡ እዮም፤

ስእሊ 4.2 ኣርማ ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ አፍሪካ

አንጎላ፣ ቦትስዋና፣ ዲሞክራቲክ ክ ሪፐብሊክ ኮንጎ፣ ሌሴዮ፣ ማላዊ፣ ሞሪሸየስ፣ ሞዛምቢክ፣ ናሚቢያ፣ ስዋዚላንድ፣ ታንዛንያ፣ ማሞብያ፣ ዚምባብዌ፣ ደቡብ አፍሪካ፣ ሲሸልስን እዮም።

ካርታ 4.3 ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ አፍሪካ

እዚ ውድብ ኣብ ማሕበረ ኢኮኖሚ ምትእስጋር፣ ፀጥታን ምክልኻልን፣ ፖለቲካውን ፀጥታ ተንከፍ ስራሕቲ ማእኸል ብምግባር ስራሕቲ እናፈፀመ'ዩ። ኣብ ሞንጎ ሃገራት ዝተፈላለዩ ስራሕቲ ብሓበር ንምስራሕ ብምትላም ስምምዓት እናተኻየዱ እንትኸውን ኣብዚ እዋን ድማ ኣብ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ውሕስና ምግብን ኣመልኪቶም ስራሕቶም የሳልጡ ኣለዉ። ነዚ ዝኾነሉ መንገዲ መብዛሕትአን ሃገራት ብዝርግሑ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብ ዓለም ዝለዓለ ብም'ኳኑን በዝሒ ትሑዛት ናይቲ ሕማም ስለዘለዉን ኣብዚ መዳይ ዝለዓለ ስራሕ ንምትግባር ተሰማሚዖም እዮም። ብተመሳሳሊ ብትራንስፖርትን ካልኦት መሰረተ ልምዓትን ንምትእስጋር ዘሎ ጅምሮ ዝንኣድ ከምዝኾነ መረዳእታታት ይሕብሩ።

ብተወሳኺ ኣብ ዲሞክራቲክ ሪፐብሊክ ኮንጎ ዘጋጠመ ጎንጊ ሕድሕድ ኣብ ምፍታሕን ናይ ዚምባብዌ ኩነታት ኣብ ምክትታልን ፅቡቕ ስራሕ እናፈፀሙ ይርከቡ። ኣብዚ ውዳቦ እታ ካብ ኣፍሪካ ብዝለዓለ ብርኪ ትርኩብ ደቡብ አፍሪካ ናይዚአን ኣባል ስለዝኾነት ዕዳጋ ኣብ ምፍግርን ዝሓሸ ልውውጥ ንግዲ ንምፍፃም ምቕው ባይታ ስለዘለዉን ነዚ ዕድል ንምጥቃም ፃዕሪ ክገብራ ከምዘለዉን ይሕበር።

3. ሐባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቅን ደቡብን አፍሪካ /ኮሚሳ/

ስእሊ. 4.3 አርማ ሐባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቅን ደቡብን አፍሪካ /ኮሚሳ/

ሐባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቅን ደቡብን አፍሪካ (ኮሚሳ) ተባሂሎ ዝፍለጥ ውድብ ካብቶም ናይ አፍሪካ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ከም ዓምዲ ዝረአይ'ዩ። እዚ ሐባራዊ ስምምዕ ዝተመሰረተሉን ብፊርማ ንኸጣየሽ 5 ሕዳር 1993 ዓ.ም.ፈ ኣብ ካምፖላ - ኡጋንዳ ኾይኑ ብሕገ ዝወደቐሉ ድማ ድሕሪ ሓደ ዓመት ብ8 ታሕሳስ 1994 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሊሎንግዌ - ማላዊ'ዩ። እዚ ውድብ 21 ኣባላት ሃገራት እንትህልውዎ ዝርዝርም ካብዚ ንታሕቲ ዝተሓበሩ እንትኸውን ንተወሳኺ ሓበሬታ ድማ ኣብዝቐጠሉ ገፅ ዘሎ ካርታ ምርኣይ ይከኣል። ኣባል ሃገራት ሐባራዊ ዕዳጋ ምብራቅን ደቡብን አፍሪካ (ኮሚሳ) ዝስዕቡ'ዮም፤

አንጎላ፣ ብሩንዲ፣ ኮሞሮስ፣ ዲሞክራሲ ሪፐብሊክ ኮንጎ፣ ጂቡቲ፣ ኤርትራ፣ ኢትዮጵያ፣ ኬንያ፣ ማዳጋስካር፣ ማላዊ፣ ሞሪሸየስ፣ ናሚቢያ፣ ሩዋንዳ፣ ሲሸልስ፣ ሱዳን፣ ስዋዚላንድ፣ ታንዛንያ፣ ኡጋንዳ፣ ናሚቢያ፣ ዛምቢያን ዚምባብዌን እዮም።

“ሐባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቅን ደቡብን አፍሪካ” (ኮሚሳ) ዝበሃል “መማረባ ስምምዕ ሽፋን ንግዲ” (Preferential Trade Area) እናተብሃል ይፅዋዕ ዝነበረን ቅድሚ 1981 ዓ.ም.ፈ ዝነበረን ውድብ ዝተከለን ብኣስራርሓን ብሽፋንን ስፍሓት ብምሓዝ ኣብ ስራሕ ዝርከብ'ዩ። ናይዚ ውድብ ዓበይቲ ተግባራት ብ1991 ዓ.ም.ፈ ብኣባል ሃገራት ተቐባልነት ዝረኽቡ መትከላት ዝስዕቡ እዮም።

- ሀ. ኣብ ሞንጎ ኣባላት ሃገራት ማዕርነትን ምትሕግጋዝን ምፍጣር፤
- ለ. ኣባላት ሃገራት ኣብ ስምምዕ ዝተመሰረተ ዓርሰ ምትእምማን ምፍጣር፤
- ሐ. ምትሕብባርን ብተግባር ምስ ፖሊስን ኻሮግራም ሃገራትን ምውዳድ፤
- መ. ኣብ ሞንጎ ኣባል ሃገራት ተርእዮታት ምስፍሕፋሕ ምውጋድን ዶብ ብምጥሓስ ወራር ዘይምክያድን፤
- ራ. ኣብ አፍሪካ ቻርተር ዝተቐመጡ ናይ ህዝብታትን ሰብኣውን መሰላትን አፍልጦ ምሃብ፣ ምብርታታዕን ሓለዎ ምግባርን፤
- ሰ. ኣብ ተሓታትነት፣ ተሳትፎ ህዝብን ፍትሓዊ ኢኮኖሚያዊ ምዕባልን ዝተመሰረተ

ልምዓት ምርግጋፅ፡

ሸ. ንልዕልነት ሕጊ አፍልጦን ክብርን ምሃብ፤

ቀ. አባል ሃገራት ሰናይ ምምሕዳር ንምስፋን ዝዓለመን ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ምህናፅ፤

በ. ሰናይ ጉርብትና ዝተጠናኸረሉ ኣብቲ ከባቢ ሰላምን ምርግጋፅን ንኸረጋገፅ ምዕዳር፤

ተ. ኣብቲ ዞባ ዝተፈጠረ ሰላምን ምርግጋፅን ብምዕቃብ ሰናይ ጉርብትና ምጥንኻር፤

ቸ. ኣብ ሞንጎ አባል ሃገራት ንዝተፈጠረ ጎንዒ ብሰላማውን ዲሞክራሲያውን መንገዲ ምፍታሕን ነዚ ንምፍፃም ዘኸእል ሃዋህው ምምቸቻው ዝብሉ'ዮም፡፡

ብሓፈሻ እዚ ውድብ ኩለመዳያዊ ልምዓት ኣብቲ ኸባቢ ንምምፃእ ዓሊሙ ዝንቀሳቀስ ውድብ'ዩ፡፡

ካርታ 4.4 አባል ሃገራት ሓባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን አፍሪካ

4. ውድብ ሓድነት አፍሪካን ሕብረት አፍሪካን

ካርታ 4.5 አርማ ውድብ ሓድነት አፍሪካን ሕብረት አፍሪካን

ውድብ ሕብረት አፍሪካ ዕለት 25 ግንቦት 1963 ዓ.ም.ፊ. አብ ርእሰ ከተማ ኢትዮጵያ ዝኾነት አዲስ አበባ ተመስሪቲ። እዚ ውድብ ዝተፈላላዩ ዕላማታትን መትከላትን ነይሮምዎ። ብፍላይ እቲ ቐልፊ ዕማሙ ዝነበረ ቦቲ እዋን ኣብዝሓ ሃገራት አፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ስለዝነበራ ካብዚ ተናጊፊን ነፃነተን ከረጋግፃ ምኽኣል ዝብል ነይሩ። ብተወሳኺ ካልኦት ዝስዕቡ ዕላማታት'ውን ነይሮምዎ፤

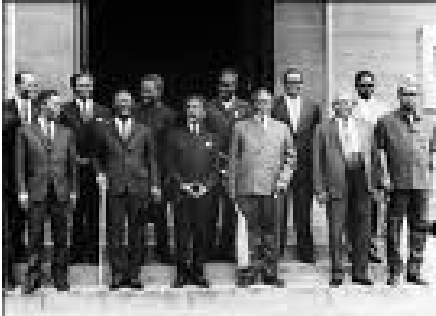
- ✓ ኣብ መንጎ ሃገራት አፍሪካ ሕብረት፣ ሓድነትን ሕውነትንን ምፍጣር፤
- ✓ መነባብሮ ህዝቢ አፍሪካ ንምምሕያሽ ስጦም ርክብን ፃዕርን ምግባር ፤
- ✓ ሉኣላውነት ሃገራት ምሕላው፣ ነፃነት ምርግጋዕን ንዶብ ሃገራት ክብሪ ምሃብን፤ ኣብ ጉዳይ ውሽጢ ሃገራት ጣልቃ ዘይምእታው፤
- ✓ ኩሎም ዓይነታት ባዕዳዊ መግዛእቲ ምቅላስን ክውገዱ ምግባርን
- ✓ ካብ አድማሳዊ ድንጋገታት ሰብአዊ መሰል ዝፈልፈል ቻርተር ሰብአዊ መሰል ዜጋታት አፍሪካ ምጥያሽ ፤
- ✓ ኣብ ኢኮኖሚያዊ ምትሕብባር፣ ትምህርትን ባህልን፣ ጥዕናን ዕርየት ቴክኒክን ሳይንስን ምክልኻልን ፀጥታ ዝምልከቱ ጉዳያት ተሓባቢርካ ምስራሕ ዝብሉ እዮም።

ውድብ ሕብረት አፍሪካ ካብዘሰለጠም ዝተወሰኑ ተግባራትን ናእዳ ዝረኽቡሎምን ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ይርከብዎም፤

- ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝነበራ ሃገራት መብዛሕትኣን ነፃ ዝኾናሉ ኩነታት ምምቕቓውን ኣብ ኩሎም መድረኻት ብምግባር ነቲ ዝነበረ ቐልፊ ብግልፂ ምድጋፍ።
- ናይዚ ውድብ ምስረታ አፍሪካ ኣብ ዓለም ዝነበራ ግደ ጎሊሁ ክወፅእን ዝነበረ ዘይፍትሓውን ግጉይን ኣረዳድኣ ክመሓየሽ ከምዘለዎ ተሪርካ ምቅላስን ብብገትኡ ምግባርን።
- ኣብ ዘርኣውነት ብፍላይ ንፀለምቲ ዝነበረ ምንእኣስ ክጠፍእን ኣብ ቀለም ዝተመስረተ ዘርኣዊ አፈላላይ ንምቅላስ እዚ ውድብ ጥጡሕ ባይታ ምፍጣሩ።

- ተሓባቢርካ ማሕበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ፖሊቲካውን ባህላውን ፀገማት ንምፍታሕን ዘሎ ድኽነት ንምንካይ ብሓባር ጻዕሪ ኣብ ምግባር ዕቡቕ ክምዝነበረ'ዩ።

ሰእሊ 4.4 ኣብ ምስረታ ውድብ ሓድነት ኣፍሪካ ዝነበሩ ተሳተፍቲ መረሕቲ ሃገራት ኣፍሪካን ዘዕደቕዎም ኣርማታትን

እዚ ውድብ 53 ኣባል ሃገራት ዝነበርዎ ኾይኑ ብ2002 ዓ.ም.ፊ ሕጋዊ ብዝኾነ መንገዲ ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ተሰጋጊሩ'ዩ። ሕብረት ኣፍሪካ ኩሎም ዕላማታትን መትከላትን ውድብ ሕቡራት ኣፍሪካ ዝወሰደ ኾይኑ ብኣወዳድባን ኣሰራርሓን ግና ደጊሙ ምትዕርራይ ክገብር ክኢሉ'ዩ። ኣብዚ ዝለዓለ ጠመተ ዝተውሃቦም ኣብ ሕሉፍ ዝነበሩ ፀገማት ንምምሕያሽ ዝዓለሙ'ዩ። ኣብዚ ዘሎ ኣወዳድባ ዝስዕብ ይኸውን።

- ✓ ኩሎም ኣባል ሃገራት ዝሳተፉሉን ዝለዓለ ውሳኔ ዝመሓላለፈሉን ሓፈሻዊ ጉባኤ
- ✓ ካብ ሚኒስትራት ኣባል ሃገራት ዝተውፃዕኡ ኣባላት ዝተጣየሹ ተፀዋዕነቱ ንጉባኤ ዝኾነ ካውንስል ፈፃሚ ስራሕ ኣካል።
- ✓ ብዋናነት መዓልታውን ስራሕቲ ውድብ ሃገራት ኣፍሪካን ዝመርሕ ዋና ፀሓፊ ይርከብ።

- ✓ ዝተፈላለዩ ስራሕቲ ዝፍፀሙ 7 ኮሚሽናት ሕድሕዲኦም ሰብሙያ ኣለዎም። ኣካላት ኣዶ/ኣቦ መናብርትን ምኽትልን ዝምራሕዮ።
- ✓ ካውንስል ሰላምን ፀጥታን፣
- ✓ ብውክልና ዝተጣየሽ ቀዋሚ ኮሚቴ ተፀዋዕነቱ ንካውንስል ፈፀምቲ ስራሕ ፀብፃብ ዘቕርብ ኣካልዮ።
- ✓ ንህዝብታት ኣፍሪካ ዝውክል ኣብ ሰናይ ምምሕዳር፣ ልምዓትን ኢኮኖሚያዊ ምትእስሳር ንምጉልባት ዝሰርሕ 'ፓርላማ ፓን ኣፍሪካ'
- ✓ ማሕበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላዊ ካውንስል
- ✓ ቤት ፍርዲ፣
- ✓ ዝተፈላለዩ ቴክኒካዊ ኮሚቴታት ኣብ ሕርሻ፣ ንግዲ፣ መሰረተ ልምዓት፣ ሳይንስን ቴክኖሎጂን፣ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ ወዘተ ዝጥምቱ እዩም።
- ✓ ፋይናንስ ትካላት /ኣፍሪካ ማእኸላይ ባንኪ፣ ኣፍሪካ ገንዘብ ፈንድ፣ ኣፍሪካ ኢንቨስትመንት ባንክ/ ዝብሉ ኣመዳድባ ብምሓዝ ስራሕቱ እናፈፀመ ይርከብ።

ካብዚኦም ፍልይ ዝበለ እቶም 7 ኮሚሽናት ቁልፊ ግደ ዘለዎም ዕለታዊ ናይ ምምሕዳር ስራሕቲ ዘካይዱ በቲ ዘዳለውዎ ትልሚ መሰረት ሰፋሕቲ መፅናዕቲ ብምግባር ናብ መራሕቲ ንውሳነ ዘቕርብ ትካልዮ። ዕላማታት ሕብረት ኣፍሪካ

1. ሓድነትን ሕውነትን ሃገራት ንምጉልባት፣
2. ምውሃድ ፖለቲካዊ ማሕበረ ኢኮኖሚያዊ ስርዓት ኣፍሪካ፣
3. ሰላምን ዝተረጋግኦ ድሕንነት ሃገራት ኣፍሪካ የጠናኽር ዝብሉ ኣለዉዎ።

እሞ ተምሃሮ፣ ብዛዕባ ውድብ ሕብረት ምዕራብ ኣፍሪካ፣ ደቡብ ኣፍሪካ ልምዓታዊ ማሕበረሰብ፣ ሓበራዊ ዕደጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ ከምኡውን ውድብ ሕብረት ኣፍሪካን ሕብረት ኣፍሪካን ዝብሃሉ ኣህጉራዊ ውድባት ብዝምልከት እንታይ ዕላማ ሒዞም ከምተጣየሹን ከምዝሰርሑን ተረዲእኹም ደ? እምበኣርከስ ንጥፈታት ውድብ ሕብረት ምዕራብ ኣፍሪካን (ኢኮኖሚ) ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ ኣፍሪካን ብዝምልከት ኣሕፅር ኣቢልኩም ግለፁ። መትከላት ሓባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ (ኮሚሳ) ብዝርዝር ግለፁ። ዕላማታት፣ ፍፃመታትን ኣወዳድባን ውድብ ሕብረት ኣፍሪካ ብዝርዝር ግለፁ። ተመያየጡሉ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ሕብረት ኣፍሪካ ሒዞም ዘሎ ዕላማን ዝፍፀሞም መደባት ኣመልኪትኩም ተመያየጡ።

ዕዮ ጉድለ

ተምሃሮ ዋና ቤት ፅሕፈት ውድብ ሓድነት ኣፍሪካ / ሕብረት ኣፍሪካ ኣብ ኢትዮጵያ ምዃኑ ንሃገርና እንታይ ረብሓ ኣለዎ? ውድብ ሓድነት ኣፍሪካ ከመይ ኢሉ ከምእተመሰረተን ከመይ ኢሉ ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ከምተቐየረን ተመያየጡ።

መጠቻለሊ

እዚ ውራይ ህዝቢ ዝብል ምዕራፍ አርባዕተ ምስ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ፣ ጎዳእቲ ባህልታትን ልምድታትን፣ ማሕበራዊ ፀገማት፣ ሳዕቤናት ቅልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ፣ ሰናይ ምምሕዳር፣ መሰላት ህፃናትን ደሕንነትን፣ ዓለምለኸባዊ ኢጋርነት መንግስታትን ውድባትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ርእሰታት ዝሓዘዩ። ኤች.አይ.ቪ ኣብ ደም ዝርከብ ቫይረስ እንትኸውን ካብ ሓደ ሰብ ናብ ካሊእ ሰብ ተላባዳይን ተመሓላላፋይንዩ። ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብደም ጥራሕ ዝመሓላለፍ ዘይኮነስ ብዖታዊ ርክብ'ውን ካብቶም ቫይረስ ተሸከምቲ ዝኾኑ ሰባት ናብቶም ጥዕያት ሰባት ዝመሓላለፍ እዩ። ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ካብ ሓደ ናብ ካሊእ ዝመሓላለፈሎም ዝተፈላለዩ ሜላታት ኣለዉ። ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ሳዕቤናት ገዲፉ ዝኸይድ ከም ለበዳ እናተመሓላለፈ ዝርከብ ሕማምዩ። ይኹን ደኣምበር ብምንኸኻእን ብምትንፋስን ወዘተ ዝመሓላለፍ ኣይኮነን። ስለዚ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ማሕበራውን ጥዕናውን ፀገምዩ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ከም ለበዳ እናተጋፍሖ ኣብ ህዝብና ዘብፀሖ ማሕበራ-ኢኮኖሚያዊ ፀገም ከቢድ እዩ። እዚ ስለዝኾነ ድማ እታ ሃገር ክተምፀኦ ዝድለይ ለውጥን ምዕባለን ብኣሉታ እናፀለም ይርከብ። ስለዚ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣብ ስድራ፣ ማሕበራዊ ግልጋሎትን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝፈጥሮ ኣሉታዊ ዕልዋ ዓብዪዩ።

ኣብ ዝተፈላለዩ ብሄር ብሄረሰባትን ህዝብታትን ሃገርና ዝተፈላለዩ ጠቐምትን ጎዳእትን ባህልታትን ልምድታትን ኣለዉ። ንኣብነት ንህፃናት ፀባ ጡብ ኣዶ ምጥቀብን ምትሕልላይን ካብቶም ዝጥቀሱ ሰናይ ማሕበራዊ ሃፍታትና ውሽጢ ይምደቡ። ኣብ ባህልና ጠቐምቲ ልማዳዊ ባህልታት ከምዘለዉ ኹሉ ብጣዕሚ ጎዳእቲ ልማዳዊ ባህልታት'ውን ኣለዉዮም። እዞም ጎዳእቲ ልማዳዊ ባህልታት ዝበሃሉ ብፍላይ ኣብ ኣዴታት፣ ደቂ ኣንስትዮን ህፃናትን ምስ ጥዕና፣ ስነ ልቦናን ማሕበራዊ ኩነታትን ዝተዛመዱ ፀገማት ይፈጥሩ ዘለዉዮም። ካብዚኦም ውሽጢ ምኽንሻብ ብልዕቲ ህፃናት ደቂ ኣንስትዮ፣ ምኽላፅ ዓንቀር፣ ምፍልፋል ስኒ ባርካይ፣ ምጥባሕን ምውቃጥን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። እዚኦም ድማ ንምትሕልላዮን ሓዲጋን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዘቃልፁዮም። እዚኦም ጎዳእቲ ባህልታት ጥራሕ ዘይኮነስ ጎደእቲ'ውን እዮም። ኣብ ኣዴታት ዝፍፀሙ ካልኦት ጎዳእቲ ባህልታትን ልምድታትን'ውን ኣለዉ። ንኣብነት ትሕቲ ዕድመ መርዓ፣ ምስ ዘይማንዛ ሓዳር ምግባር፣ መዳሕንቲ ምእንታን ክወርድ ከብዲ ኣዶ ብጠስሚ ምድራዝ፣ ዘይተመጣጠነ ምግቢ ወዘተ ጎዳእቲ ልምድታትን ባህልታትንዮም።

ካብዞም ጎዳእቲ ልማዳዊ ባህልታው ውሽጢ እቲ ሓደ ብጣዕሚ ጎዳእን መስካሕካሓይን 'ምኽንሻብ' እዩ። ብፍላይ ምስ ደቂ ኣንስትዮ ተዛሚዱ ንምንታይ 'ምኽንሻብ' ብሕብረተሰብና ይምረፅ ከምዝነበረ ብዝምልከት ኣብዚ መፅሓፍ ዝተመልከቲ ሓሙሽተ ምኽንያታት ኣለዉ። ይኹን ደኣምበር ኣዝዮም ብዙሓት ጎዳእቲ ሳዕቤናት ኣለዉዎ። ካብዚኦም ውሽጢ ብዙሕ ደም ምፍላሱ፣ ፅርየት ብዝገደሎም መሳርሕታት ምጥቃም፣ ቃንዛን ስቓይን፣ ከምኡ'ውን ቀንዲ መንገዲ ምትሕልላዮ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምኽላፅ ዓንቀርን ምፍልፋል ድርፃንን (ስኒ ባርካይ)

ካብቶም ጎዳኔቲ ዝበሃሉ ልማዳዊ ባህሌታት ውሽጢ ዝምደቡዮም፡፡ ትሕቲ ዕድመ መርግውን እቲ ካሊእ ጎዳኔ ልማዳዊ ባህሌ እንትኸውን ምስ ማሕበራዊ መነባብሮ ዝተዛመዱ ፀገማት፣ ምስ ጥዕና ዝተዛመዱ ፀገማት፣ ኢኮኖሚያዊ ፀገማትን ሕጋዊ ክፍተታትን ዝመሳሰሉ ሳዕቤናት ኣለዉዎ፡፡ ጎዳኔቲ ባህሌታትን ልማዳትን ካሊእ ሳዕቤንውን የብፅሑዮም፡፡ ንህፃናት ናብ ጎደና ሓዳርነትን ጎዳና ተመሓዳዳርነትን የቃልገምዮ፡፡ ስለዚ ሕብረተሰብ ብምትሕብባር ኣድልዎ፣ ምግላልን ምዕያፍን ብምውጋድ ከምኡውን ክንክንን ደገፍን ብምሃብ ኣብ ምክልኻል ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ተራ ዜግነታዊ ሓላፍነት ክፃወቱ ይግባእ፡፡ ኣድልዎ፣ ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብብዙሕ መንገዲ ዝግለፅን ዝንፀባረቕን ኾይኑ ስነ ኣእምሮአዊ ፀቕጢ ይፈጥርዮ፡፡ ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብደረጃ ስድራ፣ ኣብ ስራሕን ኣብ ማሕበረሰብን ብተፈላለዩ መልክዑ ክንፀባረቕ ይኸእልዮ፡፡ ስለዝኾነ ድማ ምግላልን ምዕያፍን ሕሙማት ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ኣድልዎውን ብምጅኑ ኣሉታዊ ፅልዎ ኣለዎ፡፡ ስለዚ ግደ ማሕበረሰብ ኣብ ምክልኻልን ምቁፅፃርን ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝለዓለዮ፡፡

በዝሒ ህዝቢ ዓለም ካብ ዓመት ናብ ዓመት ብሓያል ናህሪ እናወሰኸ ይመፅእሎ፡፡ እዚ ሓያል ናህሪ ወሰኽ በዝሒ ህዝቢ ብዝተገፈፈ መንገዲ እናዓበየ ይኸይድሎ፡፡ ምምጥጣን ኢኮኖሚያዊ ምዕባልን ዕብየት በዝሒ ህዝብን ሃገር ኣገዳሲዮ፡፡ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ሃገራት ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ፀገማት ይፈጥርዮ፡፡ ብፍላይ ድማ ንሃገርና ማእኸል ገይርና እንትንርእይ በዝሒ ህዝቢ ኣብ ተሓራሲ መሬት ምንኣስ ንዘጋጥም ፀገም መንቀሊዮ፡፡ ዓቕን ዘይብሉ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ምውሳኽ ዓብዩ እጃም ዘለዉን ኣብ ምዕባይ ዝርከባ ሃገራት እንትኾና ብፍላይ ሃገራት እስያን ኣፍሪካን ዝለዓለ ተራ ኣለዉን፡፡ ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዘለዉን ሃገራት ኣብ ማሕበረ ኢኮኖሚያውን ከባብያውን ኩነታት ዓብዩ ፅልዎ ኣለዎ፡፡ ምስዚ ተኣሳሲፍ ከባብያዊ ብርሰት፣ ብርሰት ደን፣ ብሰንኪ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥም ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህዲ፣ ብርሰት እንስሳት ዘገዳም፣ ፍግረ መሬትን ምዝባፅ ውሕስና ምግብን ብምኸንያት ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዘጋጥሙ ፀገማትዮም፡፡ ኣብ ሓንቲ ሃገር ዘሎ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ቕልጡፍ እንተኾይኑ እታ ሃገር ዘለዎ ሃፍቲ ኣብ ዝርግሐ ማሕበራዊ ግልጋሎት ስለዝውዕል ዝህሉ ምውህላል ካፒታል ስለዝውሕድ ኢንቨስትመንት ኣብ ምግፋሕ ይውሕድዮ፡፡ ብተወሳኺ ኣብታ ሃገር ዘሎ ህዝቢ ብሰንኪ በዝሒ ዕያል ኣብ ድኸነት ስለዝጥሕል ዘለዎ ናይ ምግባእ ዓቕሚ ትሑት ስለዝኸውን ኢንቨስትመንት ንኸይጋፋሕ ዕንቅፋት ይኸውን፡፡ ብመሰረትዚ ኢንቨስትመንት ትሑት እንተኾይኑ ዝፈጥሮ ዕድል ስራሕ ብተመሳሳሊ ትሑት ይኸውን፡፡ ብኻሊእ ገፅ ብሰንኪ በዝሒ ህዝቢ ኣብ ገጠር ዘጋጥም ሕፅረት መሬትን ካልኦት ጉዳያትን ናብ ከተማ ዝግበር ፍልሰት ተዛሚዱ ኣብ ከተማታት ስራሕ ስእነት ንኸጋፋሕ ምኸንያት ይኸውን፡፡

ሰናይ ምምሕዳር ኩለመዳያዊ ንጥፈትን ተበግሶን መንግስታዊ ኣካላት ዝጠልብን ብዘላቑ መልክዑ ድማ ንዝፍፀሙን ዝተግበሩን ስራሕቲ ዲሞክራሲ ዘገልብትን ልምዳት ዘቀላጥፍን እዩ፡፡ ኣብዚ መፅሓፍዚ ሰናይ ምምሕዳር ኣብ ኣርባዕተ

መሰረታዊ ቁም ነገራት ዝተመሰረተ ከምዝኾነ ተሓቢሩዮ። ሰናይ ምምሕዳር ኣንጻር ግዕዝይና ብትረት ምንቅስቃስ፣ ንውሳኔ ኣወሃህባ ምእንታን ክሕግዝ ድምዒ ካልኦት ምስማዕ፣ ንሕቶ ሕብረተሰብ ቅልጡፍ ምላሽ ምሃብን ማዕረ መሰል ንኹሉ (ሰብኣዊ መሰላት ምኽባር) ዝበሉ ይርከብዎም። ግልፅነት፣ ተሓታትነት፣ ቅልጡፍ ምላሽ ምሃብ፣ ኣድልዎ ዘይምፍፃም፣ ሕጊ ምኽባር፣ ኣሳታፋይነት፣ ሓባራዊ ምርድዳእ፣ ተኣማንነት፣ ሓላፍነት ምውሳድን ወዘተ መትከላት ሰናይ ምምሕዳር'ዮም። ምርግጋፅ ሰናይ ምምሕዳር ካብዘለዉዎ ረብሓ እቲ ሓደ መሰላት ህፃናት ንኸክበሩ ምሕጋዝ እዩ። ልዕልነት ሕጊ ክኸበርን መሰላት ህፃናት ንኸይገሃሱን ዓብዪ መሳርሒ'ዩ። ህፃናት'ውን ክንክንን ሓለዎን ክግበረሎም ይግባእ።

ዕድሚኦም ትሕቲ 18 ዓመት ዝኾኑ ብምልኦም ህፃናት'ዮም ዝበሃሉ። መሰላት ህፃናት ብምልኡነት ክሕለውን ክኸበርን ይግባእ። ኣብ ህፃናት ዝተፈላለዩ ሓደጋት ክበፅሑ ይኸእሉ'ዮም። ካብዚኦም ውሽጢ ድማ ሓደጋ መኪናን እንስሳትን፣ ብሰንኪ ሕማቕ መሓዛ ዘጋጥም ሓደጋ፣ ብኤሌክትሪክ፣ መርዚ (ስሚ)፣ ባርዕ ሓዊ፣ ነቶግትን ዘጋጥሙ ሓደጋታት፣ ብሰንኪ ዝተበከለ ማይ ዘጋጥም ሓደጋ፣ ብሰንኪ ብክለት ኣየርን ከባብን ዘጋጥሙ ሓደጋታት ወዘተ ዝተወሰኑ'ዮም። ስለዚ ህፃናት ሓደጋ ካብ ዘብፅሑ ጉዳያት ምክልኻል ብዝምልከት ሓሙሽተ ዝተፈላለዩ ሚላታት ኣለዉ። ስለዚ ህፃናት ብመሰረት ብሕገ መንግስቲ ዝተረጋገጹሎም መሰላት ብወለዶም፣ ብመዕበይቶም፣ ብሕብረተሰብ፣ ብኣብይተ ትምህርቲ፣ ብመንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላት ብዝለዓለ ብርኪ ሓለዎን ክንክንን ክግበረሎም ይግባእ። ድጋፍን ከለላ ሕጊ'ውን የድልዮም'ዩ። መሰላት ህፃናት ንክሕለውን ህፃናት'ውን ክንክን ንኸግበረሎምን ውዳበ ኣገዳሲ'ዩ። ንኣብነት ውዳበ ፓርላማ ህፃናት ዓብዪ ረብሓ ኣለዎ። ስለዚ ኣብይተ ትምህርቲ ዝለዓለ ተራ ኣለዎም። መሰላት ህፃናት ምኽባር ካብቶም ክትግበሩ ዝግብኦም ሰብኣዊ መሰላት ውሽጢ ዝምደብ'ዩ።

ሰብኣዊ መሰላት ዝበሃሉ ደቂ ሰባት ብተፈጥሮኦም ሰባት ብምዃኖም ጥራሕ ዝህልዎም መሰል'ዩ። ስለዝኾነ ድማ ደቂ ሰባት ብተፈጥሮኦም ሰባት ስለዝኾኑ ጥራሕ ዝሕለወሎም መሰል'ዩ። እዚ ማለት ደቂ ሰባት ብሰብኣዊ ክብሮም ኣይበላለፁን፣ ኩሎም ደቂ ሰባት ብሰብኣዊ ተፈጥሮኦም ማዕረ ክብሪ ይግብኦም። ሰብኣዊ መሰል ማለት ደቂ ሰባት ብዘርኡ፣ ብቋንቋ፣ ብቀለም (ሕብሪ ቆርበት)፣ ብማሕበራዊ ኣመፃፅኣ፣ ብዖታ፣ ብዓሌት፣ ብፖለቲካ ወይድማ ካልኦት ኣረኣእያታት፣ ብኹነታት ቁጠባዊ ዓቕሚ፣ ብዕድመ፣ ኩነታት ጥዕና ይኹን ብካልእ ምኽንያታት ኣፈላላይ ከይተገበረሎም ብሓባር ዝተዓደልዎም እዮም።

ውድብ ሕብረት ኢኮኖሚያዊ ልምዓት ማሕበረሰብ ምዕራብ ኣፍሪካ (ኢኮዋስ) ዓሰርተ ሽዱሽተ ኣባል ሃገራት እንትህልውዎ ልምዓታዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ደቡብ ኣፍሪካ (ሳድክ) ድማ ዓሰርተ ኣርባዕተ ኣባል ሃገራት ኣለዉዎ። ሓባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ (ኮሚሳ) ድማ ዒስራን ሓደ ኣባል ሃገራት ኣለዉዎ። ውድብ ሕብረት ኣፍሪካ 25 ግንቦት 1963 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ኣዲስ አበባ ዝተጣየሸ እንትኸውን ብ2002 ዓ.ም.ፈ ናብ ሕብረት ኣፍሪካ ተሰጋጊሩ።

ማህደረ ቃላት

ቁልፊ ቃላት	ትርጉም / መብራህርሂ
1 ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ HIV/AIDS	ሕማም ንምክልኻል ዘኸኸል ተፈጥሮአዊ ዓቕሚ ወዲሰብ ዘዳኸም ቫይረስ - Human Immunodeficiency Virus / Acquired Immunodeficiency Syndrome
2 ምግላልን ምፅያፍን	ብሰላምታ፣ ምትንኸኻፍን ትንፋስን ሕማም ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝመሓላፍ ስለዝመስሎም እዚ ቫይረስ ኣብ ደሞም ንዘለዎም ሰባት ንዘይምቕራብን ንዘይምልዕዓልን ዝግበር ኣካላውን ስምዒታውን ምልክታት
3 ባህላዊ ልምድታት	ምስ ሃይማኖታውን ልማዳውን ስርዓት መነባብሮ ዝተኣሳሰሩ ዝውቱር ተግባራትን ባህልታትን
4 ምኸንኻብ	ብምኸንያት ባህላዊ እምነታትን ልምድታትን ዝግበር ምትልታል ብልዕቲ (ምግራዝ)
5 ድርግን	ስኒ ፀባ ወይድማ ስኒ ባርካይ እናተብሃለ ዝፍለጥ
6 ዓንቀር	ኣብ ጉሮሮ ላዕለዎይ ክፍሊ ንታሕቲ ተንጠልጠሊ ዝበቁል ልሰሉስን ንእይኸተይን ኣካል
7 ትሕቲ ዕድመ መርዓ	ደቂ ኣንስትዮ ትሕቲ 18 ዓመት ዕድመኣን ምምርዓው
8 ምውቃጥ	ኣብ ግንባር፣ ክሳድ፣ ድርግን ስኒ፣ ኢድን ኣካላትን ብዘይለቕቕ ፀሊም ሕብሪ ምፅብባቕ
9 ምጥባሕ	ኣብ ግንባር፣ ምፅጉርትን ቅርንብ (ቅንድብ) ዓይንን ዝግበር ምትልታል
10 ጎደና ሓደርቲ	ኣብ ጎደና ውዲሎም ኣብ ጎደና ዝሓድሩ ህፃናት
11 ጎደና ተመሓዳደርቲ	ኣብ ጎደና ውዲሎም ናብ ገዛ ዝምለሱ ህፃናት
12 ትልሚ ዕብየትን ትራንስፎርሚሽንን	መንግስቲ ኢትዮጵያ ካብ 2003 — 2007 ዓ.ም ንኸትግበር ዝተዳለወ ትልሚ ዕብየትን ልምዓትን
13 ሸቶ / ሸቶታት	ዝምዝገቡ ውፅኢታትን ዝብፅሑ ዕላማታትን

14 ሰናይ ምምሕዳር

ብኹሉ መዳይ ዝተማልአ ሓባራዊ ምርድዳእ ማእኸል ዝገበረ ግልፂ፣ ፅቡቕ፣ ቅኑዕ፣ ፍትሓዊ፣ ማዕረ፣ ስሉጥ፣ አሳታፋይ፣ ቅልጡፍን ስሉጥን ግልጋሎት፣ ዲሞክራሲያዊ፣ ተበፃሓይ፣ ተአማንነትን ተሓታትንትን ዘንገሰ ከምኡ'ውን ልዕልነት ሕጊ ዘረጋገፀን ስርዓት ምምሕዳር ኣብ ኩሉ መዳይ መሓውር መንግስታውን ዘይመንግስታውን ትካላት እንትህልው ዝግለፅዩ

15 ዲሞክራሲ

ዲሞን ክራሲን ዲሞክራሲ ካብዝብሉ ክልተ ቃላት ግሪክ ዝተወሰደዩ። ዲሞ ዝብል ቃል ግሪክ ትርጉሙ ህዝቢ ማለት እንትኸውን ክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ድማ ትርጉሙ አገዛዝአ ማለት'ዩ። ስለዚ ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ህዝባዊ ምምሕዳር ማለት'ዩ።

16 ግልፅነት

ትካላት መንግስቲ፣ ሰበስልጣን መንግስትን ሰራሕተኛታት መንግስትን ውሳኔ አወሃህባ ከይዲ ነቶም ዝምልከቶም ሰባት ብዝርድኦም ብዝፈጥልዎን መንገዲ ዝካየድዩ። ከምኡ'ውን አሰራርሓ መንግስታዊ ትካላት ብዝምልከት ንህዝቢ ብቐፅ ሓበሬታ ዝወሃብ እንተኾይኑ ግልፅነት ዘለዎ ምምሕዳራዊ ስርዓት'ሎ ማለት'ዩ። ፈፀምቲ ኣካላት ብዝተውሃቦም ስልጣን መሰረት ምስራሕን ሀብትን ኣገልግሎትን መንግስቲ ፍትሓዊ ብዝኾነ መንገዲ ንዝምልከቶ ኹሉ ምክፍፋልን ምብፃሕን ኣለዎም። ዝህብዎ ዝኾነ ዓይነት ውሳኔ ወይድማ ትእዛዝ'ውን ብግልፅን ሕጊ ወይድማ ከም ኩነታቱ ደንቢ ብዝእዝዞ መሰረት ጥራሕ ክፍፅሙ ኣለዎም። ብተወሳኺ'ውን ግልፅነት እንትበሃል እቶም ብዝወሃብ ውሳኔ ወይድማ ትእዛዝ ዝጉድኡ ሰባት ብቐጥታ ብዛዕባ ከይዲ ውሳኔ ትእዛዝን መረዳእታን ክረኽቡ ኣለዎም ማለት'ዩ።

17 ልዕልነት ሕጊ

ስልጣን መንግስቲ ኣግባብ ብዘለዎ ስርዓት ብዝተሓንፀፀ ብናይ ፅሑፍ ሕጊ ጥራሕ ክካየድ ምግባር ማለት እዩ። እዚ ትርጉም ናይ መንግስቲ ስልጣን ከምዝደለኻዩ ብዘይምንም ስርዓት ዝካየድ ከም ዘይኮነ ዝሕብር እዩ። ብተወሳኺ'ውን እዙይ ትርጉም ስልጣን መንግስቲ ብኣግባቡ ብሕጊ ተዘርዚሩ ክቐመጥ ከምዘለዎ ዘመላኸት እዩ። ዝኾነ ሰብ ኣግባብ ብዘለዎ ኣካል ዝተደንገገ ሕጊ እንተዘይጥሒሱን ኣግባብ ብዘለዎን ኣብያተ ፍርዲ እንተዘይተወሰኑዎ ኣብ ኣካሉ ይኹን ኣብ ንብረቱ ጉድኣት ኣይበፅሑን።

18 መሰላት ህፃናት	አብ ኮንቬንሽን መሰላት ህፃናት ዝተቐመጡ ጉዳያት እንተይተሸራረፉ ክትግበሩን ብዝበለፀ ግና ህፃናት ካብ ዓመፅ፣ ምዝመዛን ምግሃስን ክሕለዉ ምግባር
19 ደሕንነት ህፃናት	ህፃናት በደላትን ግፍዕን ከምኡ'ውን ምዝመዛን ንክይበፅሑም ዝግበር ክትትልን ምክልኻልን
20 በዝሒ ህዝቢ	አብ ሓደ ሃገር አብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነብር ጠቕላላ ህዝቢ ተቐጺሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጺ'ዩ።
21 ፀቕጢ ህዝቢ	አብ ሃገር ወይድማ ክልል ዝርከብ ህዝቢ ንጠቕላላ ሽፋን መሬት እንትምቀል ኾይኑ ብትርብዒት ኪሎ ሜትር ወይድማ ማይል ዝግለፅ'ዩ።
22 ፍግረ መሬት	ዝናብ እንትወቕዕ አብ ላዕለዋይ ክፋል መሬት ዝርከብ ሓመድ እናንሕጎሐ ፅርግርግ ኣቢሉ እንትወስዶ ማለት'ዩ። ላዕለዋይ ልሙዕ ሓመድ ብውሕጅ ይኩን ብንፋስን ተፀሪጉ እንትጉሕንሕ ማለት'ዩ።
23 ውሕስና ምግቢ	ኩሎም ዜጋታት ኩሉ ጊዜ ብኣካል፣ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ትሕዝቶኡ ዝተማልኡ፣ እኹልን ብቑዕን ምግቢ ዘለዎን ጥዕንኡ ዝተሓለወ መነባብሮ እንትህሉ'ዩ።
24 ሰብኣዊ መሰል	ደቂ ሰባት ሰብ ብምኳኖም ጥራሕ ዝህለዎም መሰል ማለት'ዩ። ሰብ ብሰብኣዊ ኹብሩ ኣይበላለፅን፣ ኹሉ ብሰብኣዊ ተፈጥሮኡ ማዕረ ክብሪ ይግብኦ፣ ካብዝብል መሰረታዊ ኣመለኻክታ ዝፍልፍል እዩ። ደቂ ሰባት ብዘርኢ፣ ብቋንቋ፣ ብቀለም፣ ብማሕበራዊ ኣመፃፅ ኦ፣ ብዖታ፣ ብዓሌት፣ ብፖለቲካ ወይድማ ካልኣት ኣመለኻክታ፣ ብኹነታት ቁጠባዊ ዓቕሚ፣ ብዕድመ፣ ኩነታት ጥዕና ይኹን ብካልእ ምኽንያት ኣፈላላይ ክይተገበረሎም ብሓባር ዝተዓደልዎም እዮም። ሰብኣዊ ዝብል ቃል ሰብ ምኳን ዘመላኹት እንትኾን እዚ ድማ ተፈጥሯዊ'ዩ። እዚኦም ባህሪያት ናይ ምሕሳብ፣ ምዝራብ፣ ብነፃነት ናይ ምንባር ድልዎትን ዝመሳሰሉን እንትኾኑ ንምህላው ሰብኣዊ መሰላት ኣውራ ምኽንያታት እዮም።
25 ኢጋድ Intergovernmental Authority on Development (IGAD)	ሽዱሽተ ሃገራት ብኣባልነት ዝርከባሉ ብ1986 ዓ.ም.ፈ. ዝተጣየሸን ቤት ፅሕፈቱ ኣብ ጂቡቲ ዝገበረ ኢጋርነት በይነ - መንግስታት ሃገራት ምብራቕ ኣፍሪካ ኣብ ልምዕት

<p>26 መድረሽ ሃገራት ተፋሰስ ናይል (Nile Basin Initiative)</p>	<p>ዓሰርተ ሃገራት ማለት ብሩንዲ፣ ኮንጎ ዲሞክራቲክ ሪፐብሊክ፣ ግብፂ፣ ኤርትራ፣ ኢትዮጵያ፣ ኬንያ፣ ፍዋንዳ፣ ሱዳን፣ ታንዛኒያን ኡጋንዳን ብአባልነት ዝርከቡሉዮ።</p>
<p>27 ግዕዝይና</p>	<p>ብልሽውና፣ ጉቦን መማለድን ምቕባል፣ ብዝምድናን ካልኦት ውልቃዊ ርክባትን ተመስሪትካ ምስራሕ፣ ዘይግብአካ ጥቕሚ ምርካብን ዘይናትካ ንብረት ምውሳድን፣ ሰዓት ስራሕን ሓላፍነትካን ብዘይአግባብ ምጥቃም፣ ውልቃዊ ረብሓ ምቕዳም</p>
<p>28 ውድብ ኢኮኖሚያዊ ማሕበረሰብ ሃገራት ምዕራብ አፍሪካ (ኢኮዋስ)</p>	<p>16 ሃገራት ምዕራብ አፍሪካ ማለት ቤኒን፣ ቡርኪናፋሶ፣ ኬፕቨርዴ፣ ኮትዲቮር፣ ጋምቢያ፣ ጋና፣ ጊኒ፣ ጊኒ ቦሳዎ፣ ላይቤሪያ፣ ማሊ፣ ኒጄር፣ ናይጄርያ፣ ሰኔጋል፣ ማውሪታንያ፣ ሴራሊዮንን ቶጎን ዝሓቆፈ ኢኮኖሚያዊ ሕብረትዮ።</p>
<p>29 ኮሚሳ (COMESA)</p>	<p>5 ሕዳር 1993 ዓ.ም.ፈ ኣብ ካምፓላ - ኡጋንዳ ብሕጊ ፀዲቐ ድሕሪ ሓደ ዓመት 8 ታሕሳስ 1994 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሊሎንግዌ - ማላዊ ብዕሊ ዝተጣየሸን 21 አባል ሃገራት ዘለዉዎ ሓባራዊ ዕዳጋ ሃገራት ምብራቕን ደቡብን አፍሪካ እዮ።</p>
<p>30 ው.ሕ.መ.ዓ (UN)</p>	<p>ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ብ1945 ዓ.ም.ፈ ዝተጣየሸ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም</p>
<p>31 ኮንቬንሽን መሰላት ህፃናት</p>	<p>ብ1949 ዓ.ም.ፈ ዝወፀ ብዛዕባ መሰላት ህፃናት ኣመልኪቱ ብውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ዝፀደቐ ሕጊ እንትኸውን ኣብ 1970ታት ኣብ ጄኔቭ ምርድዳእ ዝተገብረሉዮ።</p>

መጠቻ ለሊ ሕቶታት

ሀ. ነዞም ዝስዕቡ ሓሳባት ትክክል እንተኾይኖም “ሓቂ” ትክክል እንተዘይኮይኖም ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

1. ኣብ ኣፍሪካ ዘለዎ ከባብያዊ ውዳበታት ዝተቐላጠፈ ልውውጥ ንግዲ ኣብ ምፍጣር ምችው ባይታ እናፈጠራ እየን።
2. መሰል ህፃናት ንምርግጋፅ ካብ ህፃናት ባዕሎም ዝግበር ቃልሲ ፍሉይ ጠመተ ዝወሃቦ እዩ።
3. ኮምፒዩተር ምፅዋት ካብቶም ኣብ ንህፃናት ሓደጋታት ዘበፀሑ ጉዳያት እቲ ዝዓበየዩ።
4. ሕብረት ኣፍሪካ ዝሓዞም ዕላማታትን መትከላትን ካብቲ ቅድም እንትብል ዝነበረ ውድብ ሕብረት ኣፍሪካ ኣፈላላይ ኣለዎ።
5. ኣብ ምቁፅፃርን ምክልኻልን ኤች.ኣይ.ቪ/ኤድስ ብዘላቕነትን ብዘተኣማምንን መንገዲ ንምትግባር ካብ ሕብረተሰብ ዝለዓለ ግደን ሓላፍነትን ትፅቢት ይግበር።
6. ኣብ ሃገርና ከባብያዊ ብርሰት ብምህላው ብገፊሑ መንቀሊ ምኽንያት ድርቅን ጥምየትን እናኾነ ይርከብ።

ለ. ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረጺ መልስታት እቲ ዝሓሸን ዝበለፀን መልሲ ምረፁ።

1. ብሰንኪ ስእነት (ሕፅረት) ሰናይ ምምሕዳር ካብ ዘጋጥሙ ፀገማት ዝስዕቡ/ቡ ይርከቡ/ቡ፡

ሀ. ግዕዝይናን ብልሽውናን	ለ. ሕድሕድ ኩናት
ሐ. ምግፋሕ ድኽነት	መ. ኩሎም መልሲ እዮም
2. ካብዞም ዝስዕቡ ከባብያዊ ትካላት እቲ ዝሓሸ ምዕባለ ዘለዎ ውዳብ

ሀ. ሳድክ	ለ. ኢኮኖሚ	ሐ. ኮሚሳ	መ. ኢጋድ
--------	---------	--------	--------
3. ቅድም እንትብል መማረጺ ስምምዕነት ንግዲ (Preferential Trade Area) እናተብሃለ ይፅዋዕ ዝነበረ ውዳብ መን እዩ?

ሀ. ሳድክ	ለ. ኢኮኖሚ	ሐ. ኮሚሳ	መ. ኢጋድ
--------	---------	--------	--------
4. ካብዚ ንታሕቲ ካብዝተገለፁ ሓዲኦም መትከል ውዳበታት ሓለዎ ህፃናት ኣይኮነን።

ሀ. ፀገማት ብሓባር ምፍታሕ	ረ. መልሲ የለን
ለ. ነፃን ግልፅን ኮይንካ ሓሳብካ ምግላፅ	
ሐ. ሕገ መንግስታዊ መሰል ምኽባር	
መ. ከባቢኦምን ባህሎምን ዘድንቹ ምግባር	
ሰ. ኩሎም መልሲ እዮም	

5. ዝርግሐ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ብዝበዝሐ ዝርከበሉ ከባቢ / ዞባ / ኣፍሪካ ኣየናይ'ዩ?

- ሀ. ምብራቕ ኣፍሪካ   ለ. ደቡብ ኣፍሪካ
- ሐ. ምዕራብ ኣፍሪካ   መ. ሰሜን ኣፍሪካ   ሰ. ማእከላይ ኣፍሪካ

ሐ. ኣብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ምስ ኣብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ ኣዛምዱ

“ሀ” “ለ”

1. ኮሚሳ	ሀ. ምዕራብ ኣፍሪካ
2. ሳድክ	ለ. ምብራቕ ኣፍሪካ
3. ኢኮዋስ	ሐ. ደቡብ ኣፍሪካ
4. ኢጋድ	መ. ኣዲስ ኣበባ
5. ሕብረት ኣፍሪካ	ሰ. ማእከላይ፣ ደቡብን ምብራቕን ኣፍሪካ

መ. ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ቅጥዕን ትኽክልን ዝኾነ ምሉእ መልሲ ሃቡ

1. ኣብ ኣፍሪካ ዝርግሐ ኤች.አይ.ቪ/ኤድስ ዝተጋፍሐሉ ምኽንያት ዝምልከቲ ሰለስተ ነጥባታት ፀሓፉ።
2. ሳዕቤን ቅልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ክልልና ዝምልከቲ ጉዳያት ወይድማ ምኽንያታት ሰለስተ ነጥባታት ፀሓፉ።
3. ሓለዎ ህፃናት እንታይ ማለት እዩ? ንምንታይ የድልይ? ኣርባዕተ ምኽንያታት ግለፁ።
4. ኣብ ከባቢኹም ንሰናይ ምምሕዳር ዝፃብኡ ሰለስተ ጉዳያት (ነጥባታት) ግለፁ።
5. ሃገርና ኢትዮጵያ ምስ ውድብ ሕብረት ኣፍሪካ ከመይ ዝበለ ምትእስሳር ኣለዎ?

